

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД, 2016

U N I V E R S I T É D E B E L G R A D E

**ANNALES
DE LA FACULTÉ
DE PHILOGIE**

TOME XXVIII
2016

Volume II

BELGRADE
2016

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

**АНАЛИ
ФИЛОЛОШКОГ
ФАКУЛТЕТА**

Књига XXVIII
2016

Свеска II

БЕОГРАД
2016

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Чланови уређивачког одбора

др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАДМИЛА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ПЕТАР БУЊАК, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОШКО СУВАЏИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ (секретар уредништва), доцент, Филолошки факултет у Београду

Издавачки савет

др СЛОБОДАН ГРУБАЧИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ДУШАН ИВАНИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АЛЕКСАНДРА ВРАНЕШ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду

Рецензенти

др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЉИЉАНА МАРКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАРИЈА БУДИСАВЉЕВИЋ ОПАРНИЦА, редовни професор, Arizona State University
др АЛЕКСАНДАР ДИМЧЕВ, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др АНЂЕЛКА МИТРОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈЕЛЕНА ФИЛИПОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЗОРАН ПАУНОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАЈА ЂУКАНОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ОЛИВЕРА ДУРБАБА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду

САДРЖАЈ - TABLE DES MATIÈRES

Јелена Љ. Вујић	
Песништво наде и носталгије српске поратне дијаспоре	11
<i>Poetry of Hope and Nostalgia Written by Serbian Post-war Diaspora</i>	24
Aleksandra V. Jovanović	
Pisanje o sebi, pisanje sebe	25
<i>Writing about Me, Writing Me</i>	36
Svetlana M. Velimirac	
Ekokritika G. Snajdera u pesmi <i>Mother Earth: Her Whales</i>	37
<i>Ecocriticism in Gary Snyder's poem Mother Earth.....</i>	54
Неда М. Недовић Понс	
Тактике интерсубјективности у (ре)конструкцији	
етнојезичког идентитета сефардске заједнице	55
<i>Tácticas de la intersubjetividad en la (re)construcción</i>	
<i>de la identidad etnolingüística de la comunidad sefardí.....</i>	91
Vladimir M. Vujošević	
Narativi svetosti u <i>Sili i slavi</i> Grahama Greenea	93
<i>Narratives of Sainthood in Graham Greene's</i>	
<i>The Power and the Glory</i>	106
Булатовић М. Марија	107
Метафизика форме и проблем песничке самосвести: случај Хартман.....	107
<i>Metaphysics of Form and Poetic Self-consciousness Problem:</i>	
<i>The Case of Hartmann</i>	115
Милош С. Арсић	
Парадигматска и чињенична истина романа <i>Пуџ</i> К. Макартија.....	117
<i>Paradigmatic and Factual Truth in Cormac Mccarthy's The Road.....</i>	138

Rok Bozovičar	
Problematicizacija i mogućnosti koncepcije manjinske književnosti –	
– primer romana <i>Čefurji raus! (Južnjaci marš)</i> Gorana Vojnovića	141
<i>Problematicization and Possibilities of Conception</i>	
<i>of Minority Literature – Example</i>	
<i>of Goran Vojnović's Novel Čefurji Raus! (Southerners Go Out)</i>	158
Milica B. Abramović	
Metafikcija u prozi Kurta Vonegata	161
<i>Metafiction in Kurt Vonnegut's Prose</i>	183
Горан Ј. Петровић	
О метафоричној концептуализацији мудрости у српском језику	185
<i>On the Metaphorical Conceptualisation of Wisdom in Serbian</i>	216
Goran Đ. Maljan	
Transfer pravila V2 u usvajanju germanskih jezika kao L2	219
<i>Transfer of V2 Rule in Acquisition of Germanic Languages as L2</i>	237
Marijana R. Aleksić	
Sticanje prevodilačke kompetencije	
na univerzitetskim studijama španskog jezika u Srbiji	239
<i>La adquisición de la competencia traductora</i>	
<i>en los estudios Universitarios de la lengua española en Serbia</i>	257
Ivana R. Mali	
Polisemija u kompjuterskoj terminologiji arapskog jezika	261
<i>Polysemy in Arabic Computer Terminology</i>	270
Milina J. Kosanović	
О семантици prideva који означавају емоције у енглеском	
и српском језику: когнитивнолингвистичка анализа	271
<i>The Semantics of Adjectives Denoting Emotions</i>	
<i>in English and Serbian – Cognitive Linguistic Approach</i>	283
Анка М. Рађеновић	
Глаголски вид у српском и савременом грчком:	
између семантике и прагматике	285
<i>Verbal Aspect in Serbian and Modern Greek:</i>	
<i>Between Semantics and Pragmatics</i>	302

Junichi Toyota	
Language as a Cultural Identity: A Case of Russian in Lithuania	303
<i>Jezik kao kulturni identitet: slučaj ruskog jezika u Litvaniji</i>	322

Prikaz/Review

Владаца Стоканић	
Милош Ковачевић: <i>Стил и језик српских писаца</i> ,	
Београд: Завод за уџбенике, 2015, 303 стр.....	323

Bibliografija/Bibliography

Срђан Р. Петровић	
Библиографија докторских дисертација о руском језику	
одбрањених на Филолошком факултету	
Универзитета у Београду од 1960. до 2016. године.....	333

ПЕСНИШТВО НАДЕ И НОСТАЛГИЈЕ СРПСКЕ ПОРАТНЕ ДИЈАСПОРЕ¹

Овим рефератом се кроз одабир песама представља поетско стваралаштво српске поратне дијаспоре која је углавном стварала у САД и Канади. Њихова поезија (настала од почетка Другог светског рата па до деведесетих година двадесетог века) је прикупљена и недавно објављена у САД у збирци „Нада и носталгија”. Ова песмарица поред дела аматерских песника, бивших официра, логораша, свештених лица и радника садржи и значајне поетске творевине Јована Дучића, Растка Петровића, Владике Николаја Велимировића, Војислава Илића Млађег, Драгутина Рајковића, Милана М. Петровића, Вука Ђуришића, све настале у егзилу. Оно што је заједничко овој поезији јесу снажна, искрена, патриотска осећања и богата симболика везана за српску традицију изнета јаким, лепим, упечатљивим и пажљиво одабраним језичким средствима на чистом српском језику. Иако збирка садржи песме које би се својим уметничким дометом могле сврстати у сам врх српске поезије попут песама „Врбас” и „Босна” Ј. Дучића, које по речима критичара припадају „молитвеном циклусу...као вапај и клетва...” или попут неких непоптуних песама Р. Петровића, има и оних мање вештих аутора. Међутим, оно што је свеприсутно и представља заједнички именитељ за ових седамдесетак песама су меланхоличан тон и непатворена, силна, непреболна чежња и носталгија за родном грудом, том «Чист[ом] Божј[ом] капљ[ом] из заветне чаше...». Циљ овог реферата је да укаже на поетски допринос песника емиграције српској песничкој баштини 20. века.

Кључне речи: српска дијаспора, родољубива поезија, песнички мотив слободе, дванаестерац, позни отаџбински циклус.

Народ се са ових простора селио и расељавао ношен и шибан вихорима историјских догађаја, природних катастрофа и недаћа. Срби

* jelenajvujic@gmail.com; jvujic@sbb.rs

1 Делови овог рада су изложени на 45. Међународном сусрету слависта у Букове дане.

су се тако расули по свету, па их има на свим меридијанима и по свим ћошковима земаљског шара, где живе, раде и пате за родном грудом. Ту своју носталгију претачу у уметност које се матица ретко сети, а мало је оних стваралаца из расејања који су уврштени у српску културну (књижевну) баштину. У дијаспори су у неком периоду свог живота стварали неки од најславнијих српских књижевника и поета. У овом раду осврћемо се на песничко стваралаштво српске дијаспоре настало од четрдесетих година 20. века у САД када се велики број Срба раселио углавном из политичких, а мање из економских разлога. Жеља нам је да укажемо на мало познато песничко стваралаштво које у сваком случају богати српску песничку баштину, а до данас је било слабо познато.

На то нас подсећа и једна од ретких песмарица са поезијом насталом у дијаспори *Нага и ностјалија* (приређивач др Ранко Симовић) која почиње цитатом Владике Николаја Велимировића «Чувај своју веру и поштуј веру других». Објављена је 2012. године и садржи преко 70 песама, како афирмисаних песника и књижевника попут Николаја Велимировића, Растка Петровића, Војислава Илића Млађег, Јована Дучића, Милана М. Петровића и других, тако и оних који су се песништвом почели бавити као аматери, да би се афирмисали касније у својим срединама. Неки су познати српској књижевној и културној јавности, док су други потпуна непознаница, што не значи да њихова песничка остварења заостају за овим првима. Велики број аутора су бивши заробљеници логора у Оснабрику.

Збирка садржи песме различитог квалитета и уметничких димензија али оно што је заједнички именитељ свим песмама, сваком стиху и рими јесу аутентична осећања која преплављују читаоца. Аутори поезију схватају као средство за борбу, за олакшавање бескрајне патње и туге, прозор у наду али и начин да се очувају српско име, вера, језик и обичаји. Свака песма има свога мученика и сваки је мученик пропевао на свој начин. Један од најснажнијих поетских крикова мучеништва и боли на души спевао је Милан М. Петровић у своме «Епитафу».

*Кад њуђа рука склопи моје очи,
И сјави земљу њо њрудима њолим,
Осјатаће моја душа да сведочи,
И њосле смрти колико ње волим.
Србијо!*

У последњој речи, том крику је последњи издах, последња мисао свих оних који су живели у туђини и своју неизмерну носталгију, ту раку рану олакшавали мелемом поезије.

Са друге стране, неумирућу наду у повратак је можда најречи-тије изразио песник Вуко Ђуришић:

*Повраћћемо се кад сине њролеће
И одјекну њесме славуја из луја.
Срца наша, мајко, заробићћи неће,
Ни сребро ни злато- нићћи земља друја.*

Њихов поетски израз је мање-више традиционалне форме, без превише иновација. Прати се модернистичка традиција, што је и разумљиво ако се има увиду да се ради о песницима који су, ако не савременици песника српске модерне, а оно бар васпитавани на њиховом стваралаштву. Модернистички печат се види у строфама које су углавном катрени са схемом риме *аабб* или *абаб*, мада има и понека песма са октавом као строфом („Моја мајка», Драгана М. Адамовића) или септимом („Видовдане-молитвени дане», Божидара Л. Ценића). Стих је најчешће дванаестерац, који се показао као најпогоднији за патриотску лирику јер због своје мелодичности и ритмичности нарочито погодује и за усмено говорење. Такође, дванаестерац се чини најлакшим за савладавање и уклапање јер је у највећој мери ова збирка ипак дело песника аматера који, и поред тога што нису „учени» песници, показују врло коректно владање умећем версификације.

Ову збирку карактерише готово потпуно одсуство љубавне лирике. Још једна уочљива особина поезије наде и носталгије јесте да је највећи број песама (готово више од две трећине) писан у директном обраћању песника, било појединцу (најчешће је реч о персонификованој Србији), некој одређеној групи (попут српске омладине) или целом народу („Где си Слобо, у времена јорка...», „Враћћемо се, оћћабино драја...», „Све засћаве њвоје кроз векове дује...». „Шћо ћућићи, ћућићи, о Србине њужни?»). Смењује се прво лице једнине и прво лице множине као лирско ја, док је број песама писаних у трећем лицу готово занемарљив, што се свакако тумачи као директна последица јаког личног печата и исповедајућег тона што је заједничка нит која повезује све ове песме. Читалац се неретко осећа као прима-лац исповести и слушаалац истовремено делећи са песником његова

најдубља и најинтимнија осећања. О нади и вери у бућност свог рода и Отаџбине говори и чињеница да је много песама писано у императиву и субјунктиву („*Нек њлану срца њуна њојла жара...*»; „*Носи, срјска реко, крв наших синова...*»; „*Мач њламена вади- васкрсни у слави!...*»; „*Чувај се, мој роде, својих сјранјујица*»...»; „*Па да и мени њеку дани као њразници-...*»; „*Да род свој избавиш од мука и њирансјива...*»).

Неке су песме пригодне са претежно родољубивим и/или политичким набојем. Њихови аутори изражавају своје ставове и осећања према отаџбини, али и оданост одређеним идејама, које из ове перспективе и са ове временске дистанце не морају свима да годе и да се свиде.

Централне теме и мотиви су слобода и патриотизам, певање у част славе и слободарства и величање српске историје. Поред већ поменутог „Епитафа» истичу се „Моје вјерују» и „Српски ветерани» Родољуба Илића, „Рањена Србија» Милана Петровића као и „Песма Светој Србији» Владике Николаја Велимировића. О патриотској лирици Јована Дучића биће посебно речи у наставку овог рада.

*Србијо, верујем у њвоје сјриљење:
У духовни усјон, борбеностј да јача,
Верујем у срјсјива коначно сјасење,
Од окова њуђих и њројасји мача!*
„Моје вјерују»

*Земљо наших њраојца,
Вијезова и свейца,
За крсј часни мученика
За слободу њоборника.*

*...Ту Косово њужно сјоји,
Пејвековно ројсјиво броји,
Сјомен славе и јунаијива
И неслоје и издајсјива.*
„Песма Светој Србији»

Врло заступљени су фоклорни и етно-мотиви, а значајан део песама су празничне песме. У том смислу Божић је најчешћи празник о

коме се пева. Следеће песме су са тематиком Божића: „Бадње вече» Драгана Рајковића, „На Божић» јереја Родољуба Ж. Илића, „На Божић код Веронике» Вуке Ђуришића, „Христос се роди!»», „Божић» Исаије Митровића и „Божић-Љубав- Слога» Мирка Божића. У стиховима се углавном позива на мир, слогу, љубав или су инспирација осећања и амбијент Божића далеко од родне груде.

Али ја сам своју срећу изгубио :
Остјао сам давно без свој родној краја.

...Остјави ме данас самој да шћујем
И судбину своја рода ојлакујем...
Чуј с храмова наших како брује звона
У славу Госјода шћо међ' људе дође,...

В . Ђуришић „На Божић код Веронике»

Нарочито упечатљива песма „Бадње вече - На риви Ки Веста» Д. Рајковића се од осталих песама у славу Божића разликује како по одабиру песничких слика, тако и по форми. У структури и форми приметни су трагови постмодернизма.² У двадесет седам стихова неједнаке дужине (варира се четрнаестерац, петнаестерац, осмерац, шеснаестерац) филозофски мотиви универзалног свевременског мира и детиње невиности уочи рођења богомладенца се смењују са песниковом интроспекцијом (*Како мисао шћоне, У безсвесћ космичких шћема!*). Све то је уклопљено са елементима пезјажа тропског карипског острва (прохладна пучина, кеј, звездама обасуто небо, мангов грм, кућа Ернеста Хемингвеја), тако другачијег од српског божићњег духа и амбијента.

О дивно Бадње вече!
Са краја овој шћта као са ивице свејта ,
Све ми се чини једно —и небо, и земља , и море

2 Рајковић је један од малобројних песника чија су се дела нашла у збирци *Нада и носталија* који се у извесној мери окреће постмодернизму у неким својим песмама као што су „Бадње вече - На риви Ки Веста» и „Одмор», мада је то видљивије у форми него у садржају и тематици.

*И милијарде светјала од једној до другој пола,
Што бескрајима јоре.
Ноћас, што свемир цветја!
А кад са дахом јућра звезданих светјова несја,
Заћекла ме зора далеко од мој сјана,
Крај једној манјовој јрма на риви Ки Вестја –
Ко деће очарана.*

„Бадње вече - На риви Ки Веста»

Значајно место у тематици заузимају и Косово и косовски мит. Као и све остале и ове песме варирају по квалитету у зависности од вештине аутора, но својом снагом истиче се потресна „Преорали су гробље»Д. Рајковића.

*С првим бојама зоре по замаљеној јрави
Ходи прилика чудна као да мајлом полови;
Шамија и црнина, пољед ујарак јрави,
А завежљај у руци свакоја јућра нови.*

*Добри суседи кажу већ недељама лућа:
То јединицу јражи. Очи је исјлакала
Оћкад је кобној дана зајреја Арнаућа
Хумку вољене кћери преорала.*

„Преорали су гробље»

Са истом тематиком су и „Косовка девојка» и „Косовска веридба» М. Петровића које се заснивају на косовској иконографији и предању (Косовка девојка и Топлица Милан), као и „Видовдане-молитвени дане» Б. Л. Ценића, „Данас» Драгана Манчића.

Често се пева о Христу и његовим страдањима која се неретко поистовећују са историјским страдањима српског народа, док се православље изједначава са српством и представља отелотоворење српства и српског духа и суштине. Ови се мотиви између осталих налазе у песмама „Слободи» Р. Илића. „Молитва за Ускрс» М. Петровића.

*Ми чекамо тебе, сву у сјају дела
Вечне Божје јравде, победнице зала,*

*Да нам ѿрнов венац расїлейеш са чела
Творца рука кад нас буде васкресала;*

*Србин кад се диїне, вечно Боїу одан,
Као Хрисїос Јудом и издан и ѿродан.*

„Слободи», Р. Илић

Нежни стихови испевани су и родном крају и лепотама Србије у песмама „Звезда над Врачаром», „Одмор», Д. Рајковића, „Једна ноћ у Живаници» и «„У Великом Поморављу» Ж. Дамјановића.

*О, у Моравскоме мају,
їде свакој стїоїи њиве
Боїови да се диве,
Јер личе на оне у рају.*

*У ѿїлом мајском сунцу,
Свечано рухо ѿролећа,
Нуди вам своје најбоље
Вежено од биља и цвећа
Шїо даје башиа и ѿље.*

*...Пољем се жиїїо ѿовија
Када їа ѿїладе зефири
И жеїїву све шїеже чека
Док овде и онде ѿровири
Црвена круна кукурека.*

„У Великом Поморављу»

Дамјановићева песма је донекле у ерићевском маниру, врви од пејсажа, боја и звукова. Деветерцом у строфама неједнаке дужине³ је постигнута динамика и лакоћа стиха.

Известан број песама посвећен је одређеним личностима („Генералу Милану Недићу», Драгољуба Манчића, „У српској ноћи – сенима ген. Михајловића», Д. Рајковића).

3 Углавном су строфе катрени али песник се не устеже да уметне и пети стих у строфу у случају када му је он потребан да заокружи песничку слику.

Филозофски мотиви се јављају у поезији Д. Рајковића (већ поменуте песме „Одмор» и „Бадње вече») са честим реминисценцијама и контемплацији о младости. Живаљ Дамјановић размишља о неким универзалним мотивима као што је циркуларни циклус живота „Вечито се руши и вечито гради» или „Човек и принципи».

*Природне се силе никад не нишће,
Ал' месито и време скупа исључују:
Узалуд у поноћ зору сунце нишће,
Или ловци плодне њиме поручују.*

„Вечито се руши и вечито гради»

О пролазности живота размишља и пева и Драган Адамовић у песми „Старост».

Као што се види мотиви и инспирација за поезију наложени су свуда и у сваком, ма како малом детаљу и подсећању на Отаџбину и свој род и народ. У најбројнијим родољубивим песмама има и ставова и порука које се неће свима допасти, али се не могу пренебрегнути емоције изнете у песми „Издајницима Хрватима!» Војислава Илића Млађег написане 1941.⁴

*Ко нашом невином крвљу залива њиве наше?
Ко свешћенике коље и цркве наше њали?
Ко расијетој Србији приноси оцџа чаше?
Ко су то: Хуни, Гоџи, Авари или Вандали?*

*...О нису, авај, нису вравари некултурни
Већ синови Хрватске “Културне и просвећене!”*

*... И када црноме робу окове расковасмо,
Браћом их назвасмо својом...
...Не, не, ми нисмо браћа, ми нисмо крв исте крви,
...Неће им њада помоћи њлашћ неких “Југословена”,
Доста смо дуго јајили на свом срцу змију,...*

4 Врло слична по тону и поетским сликама је и песма Јована Дучића „Сину тисућљетне културе», написана 1942.

Изразумљивих разлога, услед политичке ангажованости и крајње неусклађености са политиком југословенства и братства и јединства као и због изузетно наглашених србо-националних елемената ова песма је мало позната српској читалачкој публици у матици. Са друге стране, она међу нашом дијаспором има веома значајно место и ужива огроман углед заједно са Дучићевом песмом „Врбас”. У обе песме су артикулисана колективна осећања бола и неправде због масакра над српским живљем која су наши људи имали у тим тренуцима почетком Другог светског рата, без обзира да ли су се налазили у Отаџбини, логорима широм Европе или у челичанама Питсбурга и Герија.

Војислав Илић Млађи у петнаест катрена, стихом неједнаке метрике, варирајући четрнаестерац и петнаестерац уз повремени излет у краћи стих (осмерац) испевава ламент разочарења и огорчености због издаје и злочина сународника „братског” народа. При том подсећа и себе и читаоце на велике историјске подвиге српских владара и народа. Како ове стихове не ниже песник, већ његов бес и очај, језик је пренапрегнут емоцијама, израз јак са пуно узвика, вапаја, јадања, па и клетве и претње, али и ироније и метафоре. Сигурно је да ово поетско остварење Војислава Илића Млађег, које осликава и одражава острашћене емоције и климу турбулентних времена у којима је настало, ниједног читаоца неће оставити равнодушним, било да ће изазвати позитивне или негативне импресије.⁵

У исто време, о истим догађајима далеко преко Атлантског океана у егзилу Јован Дучић пише свој „молитвени циклус”, како га је назвао Александар Петров. Најпотресније песме о страдању Срба у Босни и Хрватској („Врбас”, „Босна”, „Лички мученици”, „На обали Неретве”, „Вечној Србији”) објављене су у листу *Американски Србобран*⁶. Овај циклус, који се у критици назива још и касним отаџбинским циклусом, по речима Петрова (Симовић 2012:6) није „химнички... није поклич, него плач, није писан на брду и у славу царства на врхунцу моћи, него са дна јаме, као вапај и клетва у име кланих и недокланих...” Песме

5 Одлуком да у рад уврсти песму Војислава Илића Млађег, аутор овог рада не жели никога да увреди, нити да имплицира било каква осећања или оцењује политичку коретност песме и њеног аутора. Песма служи само у илустративне сврхе како бисмо указали на разноврсност и разноликост поезије српске дијаспоре.

6 Добрим делом током 1941. године *Американски Србобран* је најстарији српски лист, јер је београдска *Полићка* престала да излази од почетка Другог светског рата (Петров, 1994).

касног отаџбинског циклуса пише искусни дипломата, зрео уметник и човек који је спознао и искусио штошта. Његову позну патриотску лирику зато одликује не толико старозаветно, библијско, не осветничко колико мученичко, јеванђеоско и светосавско.

Познате су речи које је о песми „Врбас» изрекао Слободан Јовановић (Симовић 2012:6):

„Његова песма «Врбас», испевана поводом покоља Срба у Босни, биће забележена у свакој антологији нашег патриотског песништва исто онако као Змајева „Вила», Јакшићево „Падајте, Браћо», Војислављево „На Вардару», Ракићево „На Газиместану»...У данима великог српског страдања и мучеништва Дучић је нашао речи које су могле бити мелем народном болу».

Песма је испевана 20.10.1941, а већ 27.10.1941. објављена је у *Американском Србобрану*. Ова песма већ деценијама има посебан значај међу српском дијаспором, првенствено због свог тона којим се истовремено изражава неописив бол и жалост који поје над мртвима али и пркос и стоички отпор као и вера у божију правду што нарочито кулминира у последње две строфе.

*Беше њада славна, а сада си светиа,
Певај сва крвава кроз њиве и лује.
Наша звезда славе сад и даље цветиа:
Пре свачији сужњи неї' ичије слује.*

*Носи мора крви да их не њокраду,
Носи реко срїска, крв невиних жрїви:
Радосне њобеге хероји нам даду,
Али стїрашну њравду извојују мрїви.*
„Врбас»

Као и већина ранијих Дучићевих патриотских песама и „Врбас» је писан у дванаестерцу, због чега је неки критичари не сврставају у најбољу Дучићеву каснију лирику. И поред несумњиве лепоте и величине, осећа се на краatak моменат пад и клише (нпр. у „*Радосне њобеге, хероји нам даду*») те смо стога слободни сложити се са констатацијом појединих критичара (Петров 1994: 56) да је Дучић дале-

ко експресивнији и јединственији али и „приснији, непосреднији и уверљивији у десетерцу или тринаестерцу, којим је написана његова изванредна песма „На обали Неретве». Уосталом, Дучић јесте своје врхунце досегао и краћем метру, деветерцу, несиметричном осмерцу или седмерцу.»

Позне отаџбинске песме, а песмарица *Нага и носталгија* садржи следећих шест Дучићевих песама: „Врбас», „Лички мученици», „Босна», „На царев Аранђеловдан», „Вечној Србији», „На обали Неретве», писане су стихом различитог метра. „Врбас», „Вечној Србији» и «Босна» су у дванаестерцу, „Лички мученици» у десетерцу, „На обали Неретве» у тринаестерцу, а „На царев Аранђеловдан» у асиметричном деветерцу. Може се претпоставити да је оваква шароликост у метрици последица песникове жеље да пронађе прави и најодговарајући стих, да изрази најдубља и најболнија осећања сапатње са својим народом али и своју патњу због егзила у ком се нашао. Такође, разлика у дужини стиха је и разлика у томе која је емоција доминирала у тренутку надачућа, да ли је реч о посмртном лелеку, пркосу („На обали Неретве»), молитви или разочарању („На царев Аранђеловдан»).

*За твоју Славу светили Царе,
Царе над њима морима!
Зли жреци данас њичесѝ кваре;
Губа је у свим њорима...
Над њвојим царсѝвом мрак се шири,
Ветрови црни дувају:
Сад нашу савесѝ бране жбири
Луђежи благо чувају.*
„На царев Аранђеловдан»

У том смислу метричке неуравнотежености позне отаџбинске песме, које нису сакупљене и штампане као посебан циклус, по мишљењу Петрова подсећају на песме „Лирике».

Једна од последњих Дучићевих песама из позног отаџбинског циклуса је „Вечној Србији», постхумно штампана у *Американском Србобрану* 27. јуна 1944. Остарели песник се пред крај живота, бистрог ума и бритког језика директно обраћа свом народу и Отаџбини. У

*Заставау идеје у руци подлаца!
Месито мач ишито свећили, увек нож ишито йара!
Борца ишито се блашом месито койља баца,
Јунака ишито йлљачка и жреца ишито хара!*

Презри љубав подлих и брајсџиво убица.
И реч вероломних и часџи клеветџника!
Носи, роде славни, џај мач без корица-
Знамен крџоноснога и Божјеј војника!
„Вечној Србији»

Растко Петровић је такође још један од добро афирмисаних књижевних стваралаца који је стварао у егзилу па су због тога грагменти његове лирике нашли своје место у збирци *Нага и носџалија*. Петровића је Други светски рат затекао на позицији вицеkonzула у Чикагу, да би касније прешао у Вашингтон на место секретара Посланства Краљевине Југославије. Остао је да лежи у туђини⁷, сахрањен неочежљено на гробљу у Сеновитом Потоку 1949. Његова изгнаничка поезија је наглашено сетна, мелахонлична инспирисана пролазношћу и злом изгнаничком судбином. Стихови и строфе су неједнаке дужине, а доминирају поетске слике самоће и неких безнадежно недостижних даљина у којима се стално понављају лексеме *никада*, *нигде*, *нишџа*, *нема* којима се негира материјално, временско и просторно постојање,

7 Посмртни остаци Растка Петровића су 1986. године пренети и положени у породичну гробницу Петровића на Новом гробљу у Београду.

што је рефлексија песникове боли што му је онемогућено да се врати у отаџбину.

*Младосићи ме мину, мила младосићи моја,
Није те нема, ноћу те нема, иужно у ноћи...*

*Сада је све јошово.
Никада више и нишћа више
Никада више нада
Да ћу своје уморно срце положити у ваше руке
Да ја покојати крај пушева којима пролазиће
У вечери, зајрљени, са својим женама, насмешени
на једно даље поколење
Сада су пушеви пусти, и ја ћу остати сам и пуси...⁸*

Поезија објављена у збирци „*Нада и носталија*» је израз јада, борбе за опстанак у далекој туђини како за време рата тако и у поратним годинама. Песме су оригинални и непатворени вапај за родном грудом, оивичене сетом чак и када одишу врцавошћу и лакоћом. Све заједно чине антологију још једне голготе и имигрантске туге непролазне о којој су сви аутори као сужњи певали у хору. То су аутори за које је Отаџбина била мајка и «*Чисти божја каиљ[а] из завешне чаше...*» Нада у завичајни повратак није их напустила до последњег даха, мада су многи заувек остали у изгнанаству.

Циљ антологије (а и овог рада) је да «се зна да су ти људи постојали, да су им гробови остали у туђини, да [се врате] њихова имена у Србију коју су необично волели».⁹ Поред ових објављених поетских записа има још много тога уметнички записаног и израженог што сведочи о животу наше дијаспоре, а што није сабрано и објављено. То је саставни део српске културне и историјске баштине које се не можемо и не смемо тако лако одрицати јер шаље важне поруке и савременицима и будућим генерацијама. Овај рад је почетни корак у правцу осветљавања, признавања,

8 О наведеним стиховима преузетим из песмарице „*Нада и носталија*» са страна 41-42 нема података да ли припадају некој конкретној песми.

9 А. Рељић у писму Р. Симовићу (Поговор збирке *Нада и носталија*, Симовић, 2012:147).

укључивања (али и рехабилитације) дела аутора из расејања са надом да је скренуо пажњу на њихов значај и вредност, јер неке од овде објављених песама својом изузетношћу заслужују да се нађу у свакој иоле репрезентативнијој антологији српске поезије 20. века.

Литература

- Петров, А. (1994). *Мање познати Дучић, A Less Known Dučić*. Београд-Требиње-Питсбург. Сигнатуре
- Поповић, Р. (2002). *Изабрани човек или животи Расика Пећковића*. Београд. Просвета.
- Симовић, Р. (2012а) (ур.). *Нада и носталгија*. Чикаго. Алекса Рељић, лично издање.
- Симовић, Р. (2012б). *Нада и носталгија*. Први предговор. Чикаго. Алекса Рељић, лично издање.

Jelena Lj. Vujić

Resume

POETRY OF HOPE AND NOSTALGIA WRITTEN BY SERBIAN POST-WAR DIASPORA

This paper focuses on the poetry written from 1940's to 1990's by the members of Serbian Diaspora living in the USA and Canada. Selected poems were published in a collection of poetry titled *Nada i nostalgija* in 2012. The collection contains over 70 poems written both by established and renowned poets such as Jovan Dučić, Vojislav Ilić Mladi, Nikolaj Velimirović or Rastko Peterović and poets amateurs. Except for the likes of Dučić and Petrović, a considerable number of authors are little known to Serbian readers and literary critics. Most poems are written in modernist tradition though there are few which display post-modernist traits. We believe that in their artistic and linguistic qualities many poems deserve to be included in Serbian literary heritage as they would contribute a great deal to it, which we support by appropriate literary study. The aim of this paper is to shed more light on the poetry of the Diaspora in an effort to rehabilitate and reinstate its authors and its status in the 20-century Serbian poetry.

Key words: poetry, patriotic poetry, hexameter, late patriotic cycle.

PISANJE O SEBI, PISANJE SEBE

U nekom trenutku u životu (...)
čovек mora uvesti red u svoju prošlost ...¹
Vladimir Nabokov, *Govori, Sećanje*

Kada je 1977. Serž Dubrovski definisao žanr autofikcije, istovremeno je pokrenuo teorijsku raspravu o njegovim mogućnostima i granicama. Jedno od osnovnih pitanja je razgraničenje žanra autofikcije u odnosu na tradicionalnu autobiografiju. Zbirka eseja *Writing the Self* (Pisanje sebe) donosi trideset eseja u kojima se ispituju granice, mogućnosti i tumačenja autofikcije u okviru šireg konteksta poetike postmodernizma. Pitanja kao što su ontološki status teksta i autora personalnog narativa, autentičnost bića i svesti koja piše tekst i kulturološka, politička i istorijska obojenost personalnog diskursa predstavljaju neke od preokupacija autora ovih eseja. Cilj ovog teksta je da predstavi istraživanja koja su opisana u esejima kao i da ukaže na glavne teme rasprave o personalnom tekstu.

Ključne reči: autobiografija, autofikcija, autor, personalni tekst, autentičnost, istorija, ideologija, kultura, pisanje.

Rasprava o ontološkom statusu teksta, da li je u pitanju dokument ili fikcija, predstavlja jedno od osnovnih pitanja njegovog tumačenja. Kada je u pitanju pisanje o životu referencijalnost kao da se ne dovodi u pitanje, a sa njom i obaveza pisca (i pripovedača) da crpe iz sopstvenog iskustva. Da li je to uvek tako? Da li je pisanje o sopstvenom životu, autobiografija, sinonim za sećanje? I da li se autor uvek oslanja na pojedinačno, individualno iskustvo? Koliko je pojedinačno iskustvo deo šireg društvenog i istorijskog konteksta autora i da li u personalnom tekstu individualna svest može biti „proširena“ tako da zahvati prostor opšteg, opšteljudskog

* Filološki fakultet, Univerziteta u Beogradu, Studentski trg 3, e-mail: ningi@sbb.rs

1 Sve citate u tekstu preveo je autor.

ili tuđeg iskustva? Postoje mišljenja da je „obaveza“ autofiktivnog narativa da obuhvati istine drugih, grupe, odnosno da predstavi tuđe iskustvo (Gilmor, 2001: 5, cit. u Shands, 2015: 9). Sledeći Gilmorovu misao, mogli bismo reći da autofiktivni tekst stvara prostor za izmirenje tenzija između pojedinačnog i opšteg. Interesantan je primer koji pokreće autofiktivno delo Rigoberte Menču (Rigoberta Menchu), aktivistkinje iz Gvatemale, dobitnica Nobelove nagrade za mir 1992. Njeno delo, *I, Rigoberta Menchu: An Indian Woman in Guatemala* (Ja, Rigoberta Menču: Indijanka iz Gvatemale). Menčuovoj su prigovarali da je u svoju autobiografiju uključila događaje koji se nisu njoj dogodili. Rasprava o knjizi Menčuove dobila je oblik rasprave o prirodi reprezentacije iskustva i autoriteta umetničkog dela. Posebno ako imamo u vidu da se slika o biću temelji na pogledu drugog, na učešću u zajednici, i kolektivnom iskustvu stvarnosti, kulture i jezika.

Od kad je pre gotovo četiri decenije, 1977. godine francuski pisac Serž Dubrovski ustanovio termin „autofikcija“ kritički dijalog o teorijskim pretpostavkama žanra personalnog teksta neprestano traje. Ova rasprava je tokom vremena obuhvatila razne kritičke fokuse iz domena poetskih, stilskih i žanrovskih studija. Najčešća tema u teoriji autofikcije ostaje debata o referencijalnosti između iskustva i pripovedanja. Odmah zatim postavlja se pitanje odnosa između autora personalnog teksta i protagoniste priče u kontekstu šire teorijske rasprave koju je uvela poststrukturalistička teorija sa kraja dvadesetog veka o mogućnostima i ograničenjima reprezentacije, mnogostrukosti identiteta i konstruisanja subjekta u umetničkom delu.

Jedna od najčešćih debata tiče se pitanja odnosa između subjekta autofiktivnog dela i „ekstratekstualnog modela“ (Shands, 2015: 2). Subjekat autofikcije stvara fiktivni portret koristeći narativne strategije, temporalne i druge zakonitosti kazivanja i oblikovanja, poigravajući se iluzijom istine i verodostojnosti u umetnosti. Autofiktivni tekst crpe opsenarske izmene planova i ravni percepcije koju stvara nestalnost odnosa između, „mene kao autora, mene kao subjekta i mene kao portret koji slika književni tekst“ (Hindmarsh, 2005: 5 cit. u Shands, 2015: 7).

Za razliku od klasične autobiografije čiji tekst je fokalizovan u liku njenog subjekta, dela autofikcije ispoljavaju fragmentarnost vizije, nestabilnost tačke gledišta, vremena i percepcije stvarnosti. Smit i Vot-

son (Sidonie Smith and Julia Watson) podsećaju na četiri aspekta slike subjekta autofikcije, istorijsko 'ja' koje postoji u svakodnevnoj stvarnosti, 'ja' koje pripoveda i 'ja' koje izranja iz pripovedanja, i najzad, ideološko 'ja'. Na taj način, ističu Smit i Votson naizgled jedinstveno biće postaje u tekstu autofikcije izvor i objekat preispitivanja, prisećanja i kontemplacije (Smith and Watson 59 cit. u Shands, 2015: 11). Kakav je, dakle, odnos između uloga koje nužno fragmentirano biće uzima, "ja kao autor, ja kao subjekat i ja kao fikcionalizovana figura" (8)? Fragmentirni prikaz lika autora najavljuje složenu mrežu odnosa između pisca teksta i protagoniste personalnog narativa.

Smisao zbirke tekstova *Writing the Self: Essays on Autobiography and Autofiction* (Pisanje sebe: eseji o autobiografiji i autofikciji) je da ukaže na razne vizure iz kojih se može posmatrati lični tekst. Pretpostavka autora eseja je da autobiografski prostor postaje u autofiktivnom istraživanju poprište borbe društvenih glasova. U njima su analizirani načini na koje personalni tekstovi sagledavaju životna iskustva: kroz potragu, samoispitivanje, samopotvdu, i reakcije na marginalizaciju, nevidljivost i zanemarnenost u kolonijalnom, kulturnom, istorijskom i rodnom kontekstu.

Najveći broj eseja bavi se pisanjem života kao identitetskog tražanja. U prvom eseju "When I think about myself": Identity Building in Maya Angelou's Autobiographical Sequel" (Kada razmišljam o sebi: izgradnja identiteta u autobiografskom ciklusu Maje Angelu). Elis Godfri (Alice Godfrey) analizira delo Maje Angelou, u kontekstu usmene tradicije afroameričkog pripovedanja u devetneastom i dvadesetom veku. Metafora putovanja predstavlja snažno narativno oruđe u tekstu Maje Angelou u kome fizičko putovanje, promena mesta i perspektive ima duboko duhovno značenje. Cilj Godfrejeve je da pokaže kako je proces stvaranja autobiografije doprineo oblikovanju identiteta kod afroameričkih žena (29).

U eseju "The 'Absent Presence' and the Art of Autobiography: Barack Obama's *Dreams from My Father* ('Odsutno prisustvo' i umetnost autobiografije: Snovi moga oca Baraka Obame), Aparaita Nanda (Aparajita Nanda), opisuje Obamino delo kao fiktivno mitsko putovanje kroz unutrašnje prostore uma u potrazi za "samootkrivanjem". Tekst je smešten u kontekst arhetipske drame koja potiče od ambivalentne veze oca i sina. Paradoksalno to samootkrivanje vodi kroz fiktivno popunjavanje praznine koju je stvorilo odsustvo oca. Slika odnosa sina i oca izranja

iz predstavljanja dokumentacije o životu fotografija, epizoda iz života i snova. Pričao rekonstrukciji, stvaranju mitskog oca kroz priče i maštu, kao ključ za izgradnju sopstvenog identiteta. Izgradnja figure oca, predstavlja maštanje o mitskoj “Africi” (Smithers 494, cit u Shands 40) kao dalekom, ali čvrstom korenu identiteta.

Elizabet Buzonviler (Elisabeth Bouzonviller) analizira pisanje autobiografije američke književnice Luiz Erdrih (Louise Erdrich) koja svoj život posmatra kroz iskustvo materinstva i arhetipske teme rođenja i odrastanja i života u porodici u tekstu “Maternity and Writing” (Materinstvo i pisanje) Erdrihova ispituje način na koji se u tekstu kroz proces pisanja mogu istraživati najintimnija iskustva života na preseku sa naracijama o univerzalnom ženskom nasleđu (147).

U eseju, “‘My Mother Composed Me as I Now Compose Her’ (Majka me je stvorila kao što ja sad stvaram nju) Eva-Sabina Zahelin (Eva-Sabine Zahelein) analizira identitetsku potragu kroz pripovedanje arhetipskog odnosa između majke i ćerke. Tenzija i trauma koje obeležavaju ovaj odnos preslikavaju se u autobiografskom narativu književnice Alison Bekdel (Alison Bechdel) između majke i ćerke obeležavajući sve naracije o njihovim bićima i identitetima. Bekdelova o kojoj piše Zahelinova u tekstu crta “intimni dvostruki portret sebe i svoje majke” (163) da bi “premostivši jaz pronašla i prihvatila sebe” (163).

Džo Vudivis (Jo Woodiwiss) piše o autofikciji iz perspektive teksta “koji pruža pomoć autoru”, razjašnjava nas i naše priče (183). Vudivis stavlja autofikciju u širi kontekst tekstova koji nude samoanalizu i potrage za odgovorom na pitanje, Šta nije u redu sa mnom (“What’s wrong with me?”) u procesu reinterpretacije i oporavka autofikcija nam pomaže da pišemo, odnosno stvaramo sopstveno biće (183). Tendencija modernog društva da nametne sliku o sebi, limitira naše iskustvo života jer pokušavamo da se “uklopimo u postojeće priče” (182). Autobiografski narativ predstavlja priliku stvaranja prostora za istinsko samoistraživanje (184).

Kirsi Tuohela (Kirsi Tuohela) ispituje autobiografije mentalno obolelih bolesnika, odnosno pisaca-amatera. Tuohela piše o finskim piscima amaterima koji su opisali svoj slučaj odbacivanja ispravnog religijskog puta što ih je odvelo u ludilo. Tohela piše kako su od prosvetiteljstva naovamo individualne priče postajale sve više tema književnosti, a pisanje o mentalnim bolestima posebno bilo popularno u drugoj polovini devetnaes-

tog veka. Postojalo je izuzetno interesovanje za saznavanje o iskustvima o vraćanju na pravi put, kao i ličnim ispovestima o doživljaju nervnog rastrojstva u ovim autobiografijama opisana su iskustva napuštanja boga, povratka i oporavka, života u “paklu” i povratka (220).

Lamia Mokrejn (*Lamia Mokrane*) bavi se pitanjem da li je moguće pisati autobiografiju nekoga drugog. Govoreći o delu *Autobiografija moje majke* Džamajke Kinseid (Jamaica Kincaid) Mokrejnova skreće pažnju najpre na paradoks koji je sadržan u naslovu. Identitet glavne junakinje izranja iz priče, autobiografije o životu u majčinom odsustvu, čini intenzitet, ispunjenje osećanjem gubitka i uzaludnosti gradi identitet autorke kao i figure majke u tekstu (232).

Majkl Aklend (Michael Ackland) u eseju o “Unchained Eve” (Oslobođena Eva) piše o preispitivanju sopstvene autobiografije sa stanovišta raznih ideologija. Aklend analizira autobiografiju Kristine Sted (Christine Stead) u kojoj feministička i marksistička filozofija “uzurpiraju mesto božanstva u ulozi pokretača društvenog i individualnog razvoja” (299). Naime, Stedova piše o svom duhovnom razvitku pronalazeći paralele između marksizma i hrišćanstva, ali deleći marksistički prezir prema religiji i oslanjajući se na individualnost i konceptualizujući biblijsko učenje u skladu sa feminističkim stavovima. Fiktivni zapleti i događaji stvoreni su na osnovu stvarnih ličnosti iz života. Stedova naseljava biblijski pejzaž ličnostima iz sopstvenog života. Na primer, njen otac David, prikazan je kao Adam, a njena zemlja, Australija kao “plodna, nevina bašta” (299).

Teme identiteta, marginalizacije i borbe za vidljivost i samopotvrdu u okviru autofiktivnog teksta prožimaju nekoliko eseja. Dipti Patanaik (Dipti R. Pattanaik) piše o tome na koji način autobiografski narativ postaje poprište razmene iskustava unutar bića njegovog subjekta i šire zajednice. Naime među govornicima jezika Odia, jednog od indijskih jezika naroda provincije Odiša, autobiografski žanr je tradicionalni način (nacionalnog) samoodržanja u kontekstu života u kolonijalnom i postkolonijalnom svetu (123).

Eber Nena Agugbu Nweze (Ebere Nnenna Agugbue Nweze) “Writing me, Raising Me, Beating the Drums Louder” (Pišem sebe, odgajam sebe, udaram bubnjeve) govori o fiktivnim autobiografijama kao instrumentu žena u Africi i dijaspori da podriju predstavu o učutkanosti i nevidljivosti žena u društvu i književnosti (137). Ovi narativi čine da žene

ožive u postkolonijalnom, patrijarhalnom društvu. Da funkcionišu kao predstavnici ili ikone grupe (138).

U okviru eseja "Memory, Trauma, and Resilience: The Autobiographies of Winnie Madikizela Mandela," (Sećanje, trauma i otpor: autobiografija Vini Madikizela Mandele) Ben Lebdaj (Ben Lebdai) bavi se autobiografskim tekstovima autorke koji su nastali u razmaku od dvadesetogodina. Autobiografiju i zatvorski dnevnik. Ben Lebdai traga za individualnošću autorke iza ikonične figure ukrštajući naracije o njoj. Da li je harizmatična figura Vini Mandele, njena snaga i sposobnost da govori otvoreno u neprijateljskom svetu proizvod očevo uticaja, sopstvenog društvenog angažmana, prihvaćene ideologije ili jednostavno, ljubavi (61). predstavlja glavnu preokupaciju eseja (61) u kome Lebdaj pokušava da otkrije "ličnu priču u istorijskoj".

Dagmara Drevniak (Dagmara Drewniak) istražuje važnost individualnog iskustva i kolektivnog sećanja u procesu formiranja subjektivnosti. Drevniak analizira dela mađarskih emigranata u Kanadi posle Drugog svetskog rata. U ovim delima Drevniak prati izgradnju sopstvenog identiteta kroz kolektivni i nacionalni identitet. Ispituje granični pojas između autobiografije i memoarskog žanra, utvrđujući da je diskurs personalnog teksta uvek određen politikom i istorijom. Spoj ličnog i društvenoistorijskog neizbežno obeležava pisanje o sebi (94).

U eseju "Memoir as Well as Biography" (Sećanje, kao i biografija), Melani Hejdari (Melanie Heydari) istražuje granični prostor između biografije i autobiografije (280) granični pojas između biografije i autobiografije u delu postkolonijalnog pisca Vikrama Seča (Vikram Seth) *Two Lives* (Dva života). Seč piše o indijskim imigrantima u Nemačkoj u određenom istorijskom periodu, na početka dvadesetog veka. U kontekstu njihovih životnih priča, Hajdari slika isotorijsku pozornicu tadašnje Nemačke i na njoj predstavlja imigrantsku zajednicu iz Indije. Ovakva slika neizbežno pokreće teme o granicama civilizacija i kultura (280). Tema kolektivnog iskustva imigrantske i kolonijalne istorije i njena sublimacija u književnosti predstavlja osnov za individualno autobiografsko iskustvo autora.

Borba za vidljivost i samopotvrdu kroz pisanje u autobiografijama transrodnih osoba tema je eseja Džona Holija (John C. Hawley). Značaj ovakvih autobiografija je, smatra Holi, označavanje mesta u društvu za

izražajni prostor pisaca transeksualne orijentacije. Odsustvo empatije društva prema transrodnim osobama Holi opisuje kao marginalizaciju vukući interesantne paralele sa kolonijalnim bićem i njegovim mestom u kolonijalnom društvu. Utemeljivši svoje zaključke u opservacijama Franca Fenona i stavu da je čitava istorija kolonijalizma ispoljena u svakom individualnom crnačkom iskustvu, Holi piše da je čitava istorija neshvatanja, marginalizacije i drugosti transrodnih osoba ispoljena u individualnom iskustvu i može se čitati kroz narativ koji to iskustvo opisuje.

Pjotr Sobolzik (Piotr Sobolczyk) piše o sagledavanju rodnog identiteta kroz prizmu kulturološkog određenja. U autobiografijama koje problematizuju rodnu tematiku moguće je, stoga, posmatrati koliko kao individualna svedočanstva, tako i kao svedočanstva o ideološkim, istorijskim i kulturološkim osobinama određene zajednice.

Desetak eseja iz zbirke bavi se mogućnostima i granicama žanra autofikcije. Karen Ferreira Mejers (Karen Ferreira-Meyers) sagledava žanr autofikcije u kontekstu i prostoru postmodernističke književnosti i ističe poetičke srodnosti autofiktivnog žanra sa šire posmatranom poetikom postmodernizma. Ferreira-Mejers ističe da za razliku od klasične biografije autofikcija predstavlja fragmentirano biće subjekta, fiktivno i konstruisano koje u skladu sa opštom perspektivom postmodernizma i posebno post-strukturalizma objašnjava nastanak autofikcije kao novog žanra u širem okrilju personalnog teksta.

Melissa Šuš (Melissa Schuh) istražujući kako se “raskrinkava biće autora” u autobiografijama Gintera Grasa i J.M.Kucija. Šušova svedoči o diskurzivnim efektima izmene prvog i trećeg lica unutar pripovedanja personalnog teksta, dilema koju u svojoj autobiografiji formuliše Ginter Gras kao “izazov da se čovek sakrije pod masku trećeg lica” (287). Šušova analizira interpretativne i izražajne prednosti fiktivne ispovesti kao i dislociranja narativa o sopstvenom životu.

U eseju o autobiografskom tekstu Gertrude Štajn *Everybody's Autobiography* (Svačija autobiografija), Kristina Savinel (Christine Savinel) ispituje diskurzivne tehnike Štajnove kojima postiže kako reprezentativnost i pripadnost grupi tako i individualnost unutar personalnog teksta. Savinelova postavlja pitanje da li bilo ko može da piše u bilo čije ime, i da li su u tom slučaju biografija i autobiografija zapravo isto (72)? Savinelova govori o pristupu Štajnove pisanju autobiografije u kome sam čin pisanja

pokušava da ublaži “neizvesnost u pogledu identiteta”, a biće se ispoljava kao diskurzivna funkcija, kroz čin govora.

Klod Damaris (Claude Desmarais) preispituje pitanje autentičnosti i “istina” u pisanju o životu stavljajući jedno pored drugog autobiografiju Elijasa Kanetija i njegovu trotomnu biografiju. Ističući veću informativnost biografije u odnosu na autobiografiju. Damaris utvrđuje da autobiografija, izostavljajući važne pojedinosti “ne pripoveda” celu priču”, već izravnava nepravilnosti, okoliši i izbegava “duboke brazde” (88). Biografija zbog ovih objektivnih prednosti poseduje veću sposobnost za stvaranje portreta svog subjekta.

U eseju “From Autobiography to Storytelling: The Works of C.S. Lewis,” (Od autobiografije do pripovedanja: dela C. S. Luisa) Daniel Varceha (Daniel Warzecha) piše o irskom piscu C. S. Luisu čije celokupno delo je nadahnuto autobiografskim materijalom. C. S. Lewis piše o detinjstvu i mladosti priznajući uticaje svih stvaralaca iz sveta umetnosti i filozofije kojima se divio i koji su “oblikovali njegovu svest” (104). Unutar svog (auto)fiktivno dela Luis vodi dijalog sa odabranim delima i piscima koji predstavljaju “knjige-matrice među čijim koricama čovek može naći sve ključne ideje, teme i metafore koje će Luis tokom života razvijati u svojoj književnosti” (106).

U eseju “Avoiding Self-Centered Fairytales: Autobiographies by Female Singer-Songwriters,” (Izbegavanje egocentričnih bajki: autobiografije kantautorki) Danijela Čana (Daniela Chana) predstavlja na koji način pisanje autobiografije može podeliti svoja najintimnija osećanja sa publikom, a istovremeno izbeći neprijatnu privatnost teksta na primeru Tori Amos, kantautorke i književnice. Njeno pisanje o sebi sadrži eseje o temama poput religije, materinstva, rađanja, slave, skitačkog života, ljubavi prema muzici, i mnogih drugih. Izmena pripovedačkog glasa, perspektive i stila, kao i neprestano prebacivanje pripovedačkog fokusa ne dopušta centralnu ulogu pripovedačkog, a kao rezultat autobiografija je “kompleksna filozofska rasprava u koju je uključeno mnoštvo glasova” (114).

U tekstu “Like Father Like Daughter? (Isti otac) Florin Reviron Pigej (Floriane Reviron-Piegay) predstavlja dva narativa o istoj ličnosti, autobiografiju oca i memoare Virdžinije Vulf istražujući na koji način ideološki markeri utiču na stvaranje slike o sebi i svetu. Naime, patrijarhalni stav Leslija Stivena i moderan, feministički stav Virdžinije Vulf predstavljaju u drugačijem svetlu figuru majke, Julije Stiven.

Lora Kestor (Laura Castor) govori o mogućnosti uključenja raznih perspektiva u narativ o sopstvenom biću. Razne verzije sopstvenog bića deluju subverzivno u narativu kome autoritet daje jedinstvenost slike o biću. Što je neophodno za bilo kakav pomak u pravcu "samospoznaje i oslobođenja" (239). Kestorova ukazuje na "mnoštvo nivoa samoreprezentacije" (241), odnosno mnogih "senki pod nama" (239). Kestorova polemiše sa Leheunovim stavom (Phillip Lejeune) o postojanju "pakta" između pisca klasične autobiografije i čitaoca kojim se autor obavezuje da govori istinu o sebi (240). Karakteristika žanra autofikcija je isticanje različitosti između pisca teksta i protagonist autobiografije (Gilmore, 2001: 89 cit. u Shands 240), stoga je upravo fikcionalizacija subjekta u žanru autofikcije novootkriveni prostor za njegovo potpunije predstavljanje.

Manuel Brito (Manuel Brito) govori o "eksperimentu kolektivne autobiografije", pisanje autobiografije kao kolektivnog iskustva života zajednice pesnika. Brito piše o projektu kolektivne autobiografije pesničkog kruga u San Francisku koji su svoje individualne umetničke identitete udružili u hibridni književni poduhvat tako su i iskustvo i doživljaj stvarnosti spojili u zajedničku "psihološku avanturu" istraživanja sopstvenog bića u okviru kolektiviteta (270).

Mikolaj Višnjevski (Mikołaj Wiśniewski) jednoj od mogućih uloga fikcionalizovanog sećanja, da "retušira prošlost". U eseju "fiktivnoj autobiografiji Vladimira Nabokova *Speak, Memory*" Višnjevski piše da u celokupnom opusu Nabokov piše o sebi, stvarajući likove po ugledu na aspekte sopstvene ličnosti, uključujući situacije, iskustva i pojedinosti sećanja, trauma i strahove iz sopstvenog života (307). Retuširanje prošlosti u Nabokovljevom delu ima oblik potrage za "tematskim obrascem" koji od prošlosti čini "razumno delo" (309).

Pamela Rejder (Pamela J. Rader) piše o umetnosti "pisanja života" predstavljajući narativne strategije "prenošenja" avantura života u tekst. Rejderova polazi od najopštijeg pitanja koje se postavlja pri pisanju/čitanju memoarske literature, da li je iza tekstualne kontrukcije autentično biće autora? Da li je forma ispovesti u stanju da predstavi istinu o biću ili stvara novu (ne)autentičnu, fiktivnu konstrukciju. Protagonista, piše Rejderova, koristi postojeće narativne trope koji nužno oblikuju njegov iskaz i samim tim ga menjaju (315). Da li je u tom slučaju možemo smatrati da je slika bića koja nastaje u tekstu autentična predstava stvarnog bića?

O žanrovskim razgraničenjima autofiktivnog teksta i srodnih ili graničnih narativa govori Šona Kazar (Seana Kozar) govori o srodnostima u pristupu između dva naizgled poetski veoma različita žanra, autobiografije i narodne priče. Tematska sličnost je u momentu ispovesti, govoru o sazrevanju, životnom putu i ključnim arhetipskim momentima na tom putu. Najveća sličnost je u očekivanju publike i uverenju u da je priča "istinita" (346). Ispovedna forma kako u autobiografiji, tako i u folklornoj priči stavlja junaka u centar zbivanja, a rekonstruisana prošlost ima oblik sećanja koje je oblikovalo junaka koji je pred nama.

Najzad, nekoliko eseja bavi se pisanjem autobiografije kao funkcionalnog teksta. Nekoliko eseja bavi se terapijskom ulogom pisanja o sebi. Prvi od njih govori o ulozi "autobiografske fikcije u tumačenju sopstvene ličnosti" (51). Belinda Hilton (Belinda Hilton) ističe da autofikcija stvara prostor za istraživanje razloga zbog kojih imamo izvesna osećanja ili reagujemo na određeni način. Osećanja izbijaju iz naših sopstvenih naracija o sebi, smatra Hiltonova i potrebno ih je otkriti i preispitati (56).

Lora de Nervo-Gevoti (Laure de Nervaux-Gavoty) analizira specifičnu perspektivu u pisanju autobiografije koju stvara bolest: traumatično iskustvo bolesti i lečenja, Gubitak predašnjeg identiteta i izgradnja novog u odnosu na izmenjeno telo i svest. Pisanje predstavlja terapiju kroz proces stvaranja novog identiteta. Nervo-Gavoti ističe promenu perspektive u odnosu na klasične autobiografije u kojoj je evidentna superiornost svesti u odnosu na telo. U situaciji u kojoj postoji izmenjena perspektiva na osnovu telesne (traumatične) promene, telo se nameće kao superiorno u procesu stvaranja budućeg identiteta (258).

U eseju o pisanju autobiografije kao terapiji Tanja Rajfenret (Tanja Reiffenrath) govori o preispitivanju kulturološkog shvatanja bolesti i terapije kroz životopise o njoj. Rajnferetova govori o tekstovima koji su sve zastupljeniji u drugoj polovini dvadesetog veka pokušaj razumevanja sopstvenog bića kroz optiku terapije i nade u izlečenje. Ove autobiografije karakteriše senzibilnost, nesigurnost i pokušaj izoštravanja percepcije (359). Za razliku od klasičnih autobiografija pisaca koji su preživeli trauma bolesti, autofiktivni tekstovi ne odnose se prema bolesti kao prema "prekidu" uobičajene životne rutine, već preispituju novo životno iskustvo i iskustvo sagledavanja stvarnosti kroz novu optiku.

Tvrđnja Kerstin Šends da "moramo neprestano i uvek iznova tumačiti naše živote i svet u kome živimo, a to možemo samo uz pomoć

priča i u okviru diskursa” (Shands, 2005: 183), ističe fikcionalizaciju kao jedno od glavnih obeležja autofiktivnog teksta. Intrepretacija “avantura” i reinterpretacija iskustva podleže neizbežno ograničenjima narativnih strategija i diskurzivnih mogućnosti. Stoga, da bi proširio horizonte, personalni tekst zalazi u druge žanrovske, poetičke i stilske prostore. Izgleda da su mogućnosti transformacije nesagledive, kao i okviri ovog žanra. Ključ tumačenja autofiktivnog teksta, međutim, ostaje da pruži odgovor na (naizgled) jednostavno pitanje, “u čemu je značaj prenošenja [ovog] života u tekst” (7)?

Literatura:

- Cohen, Phil (2013). *Reading Room Only: Memoir of a Radical Bibliophile*. Nottingham: Five Leaves.
- Doubrovsky, Serge, (1977). *Fils*, Paris : Galilée.
- Gilmore, Leigh (2001). *The Limits of Autobiography: Trauma and Testimony*. Ithaca: Cornell UP.
- Hindmarsh, D. Bruce (2005). *The Evangelical Conversion Narrative: Spiritual Autobiography in Early Modern England*. Oxford: Oxford UP.
- Ochs, Elinor and Lisa Capps. (1966). “Narrating the Self.” *Annual Review of Anthropology*, Vol. 25, 19-43.
- Shands, Kerstin W., Mikrut, Giulia Grillo, Pattanaik, Dipti R/, and Ferreira-Meyers, Karen, (eds.) (2015). *Writing the Self: Essays on Autobiography and Autofiction*. Stockholm: Södertörns högskola.
- Smith, Sidonie, and Julia Watson (2010). *Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives*. Minneapolis: U of Minnesota P.

Aleksandra V. Jovanović

Summary

WRITING ABOUT ME, WRITING ME

This essay attributes to the ongoing discussion about the distinction of autofiction and classical autobiography. The term autofiction was coined in 1977 by the French novelist Serge Dubrovsky who so attempted to define his own literary style. This started the discussion among critics about the genre's conventions and narrative strategies. The collection *Writing the Self* features thirty essays which explore the genre of autofiction in the broader context of the personal narrative. Questions about the ontological status of the personal narrative and the author/ protagonist distinction are in these essays analyzed within the more general theoretical focus on postmodernism, postcolonialism and gender. The authors of the essays also look for the cultural, political and historical markers within the personal text. The aim of this article is to show the main concerns which are discussed in the essays of the present collection and to draw attention to most frequent issues of the current theoretical practice in this field.

Key words: autobiography, autofiction, author, personal text, authenticity, history, ideology, culture, writing.

EKOKRITIKA G. SNAJDERA U PESMI *MOTHER EARTH: HER WHALES*

Ekologija je oblast koja dotiče živote svih nas. Glasovi koji se čuju i koji nas opominju da ovoj temi treba više da se posvetimo dolaze sa različitih strana i od različitih ljudi – ne samo od biologa, botaničara, naučnika, već i od zaljubljenika u prirodu i od pesnika. Jedan veoma upečatljiv poziv da sagledamo živi svet na Zemlji i probleme sa kojima se on suočava uputio je pesnik, budista i profesor Geri Snajder u svojoj pesmi *Mother Earth: Her Whales*. U ovoj pesmi se skreće pažnja na narušavanje ekosistema na Zemlji, preispituje se uloga politike, institucija i čitavog društva u tome, ali se pesnik obraća i pojedincu, oštro zamerajući čoveku na njegovom antropocentrizmu. Metodologija korišćena u ovom radu je kritička analiza diskursa. Kritička analiza diskursa pomaže nam da razumemo jezik koji je uronjen u društvenu, političku ili ekonomsku perspektivu, što je karakteristično za poeziju Gerija Snajdera. Putem kritičke analize diskursa na tri nivoa: na makro, mezo i mikro nivou možemo da pojмимо moć reči i njihov uticaj na pojedinca i društvo u celini, pa tako razumemo i prihvatimo poruke koje nam Snajder upućuje kroz ekokritiku u pesmi *Mother Earth: Her Whales*.

Ključne reči: ekokritika, kritička analiza diskursa, poezija, *Mother Earth: Her Whales*

Uvod

Kritička analiza diskursa je vrsta analitičkog istraživanja diskursa koja se prvenstveno bavi načinima zloupotrebe društvene moći, dominacije i nejednakosti i kako se one sprovode, reprodukuju, ali i kako im se suprotstavlja tekstem i govorom u društvenom i političkom kontekstu. Kritičkom analizom diskursa društvena nejednakost se utvrđuje, razotkriva i pruža joj se otpor (Schiffrin et al, 2001: 352). Ferklou i Vodak sumiraju glavne principe kritičke analize diskursa i navode sledeće:

* lucia@orion.rs; svelimirac@politehnika.edu.rs

1. Kritička analiza diskursa bavi se društvenim problemima;
2. Odnosi moći su diskurzivni;
3. Diskurs ustrojava društvo i kulturu;
4. Diskurs je ideološki aktivan;
5. Diskurs je istorijski;
6. Veza između teksta i društva je posredna;
7. Analiza diskursa je interpretativna i eksplanatorna;
8. Diskurs je vrsta društvenog delovanja (Schiffrin et al, 2001: 353).

Ukoliko uzmemo u obzir da je kritička analiza diskursa usmerena na odnose među različitim grupama ljudi, bilo da su u pitanju grupe koje se razlikuju po rasi, polu, etnicitetu, društvenoj pripadnosti itd, postavlja se pitanje da li kritička analiza diskursa može da se bavi i odnosima u kojima takođe imamo nadređenog i podređenog, korisnika i potlačenog, nekoga ko ima sva prava i svu moć, a sa druge strane nekoga ko ne može da se sam brani — možemo li kritičku analizu diskursa da primenimo u odnosu čoveka i prirode?

Ekološka perspektiva u lingvističkoj, književnoj i društvenoj kritici nije nova ideja, mnogi autori bavili su se ovom temom: Elvin Fil, Endrju Goutli, M. A. K. Halidej, Albert Bastardas-Boada, Šeril Glotfelti, Lorens Bjuel, Džon Drajzek¹ itd. Problemi narušavanja životne sredine, zagađenje, izumiranje i istrebljenje pojedinih biljnih i životinjskih vrsta sagledavani su pre svega iz antropocentričnog ugla. Poezija Gerija Snajdera, koja je tema ovog rada, u sebi objedinjuje nekoliko perspektiva. Ona kritikuje narušavanje ekosistema na Zemlji, preispituje ulogu politike i institucija u tome, ali se obraća i pojedincu, oštro zamerajući čoveku na njegovom antropocentrizmu.

Očekivani rezultati ovog rada trebalo bi da nam pomognu u sagledavanju Snajderovih političkih stavova, ekoloških gledišta, poziva

1 Primeri dela navedenih autora: Bastardas-Boada, A. (2002). Biological and linguistic diversity: Transdisciplinary explorations for a Socioecology of Languages. *Diversité Langues* 7, Mont-réal.

Buell, L. (1995). *The Environmental Imagination: Thoreau, Nature Writing, and the Formation of American Culture*. Harvard University Press.

Fill, A. & Mühlhäusler, P. (Ed.) (2001). *The Ecological Reader: Language, Ecology and Environment*. Bloomsbury, A&C Black.

Dryzek, J. S. (2005). *The politics of the earth: environmental discourses* (2nd ed.). Oxford New York: Oxford University Press.

na povratak prirodi, kritike kapitalističkog društva i autorovog isticanja potrebe za duhovnošću čoveka kroz kritičku analizu diskursa u pesmi Mother Earth: Her Whales. Pesa koja je pred nama predstavlja društveno angažovani izraz autora. Da bismo na pravi način utvrdili koje sve poruke ova pesma šalje i kako se te poruke izražavaju, neophodno je istražiti je iz različitih perspektiva; interdisciplinarnost je u srži ove pesme, te je i postupak njenog tumačenja interdisciplinaran.

1. *Ostrvo Kornjača* Gerija Snajdera

Ostrvo Kornjača (*Turtle Island*) naziv je zbirke pesama Gerija Snajdera koja sadrži i pesmu Mother Earth: Her Whales, predmet ovog rada. Geri Snajder² (1930) je američki pesnik, aktivista za zaštitu životne sredine, pripadnik bitničke generacije. Nazivan je glasnogovornikom američkog budizma, bioregionalne politike i međunarodnog zalaganja za očuvanje prirode. Njegove zbirke poezije i prozna dela uticala su na buđenje čovekove svesti o prirodi jer govore o problemu narušavanja životne sredine, a u isto vreme njegov rad je i politički angažovan i religiozno sadržajan (zen budizam). Glavne teme njegovih dela su priroda, odnos urbano-neurbano, životinje, mesto čoveka na Zemlji i sl. Dobitnik je Pulicerove nagrade za poeziju 1975. godine, za pomenutu zbirku pesama *Turtle Island*. Kako saznajemo iz predgovora ove zbirke, (Snyder, 1974) sam naslov predstavlja staro ime za američki kontinent, što ukazuje na autorovo oslanjanje na nasleđe američkih Indijanaca. Zbirku je autor posvetio svojoj majci, Luizi Snajder Henesi (Snyder, 1974). Sastoji se iz četiri dela: Manzanita, Magpie's Song, u kom se nalazi i pesma Mother Earth: Her Whales, zatim treći deo For the Children i na kraju, prozni deo pod nazivom Plain Talk u kom autor poziva na buđenje svesti o stanju prirode oko nas. U samom uvodu dela, Snajder objašnjava kako je odabrao naslov ove zbirke: Ostrvo Kornjača je zapravo u isto vreme staro i novo ime kontinenta na kome su milenijumima živeli ljudi stvarajući različite mitove, a u naše vreme, taj kontinent nazivamo Severnom Amerikom. Autor smatra da su prave granice jedino one koje nam sama priroda nameće. Živa

2 Više o Geriju Snajderu (Gary Snyder) na: <http://www.poetryfoundation.org/bio/gary-snyder>

bića pesnik doživljava kao „vrtlog koji teče“, kao pojedinačne pesme, a zemlja i sama planeta takođe predstavljaju živo biće koje se kreće sopstvenim tempom. Sam autor svoje pesme ocenjuje kao niz koji obuhvata lirske, mitološke, katkad i mistične, sve do otvoreno političkih pesama. Snajder nudi kompletnu ekološku viziju u zbirci *Turtle Island*, koja može da posluži kao svojevrsni ekološki vodič. „Svaka pesma predstavlja pokret koji je rezultat pažljivo razvijene i rafinirane ekološke svesti i savesti“ (Rueckert, 1996: 116).

Izučavajući zen budizam tokom čitave decenije svog boravka u Japanu, Snajder dolazi do zaključka da je u srži našeg problema mišljenje da priroda nije dovoljno autentična, da nije živa u tolikoj meri uolikoj je čovek živ, da nije toliko inteligentna, da je na neki način neživa, a da su životinje na tako niskom nivou inteligencije i osećaja da ne moramo ni da ih uzimamo u obzir (Scigaj, 1999: 233). Dubinu njegove ekopoetike sagledavamo u ideji da se „najsloženiji i najsofisticiraniji podaci ne nalaze u bibliotekama celokupnog čovečanstva, već u nekoliko kvadratnih jardi šume“ (Scigaj, 1999: 233). S tim u vezi, pisac naglašava da čovek zapravo i nije nužno najviši ili najinteresantniji „proizvod“ prirode.

Sadržaj zbirke *Turtle Island* iz 1974. godine „radosno veliča čula i razmenu energije među svim međuzavisnim živim bićima na planeti Zemlji“ (Scigaj, 1999: 243). Pesma *Mother Earth: Her Whales* nalazi se u drugom delu zbirke, naslovljenom *Magpie's Song*. U četrnaest strofa ove pesme, smenjuju se ideje povratka prirodi, kritika kapitalističkog društva, duhovnost čoveka i njegov suživot sa prirodom, politički stavovi autora povezani sa odsustvom ekološke svesti ljudi koji odlučuju o sudbini planete i sl. Pesma predstavlja izuzetan primer interdisciplinarnog pristupa problemu očuvanja životne sredine i pomaže nam da ovaj problem sagledamo iz istorijske, biološke, literarne, političke, antropološke, kao i vizure zainteresovanog pojedinca.

2. Kritička analiza diskursa pesme *Mother Earth: Her Whales*

Kritička analiza diskursa pomaže nam da razumemo jezik koji je uronjen u društvenu, političku ili ekonomsku perspektivu, što je karakteristično za poeziju Gerija Snajdera. Putem kritičke analize diskursa možemo da po-

jmimo moć reči i njihov uticaj na pojedinca i društvo u celini. „U kritičkoj analizi diskursa ideologija je shvaćena kroz interpretativni okvir, koji organizuje set stavova i stvara kognitivnu osnovu za mišljenja, ocenu i vrednovanja“ (Fairclough, Holes, 1995: 29). Ekokritiku koju je Snajder iskazao u pesmi *Mother Earth: Her Whales* možemo da analiziramo na tri nivoa: na makro, mezo i mikro nivou koristeći metodu kritičke analize diskursa. Van Dijk govori o nekoliko načina na koje možemo da povežemo ova tri nivoa analize kako bismo dobili celovitu sliku o predmetu našeg proučavanja: treba da utvrdimo ko su *članovi*, odnosno, *grupe* – učesnici diskursa, zatim da utvrdimo *delovanja* ili *proces* koji se odvijaju izvan diskursa, lokalni i globalni *kontekst* i *društvenu strukturu*, i na kraju, *ličnu* i *društvenu kogniciju* – lična sećanja, znanja i stavove, kao i ona koja su zajednička za sve članove jedne grupe ili kulture u celini. (Schiffrin et al, 2001: 354)

2.1. Makro nivo analize

Ferklou govori o povezivanju komunikacije koja predstavlja pojedinačnu socijalnu razmenu mišljenja sa komunikacijom npr. institucijalnog tipa, odnosno, povezivanju mikro i makro nivoa analize (Fairclough, 1989: viii). Makro nivo analize fokusira se na intertekstualno razumevanje diskursa i obuhvata celokupan društveni kontekst unutar koga je ostvarena komunikacija: istorijske događaje koji su se odigrali u određeno vreme, političke implikacije, kao i opšte stanje društva i celokupan socio-kulturni aspekt. Odnosi moći veoma su važan element makro nivoa kritičke analize diskursa.

Stanje u kome se nalazi planeta Zemlja i njen živi svet, kao i aktivnosti koje se (ne)preduzimaju u vezi sa tim poslužili su kao podsticaj pesniku da napiše svoje delo.

Pesma *Mother Earth: Her Whales* nastala je 1972. godine tokom održavanja Konferencije Ujedinjenih nacija o čovekovoj sredini u Stokholmu. Ova konferencija iznedrila je tzv. Stokholmsku deklaraciju, međunarodni ugovor koji predstavlja prvi dokument na nivou Ujedinjenih nacija koji se bavi pitanjima iz oblasti životne sredine (tada je korišćen termin „čovekova sredina“). Na konferenciji mogli su se čuti stavovi o zaštiti životne sredine, ulozi zemalja u razvoju po ovom pitanju, shvatanju čoveka kao bića prirode koje istovremeno svojim aktivnostima prirodu

menja itd.³ Deklaracijom je definisano 26 načela o zaštiti životne sredine i ulozi čoveka u njenom očuvanju. Snajder je bio razočaran stavovima koje je tokom konferencije čuo. „Niko nije došao na Konferenciju da nešto ponudi – svi su došli da bi nešto uzeli. Nisu došli da spasavaju planetu, već da raspravljaju o tome kako da je podele i razvuku” napisao je Snajder u Njujork Tajms magazinu 13. jula 1972. godine.

Politika nebrige prema prirodnom okruženju kroz pesmu ogleda se širom planete. U trećoj strofi, pesnik se poziva na stav Brazila o suverenom korišćenju prirodnih resursa koji se čuo tokom pomenute Konferencije. Iako je stav ove države bio sa jedne strane protivljenje imperijalizmu i nastojanju ostalih država da koriste njene resurse, pesnik podseća na nebrigu samog Brazila o plemenima koja i dalje žive u šumama Amazona, i „čiji su način života, kultura i tradicija ugroženi zbog programa razvoja Vlade ove države” (Matějová, 2013: 21). Može li „robot u odelu” (metafora političara), pita se pesnik, da govori u ime ljudi iz džungle, u ime šume i u ime biljaka kojima se još ne zna ni ime?

U Snajderovim radovima, „zla” ili abnormalnosti koje su u vezi sa distopijskom situacijom, evociraju se putem određenih ključnih tema ili slika koje se ponavljaju, a koje su u vezi sa uništavanjem prirode. Moderna, tehnološka civilizacija jasno je definisana kao najveća pretnja ne samo ljudskom rodu već i ostalom živom svetu, što se ponavlja kroz različite kontekste. Na primer, zavisnost naše civilizacije od „jeftine” energije poput fosilnih goriva i nuklearne energije, tema je koja se stalno ponavlja u njegovim radovima. Druga je iskorištavanje prirodnih resursa kao krajnji rezultat pohlepe, kao i vojna zaštita ovog sistema eksploatacije. (Nordström, 1989: 120)

Šesta strofa govori o „nekada velikoj budističkoj naciji”, Japancima, koji sada raspravljaju o tome koje vrste kitova mogu da ubijaju. Stih je aluzija na raspravu tokom Konferencije i odluku o preporučenom desetogodišnjem moratorijumu na lov na kitove kako bi se njihova populacija obnovila, i kako bi se sprečilo njihovo izumiranje. Japan se tome protivio iz ekonomskih, tradicionalnih i kulturoloških razloga. Budući da je Snajder vrsni poznavalac zen budizma, on naglašava jednu od religijskih potki budizma – prestanak patnje, i dovodi je u vezu sa neprihvatljivim

3 Tekst Deklaracije dostupan na: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?documentid=97&articleid=1503>

činom ubijanja kitova, životinjom koja je centralna figura pesme. Takođe, zagađenje koje uzima maha pesnik osuđuje kroz poređenje sa bolešću kojom Japan preti da zarazi more.

Kina i problem seče šuma, izumiranje posebne vrste jelena (Davidov jelen) i drugih vrsta – tigra, divljeg vepra, majmuna itd. obrađuju se u 7, 8 i 9. strofi pesme i pesnik se pita sa nevericom: da li svi oni treba da nestanu kako bi se izgradili parkinzi za kamione?

Ovim strofama Snajder nam predstavlja deskripciju stanja u koje su ljudi doveli čitavu planetu. Preciznije, o centrima moći koji donose odluke o ekološkoj budućnosti sveta, a koji nisu dovoljno upoznati sa ekologijom i međuzavisnosti života na Zemlji da bi o tome mogli da donose valjane odluke. Početak pesme, kojim nas pesnik uvodi u svet životinja i biljaka već u drugoj strofi poprima mračniji ton ljudskog eksploataisanja ostalih živih vrsta, da bi od treće strofe započela kritika ekološke i etičke svesti ljudske vrste. Mada Snajdera ubrajaju u pesnike (bio)regionalnog karaktera, pesma *Mother Earth: Her Whales* nije locirana i usmerena ka jednom mestu, državi ili kontinentu, već ima pan-nacionalnu poruku. U ovom prvom segmentu pesme, Snajder postavlja i ključno pitanje: “IS man most precious of all things?” (Snyder, 1974:48) pitajući se zašto čovek radi protiv samog sebe.

Snajder je na strani prirode, i ima viziju „Novog društva” u kome bi čovek i priroda bili u potpunosti sjedinjeni i u ravnoteži (Nordström, 1989: 112). Ovu ideju Snajder je počeo da razrađuje već u svojoj ranoj poeziji. „Novo društvo” je zapravo odjek stava *Forming the New Society Within the Shell of the Old*⁴ – iz Preamble Ustava o organizovanju industrijskih radnika koji je 1908. godine sastavila Unija industrijskih radnika sveta (IWW), čiji je Snajder član.

Snajderova vizija kreće se u pravcu postindustrijske budućnosti u kojoj se destruktivni elementi savremenih društava eliminišu ili bar značajno redukuju. U svom delu “The Politics of Ethnopoetics” Snajder ističe: ‘Jedan od kriterijuma kojim se možemo nositi sa destruktivnim aspektom industrijske civilizacije je ekološki.’ (Nordström, 1989: 118)

U prirodi nema jasne hijerarhije; različiti organizmi žive u različitim formama suživota, bez centralne figure ili centra moći. Kako ekološka metafora čoveka postavlja u prirodni sistem integrišući ga u ovakvu nehijerarhijsku celinu, samim tim nalazi se opravdanje za težnju ka novoj

4 <http://www.iww.org/culture/official/preamble.shtml>

društvenoj organizaciji u kojoj čovek ne bi bio svemoćni gospodar. Pesma *Mother Earth: Her Whales* predstavlja nam eksplicitnu društvenu i političku poziciju autora. (Nordström, 1989: 157-158)

2.2. Mezo nivo analize

Mezo nivo analize trebalo bi da nam ponudi odgovore na pitanja kao što su: kome je pesma posvećena; kome je namenjena; ko bi trebalo da je čita; ko izgovara reči pesme i sa kojom namerom su nastajale; koje poruke nam pesnik šalje svojim stihovima.

Na američkom kontinentu, ali uopšte u zapadnoj kulturi, vrednosni sistem okrenut je stalnom napretku i nadjačavanju suparnika. Krčenje šuma, osvajanje zemlje i pripitomljavanje divljine smatrano je gotovo herojskim podvigom, dokazivanjem superiornosti belog čoveka i osnovom ekonomskog boljitka. Priroda, divljina smatrana je za protivnika. Snajder piše u vreme posle Drugog svetskog rata, kada se društvene vrednosti preispituju i između ostalog, budi ekološka svest. Pesnik smatra da je njegova uloga da govori u ime „najnemilosrdnije eksploatisanih klasa: životinja, drveća, vode, vazduha, trava” (Nordström, 1989: 130). Time što on govori u njihovo ime, one dobijaju glas — one govore kroz njega.

Pitanje koje se nameće jeste pitanje moralnih vrednosti koje čovek oseća u odnosu na sebe i druge ljude, i šta se događa sa tim vrednostima kada su u pitanju druga bića, koja nisu ljudi. Odnos ljudi prema životinjama je odnos eksploatacije i apsolutne moći. S obzirom da životinje nemaju mogućnost da se organizuju ili podignu glas, na čoveku je moralna odgovornost da zaštiti životinje, kao što se štite ljudska bića koja nisu u mogućnosti sama da se bore za svoja prava. Lin komentariše Snajderovu pesmu u kojoj je solidarnost pokretačka misao i u kojoj pesnik svoj glas pozajmljuje onima koji se ne čuju; ona je izraz moralnog stanovišta čoveka koji nemoćno posmatra narušavanje prirodnog sklada i njegovo preuzimanje na sebe uloge glasnogovornika biljnog i životinjskog sveta (Lynn, 1998: 289).

Počev od desete strofe, pesma poprima ton političkog manifesta i poziva na reakciju:

...May ants, may abalone, otters, wolves and elk
Rise! and pull away their giving
from the robot nations.
Solidarity. The People.

Standing Tree People!

Flying Bird People!

Swimming Sea People!

Four-legged, two-legged, people! (Snyder, 1974: 48)

Običaj američkih Indijanaca je da se obraćaju životinjama kao „narod”, tako da imamo narod ptica, narod riba, itd. Koreni ovakvog stava su u percepciji da je čovek samo jedna u nizu životinja, (Nordström, 1989: 117) i ovo postaje integralni deo Snajderove vizije o otporu sadašnjem i stvaranju boljeg, ravnopravnijeg sveta.

Solidarnost na koju pesnik poziva nije jednostavna, tvrdi Lin; životinje ne mogu da lingvistički konceptualizuju i naprave strategiju međusobne pomoći, dok homo sapiens ima razvijene fleksibilne strategije kao što su poštena trgovina, društvene mreže i savezi, politički pregovori, protesti, direktne akcije, pozivanje na zdrav razum, moral, argumenti i sl. (Lynn, 1998: 289). U osnovi svih nabrojanih je ono što flori i fauni nedostaje: lingvistički ostvarena lična i socijalna interakcija, smatra Lin (1998: 289).

Dalje u pesmi, Snajder se pita kako o zelenilu lista ili o zemljištu uopšte mogu da govore kapitalisti, imperijalisti, džet-set birokrate, komunisti trećeg sveta, političari gladni moći, Vlade itd. koji zapravo imaju jedan cilj: da raskomadaju Majku Zemlju, poput lešinara koji kruži oko srne na samrti – strofa 12. (Snyder, 1974: 48). Tehnokratska država, iz Snajderove perspektive, direktno je odgovorna za ekološku krizu, a svest o tome budi se na dva nivoa. Jednu vrstu svesti on naziva globalnom, a drugu planetarnom. Globalnu svest prema Snajderu predstavljaju „svetskoinženjersko-tehnokratsko-utopijsko-centralizovani ljudi u poslovnim odelima koji igraju svetske igre u teoriji sistema“, dok je „planetarno razmišljanje decentralizovano, traga za biološkim, a ne tehnološkim rešenjima“, i podjednako uči i iz tradicionalnih izvora znanja kao i iz „biblioteka visoke zapadne civilizacije“ (Brown, 2009: 224).

Celokupna ekopoetika Gerija Snajdera oslanja se u značajnoj meri na antropologiju. Istraživanja koja je sprovedla Margaret Mid⁵ o kulturi i adolescenciji na južnopacifičkom ostrvu Samoa, tvrdeći da pomenuti period u odrastanju ne mora nužno da bude vreme u kome se mladima prirodno nameću društvene stege već da ga takvim čini kulturna uslovljenost, zainteresovala su Snajdera; on se takođe bavio alternativnim kulturnim obras-

5 Margaret Mid, antropološkinja, autorka knjige „Sazrevanje na Samoi” iz 1928. godine.

cima, neuniformnosti i slobodom ljudi uopšte. Aludirajući na njen rad, izjavio je da „Studenti koji tokom koledža isprobavaju nešto novo zato što se to radi i na Novoj Gvineji” predstavljaju istinski doprinos savremenog čoveka” (Nelson, 2012: 538).

U pesmi *Mother Earth: Her Whales* Snajder u jednom stihu pita: “Ah Margaret Mead...do you sometimes dream of Samoa?” (Snyder, 1974: 48). Kako pesnik lamentira nad sudbinom Zemlje iz pozicije „propovednika laika, spašava ga smisao za humor. „Ah, Margaret Mid”, u sred nevesele priče, on postavlja usputno pitanje – „Da li ponekad sanjate o Samoi?” Za njega san o bilo čemu zabranjenom počinje i završava se užitkom” (Bromwich, 1975: 738). U ovom stihu, krije se i žal mnogih koji uviđaju slobodu koju imaju „necivilizovana” društva.

Životinje su prikazane kao bića jednostavnog životnog puta, mirna, puna radosti, nenametljiva i sjedinjena sa prirodom, dok čovek teži zadovoljenju svojih neracionalnih prohteva u smislu potrošnje prirodnih resursa, nasilja prema prirodi i živom svetu uopšte. Snajder putem ekološke metafore predstavlja položaj u kome se nalazi naša planeta, distopijsku realnost i poziva na utopiju u kojoj bi čovek, priroda i sav živi svet na zemlji bili sjedinjeni:

Snajder definiše cilj bioregionalizma, pravca kome pripadaju njegove pesme, na sledeći način: „Cilj bioregionalizma je da pomogne našim ljudskim, kulturnim, političkim i društvenim strukturama da se harmonizuju sa prirodnim sistemom. Ljudski sistemi treba da se informišu, da budu svesni postojanja i da budu ispravljeni prirodnim sistemima.” A poezija za Snajdera postaje, kao što ćemo videti, sredstvo kojim se iskazuje taj cilj; njegovi eseji, intervjui, čak i njegov stil života to iskazuju. (Nordström, 1989: 134)

Ekokritički pokreti, pa tako i poezija Snajdera, posvećeni su dvema temama, zaštiti ugroženog prirodnog sveta i težnji da se ljudska bića ponovo povežu s prirodom. „Jezik ima moć da utiče na politiku, da kreira znake i simbole kojima se menja odnos snaga, da događaje svede na bezopasne ili nasuprot, da dovede do političkog konflikta” (Hajer, Versteeg 2005: 179). Kao što živa bića posmatramo u koegzistenciji sa njihovom okolinom, tako i društvene pojave treba da istražimo unutar njihovih sociokulturnih obrazaca. Poput Vilijama Lina, Bastardas naglašava da su ljudi autonomni u donošenju odluka i da sami utiču na procese koji se događaju oko njih,

za razliku od drugih živih organizama koji nemaju tu mogućnost, i da je ekologija pitanje i etike i morala (Bastardas-Boada 2002: 6).

2.3. Mikro nivo analize

Mikro nivo analize podrazumeva lingvističku analizu, identifikovanje metafora koje su upotrebljene u pesmi, karakteristične simbole i uopšte, individualni izraz kojim se pesnik služi.

Pored toga što Snajderova poetika ukazuje na nove vrednosti, pesnik koristi i novu formu u pisanju (Nordström, 1989: 106); karakteristična za njegovu poeziju je zgusnuta dikcija, izostanak metra i rime, kao i tipografski prikaz pesama sa neujednačenom levom marginom (Nordström, 1989: 109).

Personifikacija je česta stilska figura u Snajderovim radovima, i zasnovana je na oslanjanju na priče i mitove američkih Indijanaca i njihovom poimanju ljudi i životinja. Životinje su takođe „narod”, tako da ovim načinom sagledavanja drugih vrsta one dobijaju i ostala prava koja im pripadaju, a koja su tradicionalno smatrana isključivo ljudskim.

Metafore su česte u Snajderovim delima i ekokritici uopšte, tako da su prisutne i u pesmi *Mother Earth: Her Whales*. Kit je centralna figura pesme, koja se javlja već u naslovu. Ova životinja je čest motiv mitova i legendi zbog svoje veličine i dugovečnosti, tajnovitosti i nepredvidivosti, a borba čoveka i kita poredila se sa borbom razuma i sirove snage, pa čak i borbom između dobra i zla. Za razliku od Melvilovog *Mobi Dika*, koji predstavlja mit, nedokučivu snagu, potragu čoveka za ispunjenjem svojih htenja, pa čak i otelotvorenje zla, Snajderov kit, koji se „presijava na vodi dok pluta na ivici tamnih dubina“ – predstavlja nedužno stvorenje, dete Majke Zemlje koje je pred istrebljenjem zarad niskih pobuda čoveka. Kit nije ničije vlasništvo, osim isprepletene niti života koju nazivamo Majkom Zemljom (Lynn, 1989: 289). Lepotu nedužnog bića pesnik ponavlja u prvom delu i na kraju pesme, nadajući se da će mu ljudski rod omogućiti da se i dalje divimo njegovom „plesu u penušavoj svetlosti“.

Sledeća metafora je „robot u odelu“, simbol političke, birokratske i tehnokratske moći i bezosećajnosti, nesvesne značaja živog sveta na Zemlji, koji po automatizmu izvršava naredbe nanoseći nemerljivu štetu budućnosti planete. Metafora robota „odnosi se na one koji bez razmišljanja služe interesima industrijske civilizacije koja uništava prirodne resurse” (Sankowski, 1991: 71).

Davidov jelen predstavlja metaforu uništavanja prirode, ali i zatiranja njene duhovne vrednosti. Ova vrsta jelena je i biće iz kineske mitologije, tako da njegovo izumiranje predstavlja izumiranje kulturnog nasleđa jednog naroda.

Snajder u pesmi u delu trinaeste stofe navodi strofu iz engleske balade *The Three Ravens*. Gavrani u svim verzijama ove balade razgovaraju o tome gde će i šta će da pojedu, ne mareći za to ko i šta je njihov plen - slično kako Snajder doživljava današnje svetske moćnike. Gavrani u baladi pronalaze za svoj obrok oči ubijenog viteza, baš kao što današnji čovek bez skrupula uzima deo prirode za svoje sebične potrebe; „ova alegorija podrazumeva da nema časti i poštovanja prema drugima među predstavnicima civilizacije“ (Murphy, 1991: 122).

Poređenja u pesmi su u funkciji potertavanja zastrašujućih stvari koje se prirodi nanose, kako bismo ih sagledali na nov način i shvatili razmere uništenja; npr. metil-živa kao gonoreja u moru; roboti kao lešinari; i sa suprotne strane, kitovi kao planete koje dišu.

Snajder izbegava tipične gramatičke konstrukcije ili leksičke izbore – pasiv, eufemizme i nominalizaciju koji doprinose izbegavanju isticanja vršilaca radnje, tačnije, prikrivanje odgovornih za zagađenje ili uništavanje biljnog i životinjskog sveta. Ovakve tehnike su karakteristične za ekološki diskurs u političkim, reklamnim ili ekonomskim kontekstima, kada se o ekološkim problemima govori sa pozicije benignog posmatrača događaja koji ne učestvuje u onome što se dešava. Snajder takve tehnike ne koristi, već direktno navodi koga smatra odgovornim za pojedinačne probleme na Zemlji i poziva na solidarnost u suprotstavljanju uništenja živog sveta na Zemlji, pa i same Zemlje.

Pesnik postavlja centralno pitanje u pesmi: *IS man most precious of all things?* Iako je postavljeno kao retoričko pitanje, pesnik velikim slovima sugerše da nije saglasan sa takvim stavom, da ne zagovara antropocentrični pogled na svet i da aktivnosti čoveka, koje su (auto) destruktivne, ne donose dobro ljudskom rodu.

Snajderova pesnička strategija je otvorena, njegov pristup je direktan. On zamera što nauka i tehnologija dopinose narušavanju života na našoj planeti, bez poštovanja vrednosti tradicije i prirodnog poretka. Civilizacija sa vrednostima koje doprinose rušenju postojećeg sveta, prirodnog sveta koji je nastajao i trajao dugo, po Snajderu, nije prihvatljiva. Takvim vred-

nostima treba se suprotstaviti, što pesnik jasno navodi u svojim stihovima. Pozivanje na mogućnost harmonije između kulture i prirode postaje, drugim rečima, implicitna kritika našeg postojećeg društva (Nordström, 1989: 151). Upravo ta direktnost je i zamerka koju Snajderu upućuju kritičari, da je toliko snažno preuzeo ulogu govornika da prestaje da bude pesnik: nivo poetske ekspresije kod Snajdera prevazilazi ograničenu pesničku ulogu da bude medijum koji samo prenosi vrednosne stavove (Nordström, 1989: 155). Ali, upravo u tome leži Snajderova uverljivost i snaga poetskog izraza.

3. Snajderova poruka u savremenom trenutku

Četiri decenije protekle su od Snajderovog apela u pesmi *Mother Earth: Her Whales*. Međutim, i danas ga čitamo sa nesmanjenim, ako ne i jačim osećajem da pesnik sa razlogom pokušava da nas pokrene da shvatimo ono što se odvija pred našim očima: u izveštaju svetske organizacije za zaštitu prirode⁶ navodi se da je između 1970. i 2012. godine ukupna populacija morskih organizama opala za 49% – u periodu koji je približno protekao od nastanka pesme *Mother Earth: Her Whales* do danas. Ni centralna figura pesme, kit, nije u boljoj poziciji: uprkos brojnim zabranama, Japan i još nekoliko zemalja nastavili su sa lovom na ove životinje. Međunarodni sud pravde marta 2014. godine izdao je naredbu⁷ da se prestane sa lovom na kitove u Južnom okeanu, što je Japan u načelu prihvatio. Globalno otopljanje i zagađenje ipak su neumoljivi: sedam od trinaest vrsta velikih kitova i dalje su klasifikovani kao ugroženi⁸. Ostaje nada da će ova veličanstvena životinja ipak opstati, i da pesmu *Mother Earth: Her Whales* buduće generacije neće čitati kao pesmu posvećenu izumrloj vrsti koja je nekada simbolizovala radost življenja; solidarnost, na koju pesnik poziva, i dalje je aktuelna tema i plodonosan životni stav.

6 <https://www.worldwildlife.org/stories/an-uncertain-future-for-our-living-blue-planet>

7 <http://www.theguardian.com/environment/2014/mar/31/japanese-whaling-halt-antarctic-international-court>

8 <http://www.worldwildlife.org/species/whale>

Zaključak

Nastala u vreme održavanja Kongresa o čovekovoј sredini u Švedskoj 1972. godine, pesma Mother Earth: Her Whales preispituje antropocentično viđenje čoveka u svom suživotu sa prirodom. Pesnik navodi primere narušavanja i ugrožavanja prirode i svih njenih stanovnika, naglašavajući političku, birokratsku i ulogu moćnih, ali nezainteresovanih grupa koje donose odluke na svetskom nivou. Putem kritičke analize diskursa ove pesme, utvrđujemo da je ekološka stvarnost društveno uslovljena; odnosi moći ogledaju se u odnosu prirode i čoveka kao odnosu roba i nemilosrdnog gospodara. Kulturna svest društva nije uvek u skladu sa civilizacijskim napretkom – pesnik aludira na Samou kao paradigmu slobodnog sveta Margaret Mid. Iako je teško suprotstaviti se poretku koji već dugo opstaje, Snajder poziva na reakciju: podignite se, podignite svoj glas, budite solidarni: i ljudi, i životinje, i biljni svet, kaže pesnik. Stapajući u svom delu stilske figure – metafore, personifikaciju, specifičnu formu, retoričke elemente, političke i istorijske činjenice, antropologiju, ali i mitologiju i religiju, pesnik vidi izlaz u stvaranju nove, ekološke svesti koja bi dovela do harmonije među svim živim bićima.

Značaj Snajderovog ekokritičkog pogleda na svet i poetskog izraza u pesmi Mother Earth: Her Whales je u tome što je na sva tri nivoa kritičke analize diskursa pesnik pokazao da diskurs može da bude važan element u građenju našeg odnosa prema prirodi. Preispitivanje centralnog mesta koje čovek zauzima u poretku sveta, i njegovo „spuštanje” među sva ostala živa bića na planeti je stav ekokritičara za koji pesnik nudi argumente u svom delu. Snajder poziva čoveka da prirodu i njene stanovnike ne posmatra samo kao resurs, neprijatelja ili potlačenog, već da spozna njihovu lepotu, vrednost, ali i pravo na opstanak. Ljudska bića su sastavni deo prirode, i pesnik im upućuje poziv da čuvajući sav živi svet na našoj planeti sačuvaju i sebe.

Literatura

Bastardas-Boada, A. (2002). Biological and linguistic diversity: Transdisciplinary explorations for a Socioecology of Languages. *Diverscit   Langues* 7, Mont-r  al.

- Bromwich, D. (1975). Reviewed Works: *The Other Hand* by Dabney Stuart; *Turtle Island* by Gary Snyder; *The Center of Attention* by Daniel Hoffman; *Two-Part Inventions* by Richard Howard. In *The Georgia Review*, Vol. 29, No. 3, pp. 736-743
- Brown, J. (2009). The Zen of Anarchy: Japanese Exceptionalism and the Anarchist Roots of the San Francisco Poetry. *Religion and American Culture: A Journal of Interpretation*, Vol. 19, No. 2, pp. 207-242
- Fairclough, N. (1989). *Language and Power*. Longman Group.
- Fairclough, N. and Holes, C. (1995). *Critical Discourse Analysis: The Critical Study of Language*. Longman
- Hajer, M. and Versteeg, W. (2005). A Decade of Discourse Analysis of Environmental Politics: Achievements, Challenges, Perspectives. *Journal of Environmental Policy and Planning*: Vol. 7, No.3, pp 175-184
- Lynn, William S. (1998). Animals, Ethics and Geography, in Wolch, J. and Emel, J. (eds) *Animal Geographies: Place, Politics and Identity in the Nature-Culture Borderlands*. (pp. 280-298). London: Verso.
- Matějová, I. (2013). *Ecology in the Poetry of Gary Snyder*. Dostupno preko: <https://theses.cz/id/xoolx8/> [20.08.2015]
- Murphy, P. D. (1991). (Ed.). *Critical Essays on Gary Snyder*. Boston: G.K. Hall & Co.
- Nelson, C. (Ed.). (2012). *The Oxford Handbook of Modern and Contemporary American poetry*. Oxford University press
- Nordström, L. (1989). *Theodore Roethke, Eilliam Stafford, and Gary Snyder: the Ecological Metaphor as Transformed Regionalism*, Acta Universitatis Upsaliensis, Upsala, Sweden
- Rueckert, W. (1996). Literature and Ecology, an experiment in ecocriticism, in Glotfelty, C. and Fromm, H. (eds.) *The Ecocriticism Reader: Landmarks in Literary Ecology*. (pp. 105-123). University of Georgia Press.
- Sankowski, E. (1991). Poetry and Autonomy. *Journal of Aesthetic Education*, Vol. 25, No. 2, pp. 67-79
- Schiffrin, D. Tannen, D. and Hamilton, E.H. (eds.) (2001). *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishers Ltd.
- Scigaj, L. M. (1999). Wild Nature and Joyful Interpretation: Gary Snyder. In *Sustainable Poetry: Four American Ecopoets*. (pp. 231-272). University Press of Kentucky, Sustainable Poetry.

Snyder, G. (1974). *Turtle Island with "Four Changes"*. A New Directions Books, Library of Congress Cataloging in Publication Data.

Prilog:

MOTHER EARTH: HER WHALES

by Gary Snyder (Snyder, 1974: 47- 48)

An owl winks in the shadows
A lizard lifts on tiptoe, breathing hard
Young male sparrow stretches up his neck,
big head, watching—

The grasses are working in the sun. Turn it green.
Turn it sweet. That we may eat.
Grow our meat.

Brazil says, "sovereign use of Natural Resources"
Thirty thousand kinds of unknown plants.
The living actual people of the jungle
sold and tortured
And a robot in a suit who peddles a delusion called "Brazil"
can speak for them?

The whales turn and glisten, plunge
and sound and rise again,
Hanging over subtly darkening deeps
Flowing like breathing planets
in the sparkling whorls of
living light —

And Japan quibbles for words on
what kinds of whales they can kill?
A once-great Buddhist nation
dribbles methyl mercury
like gonorrhea
into the sea.

Pere David's deer, the Elaphure,
Lived in the tule marshes of the Yellow River
Two thousand years ago— and lost its home to rice —
The forests of Lo–Yang were logged and all the silt &
Sand flowed down, and gone, by 1200 A. D.
Wild geese hatched out in Siberia
head south over basins of the Yang, the Huang,
what we call “China”
on flyways they have used a million years.
Ah China, where are the tiger, the wild boars,
the monkeys,
like the snows of yesteryear

Gone in a mist, a flash, and the dry hard ground
Is parking space for fifty thousand trucks.
IS man most precious of all things?
—then let us love him, and his brothers, all those
Fading living beings—

North America, Turtle Island, taken by invaders
who wage war around the world,
May ants, may abalone, otters, wolves and elk
Rise! and pull away their giving
from the robot nations.

Solidarity. The People.
Standing Tree People!
Flying Bird People!
Swimming Sea People!
Four–legged, two–legged, people!
How can the head-heavy power-hungry politic scientist
Government two-world Capitalist–Imperialist
Third–world Communist paper-shuffling male
non–farmer jet–set bureaucrats
Speak for the green of the leaf? Speak for the soil?

(Ah Margaret Mead...do you sometimes dream of
Samoa?)
The robots argue how to parcel out our Mother Earth
To last a little longer

like vultures flapping
Belching, gurgling,
near a dying doe.
“In yonder field a slain knight lies—
we’ll fly to him and eat his eyes
with a down
derry derry derry down.”
An Owl winks in the shadow
A lizard lifts on tiptoe
breathing hard
The whales turn and glisten
plunge and
Sound, and rise again
Flowing like breathing planets
In the sparkling whorls
Of living light.

Stocholm: Summer Solstice 40072

Svetlana M. Velimirac

Summary

ECOCRITICISM IN GARY SNYDER’S POEM *MOTHER EARTH*

Ecocriticism in Gary Snyder’s poem *Mother Earth: Her Whales* conveys the poet’s ecological views combined with the effort to stimulate people’s concern for the natural environment and all living creatures in it. Snyder draws from his numerous fields of interest in an attempt to do so; he interweaves Buddhist beliefs with traditional Indian ways of treating nature, criticizing people’s arrogance and lack of understanding especially in politics and other institutionalized centers of power. Through critical discourse analysis we can understand Snyder’s appeal for human-nature interrelationship, and on what grounds he wrote this piece of poetry that stands as a plea to modern civilization urging us not to destroy the natural world and ourselves in the process.

ТАКТИКЕ ИНТЕРСУБЈЕКТИВНОСТИ У (РЕ)КОНСТРУКЦИЈИ ЕТНОЈЕЗИЧКОГ ИДЕНТИТЕТА СЕФАРДСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ

Циљ овог рада је да на примеру културне и језичке историје сефардских Јевреја покаже да је улога језика у изградњи дистинктивног етничког идентитета променљивог и динамичног карактера, те да зависи од ширег идеолошког контекста у коме етничке заједнице (ре)конструишу свој идентитет кроз језичку интеракцију са другим друштвеним групама. Етнички идентитет се нужно дефинише кроз различите релације са другим сличним идентитетима, а оне су увек засноване на различитим односима моћи и могу подразумевати процесе адекватације и дистинкције, аутентификације и денатурализације, као и ауторизације и делегитимизације. Ове релације, које се у социокултурној теорији називају тактикама интерсубјективности, на различите начине су у различитим временским периодима и различитим друштвеним, политичким и културним контекстима утицале на перцепцију значаја јеврејско-шпанског језика у очувању посебног етничког идентитета сефардске заједнице, која се у свим друштвеним системима током своје историје налазила у позицији мањинске групације.

Кључне речи: етнички идентитет, језички идентитет, тактике интерсубјективности, сефардски Јевреји, јеврејско-шпански језик, мањинске заједнице

1. Увод

У складу са постулатима савремене теорије друштвеног идентитета, у овом раду ћемо се према етничком идентитету одредити као према динамичном и интерсубјективном конструкту који се гради и трансформише путем друштвене интеракције, омогућене постојањем система заједничких друштвених значења, које Рајли /Riley/ (2007) назива “културним моделима”. Поред интеракције, један од кључних

семиотичких процеса који учествују у изградњи етничког (или, уопште узев, друштвеног) идентитета јесу свакако идеологије, као “шири психо-когнитивно-социјални конструкти” који нам “помажу да створимо друштвену (културну, политичку, лингвистичку и сл) слику света који нас окружује” (Филиповић, 2009: 19-20), и које представљају “организоване и структурисане системе идеја” који нису и не морају бити објективна процена реалности (Фриден /Freedен/, 2003: 2-3).

Према овом схватању, чланови етничких група јављају се не само као носиоци културног знања и идеологија, већ и као активни агенси који својим друштвеним понашањем мењају и надограђују постојећи културни систем (Филиповић, 2009: 115), те преговарају постојећа друштвена значења унутар саме групе, али и изван ње, и то кроз однос према другим таквим групама. Идентитет је, дакле, како тврде Баколц и Хал /Bucholtz & Hall/ (2005: 598-605), релационе природе, јер се нужно гради и реконструише кроз културну диференцијацију, односно дијалектички однос сличности и разлике према другим друштвеним идентитетима (Ценкинс, 2001: 26).

С обзиром на чињеницу да се културна значења развијају кроз језичку интеракцију, то јест кроз дискурзивне праксе, те да је језик основни преносилац тих значења и семиотички систем пар екселанс, он у процесу конструисања и реконструисања етничког идентитета може имати врло важну улогу. Наиме, како наводи Меј /May/ (2003: 106), иако објективно не представља одређујући фактор етничке посебности, не треба занемарити удео који језик може имати у исцртавању и очувању етничких граница и обезбеђивању дистинктивности једне друштвене групе у односу на другу. Симболичка функција језика чини да он врло лако, можда и пре било ког другог обележја може постати симбол етничитета, јер се управо кроз њега открива заједничко порекло, заједничко културно и историјско наслеђе, те се тумачи њихово значење за етничку заједницу и позива на очување дистинктивног етничког идентитета (Фишман, Fishman, 1977: 25).

Међутим, важно је подвући да се функција језика као симбола ванјезичких вредности мења у складу са друштвеним кретањима и интеракцијом групе која тај језик говори са другим друштвеним групама, што условљава и промене у постојећим културним моделима и језичким идеологијама дате етничке заједнице у временски и просторно различитим друштвеним контекстима. Отуда, говорници у јед-

ном моменту свој језик могу доживљавати као важан симбол идентитета, док већ у другом та улога може припасти неком другом обележју. Другачије речено, варијабилност и друштвено и културно условљени карактер етничитета се могу видети и кроз његов однос према језику.

У том смислу, улогу јеврејско-шпанског језика у (ре)конструкцији етничког идентитета припадника сефардске заједнице у овом раду анализирамо из перспективе деловања комплементарних и преклапајућих релационих процеса који учествују у формирању и преиспитивању значења друштвених идентитета, а које Баколц и Хал (2004) називају *тактикама интерсубјективности* (енг. *tactics of intersubjectivity*). Ове релације у процесу реконструкције постојећих друштвених идентитета наглашавају значај улоге свих субјеката који учествују у друштвеној интеракцији, а који су у различитим временским и просторним контекстима у оквиру те интеракције вођени различитим идеологијама и различитим друштвеним интересима. Релациона природа друштвеног идентитета, дакле, указује на то да он своје значење добија пре свега кроз однос према другим таквим идентитетима.

У нашем случају, то ће значити анализу односа сефардске заједнице и свих других етничких и националних групација са којима су се сефардски Јевреји сусретали током своје историје, а у циљу расветљавања комплексног питања етнјезичког идентитета овог огранка јеврејског народа. Отуда ћемо на првом месту разјаснити значење тактика интерсубјективности за процес реконструкције друштвенојезичког идентитета, да бисмо затим кроз кратак преглед историје сефардске заједнице покушали да покажемо на који је начин деловање ових тактика утицало на схватање улоге језика као једног од главних обележја етничког идентитета у поменутој заједници, али и изван ње.

2. Тактике интерсубјективности у формирању друштвенојезичког идентитета

Принцип релационалности (енг. *the relationality principle*), онако како га виде Баколц и Хал (2005: 598-605), даје једну нову димензију раширеном поимању идентитета као дијалектичког односа сличности и разлике, те се друштвени идентитет тумачи као динамичан *интерсубјективни* конструкт, формиран путем деловања *тактика интерсубјективности*.

субјективност које подразумевају како релације адекватације и дистинкције, тј. сличности и разлике, тако и релације аутентификације и денатурализације, и, коначно, релације ауторизације и делегитимизације (Баколц и Хал, 2004).

На плану језика и језичке употребе, *адекватација* се јавља као покушај брисања или смањивања језичких разлика унутар дате друштвене групе ради изградње стабилног групног идентитета, док се истовремени процес укидања језичких сличности и истицања језичких разлика у односу на друге сличне групе означава као диференцијација, односно *дистинкција*. Ова релација се најбоље може уочити у процесу формирања држава-нација од краја XVIII века па наовамо, у оквиру кога се формирање стандардних националних језика и језичка хомогенизација унутар националних граница доживљавају као неопходан услов за политичку кохезију, изградњу националних идентитета и несметано функционисање националне државе, док се, са друге стране, истовремено јавља потреба за језичком дистинкцијом у односу на друге сличне политичке ентитете, чиме се наглашава аутентичност друштвено-језичког идентитета дате националне заједнице.

Припадност одређеној друштвеној заједници или групи претпоставља, дакле, питање аутентичности друштвеног идентитета, односно оног што се види као његово изворно и стварно значење. Баколц и Хал (2004: 385) употребом термина *аутентификација* избегавају есенцијалистичко схватање аутентичности као унапред дате и непроменљиве одлике идентитета, те наглашавају да је у питању дискурзивни процес који “често укључује поновно писање језичке и културне историје”¹, а који се неизоставно ослања на активацију есенцијалистичких идеологија групног идентитета (Баколц & Хал, 2004: 385-386). Тако се, на пример, аутентификација националног језика одвија кроз националистичку реторику, у којој се језик види као симбол припадништва датој нацији, односно као показатељ аутентичног националног идентитета. Насупрот аутентификацији делује процес *денатурализације*, који доводи у питање есенцијалистичко виђење аутентичног идентитета, а чије се деловање може нарочито уочити у формирању бикултурних, мултикултурних и хибридних друштвених идентитета (в. Арнет /Arnett/, 2002) као карактеристике савременог глобализованог друштва.

1 “often involves the rewriting of linguistic and cultural history.”

Глобалне тенденције у друштвеном развоју свакако утичу и на релацију ауторизације и делегитимизације у оквиру процеса конструисања идентитета. Баколц и Хал ауторизацију виде као “афирмацију или наметање идентитета путем структура институционализоване моћи и идеологије, било локалне или транслокалне”² (Баколц и Хал, 2005: 603), што се на језичком плану може манифестовати као афирмација и наметање стандардног националног језика као званичног језика образовања, државне администрације и јавног живота уопште. На тај начин, сви други језици или језички варијетети који се користе у датој државној заједници кроз процес делегитимизације постају маргинализовани и сведени на језике нижег друштвеног престижа.

Оно што је овде врло важно нагласити јесте и да ове релације не представљају “објективно и трајно стање, већ мотивисано друштвено постигнуће које може имати краткорочне или дугорочне ефекте”³ (Баколц и Хал, 2004: 383). Другим речима, различита значења сличности и разлика, аутентичности и неаутентичности, те ауторитативности и нелегитимности, као ствар идеологије се производе и репродукују управо кроз друштвену интеракцију, те су као таква подложна променама на временском и ситуационом плану.

3. Сефарди и њихов језик

Реч Сефард је на хебрејском језику изворно означавала “западну земљу”, али је већ од VIII века попримила значење крајњег запада европе, односно Иберијског полуострва (Незировић, 1992: 11, Дијас-Мас, 2006 [1986]: 28). Отуда се Сефардима⁴ називају Јевреји који су настањивали Иберијско полуострво од римског доба до XV века (Видаковић Петров, 2001 [1986]: 7). Након што су 1492. године краљевским едиктом изгнани из Шпаније, а затим 1496. и из Португала, прогнани

2 “the affirmation or imposition of an identity through structures of institutionalized power and ideology, whether local or translocal”.

3 “objective and permanent state but a motivated social achievement that may have temporary or long-term effects”.

4 Дијас-Мас (2006 [1986]: 28-29) наглашава да постоји и шире значење овог термина, по коме се Сефардима сматрају све јеврејске етнокултурне групе чије је нису ашкенаског порекла.

Сефарди су настанили широко подручје око Средоземног мора, укључујући јужну Француску, Италију, Холандију, нешто касније и Енглеску, Мароко и друге земље северне Африке под османским утицајем, док се највећи број се упутио ка ондашњем Османском царству, које је обухватало данашњу Турску, Грчку, Албанију, Македонију, Србију, Босну и Херцеговину, Бугарску, као и делове Хрватске, Румуније и Мађарске (Закер /Zucker/, 2001: 4). Политичка нестабилност и ратни сукоби на овим просторима су крајем XIX и у првој половини XX века довели до поновне емиграције сефардског становништва, које је, формирајући тзв. “другу дијаспору” (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 65), овога пута населило подручје Северне и Јужне Америке и новоформиране јеврејске државе Израел.

Језик сефардских Јевреја се у науци о језику назива јеврејско-шпанским језиком, чиме се указује на двоструку природу њиховог етничког идентитета. Наиме, у речи “јеврејски” означена је припадност јеврејском народу у ширем смислу, док се речју “шпански” указује на њихово вишевековно присуство на Иберијском полуострву. Овај језик заправо и представља предкласични кастиљански или шпански језик (Вучина Симовић и Филиповић, 2009: 41), који је садржао одлике разних романских варијетета са тог подручја, као и хебрејског, и то у виду лексичких елемената везаних за домен традиције и религије (Бунис /Bunis/, 2011: 27), чиме се романском варијетету придавала јеврејска специфичност.

Врло често се у значењу јеврејско-шпанског језика користи и термин ладино, како међу самим говорницима, тако и међу неким лингвистима. Међутим, након Првог симпозијума сефардских студија 1964. године у Мадриду јавила се потреба за прецизнијим терминолошким разграничавањем ова два термина (Вучина Симовић и Филиповић, 2009: 42), те се у оквиру сефардике под појмом јеврејско-шпански данас означава говорни језик Сефарда, док се термин ладино сматра језиком дословног превода библијских текстова са хебрејског на романски варијетет, који није пратио синтаксичку природу говорног језика, већ је строго поштовао ред речи и структуру оригиналних хебрејских текстова. Отуда се овај варијетет често назива калк језиком (Сефиха /Séphiha/, 1998).

4. Јевреји и њихов однос према језику

Ако бисмо могли да разумемо природу етнојезичког идентитета сефардске заједнице, важно је разјаснити место које заузима језик у ширем јеврејском идентитету. Уколико се осврнемо на географску раздвојеност Јевреја као етнонационалне групације, те и на разноврсност и различитост политичких и културнојезичких прилика са којима се након рушења другог храма сусретао јеврејски народ (и које су довеле до формирања неколико његових етничких огранака), видећемо да у конструкцији и очувању ширег јеврејског идентитета говорни језик никада није заузимао централно место, већ да се дистинкција у односу на друге етничке групе вршила пре свега кроз биолошко порекло и припадност јудаистичкој религији (Мајхил /Myhill/, 2004: 13).

Како је јудаизам религија која се заснива на писаној речи, класични хебрејски (и у мањој мери арамејски) као језик на коме су написане свете књиге јесте имао важну улогу у процесима групне адекватности и дистинкције, али је као класични, свети и стога непроменљиви језик био коришћен искључиво у домену религије, те га је могао користити ограничен образованих број људи. Отуда су се Јевреји након егзодуса из своје древне постојбине у свакодневном говору служили језицима оних народа на чијим територијама су се настањивали, али су “/.../ развили /.../ посебне облике говора, како због својих културних особености, тако и због осећаја самоодбране, не би ли могли да се споразумевају, а да их не разумеју *goyim* или нејевреји”⁵ (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 115). Заправо, како тврди Бунис (2009: 169), ова језичка дистинктивност је највероватније представљала стратегију очувања религијских, друштвених и културних граница у односу на чланове етничких група чије варијетете су усвојили.

Тако је и предкласични шпански језик којим су се у свакодневном говору служили Сефарди на Иберијском полуострву поседовао многе лексичке елементе хебрејског, арамејског, па чак и арапског језика (Мајхил, 2004: 123, Дијас-Мас, 2006 [1986]: 127-129). Ипак, како тврде многи аутори (Дијас-Мас 2006 [1986]: 115), разлике у односу на

5 “/... / desarrollaron /... / unas formas especiales de hablar, tanto a causa de sus peculiaridades culturales como por un sentido de autodefensa, para poder comunicarse sin ser entendidos por los *goyim* o no judíos.”

говор нејеврејског становништва у том периоду нису биле толико велике да би се овај варијетет у лингвистичком смислу могао сматрати оделим језиком. Другачије речено, сефардски Јевреји су свој дистинктивни етнички карактер успевали да сачувају првенствено захваљујући религији и етничком пореклу, а тек секундарно специфичном употребом полуострвског романског варијетета. То значи да без обзира на постојање такозваних “јеврејских језика” (Сполски и Бенор /Spolsky & Benor/, 2006), можемо тврдити да ови говорни варијетети нису никада заузимали централно место у конструкцији јеврејског идентитета уопште.

5. Сефарди у доба великих империја и доминације верских идеологија

Како наводи Мајхил (2004: 13), припадност одређеној друштвеној групи, коју он одређује као “потпуно аутономну заједницу”⁶(унутар које је опет могућа идентификација према роду, старости или занимању), могуће је одредити на основу четири основна критеријума дистинкције, а то су: 1. порекло/раса (биолошки критеријум); 2. религија/веровања/традиција/животни стил; 3. матерњи/свакодневни језик, и 4. држављанство/место становања.

Према истом аутору, у периоду до XVIII века дистинкција међу различитим етничким групама у Европи и на Блиском истоку заснивала се превасходно на прва два од четири поменута критеријума групне идентификације, тј. на верској припадности и заједничком пореклу. Тако су и оновремени политички ентитети – монархије – били у рукама наследних династија, док је укупан друштвени живот био обележен доминацијом религије и верских ауторитета. Један од симбола верског идентитета били су свакако језици светих књига (нпр. арапски у исламу или хебрејски у јудаизму), који су као класични језици били доступни само малом броју образованих појединаца (за детаљнију расправу в.

6 “a complete self-contained community”. Иако сам аутор нигде експлицитно не објашњава шта подразумева под “потпуном аутономном заједницом”, ми ћемо поменути појам овде протумачити у значењу етничке или националне групе, а с обзиром на чињеницу да се било који од ова четири критеријума може одредити као један од елемената на основу којег се врши процес адекватације у изградњи и репродукцији етничког и националног идентитета.

Андерсон /Anderson/, 2006 [1983]). Говорни варијетети, са друге стране, нису имали значајну улогу као обележја групне дистинктивности.

Оваква верска и језичка идеологија ће у различитим периодима на различите начине утицати на поимање односа језика и идентитета унутар сефардске заједнице, а у зависности од конкретног географског и социолингвистичког контекста. Када спомињемо различите друштвене контексте у овом периоду, мислимо, пре свега, на Шпанију до XVI века, те на земље западне Европе као наследнице универзалне идеологије Римске империје (Мајхил, 2006), и коначно, на пространу територију ондашњег Османског царства.

5.1. Сефарди на Иберијском полуострву пре прогона

Када говоримо о идеологији друштвеног идентитета која је владала на Иберијском полуострву пре XVI века, можемо закључити да јеврејска концепција етничког и језичког идентитета није одударала од владајућих принципа групне идентификације оног времена, те да су и сами “Јевреји можда сматрали свој свакодневни романски вернакулар варијантом језика којим су говорили њихови хришћански суседи”⁷ (Бунис, 2011: 23).

Ипак, поменути моћ идеологија етничко-верске диференцијације донела је јеврејским заједницама на тлу Иберијског полуострва бројне недаће. Након “златног доба” арапско-јеврејске културе и периода верске толеранције коју је јеврејско становништво уживало у арапској Шпанији (пре доласка династије Алморавида у XI и Алмохада у XII веку), наступило је доба верске мржње и прогона. Реконкиста је Јевреје наново довела под власт хришћанских краљева, уз чији је ауторитет паралелно јачао и утицај Католичке цркве. Верски фанатизам и тактике адекватације у стварању чисто католичке Шпаније довели су до присилног покрштавања великог броја Јевреја, док се дистинкција у односу на оне који то нису желели да учине вршила истицањем њихових антихришћанских поступака: одбацивању Христа, наводним ритуалним убиствима и, на крају, “прекомерном и незаслуженом њиховом богатству” (Незировић, 1992: 15). Ова општа клима непријатељства је у више наврата довела до масовних страдања јев-

7 “the Jews perhaps considered their everyday Romance vernacular to be a variant of the language spoken by their Christian neighbours.”

рејског становништва, да би, коначно, након уједињења Шпаније, Изабела I од Кастиље и Фернандо II од Арагона 31. марта 1492. године потписали краљевски декрет којим се свим Јеврејима налагало да под претњом смртне казне напусте Иберијско полуострво у року од четири месеца. Један део прогнаника је уточиште пронашао у оближњем Португалу, из кога ће их само четири године касније протерати краљ Мануел I (Незировић, 1992: 17-20).

Снажна идеологија делегитимизације јеврејске вере приморала је оне Јевреје који су остали на територији Шпаније и Португала да прихвате хришћанство. Тако је ова тактика адекватације, односно брисања постојећих разика између две групације, нужно значила и скривање или (искрено или не) одрицање свих јеврејских обележја, па и оних језичких. У страху од прогона, Сефарди су настојали да се што више асимилију у доминантну заједницу, те су се стога одрицали оних језичких елемената који би могли указивати на њихово јеврејско порекло. Овде треба напоменути да је криптојудаизам био нарочито присутан у Португалу, с обзиром на то да се радило о Јеврејима који су већ једном одбили покрштавање, те су отишли у изгнанство не би ли сачували дистинктивну веру и традицију (Бенбаса и Родриг / Benbassa & Rodrigue/, 2004: 50).

Међутим, након што је инквизиција (која је од раније деловала у Шпанији, док је у Португалу основана 1536. године) започела са прогонима покрштених Јевреја (шпан. *judíos conversos*), погрдно називаних “маранима” (шпан. *marrano* – прљав; прост; свиња), а нарочито након уједињења Шпаније и Португала 1580. године, велики број ових “нових хришћана” како из верских, тако и из економских разлога напушта Иберијско полуострво, те се запућује ка земљама западне Европе, португалским прекоокеанским колонијама и Османском царству (Бенбаса и Родриг, 2004: 54).

5.2. Сефарди у земљама западне Европе

Оне сефардске заједнице које су се након прогона 1492. године настаниле у земљама западне Европе и које су говориле јеврејско-шпанским језиком временом су кроз интензивiranу интеграцију са већинским становништвом бивале захваћене процесом културне асимилације. Иако се број Сефарда на овим подручјима

повећао током XVI и XVII века пристизањем “марана”, који су, као што смо већ назначили, већ пре доласка прешли на шпански, односно португалски језик очишћен од свих јеврејских обележја, јеврејске заједнице сефардског порекла су у овом подручју, уопштве узев, биле малобројне, те су се већ крајем XVII и у току XVIII века постепено интегрисале у нејеврејско окружење или стопиле са Ашкеназима као многобројнијом јеврејском групацијом. Отуда су “португалски и шпански нестали из свакодневне употребе и преживели тек у понеким изразима или литургијским делима”⁸ (Бенбаса и Родриг, 2004: 68), иако је за XVI и XVII век био карактеристичан процват издавачке и преводилачке делатности на овим језицима како би се омогућио повратак покрштених Јевреја јудаизму (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 66-68).

Са друге стране, врло је важно истаћи и то да су покрштени Јевреји, који су чинили “специфичну субкултуру” (Бенбаса и Родриг, 2004: 53) унутар шире сефардске културе, развили дистинктиван групни идентитет, који се састојао од “хетероклитних елемената” (Леви-Бернфелд /Levie-Bernfeld/, 2010: 35), у исто време иберијских, католичких и јеврејских, што им је омогућило брзу интеграцију у западноевропску културу, али и да се, нарочито у толерантнијим протестантским земљама, врате јудаизму као вери. Овај повратак јеврејској религији и традицији је, пак, био отежан на оним територијама чије је доминантно становништво било католичке вероисповести (Бенбаса и Родриг, 2004: 64). У том смислу, рећи ћемо да је идентитет који је овај етнички огранак Јевреја у новом друштвеном контексту градио у односу како према већинском хришћанском, тако и према “аутентичном” јеврејском становништву, заправо резултат деловања комплексних тактика аутентификације и денатурализације, при чему се покрштени Јевреји јављају као денатурализовани елемент ове релације. Међутим, развој меркантилистичког капитализма током XVI и XVII века убрзо разграђује снажну религиозну идеологију, што ће битно утицати и на позицију Сефарда, који су захваљујући географској дисперзији и својим породичним везама били активно укључени у економију модерне Европе.

8 “El portugués y el español desaparecieron del uso cotidiano y sólo sobrevivieron en algunas expresiones o piezas litúrgicas.”

5.3. Сефарди у Османском царству

Док су, са једне стране, репресивне идеологије католичке монархије у Шпанији и Португалу доводиле до верских прогона, Османско царство је са благонаклоношћу дочекивало придолазеће Сефарде, који су стизали у два велика таласа. Први талас се састојао од Јевреја прогнаних крајем XV века из Шпаније, а затим и из Португала, док су други талас чинили марани који су од средине XVI века бежали од новоосноване инквизиције на португалском тлу. Сефарди су се настањивали махом у градским срединама, а најзначајнији центри сефардске културе постали су Солун, Истамбул, Једрене, Јерусалим, Сафед, а касније и Измир.

Османско царство је, као и већина великих империја онога времена, своју унутрашњу организацију заснивало на религиозним принципима, те је и кључни принцип колективне идентификације био верског карактера. Како би се одржала социјална стабилност на тако пространом и етнички, верски и културно шароликом подручју, политички и административни систем Царства, тзв. милет (тур. *millet*), омогућавао је свим немуслиманима релативну аутономију у погледу верског, културног, економског и правног живота заједница, под условом да уредно плаћају наметнуте порезе (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 69, Бенбаса и Родриг, 2004: 101). Ипак, важно је напоменути, немуслимане су и даље били у подређеном положају у односу на доминантно турско становништво, што се огледало кроз низ ограничавајућих одредби везаних за различите практичне аспекте заједничког живота: одећу, место становања и друго (за детаље в. Бенбаса и Родриг, 2004: 79).

Свакодневни живот мањинских верских и етничких заједница, самим тим и Сефарда, одвијао се тако у оквирима тзв. “теократских микро-држава” (Бенбаса и Родриг, 2004: 101), великим делом изолованих од османских спољних утицаја. На тај начин су шпански Јевреји, настањени у посебним јеврејским четвртима или махалама (тур. *mahalle*)⁹ и организовани око синагога у тзв. јеврејске општине, током више од четири века успевали да очувају своју веру, обичаје и

9 Треба напоменути да у Османском царству није постојао посебан гето за Јевреје као у западној Европи, већ су се Сефарди својевољно груписали у заједничким четвртима (в. Незировић, 1992: 38-39, Бенбаса и Родриг, 2004: 124).

усмену традицију (народне песме, приче и пословице).

Дистинктивност у односу на друге верске и етничке групе овога пута је најочигледније била изражена кроз употребу језика који су понели из Шпаније и који су стога унутар заједнице називали *espanyol* (“шпански”) или *romance* (“романски”) (Бунис, 2011: 23). Чињеница да су наставили да говоре јеврејско-шпанским језиком, да су сами себе називали Сефардима (шпан. *sefardíes* или *sefarditas*) (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 28), у преводу “Шпанцима”, те да су синагогама око којих су се окупљали давали имена по шпанским и португалским градовима из којих су долазили (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 70, Бенбаса и Родриг, 2004: 99), сведочи о значају који су у перцепцији свог етничког идентитета придавали хиспанским обележјима. Како тврде Бенбаса и Родриг (2004: 91-94, 120), ово би се могло протумачити као потреба за очувањем заједничког историјског и културног наслеђа као својеврсног вредносног оријентира у прилагођавању новој и непознатој средини, те као “митификација и глорификација” иберијске прошлости ради ублажавања болног искуства изгнанства.

Поменути хиспански елементи идентитета су их у прво време уједно разликовали и од Јевреја староседелаца, тзв. Романиота, којима су крајем XVI и почетком XVII века као бројнија и културно развијенија јеврејска заједница успели да наметну свој говорни варијетет, своју културу и своје обичаје (Вучина Симовић и Филиповић, 2009: 41; Дијас-Мас, 2006 [1986]: 70; Бенбаса и Родриг, 2004: 95). Иако је правило које се одувек поштовало међу Јеврејима налагало да на основу исповедања јудаизма као кључног елемента групне адекватације придошле групације прихвате обичаје и верске законе аутохтоних јеврејских заједница (Бенбаса и Родриг, 2004: 94), Сефарди су у процесу реконструкције колективног идентитета пред присуством других сличних заједница прекршили ову традицију истичући и намећући своју дистинктивност у погледу географског и културног порекла. Стога се може рећи да су шпански Јевреји, с обзиром на толерантну политичку, културну и верску идеологију у Османском царству, у овом периоду историје неговали своју групну дистинктивност не само као верска заједница, већ као посебан етнички огранак јеврејства – као Сефарди.

Посебну улогу у групној адекватацији заједнице, односно у преношењу тековина историјске и културне традиције донете из Шпаније,

као и у дистинкцији у односу на друге јеврејске групације, играо је јеврејско-шпански језик. Како се економска подела рада у Царству великим делом заснивала на еснафима организованим према етничко-верској припадности у оквирима милета (Бенбаса и Родриг, 2004: 129), тако се и економски, правни, верски и културни живот највећег броја Сефарда, углавном занатлија и ситних трговаца, одвијао првенствено у оквирима сефардске заједнице, у којој се као живи језик и даље користио варијетет донет са Иберијског полуострва. Овде је важно напоменути да ће се овај варијетет у одсуству контаката са полуострвским шпанским у новом контексту кроз контакт са језицима различитих заједница које су живеље на територији Османског царства развијати независно као плурицентричан језик (Кинтана /Quintana/, 2010).

Са друге стране, очување хебрејских елемената идентитета и преношење јеврејске верске традиције и знања кроз генерације захтевало је познавање хебрејског језика као језика светих књига. Ако се осврнемо на чињеницу да се доминантна идеологија групне идентификације у Османском царству заснивала на религијским принципима, те да је и образовање било верског карактера, можемо разумети и престиж који је уживао хебрејски као једини легитимни и аутентични свети језик унутар сефардске заједнице. Како је језичку употребу унутар заједнице одликовала диглосична ситуација, Бенбаса и Родриг (2004: 157) закључују да се рабинска књижевна култура настала на хебрејском “дефинише на првом месту кроз привилеговани вертикални однос референтности и интертекстуалности са јеврејском прошлошћу, а посебно са јеврејско-шпанским.”¹⁰

Ипак, рабинска дела религиозног, мистичног, филозофског и научног карактера написана на хебрејском језику нису била доступна већини чланова заједнице, чије се знање овог језика ограничавало на познавање молитви потребних за исповедање јеврејске вере. Отуда се као пракса наметнуо дослован превод светих књига на језик близак народном, али уз строго поштовање хебрејске синтаксе и реда речи у реченици и уз употребу јеврејског раши писма. Овај језик, који смо већ означили као ладино, иако се никада није употребљавао као говорни варијетет, може се сматрати сефардским књижевним језиком

10 “se define en primer lugar en una relación vertical privilegiada de referencia e intertextualidad con el pasado judío, y más específicamente con el judeoespañol”.

(Видаковић Петров, 2001 [1986]: 11), уз битну напомену да је у односу на хебрејски имао статус језика нижег друштвеног престижа.

Релативна економска стабилност сефардске заједнице, као и развој књижевног сефардског језика, биће доведени у питање већ од краја XVII века и током XVIII века када Османско царство запада у економску кризу и период изразите политичке нестабилности, праћене бројним природним непогодама, пожарима и епидемијама (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 76; Бенбаса и Родриг, 2004: 116). Ова политичка и економска декаденција ће се одразити и на економски и културни живот сефардске заједнице, која је била додатно погођена дубоком религиозном кризом након појаве лажног месије Шабатај Цвија (Цевија) у XVII веку.

Док су поменути фактори битно утицали на осиромашење књижевног стваралаштва на хебрејском језику, потреба заједнице за јачањем религије и осигурањем очувања и преношења традиционалних јеврејских вредности, парадоксално је у XVIII и XIX веку довела до процвата интелектуалног живота на варијетету разумљивом свим Сефардима – на јеврејско-шпанском, те тако неки аутори ову епоху називају “златним периодом сефардске књижевности” (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 78). Употреба јеврејско-шпанског језика, најпре у слободним преводима религиозних списа, а затим и у оригиналним етичким и верским делима (Бенбаса и Родриг, 2004: 165-172), а у светлу страха од нове верске кризе, добијала је постепено легитимитет међу верским ауторитетима, односно рабинима. Овакава престижна употреба заједничког говорног варијетета је стога могла послужити као тактика адекватације посебног сефардског идентитета и допринети групној кохезији Сефарда као посебног етничког огранка јеврејске заједнице, иако се не сме сметнути са ума да је хебрејски у овој етно-верској групацији још увек заузимао највише место на врху језичке хијерархије, те да је и даље међу рабинима негована књижевност на том језику.

Међутим, овом признању и процвату јеврејско-шпанског као посебно вредног у очувању сефардског идентитета врло брзо ће на пут стати нове политичке, економске и друштвене прилике, односно процес модернизације османског друштва и нове идеологије групне идентификације оличене у формирању националних држава и националног и грађанског идентитета. Тако ће Сефарди, који су током ве-

кова на овим подручјима стекли “јединство и специфичност кадре да превазиђу промене господара и граница”¹¹ (Бенбаса и Родриг, 2004: 127), кроз нове релације адекватације и дистинкције, аутентификације и денатурализације, и, коначно, ауторизације и делегитимизације, бити стављени пред нове изазове у очувању своје етничке посебности.

6. Сефарди у доба формирања држава-нација и доминације националних идеологија

Већ од краја XVIII века друштвени, политички и економски контекст и процеси модернизације у европским земљама захтевају једну нову концепцију групног идентитета. Француска револуција и пун замах индустријског капитализма доводе у питање дотадашњи апсолутни ауторитет наследних монархија, аристократије и верских институција, те намећу потребу за новим легитимним принципима и облицима колективне идентификације. У том смислу, а следећи Мајхилову (2004: 13) класификацију критеријума за одређивање припадности различитим друштвеним групама, можемо рећи да се у овом периоду европске историје прва два критеријума идентификације (порекло и религија) повлаче у корист друга два (заједничког говорног језика и заједничке територије), односно да до тада важећи принципи дистинкције уступају место новом, до данас најорганизованијем моделу групног идентитета – нацији.

Легитимизација идеологије националног идентитета засноване на територијалном принципу нарочито је присутна у западној Европи, где можемо говорити о поистовећивању појмова нације и државе као организоване политичке заједнице (Бугарски, (2004 [1986]: 149). Стабилност и ауторитет новонасталих политичких ентитета и нова начела групне идентификације захтевали су потискивање свих разлика које би могле наштетити процесу националне хомогенизације, па се отуда као једна од основних стратегија групне адекватације издвојила стандардизација одређеног језичког варијетета, и то најчешће варијетета доминантне етничке заједнице или елитног дела њених чланова. Јединствени стандардни језик се у том смислу јавља као инструмент друштвене кохезије, односно смањивања значаја етничких и верских

11 “una unidad y especificidad capaces de superar los cambios de amos y fronteras”.

дистинкција, али се истовремено намеће и као важан симбол националног бића, односно доминантне идеологије националне државе.

За разлику од овакве државотворне и политичке концепције нације, у средњој, југоисточној и источној Европи, чији су делови вековима били под влашћу етнички и језички разнородних империја (Хабзбуршке, Османске или Руске), појмови нације и државе битно се разликују, а самим тим и њихов однос према језику. Наиме, различите етнојезичке групације у овом делу европског континента тежиле су да, испиране немачким романтизмом и Хердеровим учењем, сопствену државу стекну путем развијања националне свести утемељене на посебном и стандардизованом етничком језику и на њему пониклој култури (Мајхил, 2006: 71). Зато Бугарски (2004 [1986]: 149), овај источни модел види као “след од језика преко нације до државе”, за разлику од западног модела, који прати “кретање од државе преко језика до нације”.

Ипак, оно што је важно напоменути јесте то да у оба ова случаја језик игра значајну улогу у процесу националне адекватације, али и у дистинкцији и исцртавању граница према сличним културним и/или политичким групацијама, односно нацијама, те да је стварање “стандардне језичке културе” (Милрој /Milroy/, 2001; Филиповић, 2015) битно пореметило односе међу већинским и мањинским етничким варијететима, а самим тим довело у питање и постојећу перцепцију улоге језика као носиоца колективног идентитета одређене етничке или верске заједнице. Стандарни језик се, наиме, наметао као језик државних ауторитета, те се доживљавао као престижан варијетет и аутентични носилац националног јединства, док су сви други језици бивали делегитимизовани као језици мањег друштвеног престижа.

Када говоримо о јеврејском идентитету у овом периоду, врло је значајно подсетити се да су током историје специфични географски, политички, културни и језички фактори утицали на јеврејско поимање етничког идентитета. Како су још од рушења другог храма Јевреји живели расути по свету, настањујући се на туђим територијама и говорећи туђим језицима, јеврејски народ је свој релативно стабилан колективни идентитет очувао ослањајући се на заједничко порекло, заједничку традицију и јудаизам као јеврејску веру (Мајхил, 2004: 19). Утолико, пут од језика преко нације до државе или пут од државе преко језика до нације није могао бити и пут Јевреја.

6.1. Сефарди у западноевропским националним државама

Као што је већ речено, Сефарди који су се након прогона настанили у државама западне Европе већ су у току XVII и XVIII века (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 66-68) прешли на језике доминантних култура, те се затим и потпуно интегрисали у национални систем датих земаља. Наиме, након што је Француска револуција донела прву еманципацију Јевреја у Европи, и у другим европским земљама ће у току XIX века доћи до признавања права на грађанску једнакост и модернизацију јеврејског становништва (Дубнов, 1982: 186-196). Како су покрштени Сефарди или “марани” већ били адаптирани на нејеврејски начин живота, врло брзо су се интегрисали у западна друштва и модернизовали своје заједнице, што нам дозвољава да их означимо као “прве модерне Јевреје” (Леви Бернфелд, 2010: 34). Ипак, не треба заборавити да су, без обзира на владајућу идеологију унификације свих етничких и верских група и снажне притиске да као мањинска конфесионална (али не и национална!) заједница постану саставни део новонастајућих нација (Бенбаса и Родриг, 2004: 178), успевали да очувају своју групну посебност утемељену на параметрима јеврејске традиције и јеврејског порекла, док је “њихова иберијска културна специфичност преживела тек у ослабљеном облику”¹² (Бенбаса и Родриг, 2004: 68), а с обзиром на све све веће мешање се много бројнијом ашкенаском јеврејском заједницом.

6.2. Сефарди у националним државама насталим на територији Османског царства

Са друге стране, традиционална сефардска заједница у Османском царству процесом модернизације бива захваћена тек од половине XIX века (Бенбаса /Benbassa/, 1996: 89), након што се Царство укључило у светску капиталистичку економију онога доба. Политичке, културне и језичке идеологије карактеристичне за западну Европу онога времена већ од XVIII века продиру на широко подручје под контролом Османлија, доводећи до значајних промена на политичком, економском и културном плану. Овај утицај је најпре видан у поку-

12 “Su especificidad cultural ibérica sólo sobrevivió de forma atenuada.”

шајима турских власти да модернизују и реформишу државне институције, а затим и у буђењу националне свести потлачених народа на Балканском полуострву, које је коначно довело и до стварања нових држава-нација на овим просторима.

Наиме, како тврди Мајхил (2006: 72), они балкански народи који су пре турских освајања формирали “премодерне националне цркве” и који су стога могли очувати свој посебан идентитет у оквирима Османског царства, а ту се мисли првенствено на Србе, Грке и Бугаре, под утицајем нове идеологије национализма почињу да на темељима посебног језика и посебне културне и историјске баштине изграђују свој национални дух, те да на основу тога траже право и на политичко самоопредељење и формирање независних националних држава. Јединствени сефардски културни простор Османског царства ће се на тај начин распасти на више сфера, те ће сефардски Јевреји “убудуће суделовати у еволуцији различитих држава у којима су се налазили, прилагођавајући се локалним контекстима”¹³ (Бенбаса и Родриг, 2004: 174).

Покушаји османских власти да према моделима са запада централизују и секуларизују постојећи државни апарат, те да се на тај начин одупру империјалистичким притисцима европске политике, довели су у току XIX века до низа реформи којима се укидао систем етничко-верске аутономије мањинских заједница и којима се њиховим припадницима гарантовала легална и политичка једнакост пред државним институцијама, као и могућност отварања и похађања модерних секуларних школа (Бенбаса и Родриг, 2004: 179-180; Селони и Сарфати /Seloni & Sarfati/, 2013: 15).

Идеологија еманципације и модернизације проналази плодно тло и унутар саме сефардске заједнице, а најпре међу елитним и образованим делом њених припадника. Идеје јеврејског просветитељског покрета (тзв. хаскале), као и идеје организације *Wissenschaft des Judentums* (у преводу “јеврејских студија”), продирале су међу Сефарде са запада и истока Европе првенствено путем штампе и књижевности на јеврејско-шпанском језику (Бенбаса и Родриг, 2004: 187), а односиле су се на залагање за модернизацију јеврејског ста-

13 “los sefardíes habrían de compartir en adelante la evolución de los diferentes Estados en los que se encontraban, adaptándose a las coyunturas locales.”

новништва и секуларизацију и интеграцију јеврејских заједница у друштвене системе држава у којима су живеле, као и за изучавање хебрејског језика, јеврејске историје, традиције и књижевности из перспективе модерних научних сазнања.

Приближавање јеврејских елита са истока и запада (пре свега из Француске), те жеља ових потоњих да кроз “цивилизацијску мисију” потпомогну модернизацију сефардске браће у заосталом Османском царству, седамдесетих година XIX века доводи до отварања мреже школа под називом *Универзална израелитска алијанса (Alliance Israélite Universelle)* (Бенбаса и Родриг, 2004: 200-201). Ове школе, које су омогућавале секуларно образовање на француском језику и према француском образовном систему како за сефардске дечаке, тако и за девојчице, одиграле су значајну улогу у процесу оксидентализације сефардског становништва Османског царства, не само на пољу образовања, већ и путем стварања нових простора за социјализацију младих (Бенбаса и Родриг, 2004: 207).

Језичке идеологије које су се пропагирале кроз образовни систем Алијансе постепено су уздизале француски на ниво престижног, модерног језика који се везује за социјални прогрес, што је, како у свом истраживању показују Селони и Сарфати (2013), довело до промене перцепције значаја јеврејско-шпанског језика међу сефардским становништвом. Већина Сефарда је отуда свој матерњи језик почела да доживљава као симбол “назадне језичке традиције” (Селони и Сарфати, 2013: 15), док се знање француског, а с обзиром на улогу овог језика као *lingua franca* у отоманској и европској економији оног доба (Бенбаса и Родриг, 2004: 200), видело као неопходан корак у напредовању на друштвеној хијерархијској лествици. Легитимизација француског као језика моћи и образованих елита, те делегитимизација јеврејско-шпанског као “језика необразованих” (Сарон, 2011: 62), променила је умногоме односе међу језицима у од раније диглосичном социолингвистичком контексту у коме се кретала сефардска заједница, постављајући на друго место хебрејски као “језик молитви без практичне вредности” (Селони и Сарфати, 2013: 14).

Ипак, не треба заборавити да су, без обзира на најнижи статус који је јеврејско-шпански заузимао у новој – сада триглосичној – хијерархији језичке употребе, управо друга половина XIX и почетак XX

века довели до развоја штапме и до процвата књижевног превођења са европских језика и хебрејског на овај варијетет (Бенбаса 1996: 91-92), што је значило приближавање прогресивних европских идеја сефардским Јеврејима. Тако је, парадоксално, вернакулар који је на овај начин служио као инструмент ширења принципа модернизације и укидања културног партикуларизма, истовремено наглашавао и чувао дистинктивност и специфичност културног наслеђа сефардске етничке заједнице.

С обзиром на то да је еманципација Сефарда била отежана реалним стањем и друштвеним контекстом у коме је још увек владао партикуларизам и дистинктивност етничких и верских група, изгледа да је комуникативна компетенција на француском, како тврде (Бенбаса и Родриг, 2004: 210), “најдиректнији и најтрајнији резултат рада Алијансе”.¹⁴ Заправо, уместо да доведе до интеграције, Алијанса је успоставила нове језичке баријере према доминантном турском елементу, што ће касније отежати процес укључивања Сефарда у новонастајућа национална друштва. Другачије речено, француски језик (са локалним лексичким особеностима) се отуда наметнуо као још једно обележје дистинктивног етничког идентитета сефардског становништва.

Међутим, употреба француског језика унутар сефардске заједнице драстично ће опасти тридесетих година XX века. Наиме, Турска република, изграђена 1923. године на рушевинама Османске империје, постаје бескомпромисна у погледу хомогенизације турске нације путем националног турског језика. Новонастали “монолитни друштвени систем” (Бенбаса и Родриг, 2004: 229) је у складу са идеологијом језичког и културног национализма настојао да елиминисе дистинктивни културни идентитет свих мањинских групација у држави, те да им наметне политику туркизације (Селони и Сарфати, 2013: 16). Иако су све заједнице према споразуму из Лозане од 1924. године имале право на образовање на свом матерњем језику, Сефарди су се нашли пред великим притиском да као језик образовања прихвате турски, јер су турске државне власти као једини легитимни језик Јевреја признавале хебрејски, који више није био говорни језик. Са друге стране, говорни јеврејско-шпански није био довољно развијен

14 “el resultado más directo y duradero de la acción de la Alianza”.

као језик образовања, нити му је турски државни апарат давао легитимитет као јеврејском језику. Отуда су Сефарди, уз снажан друштвени, правни и политички притисак, нарочито присутан тридесетих и четрдесетих година XX века, када су национализоване и школе Алијансе, били приморани да након пет stoleћа међу Османлијама почну да уче и у сопственим образовним институцијама користе стандардни турски језик као језик образовања.¹⁵ Ова туркизација сефардских Јевреја, те последична декаденција јеврејско-шпанског језика, интензивирана је и увођењем латинског алфабета у турско друштво. На тај начин су, како наводи Сарон (2011: 63-64), нове генерације Сефарда бивале одсечене од културног наслеђа насталог на јеврејско-шпанском језику на раши писму, што ће, уз забрану употребе било ког језика осим турског у јавној сфери (Селони и Сарфати, 2013: 17), у крајњем резултирати заменом вековног сефардског говорног варијетета у корист језика доминантне турске нације.

На сличан начин као у Турској, и у другим националним државама насталим на тлу Османског царства реконструкција етнојезичког идентитета сефардске заједнице се од друге половине XIX и почетком XX века одвијала у “евроцентричном контексту језичке политике и планирања и језичке стандардизације”, јер су се новонастале балканске државе-нације “заинтересовале врло рано за језичке праксе својих грађана и изразиле чисто политичко гледиште према асимилацији свих људи који живе на њиховим територијама у нације које представљају одговарајуће државе” (Филиповић, 2015: 23).

Без обзира на то што је свака национална држава представљала специфичан социолингвистички контекст, оно што је заједничко свим балканским нацијама јесте то да су, иако инспирисане западним националистичким моделима либералне идеологије, умногоме пригрлиле њихове ауторитативне аспекте, концентришући државну и друштвену моћ на страни доминантне етничке групације. Како су Јевреји, као и остале мањинске етничке групе, у новим државним системима доживели еманципацију, те су *de iure* располагали једнаким грађанским правима као и чланови доминантне заједнице, нису могли имати било

15 Треба да напоменути да се турски већ од почетка XX века учио као страни језик у неким јеврејским школама, као и у школама Алијансе (Селони и Сарфати, 2013: 16).

какову врсту легалне етничке и верске аутономије, као што је то био случај у Османском царству.¹⁶ Са друге стране, као што тврде неки аутори (Бенбаса и Родриг, 2004; Бали, 2010), без обзира на експлицитни или имплицитни притисак да се јеврејско становништво укључи у језички и образовни систем националне државе, интеграција Сефарда у постојеће друштвене системе је *de facto* била отежана управо због “институционалних процеса симболичке доминације” (Хелер / Heller/, 1995: 373, цит. према Филиповић: 2015: 20), односно идеологије етничког национализма по којој је носилац друштвене моћи била елита доминантног етничког елемента у државној заједници, док су припадници мањинских групација умногоме били искључени из јавне сфере живота, те им је и приступ високим позицијама на друштвеној лествици био онемогућен. Другим речима, иако је циљ националних елита био да путем асимилационе језичке и образовне политике укину све дистинкције и држе под контролом мањинске групације као потенцијалне факторе нестабилности, није постојала стварна жеља за њиховом потпуном интеграцијом у национални друштвени систем. У том смислу, а у светлу ондашњих друштвених предрасуда према Јеврејима¹⁷, чак ни замена јеврејско-шпанског језика доминантним стандардним језиком није значајно побољшала статус сефардског становништва у балканским националним државама и у Турској, те су Сефарди покушавали да “овај празан идеолошки простор” (Бали, 2010: 136) попуне новим политичким и идеолошким системима који су у то време били популарни у међународној јеврејској заједници.

И заиста, не треба заборавити да се реконструкција сефардског, али и јеврејског идентитета уопште, у овом периоду историје одвијала под утицајем бројних идеолошких фактора. Међу сефардским интелектуалцима су се врло брзо шириле нове идеје које су преиспитивале улогу језика у очувању посебног сефардског, односно јеврејског етнојезичког идентитета у контексту стандардне језичке културе националних држава. Тако Филиповић и Вучина Симовић (2014), ос-

16 Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, пак, 1929. године усваја закон по коме се јеврејска заједница може организовати на државном нивоу (Бенбаса и Родриг, 2004: 236).

17 У новим нетурским националним државама Јевреји су посматрани као подржаваоци и сарадници османских владара, док је у новој Турској републици владала ксенофобија (Бенбаса и Родриг, 2004: 236).

лањајући се на класификацију коју у свом делу *Españoles sin partia y la raza sefardí* даје Анхел Пулидо /Ángel Pulido/ (1905), наводе да се у сефардској заједници као одговор на постојећу кризу етнојезичког идентитета јављају четири типа језичких идеологија: оне које се у складу са ционистичким премисама залажу за повратак хебрејском језику као основи јеврејског идентитета, оне које се залажу за очување јеврејско-шпанског као симбола сефардске дистинктивности, оне које се залажу за замену јеврејско-шпанског језика стандардним језиком дате државе и, коначно, оне које решење постојеће кризе виде у повратку стандардном шпанском варијетету.

Иако ће највећег одјека у језичкој пракси сефардске заједнице имати интеграционистичке идеологије, уколико изузмемо малобројне појединце, у периоду пре Другог светског рата још увек не можемо говорити о потпуној асимилацији, па чак ни о потпуној интеграцији Сефарда у друштвене системе балканских националних држава (Бенбаса и Родриг, 2004: 237). Оно што је у многим од ових држава успоравало интеграцију био је, парадоксално, сам процес модернизације: са једне стране, као што смо већ видели, школе Алијансе су кроз обрзовање на француском наглашавале културну посебност сефардске заједнице, док је, са друге стране, модерна европска идеологија национализма довела до успона ционистичких идеја, односно јеврејског националног покрета који се залагао за изградњу “светог тројства” (Бугарски, 2005: 71) јеврејске нације, хебрејског језика и јеврејске државе на територији ондашње Палестине. Међутим, овај период реконструкције сефардског и ширег јеврејског идентитета бива нагло заустављен продором идеологије нацизма и покушајем физичког истребљења јеврејског народа за време Другог светског рата.

У овом периоду историје су у подручјима захваћеним сукобима страдале бројне сефардске заједнице, и то, како тврди Мајхил (2003), не због антисемитизма (не заборавимо да су немци сарађивали са Арапима, такође семитима), већ због идеологије по којој је, у циљу изградње велике и моћне нације, језик посматран као основа националног идентитета, што је оправдавало окупљање свих говорника немачког под власт једне државе. Јевреји, који су, према наводима самог Хитлера (за детаљнију дискусију в. Мајхил, 2003), говорили немачким језиком као матерњим и одувек се сматрали дистинктивном

заједницом, а не делом немачког народа, на тај начин доводе у питање немачку концепцију нације, а самим тим и оправдање за изградњу велике немачке државе, те се отуда сматрају природном “аномалијом” коју треба искоренити. Нацистичка идеологија Јеврејима није само оспоравала легитимитет као посебном народу, већ их је потпуно денатурализовала сматрајући их неаутентичним људским бићима која немају свој матерњи језик, већ се “као паразити” служе језицима других народа. Стога можемо рећи да је управо судар две различите идеологије нације и улоге језика у њеној изградњи, традиционалне јеврејске, са једне, те нацистичке немачке, са друге стране, довео до страшних страдања и масовних убистава јеврејског народа за време Другог светског рата.

7. Сефарди и јеврејско-шпански језик пред изазовима савременог глобализованог света

Већ почетком XX века политичка и економска нестабилност на некадашњим територијама Османског царства изазвана Младотурском револуцијом (1908), Балканским ратовима (1912-1913) и последицама Првог светског рата (1914-1918) приморала је бројне сефардске породице на емиграцију у развијеније делове света.¹⁸ Главна одредиште овога пута била је Северна Америка, иако је било и оних који су уточиште пронашли у различитим државама Јужне Америке и западне Европе. Са друге стране, као што је познато, катастрофалне последице Другог светског рата довеле су до страдања читавих сефардских заједница које су живе у земљама Балканског полуострва, те су преживели сефардски Јевреји у ратном и послератном периоду напустили своја вековна огњишта формирајући тзв. “другу дијаспору” (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 99) у Сједињеним Америчким Државама, Јужној Америци и, коначно, у новооснованој јеврејској држави Израел.

Контакт са доминантним културама и бројнијим ашкенаским јеврејским групацијама је на тај начин поново довео у питање дистинктивну природу сефардског етнојезичког идентитета. Наиме, ове

18 Дијас-Мас (2006 [1986]: 101, 106) наводи да су се већ током XIX века сефардски емигранти из Марока у мањем броју населили на територијама Северне и Јужне Америке.

државе “друге дијаспоре”, за које је иначе карактеристичан велики прилив имиграната, настојаће да асимилију дистинктивна обележја мањинских заједница, те да их језички и образовно интегришу у постојеће друштвене системе (језичка асимилација ће се, из разумљивих разлога, најбрже одвијати у земљама шпанског говорног подручја). Ово је нарочито било изражено у Израелу, где се изградња израелске нације заснивала на европским националним моделима, што је подразумевало и изградњу стандардне језичке културе (Филиповић, 2015), у којој су сви мањински језици, па и јидиш као варијетет бројније ашкенаске заједнице, доживљавани као језици нижег друштвеног статуса у односу на ревитализовани хебрејски као језик националне кохезије, те је њихова употреба виђена као својеврстан партикуларизам који би могао ослабити јединство нације у успону. Отуда су бројни Сефарди, под имплицитним притиском да се интегришу у друштво које их окружује, те услед мешања са хришћанима и другим јеврејским заједницама свој етнички варијетет врло брзо заменили језицима доминантних култура, што ће бити случај и са оним малобројним заједницама које су након рата остале у балканским државама и у Турској. Ипак, како наводе Вучина Симовић и Филиповић (2009) у свом раду о замени језика у сефардској заједници у Београду, без обзира на губитак комуникативне компетенције на јеврејско-шпанском језику, ова заједница је успела да очува своју дистинктивност ослањајући се на религију као симбол групе припадности.

Иако је, из различитих разлога (за детаљнију дискусију в. Дијас-Мас, 2006 [1986]: 257-259), данас веома тешко утврдити тачан број Сефарда на свету, може се рећи да главна језгра сефардских заједница савременог доба представљају Сједињене Америчке Државе, Израел и Турска (Харис /Harris/, 2011: 51, Дијас-Мас, 2006 [1986]: 259). Исто тако, а узимајући у обзир и чињеницу да су готово сви Сефарди (или, шире гледано, сви Јевреји) билингвални, тешко је утврдити и тачан број говорника јеврејско-шпанског језика. Како се наводи на сајту *Ethnologue*, тај број се креће око 112 000 људи у свим земљама у којима данас живе сефардски Јевреји, а од којих се 100 000 налази у Израелу и 10 000 у Турској. Исти сајт наводи да се према тзв. “проширеној градираној интергенерацијског скали прекида” (*The Expanded Graded Intergenerational Disruption Scale*) (Љуис и Симонс /Lewis & Simons/, 2010) овај варијетет

у Турској налази на седмом степену, тј. у процесу језичке замене, док у Израелу поседује нешто бољи статус, односно налази се на четвртном степену, што значи да се користи у образовном домену језичке употребе. Са друге стране, Харис (2011) процењује да је 2009. године у свету постојало свега 11 000 говорника, од којих 3 000 у Сједињеним Америчким Државама, док је осталих 8000 рапореджено у Израелу и Турској.

Питање очувања посебног етничког идентитета сефардске заједнице и улоге јеврејско-шпанског језика у овом процесу данас поново постаје актуелно у светлу истовременог деловања тенденција глобализације и локализације, односно онога што Робертсон (/Robertson/, 1995) назива процесом “глокализације”. Наиме, као одговор на промене принципе комуникације, све већу индивидуализацију, те одсуство јасних ауторитета и кризу традиционално схваћене колективне припадности, појединци у различитим културним заједницама проналазе алтернативне оквире за формирање друштвеног и културног значења, па тако данас сведочимо све већем истицању дистинктивних религиозних, територијалних, етничких и националних¹⁹ обележја одређених друштвених идентитета (Голубовић, 1999: 82; Кастелс, 2010 [1997]: 68-70). Јер, како каже Кастелс (2010 [1997]: 69), “када мреже растопе време и простор, људи проналазе уточиште у локалитетима, и призивају своје историјско сећање.”²⁰ Као директан израз историјског и културног континуитета једне заједнице јавља се језик, који стога постаје “последњи бастион самоконтроле, уточиште поистоветљивог значења”²¹ (Кастелс, 2010 [1997]: 56).

Међутим, важно је истаћи да је опстанак диференцираних и партикуларних културних група као оквира у којима се одвија процес друштвене идентификације могућ управо због постојања заједничког вредносног именитеља са оним што називамо глобалном културом. Наиме, сви покушаји легитимизације и ревитализације етничких, националних, језичких и других културних идентитета, те и вредновање аутентичног културног

19 Важно је напоменути да нацију овде не дефинишемо у смислу њене једнакости са државном заједницом, већ да државу видимо као цивилизацијски конструкт друштвенополитичке организације, док нацију одређујемо према њеној културној основи.

20 “when networks dissolve time and space, people anchor themselves in places, and recall their historic memory.”

21 “the last bastion of self-control, the refuge of identifiable meaning.”

израза, заснивају се превасходно на тековинама глобализације у виду промовисања и поштовања културне и језичке разноврсности и заштите културних и језичких људских права, као и употребе интернета и других савремених комуникацијских технологија у циљу тог промовисања. Отуда се глокализација мора разумети као дијалектички процес узајамног деловања глобалних и локалних друштвених и културних фактора, којим се у новом друштвеном контексту формирају нова културна значења и реконструишу стари друштвени идентитети.

У том смислу, можемо рећи да су савремена идеологија мултикултурализма и вишејезичности и релевантне међународне институције које се залажу за промоцију ових идеја дали легитимитет покушајима да се ревитализује дистинктивни сефардски етнички идентитет и да се преиспита улога јеврејско-шпанског језика у његовој реконструкцији. Како наводи Харис (2011), јачање етничитета на глобалном нивоу је крајем XX и почетком XXI века значајно допринело развијању позитивних ставова припадника сефардске заједнице према овом варијетету. Тако је 1997. године у Израелу основан и посебан национални орган који се залаже за очување и промоцију сефардске културе и јеврејско-шпанског језика, тзв. *Национални ауторитет за ладино* (*La Autoridad Nacional del Ladino*), након чега је уследило оснивање бројних института и центара за сефардске студије и изучавање јеврејско-шпанског, као и одржавање бројних културних догађаја и научних конференција на ову тему. Ипак, Харис (2011: 45) наводи да је, без обзира на постојање ових напора да се очува сефардска култура и јеврејско-шпански језик, присуство етничког језика Сефарда у часописима и новинским публикацијама, као и на радију и телевизији, веома ограничено, те да се једнако може рећи и за предавање и учење овог варијетета широм света.

Са друге стране, “у свету у коме друштвена и географска мобилност значајно преобликују структуру, квалитет и густину чак већинских говорних заједница” (Филиповић, 2015: 27), и Сефарди као мањинска групација данас живе на различитим и просторно удаљеним подручјима у оквирима одређених националних држава²², у којима, без обзира на глобалне тенденције промовисања вишејезичности,

22 Географска дисперзија је карактеристична и за сефардску заједницу у самом Израелу (Дијас-Мас, 2006 [1986]: 269).

још увек доминира идеологија стандардне језичке културе. Ова чињеница, као и чињеница да су готово сви сефардски Јевреји најмање билингвални и језички интегрисани у друштвене системе земаља у којима живе, увелико отежавају ревитализацију јеврејско-шпанског као говорног варијетета који би се употребљавао у свакодневној комуникацији и који би се као такав преносио на следеће генерације. Отуда одређени број припадника ове заједнице, користећи савремене технологије попут интернета конструише нове социолингвистичке контексте у којима се интеракција на овом варијетету одвија на дневној бази. У групама за дискусију, као нпр. *Ladinokomunita* са око 1550 или *Sefaradimuestro* са око 750 активних чланова, Сефарди на тај начин стварају “осећај близине, идентитета и солодарности који доводе до стварања потпуно нове врсте делатне и интересне заједнице” (Филиповић, 2015: 27).

Заправо, како тврди Елкинс (1997: 141), виртуелна комуникација формира тзв. виртуелне заједнице, које имају потенцијал да за колективни идентитет неких људи буду једнако важне као и постојеће етничке заједнице, јер, додаћемо, виртуелна стварност данас представља један од најзначајнијих друштвених оквира у коме се *уиштем уиошребе језика* преговарају културна значења и идеологије и реконструишу различити друштвени идентитети путем тактика адекватације и дистинкције, аутентификације и денатурализације, те ауторизације и делегитимизације. Испитивање “језичке зоне” (Дор, 2004: 111) јеврејско-шпанског на интернету отуда може представљати врло важан извор информација о начину на који Сефарди данас доживљавају свој етнички идентитет и значају који у његовој реконструкцији придају свом етничком језику, што, са друге стране, може помоћи академским круговима у формулисању конкретних стратегија у борби за његово очување и ревитализацију.

8. Закључна разматрања

У овом раду смо настојали да на основу кратког прегледа културне и језичке историје сефардске заједнице покажемо да је етнички идентитет, као и друштвени идентитет уопште, променљив и динами-

чан конструкт који се гради путем друштвене интеракције, а на основу заједничког система друштвеног знања, односно културних модела (Рајли, 2007). Овај друштвени систем знања се формира, преноси и употребљава путем језика, те се језик врло често јавља као симбол етнокултурног идентитета одређене друштвене групе. Међутим, као што смо видели, и као што тврди Бугарски (2005: 71), функцију језика као носиоца културних модела и система комуникације треба разликовати од улоге језика као обележја идентитета. Наиме, управо динамично и променљиво схватање етничког идентитета и константно преговарање његовог аутентичног садржаја у складу са интересима групе која тај језик говори објашњава чињеницу да се како на дијахронијском плану унутар дате групе, тако и на синхронијском плану међу различитим њеним члановима, заједнички језик може, а не мора доживљавати као важан симбол колективне припадности.

Са друге стране, као што је већ назначено, културни модели су састављени од идеологија као “ширих психо-когнитивно-социјалних конструкта” (Филиповић, 2009: 20). Отуда се у контакту две различите етничке групе сусрећу и њихове културне и језичке идеологије, те се етнички идентитет и његов идеолошки систем нужно реконструишу кроз релације које су условљене односима моћи и које се дефинишу као интересубјективне тактике адекватације и дистинкције, ауторизације и делегитимизације, аутентификације и денатурализације (Баколц и Хал, 2004).

Видели смо да се у историји сефардске етничке заједнице улога језика као обележја дистинктивног обележја групног идентитета конструисала и мењала у зависности од односа са оним што Кастелс (2010 [1997]: 8-10) назива *лејџимизишућим иденџијџејџима*, односно оним групацијама у чијим рукама је била концентрисана друштвена моћ и које су управљале доминантним друштвеним институцијама. Другим речима, позиција Сефарда у друштву се током историје преговарала из перспективе њеног друштвеног легимитета, што је неизоставно укључивало и односе моћи у датом интеракцијском контексту. У том смислу, а према различитим релацијама интересубјективности, развој етнојезичког идентитета сефардске заједнице можемо поделити у четири фазе.

Прву фазу представља период доминације верске идеологије, у којој је легитимишући идентитет - католичка Шпанија - дистинкцију

и аутентификацију групног идентитета вршио првенствено према религијској припадности и/или пореклу, те су Јевреји као посебна конфесионална заједница говорили језиком већинске групације, чувајући притом своју дистинктивност путем употребе специфичних језичких обележја. При томе је важно подсетити се да је у процесу колективне адекватације католичка држава на Иберијском полуострву настојала да уклони сваки партикуларизам који би угрозио изградњу стабилног католичког идентитета, што ће, као што смо видели, кулминирати прогоном Јевреја крајем XV века.

Другу фазу представља период након изгона до формирања националних држава, у коме су, уз и даље важећу идеологију идентификације на основу вере и порекла, шпански Јевреји у односу на доминантни легитимишући идентитет успевали да се одрже као дистинктивна етничка групација првенствено захваљујући својој религији. Ипак, на неким територијама, као нпр. у Османском царству, услед специфичног друштвеног уређења и толерантне језичке идеологије државних ауторитета, као и кроз комплексне релације дистинкције и аутентификације према аутохтоним јеврејским заједницама, Сефарди су као додатно обележје своје етничке специфичности кроз неколико векова очували и јеврејско-шпански језик, уз који су у периоду модернизације као језик образовања користили и француски. Са друге стране, хетерогени елементи и особен културни садржај идентитета нових хришћана, који су чинили већински део сефардске популације у западној Европи, довели су до њихове брзе језичке интеграције у доминантне друштвене системе.

Трећа фаза у реконструкцији сефардског етнојезичког идентитета обележена је доминацијом идеологије националних држава и стандардних језичких култура. Овај период карактеришу делегитимизација и денатурализација мањинских језичких варијетета у новоизграђеним државама-нацијама, које су за процес националне адекватације и дистинкције према другим нацијама као један од кључних инструмената користиле управо стандардни национални језик, додељујући притом свим другим варијететима статус језика мањег друштвеног престижа, а њиховим говорницима статус неаутентичних припадника новонастајуће нације. Отуда су Сефарди од стране легитимишућих групних идентитета били под имплицитним или експли-

цитним притиском да пређу на језик доминантне националне заједнице. Екстремни дериват овакве идеологије ће свој израз пронаћи у нацизму, који ће све Јевреје, управо због тога што не поседују свој језик, а чувају своју групну дистинктивност, доживети као пример денатурализације, односно неаутентичне људске природе.

Четврта фаза се односи на нову легитимизацију посебног етничког идентитета сефардске гране јеврејског народа, која свој аутентични културни израз види управо у употреби јеврејско-шпанског језика. Наиме, као што смо већ објаснили, од краја XX века дијалектички процес узајамног деловања глобалних и локалних друштвених и културних фактора доводе до тога да језичке идеологије и друштвене структуре на наднационалном нивоу (барем номинално) афирмишу значај вишејезичности и употребе мањинских варијетета на нивоу националних држава, што отвара једно ново поглавље у процесу конструкције и реконструкције језичких идентитета. Са друге стране, експанзија комуникације доводи до тога да простор у физичком смислу почиње да губи свој значај као основни контекст у коме се формирају културни модели и идеологије, те да се социјални односи све мање везују за територијалне оквире (Григ /Greig/, 2002: 229).

У том смислу, треба имати на уму да се групна адекватација сефардских Јевреја путем употребе јеврејско-шпанског језика данас одвија као одговор на повољне релације интерсубјективности у социолингвистичком контексту на глобалном нивоу, док се на нивоу различитих националних држава (као још увек доминантног облика политичке организације) и даље осећа снажан утицај стандардне језичке културе. Отуда није чудно што се језичка интеракција на јеврејско-шпанском одвија првенствено на интернету као глобалној комуникативној платформи, која пружа виртуелни социолингвистички контекст у коме говорници овог језика користећи различите тактике интерсубјективности и даље преговарају значење културног и језичког садржаја у реконструкцији свог етничког идентитета.

Виртуелно измештање људи из традиционалних културних оквира и простора схваћеног као дела датог културног контекста доводи, дакле, до нових дискурзивних пракси у којима се формирају нова значења и нове идеологије. Ово нас враћа на одређење етничког идентитета као културног процеса који се никада не заокружује,

већ се непрестано мења и прилагођава датом друштвеном контексту. За сада, остаје нам да пратимо у ком ће се правцу у овом новом виртуелном контексту развијати употреба јеврејско-шпанског као кључног обележја посебног сефардског етничитета у оквиру ширег идентитета јеврејског народа, те какве импликације тај развој може имати за потенцијалну ревитализацију овог језика.

Литература

- АНДЕРСОН (2006 [1983]): Anderson, B. (2006 [1983]). *Imagined communities: Reflections on the origin and spread of nationalism*. Revised edition. London, New York: Verso.
- АРНЕТ (2002): Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American psychologist*, 57(10), 774-783.
- БАКОЉИЦ и ХАЛ (2004): Bucholtz, M. & Hall, K. (2004). Language and identity. У: Duranti, A. (yp.). *A Companion to Linguistic Anthropology* (стр. 369-394). Oxford: Blackwell Publishing.
- БАКОЉИЦ и ХАЛ (2005): Bucholtz, M. & Hall, K. (2005). Identity and interaction: A sociocultural linguistic approach. *Discourse studies*, 7(4-5), 585-614.
- БАЛИ (2010): Bali, R. N. (2010). Le dilemme identitaire des Juifs dans les premières années de la République turque (Traduit de l'anglais par Glenda Gambus). У Е. Бенбаса (yp.), *Itinéraires sépharades: complexité et diversité des identités* (стр. 127-149). Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2010.
- БЕНБАСА (1996): Benbassa, E. (1996). The Process of Modernization of Eastern Sephardi Communities. У Н. Е. Голдберг, Н. Е. (yp.), *Sephardi and Middle Eastern Jewries: History and culture in the modern era* (стр. 89-98). Indiana University Press.
- БЕНБАСА И РОДРИГ (2004): Benbassa, E. & Rodrigue, A. (2004). *Historia de los judíos sefardíes. De Toledo a Salónica*. Traducción José Luis Sánchez-Silva. Madrid: Abada.
- БУГАРСКИ (2004 [1986]): Bugarski, R. (2004 [1986]). *Jezik u društvu*. 2. izdanje. Beograd: Čigoja štampa.

- БУГАРСКИ (2005): Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Beograd: Biblioteka XX vek.
- БУНИС (2009): Bunis, D. M. (2009). Languages of Diaspora: Characteristics of Jewish languages. У М. А. Ehrlich (уп.), *Encyclopedia of the Jewish Diaspora: origins, experiences, and culture* (Vol. 1) (стр. 167-171). Santa Barbara, Denver, Oxford: ABC--CLIO.
- БУНИС (2011): Bunis, D. M. (2011). Judezmo: The Jewish Language of the Ottoman Sephardim. *European Judaism*, 44(1), 22-35.
- ВИДАКОВИЋ ПЕТРОВ (2001 [1986]): Vidaković Petrov, K. (2001 [1986]). *Kultura španskih Jevreja na jugoslovenskom tlu. XVI-XX vek*, 3. dopunjeno izdanje. Beograd: Narodna knjiga, Alfa.
- ВУЧИНА СИМОВИЋ и ФИЛИПОВИЋ (2009): Вучина Симовић, И. & Филиповић, Ј. (2009). *Еџнички идентитет и замена језика и сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за уџбенике.
- ГОЛУБОВИЋ (1999): Голубовић, З. (1999). *Ја и други: антрополошка истраживања индивидуалној и колективној идентитету*. Београд: Република.
- ГРИГ (2002): Greig, J. M. (2002). The end of geography? Globalization, communications, and culture in the international system. *Journal of Conflict Resolution*, 46 (2), 225-243.
- ДИЈАС-МАС (2006 [1986]): Díaz Más, P. (2006 [1986]). *Los sefardíes: historia, lengua y cultura*, cuarta edición. Barcelona: Riopiedras Ediciones.
- ДОР (2004): Dor, D. (2004). From englishization to imposed multilingualism: globalization, the internet, and the political economy of the linguistic code. *Public Culture* 16 (1), 97-118.
- ДУБНОВ (1982): Dubnov, S. (1982). *Kratka istorija jevrejskog naroda*. Prevod sa engleskog i francuskog Andrija Gams i Josip Pressburger. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije.
- ДУРАНТИ (2008): Duranti, A. (уп.). (2008). *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Blackwell Publishing.
- ЕЛКИНС (1997): Elkins, D. (1997). Globalization, telecommunication, and virtual ethnic communities. *International Political Science Review*, 18(2), 139-152.
- ETHNOLOGUE <http://www.ethnologue.com> (веб страни приступљено 2. маја 2016)

- ЗАКЕР (2001): Zucker, G. K. (2001). Ladino, Judezmo, Spanyolit, El Kasteyano Muestro. *Shofar: An Interdisciplinary Journal of Jewish Studies*, 19(4), 4-14.
- КАСТЕЛІС (2010 [1997]): Castells, M. (2010 [1997]). *The power of identity: The information age: Economy, society, and culture* (Vol. 2). Malden (MA, USA), Oxford (UK): Wiley-Blackwell.
- КИНТАНА (2010): Quintana, A. (2010). El judeoespañol, una lengua pluricéntrica al margen del español. У P. Díaz-Mas & M. Sánchez Pérez (yp.), *Los sefardíes ante los retos del mundo contemporáneo. Identidad y mentalidades* (стр. 33-54). Madrid: CSIC.
- ЛЕВИ-БЕРНФЕЛД (2010): Levie-Bernfeld, T. (2010). Les Sépharades des Balkans à Amsterdam au début de l'époque moderne. Confrontation entre l'Orient et l'Occident (Traduit de l'anglais par Marie-Pierre Émery). У E. Benbassa (yp.), *Itinéraires sépharades: complexité et diversité des identités* (стр. 33-61). Paris: Presses de l'Université Paris-Sorbonne, 2010.
- ЛУИС и СИМОНС (2010): Lewis, M. P., & Simons, G. F. (2010). Assessing endangerment: expanding Fishman's GIDS. *Revue roumaine de linguistique*, 2, 103-119.
- МАЈХИЛ (2003): Myhill, J. (2003). The native speaker, identity, and the authenticity hierarchy. *Language Sciences*, 25 (1), 77-97.
- МАЈХИЛ (2004): Myhill, J. (2004). *Language in Jewish society: Towards a new understanding* (Vol. 128). Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters Limited.
- МАЈХИЛ (2006): Myhill, J. (2006). *Language, religion and national identity in Europe and the Middle East: a historical study* (Vol. 21). Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- МЕЈ (2003): May, S. (2003). Rearticulating the Case for Minority Language rights. *Current Issues in Language Planning*, 4(2), 95-125.
- МИЛРОЈ (2001): Milroy, J. (2001). Language ideologies and consequences of standardization. *Journal of Sociolinguistics*, 5(4), 530-555.
- НЕЗИРОВИЋ (1992): Nezirović, M. (1992). *Jevrejsko-španjolska književnost*. Sarajevo: Svjetlost.
- ПУЛИДО (1905): Pulido, Á. (1905). *Españoles sin patria y la raza sefardí*. Madrid: Establecimiento tipográfico de E. Teodoro.
- РАЈЛИ (2007): Riley, P. (2007). *Language, Culture and Identity. An Ethnolinguistic Perspective*. London, New York: Continuum.

- РОБЕРТСОН (1995): Robertson, R. (1995). Glocalization: Time-Space and Homogeneity-Heterogeneity. У М. Featherstone, S. Lash, S. & R. Robertson (уп.), *Global modernities* (стр. 25-44). London: SAGE Publications.
- САРОН (2011): Sarhon, K. G. (2011). Ladino in Turkey: The Situation Today as Reflected by the Ladino Database Project. *European Judaism*, 44(1), 62-71.
- СЕЛОНИ и САРФАТИ (2013): Seloni, L. & Sarfati, Y. (2013). (Trans) national language ideologies and family language practices: a life history inquiry of Judeo-Spanish in Turkey. *Language Policy*, 12(1), 7-26.
- СЕФИХА (1998): Séphiha, H. V. (1998). BIBLES JUDÉO-ESPAGNOLES: Ladino (judéo-espagnol calque) et Djudezmo (judéo-espagnol vernaculaire). *Revue Européenne des Études Hébraïques*, 3, 35-56.
- СПОЛСКИ и БЕНОР (2006): Spolsky, B., & Benor, S. B. (2006). Jewish languages. У К. Brown (уп.), *Encyclopedia of Language and Linguistics*, second edition (стр. 120-124). Elsevier Ltd.
- ФЕДЕРСТОУН, ЛАШ и РОБЕРТСОН (1995): Featherstone, M., Lash, S. & Robertson, R. (уп.) (1995). *Global modernities*. London: SAGE Publications.
- ФИЛИПОВИЋ (2009): Filipović, J. (2009). *Moć reči: ogledi iz kritičke sociolingvistike*. Beograd: Zadužbina Andrejević.
- ФИЛИПОВИЋ (2015): Filipović, J. (2015). Jevrejsko-španski u standardnim jezičkim kulturama: manjinski jezici/jezici kojima se dominira i jezičke ideologije u 21. veku. *Balkanija*, 6, 20-32.
- ФИЛИПОВИЋ и ВУЧИНА СИМОВИЋ (2014): Filipović, J. & Vučina Simović, I. (2014). Language ideologies in times of modernity: the case of the Sephardim in the Orient. У А. Kuzmanović et al. (уп.), *Estudios hispánicos en el siglo XXI* (стр. 517-545). Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu/ Čigoja.
- ФИШМАН (1977): Fishman, J. A. (1977). Language and ethnicity. У Н. Giles (уп.), *Language, Ethnicity and Intergroup Relations* (стр. 15-58). New York: Academic Press.
- ФРИДЕН (2003): Freedon, M. (2003). *Ideology. A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.

- ХАРИС (2011): Harris, T. (2011). The state of Ladino today. *European Judaism*, 44, 51–61.
- ХЕЛЕР (1995): Heller, M. (1995). Language choice, social institutions and symbolic domination. *Language in Society*, 24, 373–405.
- ЦЕНКИНС (2001): Dženkins, R. (2001). *Etnicitet u novom ključu*. Prev. Ivana Spasić. Beograd: Biblioteka XX vek.

Neda M. Nedović Pons

Resumen

TÁCTICAS DE LA INTERSUBJETIVIDAD EN LA (RE)CONSTRUCCIÓN DE LA IDENTIDAD ETNOLINGÜÍSTICA DE LA COMUNIDAD SEFARDÍ

Utilizando el ejemplo de la historia cultural y lingüística de los judíos sefardíes, en este trabajo intentamos mostrar que el papel de la lengua en la construcción de una identidad étnica distintiva tiene el carácter variable y dinámico, y que depende del contexto ideológico más amplio en el que las comunidades étnicas (re)construyen su identidad a través de la interacción lingüística con los demás grupos sociales. La identidad étnica se define necesariamente a partir de varias relaciones con otras identidades similares, las cuales siempre se basan en la diferente distribución del poder en la sociedad y comprenden los procesos de adecuación y distinción, de autenticación y desnaturalización, así como de autorización y deslegitimación. Estas relaciones, que en la teoría sociocultural denominamos las tácticas de la intersubjetividad, en diferentes periodos de la historia y en diferentes contextos sociales, políticos y culturales, de diferentes maneras influyeron en la percepción de la importancia de la lengua judeo-española en la preservación de la identidad étnica distintiva de la comunidad sefardí, que en todos los sistemas sociales durante su historia, se situó en la posición de los grupos minoritarios.

Palabras clave: identidad étnica, identidad lingüística, tácticas de la intersubjetividad, judíos sefardíes, lengua judeo-española, grupos minoritar

NARATIVI SVETOSTI U *SILI I SLAVI* GRAHAMA GREENEA

Greeneov roman *Sila i slava* (*The Power and the Glory*) sadrži dva narativa svetosti. U prvom, primarnom narativu, Greene koristi elemente detektivske fikcije i trilera. Drugi, sekundarni narativ (priča o ocu Juanu) predstavlja svojevrsnu parodiju tradicionalnog hagiografskog žanra – martirologija. U radu dokazujemo da ove žanrovske osobenosti imaju za cilj izbjegavanje ideološkog tumačenja svetosti u Greeneovom djelu. Takođe, u ovom radu pokazujemo da se motivacija likova i etički status njihovih činova može koherentno procijeniti tek u kontekstu tradicionalnih katoličkih učenja i praksi. Razumjeti „katolički“ kontekst Greeneovog romana, znači tumačiti postupke njegovih likova iz njihove lične motivacije. U radu, takođe, tumačimo Greeneove narativne postupke u kontekstu savremene popularne kulture i filozofske teorije.

Ključne riječi: hagiografija, detektivska fikcija, triler, sloboda, mučeništvo, obred, katoličanstvo

Funkcija žanrovskog u Greeneovom romanu

U središtu kulturnog romana Grahama Greenea *The Power and the Glory* (*Sila i slava*) nalazi se lik sveštenika koji djeluje ilegalno tokom zabrane praktikovanja katoličke vjere u Meksiku, poslije donošenja seta antiklerikalnih zakona dvadesetih godina prošlog vijeka. Greeneov sveštenik utjehu nalazi u alkoholu (sebe će nekoliko puta u romanu označiti sintagmom: *whiskey priest*), te je, takođe, prekršio sveštениčki celibat i ima dijete. Progonjen od meksičkih vlasti i od svojih grijehova, on na kraju biva uhvaćen i strijeljan kao izdajnik.

Greene u ovom romanu radi nešto zanimljivo: on kreće od jednog negativnog stereotipa sveštenstva iz antiklerikalnih letaka i viceva (to je slika sveštenika koji, licemjerno, u svom životu iznevjerava sve ono što

* vlvujosevic@gmail.com

propovijeda sa oltara, te je sklon raznim tjelesnim ekcesima: opijanju i „ženskom društvu“). Ta će se parodijska predstava sveštenstva čak naći i u samom romanu kao doslovna slika antiklerikalne propagande. U gradu u kojem će *Whiskey priest* (u daljem tekstu: WP) biti strijeljan, na zgradi radničkog sindikata nalaze se murali koji prikazuju sveštenika kako u ispovjedaonici zavodi ženu i opija se misnim vinom (Greene, 2004: 52). Upravo kroz ovakve stereotipe, poručnik iz romana, glavni *nemesis* WP-a, njegov progonitelj koji mu je neprekidno za petama, doživjeće sveštenike kao one koji su, zapravo, odgovorni za konačnu blasfemiju: oni su ti koji manipulišu vjerom „prostog svijeta“ i prisvajaju njihov sa mukom zarađeni novac. Sveštenici su oni koji zloupotrebljavaju sakramente, i koji, što je za Poručnika i najveći grijeh, ni sami ne vjeruju u ono što propovijedaju. Zbog toga će Poručnik i smatrati da je prisustvo oca Joséa, sveštenika koji se iz straha odrekao svoje službe i stupio u građanski brak, razobličavanje „obmane koju su praktikovali svih ovih godina“ i „živi svjedok slabosti njihove vjere (Greene, 2004: 20).“

Primijećeno je kako se većina Greeneovih romana može čitati u žanrovskom ključu (Lindsay Thompson, 2009: 71). To važi i za *Silu i slavu*. U ovom romanu tako susrećemo elemente tzv. *chase* trilera (Lindsay Thompson, 2009: 71): dinamika trilera prisutna je u opsežnim scenama potjere za sveštenikom koji Poručniku nekoliko puta izmiče za dlaku.

No naš je interes za žanrovsku inspiraciju Greeneovog romana u nečemu drugom. Primijetimo kako u detektivskim pričama često susrećemo lik detektiva koji ponekad prelazi granicu moralnog i ispravnog, koji je izmučen i traumatizovan nekim porokom, no koji, na kraju, „postupa ispravno“, radi „pravu stvar“, rješava slučaj i pritom podnosi neku žrtvu, postupa nesebično, te tim činom kao da iskupljuje samog sebe. Centralni likovi detektivskih priča, koji uz svu ispravnost njihovog konačnog cilja imaju i neku moralnu ili karakternu manu, obično zavisnost od alkohola (kod Sherlocka Holmsa je to kokain i morfijum), predstavljaju jedan poseban žanrovski tip. Taj žanrovski tip nedavno je upotrijebljen i u seriji Nicka Pizzolatta *Pravi detektiv* (*True Detective*). U obje sezone Pizzolattove serije imamo lik detektiva koji je „načet“ alkoholizmom, korupcijom i nekom unutrašnjom traumom. Konflikt koji se spolja „reguliše“ alkoholom, u obje sezone vezan je ili za krivicu zbog smrti djeteta (u slučaju Rusta Cohlea u prvoj sezoni) ili za krivicu zbog zanemarivanja djeteta (u

slučaju Raya Velcoroa u drugoj sezoni). I WP se iznenađujuće dobro uklapa u ovaj konkretni žanrovski tip: postoji mjesto gdje se susreću njegov alkoholizam i krivica zbog nemogućnosti da pomogne svojoj kćerki koja je plod prekršenog svešteničkog zavjeta. Ray Velcoro će u drugoj sezoni *Pravog detektiva*, uprkos alkoholizmu, posrnulosti i korumpiranosti, riješiti slučaj i nesebično dati život za drugog. Kroz svoje slabosti (u obje sezone) detektiv riješava slučaj tako što istovremeno razara sebe. Konačni čin samožrtvovanja, koji kao da je podstaknut upravo slabostima lika, životom koji je sve do sada bio promašaj, najednom postaje prilika za iskupljenje, te žanrovski lik, upravo kroz medijum svojih slabosti, postaje „pravi detektiv“. I WP, pored zavisnosti od alkohola, očajanja, iznevjeravanja celibata, paradoksalno nalazi svetost i postaje „pravi sveštenik“. Svetost je tako drama grijeha, a ne priča o vrlini.

Lik antijunaka kakav se pojavljuje u žanrovskim tekstovima ima u sebi nešto pikarsko. WP u odrpanoj odjeći, često bez cipela, luta po svijetu koji tone u bijedu i propast. To je svijet korumpiranih službenika, nasilja i siromaštva. Zli svijet će ostaviti traga na antijunaku, pečat svoje bijede i posrnuća, ali ga neće uništiti. On, na kraju, ipak, pobjeđuje taj svijet.

Antijunak, primjećuje Murray Roston, nije tek, kako bi sama riječ mogla sugerisati, neko ko je u svemu suprotan tradicionalnoj slici junaka. „On je, zapravo, lik koji, iako mu naizgled nedostaju kvalitete kakve baštini tradicionalni junak, ipak uspijeva da zadobije poštovanje, pa čak i divljenje čitaoca (Roston, 2006: 16).“ Njegove odluke nisu iznenadne kao činovi okorjelog grešnika koji se najednom obratio na vjeru i odlučio uraditi *pravu stvar*. U srcu grijeha, pokazaće se, WP će zasijati svetošću. On je, kako je to nazivao Luther, *simul justus et peccator*.

Priroda vjere u *Sili i slavi*

Može se primijetiti kako Greeneov roman sadrži paralelne priče o dva sveštenika koji, na kraju, bivaju ubijeni *in odium fidei*. Tako *Sila i slava* sadrži „priču u okviru priče (Roston, 2006, 37)“. Različitost tih narativa podvučena je njihovom žanrovskom raznovrsnošću. WP je, vidjeli smo, žanrovski lik, *picaro* i antiheroj kakvog smo primijetili i u detektivskim pričama, te je sama povijest o njegovoj službi, bjekstvu i konačnom

hapšenju ispričana sa elementima trilera. No, WP je isto tako i lik koji će na kraju izaći iz žanrovskih okvira. Taj će izlazak biti poseban oblik njegove svetačke apoteoze. To je priča o žanrovskom liku koji na kraju postaje središnji lik atipične, *nežanrovske* hagiografije. Juan, sveštenik iz drugog paralelnog narativa, koga ćemo upoznati kroz priču iz pobožne knjige koju žena čita svojoj djeci pred spavanje, nikada neće izaći iz hagiografskog žanrovskog okvira.

Dok će WP prolaziti krizu vjere, mučen svojim grijesima i strahom od smrti, strahom od fizičkog bola i Božjeg suda, dotle će za Juana sve biti lako. On prolazi kroz iskustvo stradanja i smrti sa savršenom lakoćom koju mu obezbjeđuju njegove vrline. Ovaj narativni paralelizam Greene koristi kao svojevrsni literarni postupak. To je mjesto gdje je Greene zaista veliki pisac: odjednom, kao da se ti narativi ukrštaju u tački koja označava mjesto gdje mi kao čitaoci počinjemo gajiti simpatiju prema svešteniku koji je iznevjerio samog sebe, no koji sada izlazi iz antiklerikalnog stereotipa sveštenika koji neprekidno popušta sebi iz čiste obijesti. WP raztrazan je slabostima, no ne zato što se predaje uživanjima ili zato što je loš sveštenik, već mu, paradoksalno, njegovi grijesi postaju saveznici u njegovoj sveštenečkoj službi koja se odvija u vanrednim okolnostima. On tako pije alkohol, primjećuje Roston, ne zato što je tek alkoholičar koji je izgubio vjeru, već alkohol koristi kao sredstvo da zadobije hrabrost pred prijetnjom smrti i u neprestanom progonu (Roston, 2006: 25). Sada možemo bolje razumjeti ono što smo kazali povodom *Pravog detektiva*: iskupljenje, na kraju, ne nastupa samo uprkos grijesima i slabostima, već te slabosti postaju svojevrsan paradoksalni medijum tog iskupljenja. Za Greeneovog sveštenika, zlo nije nešto imanentno čovjeku, već je prije nešto spoljašnje, nešto natprirodno što ponekad od ljudi pravi svece. Tako će i konačnoj izdaji Meleza (*Mestizo*) koji ga poput Jude prodaje za novac, WP naći izgovore u okolnostima njegovog života: „siromaštvo i groznica i bezbrojna poniženja (Greene, 2004: 129).“ Mržnja je, za Greeneovog sveštenika, samo „neuspjeh mašte (Greene, 2004: 129).“

Kada počnemo osjećati simpatiju za WP-a, tada ćemo, istovremeno, početi osjećati odbojnost prema Juanu iz hagiografskog narativa, kao prema nekome ko je, poređen sa skromnošću WP-a, „neprihvatljivo arogantan (Roston, 2006: 37)“ u svojoj ispravnosti. On će postati tek slika koju nudi crkvena ideologija i stajaće kao druga ideologizirana krajnost u odnosu na antiklerikalne slike sveštenika koji se, prikazani na zgradi radničkog sindi-

kata, predaju porocima. WP postaje čovjek između dva stereotipa.

Juanova uvjerenost u sopstvenu vrlinu, njegovo mirno prihvatanje smrti praćeno teatralnim pobožnim gestovima, njegov solilokvijum pred strijeljačkim vodom, otkrivaju lik toliko neprirodan da čak i dječak koji sluša priču pita: „Zašto nisu opalili i prekinuli ga? (Greene, 2004: 217)“. Sve je to, zapravo, postupak dodatnog humanizovanja sveštenika iz primarnog narativa. On je, kao i svi sveci, nesvjestan svoje svetosti.

Juan i WP stoje za dvije slike vjere. Feuerbach će u svojim *Pre-davanjima o suštini religije* na više mjesta temelj religioznosti vidjeti u strahu od smrti. Sam Feuerbach, interesantno je primijetiti, u svojim predavanjima katkad navodi odlomke iz hagiografskih tekstova, fakture bizarnosti i banalnosti, sa ciljem izazivanja efekta humora kod slušalaca. No za Greeneovog sveštenika, vjera nije tek neka feuerbachovska *pro-teza*, sredstvo koje će naš život učiniti lakšim i podnošljivijim, a smrt manje strašnom. Naprotiv, smrt će tek kroz religioznu vjeru postati nešto najstrašnije. Vjera WP-a nije kao vjera iz hagiografije oca Juana, ona koja se arognatno smije smrti u lice, nije prosto vjerovanje u teleološku uređenost svijeta: da poslije kiše sija sunce, da sve ima neku svrhu ako samo dovoljno jako vjerujemo. Vjera će za WP-a upravo produbiti besmislenost svijeta. Bog jeste prisutan, ali šta znači njegovo prisustvo? Bog je ljubav, kaže negdje sveštenik, no „mi ne bismo prepoznali tu ljubav. Ona čak može izgledati kao mržnja. Mogla bi nas prestrašiti – ljubav Božja (Greene, 2004: 197).“ Ta ljubav u sebi ima nešto mračno i čudovišno: „Ona je zapalila grm u pustinji, zar ne, i razvalila grobove i podigla mrtve da lutaju mrakom. Čovjek poput mene bi bježao milju daleko da se spase, ako bi osjetio takvu ljubav (Greene, 2004: 197).“

Na jednom mjestu u *Sili i slavi* sveštenik svjedoči sceni u kojoj indijanska žena polaže svoje mrtvo dijete ispod krsta u planini, te počinje da se moli i krsti, „ne onako kako to obični katolici čine, već na neobičan i komplikovan način (Greene, 2004: 153).“ Suočen sa ovom divljom pobožnošću, sveštenik se pita da li ta žena očekuje čudo od Boga. „Sveštenik je zatekao sebe kako ispitivački posmatra dijete očekujući neki pokret. Kada se ništa nije desilo, bilo je to kao da je Bog propustio priliku (Greene, 2004: 153).“ Zašto Bog nije vaskrsnuo dijete indijanske žene? Pitanja besmislenosti svijeta i Božjeg odsustva postaju flagrantnija upravo ako, kao i WP, vjerujemo da Bog postoji. Ako vjerujemo da Boga ima, tek

tada, zapravo, ništa nije jasno. Za sveštenika iz Greeneovog romana, ova vjera je aporija, izazov, a ne rješenje, odgovor za svaku priliku, nešto što nas čini nadmoćnim pred užasom života i smrti. Vjera nije nešto čvrsto što se može, da parafraziramo Adorna, držati i imati u džepu kao siguran posjed (Adorno, 1986: 77).

WP ne pretpostavlja da je Božje postojanje prosto neka činjenica o svijetu stvari, da je Bog biće koje „odnekud gore“ nadgleda svijet. Bog je, za WP-a, kao katoličkog sveštenika koji vjeruje u *stvarno prisustvo* u hlebu euharistije, imanentan svijetu. On nije negdje drugo, transcendentan ljudskoj stvarnosti i situaciji već je u tom svijetu Greeneovog romana, u svijetu bijednih sela u kojima se, po sirotinjskim kućama i izbama, u rana jutra, na brzinu savršava euharistija u tajnosti od vlasti koje pretražuju sela i puteve. Na jednoj će tajnoj misi sveštenik kazati ljudima: „Iznad svega zapamtite ovo: Nebo je ovdje (Greene, 2004: 67).“ Bog je, za Greenea, upravo neposredno prisutan u svijetu u kojem vladaju „siromaštvo, velike boginje, groznica, glad (Greene, 2004: 66)“, kao sakramentalna stvarnost, kao fizičko tijelo. Važnost ovog sakramentalnog znaka, Boga koji je tjelesno prisutan u ljudskoj stvarnosti, naglašava nam eksplicitno sam WP. On se malo pouzdaje u svoje molitve: „Nije više vidio smisla u molitvama poput ovih – ali Hostija je bila nešto drugo. Položiti nju među usne umirućeg čovjeka značilo je položiti Boga. To je bila činjenica – nešto što si mogao dotaknuti (Greene, 2004: 150).“

To što WP vjeruje da Bog voli čovjeka još ne oslobađa svijet njegove tajne. Naprotiv, uz Božju ljubav, svijet postaje još netransparentniji. WP je tako, da se izrazimo Hegelovom poznatom izrekom, *u mraku u kome su sve krave crne*.

Antinomije svetosti

Da bismo temeljnije proniknuli u narativ svetosti u Greeneovom romanu, pozvaćemo se na jedan Hegelov pregnantan izraz koji se našao u naslovu jedne Žižekove knjige: Hegel govori o „čudovišnosti“ Hrista. Ono što je čudovišno u Bogu iskazano je kroz naknadno razumijevanje poznate Pilatove ostenzivne definicije: *Ecce homo!* Tu je pokazan čovjek, izbičevan, obliven krvlju, podbuo od modrica, potpuno nag pred masom

koja više, „mizerna individua“, ismijani i izrugani „klovn – kralj (Žižek, Milibank, 2009: 80)“ sa lažnom krunom od trnja. Upravo je taj čovjek Bog klasičnog teizma sa neograničenim perfekcijama. Baš ovu dijalektiku „čudovišnosti“ Boga prati Greeneov narativ svetosti u *Sili i slavi*. Taj čovjek, pijani, osramoćeni sveštenik koji zaudara na rakiju (dvije će djevojčice iz romana za njega prokomentaristati: „Mirisao je čudno (Greene, 2004: 21)), koji je kao sveštenik dobio dijete, koji je prenočio u zatvoru zbog posjedovanja boce pića za vrijeme prohibicije, koji pijan i prljav, kao promašeni Hrist (koji na kraju nikoga ne uspijeva da spasi) jaše na magaretu uz pratnju svog grotesknog Sanča Panse, Meleza, njegovog jedinog apostola, njegovog Jude: taj je čovjek, zapravo, pravi svetac, a ne savršeni Juan iz hagiografije.

U jednom snu sveštenik će vidjeti arenu sa apostolima i svecima, koji poput živih kipova nijemo miču očima dok ulazi Hrist koji pleše uz zvuke monotone muzike i uz vatromet, sa ofarbanim, krvavim licem, praveći krajnje uznemirujuće grimase. Sveštenik će se iz sna probuditi sa „osjećajem potpunog očaja (Greene, 2004: 173).“ Slika Boga iz sveštenikovog sna postaje doslovna blasfemija. Kao da je prisustvo Boga najednom postalo nešto mučno i uznemirujuće. Na sličan način slika Boga data je u filmu Larša von Triera *Kroz talase (Breaking the Waves)*. Bess McNeill, u filmu, za razliku od WP-a, neprekidno komunicira sa Bogom. No, Bog tog dijaloga (ili monologa) je podjednako uznemirujuć kao i utvara Boga iz sveštenikovog sna. Razlika između Boga iz von Trierovog filma i Greeneovog romana je u tome što je u Greeneovom romanu Bog podjednako zastrašujuće čutljiv kao što je u von Trierovom filmu zastrašujuće pričljiv. Sve što Bog govori Bess McNeill je duboko uznemirujuće, gotovo okrutno, istovremeno onirično, da, sve do kraja, imamo utisak da to nipošto i ne može biti Božji glas, već prije neka deluzija i halucinacija same Bess. No, na kraju filma, razotkriće se potpuno kierkegaardovska poenta. Bess McNeill je svoj život završila izopštena iz zajednice kao bludnica i duševno bolesna žena, no njena apoteoza i Božje smilovanje jasno su istaknuti (greeneovskim) momentom posmrtnog čuda: u kalvinističkom podneblju u kome crkve nemaju zvonike, nakon sahrane izopštene žene ogласiće se zvona sa neba.

WP se na jednom mjestu prisjeća svojih katihetskih dana. Neko bi ga dijete pitalo: „Kakav je Bog? I on bi olako odgovarao pozivajući se na ljubav oca ili majke, (...) na sve ljubavi i odnose kombinovane u jednu silnu, no

ipak ličnu strast (Greene, 2004: 98).“ No, onda će dodati kako je „u središtu same njegove vjere oduvijek stajala (...) misterija: (...) Bog je bio otac, ali je takođe bio i policajac, kriminalac, sveštenik, manijak i sudija (Greene, 2004: 98).“ U svom posljednjem snu, u noći uoči pogubljenja, sveštenik će prepoznati *pravoga* Boga u susretu sa Coral Fellows, djevojčicom koja postaje na neki način njegovo usvojeno dijete, kćerka „kakvu je oduvijek zasluživao (Roston, 2006: 27)“. Taj *anagnorisis* se dešava kroz euharistijski znak vina i hleba, koji je, u hrišćanskoj imaginaciji, ultimativni simbol Božje kršljivosti i davanja. Bog će od kriminalca i manijaka postati na kraju žrtva sa kojom će se WP u svom stradanju poistovjetiti.

I u von Trierovom filmu i u Greeneovom romanu imamo jednu ličinu, uznemirujuću masku koja stoji za Boga, a onda u jednom trenutku imamo obrt i ta maska pada otkrivajući Boga konačnog, doslovnog milosrđa. Ni WP ni Bess McNeill ne prisustvuju fizički toj promjeni. Ta promjena kroz koju se Bog razotkriva može do kraja biti uočljiva samo drugima. Nebeska zvona za pokojnu Bess McNeill odgovaraju posmrtnom javljanju sveštenika dječaku u čiju će kuću ubrzo tajno stići novi sveštenik da nastavi misiju WP-a. Sveštenik u dječakovom snu izgleda kao da je mrtav, a onda prijateljski, sa odra, namigne.

Ideja „grešnika u srcu vjere“ koja je bila neprekidna inspiracija piscima poput Morijaka, Bloa, Pegija, te koja se, po Marku Boscu (2005: 9), tim francuskim putem, pojavila i kao Greeneova literarna opsesija, možemo slobodno reći, svoj početak ima u djelu Tereze iz Lizijea (Lisieux) koju Greene priziva na nekoliko mjesta u svom poznom romanu *Monsinjur Kihot* (*Monsignor Quixote*). Po Haimu Gordonu, koji se poziva na Martina Bubera, i sam biblijski tekst „od Mojsija do Davida, do Ilije, Jeremije i Jone – na gotovo svim mjestima – afirmiše neuspjeh a ne uspjeh (Gordon, 1997: 74).“ Neuspjeh je, u duhovnoj tradiciji na koju se naslanja Greene, dijalektičko središte vjere.

Šta znači reći da je *Sila i slava* „katolički roman“?

U literaturi o Greeneovom romanu često je prisutno jedno nerazumijevanje. Tako Mark Bosco, na primjer, smatra da je u romanu dat prikaz sveštenika koji kroz svoje duhovno sazrijevanje napušta pijetizam tradi-

cionalnog katoličanstva i „odbacuje katihetska učenja Crkve zato što ona ograničavaju njegovu vjeru i njegovu sposobnost da brine za one kojima je potrebna njegova utjeha (Bosco, 2005: 54).“ Mi, naprotiv, možemo reći da je vjera WP-a potpuno doslovan katolicizam. On sve do kraja ostaje usredsređen na euharistiju i sakrament ispovijesti kao centralne motive svoje sveštenečke službe, te vjeruje sasvim doslovno u katoličko učenje o smrtnim grijesima. Upravo će kroz ovu doslovno katoličku vjeru u postojanje smrtnih grijehova koji osuđuju dušu na pakao biti moguće proniknuti u suštinu sveštenikove svetosti.

Greeneov sveštenik smatra da živi u smrtnom grijehu i istovremeno predaje svoj život za drugoga. Vraća se iz bezbjednosti u opasnost i zasjedu da bi ispovijedio umirućeg ubicu, Amerikanca. To nije neki heroizam koji mi možemo shvatiti objektivno, nezavisno od katoličkog konteksta. Njegova žrtva nije prosto neki opšteljudski heroizam čije je značenje svima transparentno. Upravo zato što su tumači Greeneovog romana pokušavali vidjeti WP-a kao nekog ko postepeno napušta doslovno, „tvrdokorno“ katoličanstvo i odlazi na marginu katoličke vjere na kojoj nalazi pravu, od crkve nepriznatu svetost, ovakva su iskrivljenja postala moguća. Ta su nerazumijevanja otišla toliko daleko da su neki kritičari, poput Roberta Hoskinsa (Hoskins, 1999: 110), motivaciju WP-a tumačili kao znak njegove suicidalnosti. No, on ne odlazi iz bezbjednosti u sigurnu smrt, zato što je toliko traumatiziran životom i svojim grijesima da ne vidi drugog razriješenja osim smrti. Takođe, njegov odlazak u klopku i sigurnu smrt da bi (vidjećemo, neuspješno) umirućem kriminalcu ponudio ispovijest, nije heroizam koji možemo tumačiti u nekom moralnom ključu. Čin sveštenikovog vraćanja sa granice na mjesto gdje ga, zajedno sa umirućim Amerikancem, u zasjedi čeka Poručnik sa vojskom, u svom njegovom užasu može shvatiti samo neko ko prihvata da WP doslovno vjeruje u katoličanstvo iz katehizisa. Greeneov sveštenik daje svoju vječnost da bi spasao dušu drugoga (Amerikanca) i istovremeno je nudi, kao žrtvu, i za Brigitu, svoju kćerku. O tome se ovdje radi.

Ako prihvatimo najtradicionalniji katehizis u koji vjeruje WP, tek tada možemo da shvatimo poentu Greeneovog djela. WP vjeruje da je u stanju smrtnog grijeha. To, po katehizisu, znači pakao. Smrtni grijeh se može oprostiti samo kroz ispovijest ili kroz nejasni čin „savršenog kajanja“ koji WP više puta pokušava verbalno da aktualizuje, ali bezuspješno.

On propušta priliku da bezbjedno pređe granicu i u gradu u kome se bezbjedno praktikuje katolička vjera, pronade sveštenika koji će ga osloboditi njegovog grijeha. Užas sveštenikovog čina može shvatiti samo neko ko razumije *modus operandi* tradicionalnog katoličanstva. WP je čovjek koji žrtvuje mnogo više od života.

Ako pokušamo da sekularizujemo njegov čin, tada zapravo nikome više nije jasno zašto on umire. On je tada tek promašeni, nesrećni čovjek, gotovo fatalist, koji srlja u smrt, a prema kome mi i dalje možemo gajiti neku simpatiju. On tada postaje nekakav svetac kome su čitaoci udijelili taj oreol iz sažaljenja, a njegov pravi heroizam ostaje potpuno nejasan.

Imamo, dakle, ozbiljan prigovor na utisak pojedinih kritičara da Greene u romanu daje sliku neke alternativne vjere, nekog „humanijeg“ katoličanstva koje ne tumači svoje učenje toliko doslovno. Greene zapravo inauguriše najtradicionalnije katoličanstvo sa smrtnim grijesima, paklom i čistilištem, prema kome bi nekakav „emancipovani“ čitalac mogao da osjeća zazor. U tom smislu je tačno da je *Sila i slava* „katolički roman“. Ali nije to zato što Greene u romanu daje neku apologetiku katoličke vjere (on je u svakom slučaju, previše dobar pisac da bi se spustio na te grane) već zato što nam upravo katolički kontekst jedini omogućava da pravilno shvatimo motivaciju WP-a. Razumjeti taj kontekst znači tumačiti postupke WP-a iz njegove lične motivacije.

Evalucija postupaka Greeneovog sveštenika ne samo što ne može da izdrži njihova „sekularna“ čitanja, već, se njegovo mučeništvo takođe opire izvjesnim hagiografskim racionalizacijama kakve srećemo u Juano-
vom žitiju. Juan je neprekidno zauzet određenom racionalizacijom svog mučeništva: to je neko kratkotrajno mučenje, bol poslije koga nastupa vječno blaženstvo raja. Za Juana, to je dobra pogodba. No u vjeri WP-a uopšte nema ovakve opscene ekonomske racionalizacije mučeništva: „pretrpeću malo, a onda *zauzvrat*...“, itd. U jednom dramatičnom kierkegaardovskom smislu vjera i nema veze sa pitanjem šta će biti sa mnom.

Nama može izgledati da WP ima izbor: (1) da ode u sigurnost i spase sopstveni život ili (2) da uradi „pravu stvar“. Takve interpretacije su apsolutno pogrešne. Ovdje nije u pitanju neka moralna dilema: da li da spasem sebe ili da se žrtvujem za drugoga. Etičke dileme uvijek pretpostavljaju tu vrstu slobode. No, inspirisani Kierkegaardovom „teleološkom suspenzijom etičkog“, mi ćemo reći da je sloboda izbora baš ono što radikalno odsustvuje iz religiozne vjere.

Slavoj Žižek je u jednom predavanju, govoreći o napetosti između slobode i nužnosti u kalvinističkom razumijevanju predestinacije, rekao kako sloboda, u onim zaista graničnim situacijama, nije nešto što liči na nekakav vulgarni izbor između čokoladne torte i torte od jagoda. Prava sloboda tada znači: „izabrati sopstvenu nužnost (Žižek, 2015)“. Pitanje izbora je, u stvarima koje su zaista bitne, iluzorno. Uzmimo primjer mučenika za vjeru, da ostanemo u Greeneovom kontekstu. On je uhvaćen i prisiljen je da se odrekne svoje vjere. Naravno, on se može *odreći*. On je slobodan. No u jednom smislu to je „čudna vrsta slobode (Žižek, 2015)“ jer, istovremeno, on ne može da se odrekne te vjere. On je, u smislu u kome govori Žižek, odlučio da se ne odrekne te vjere jer ne bi više mogao da živi sa tim činom. Na neki način, za njega je nemoguće da se odrekne vjere jer je život poslije toga nemoguć.

Tu unutrašnju dinamiku slobode i nužnosti eksplicitno iskazuje WP u razgovoru sa Coral Fellows. „Naravno, uvijek se možeš odreći (...) svoje vjere“, kaže djevojčica progonjenom svešteniku. A on odgovara: „To je nemoguće. Ne postoji način. To je izvan moje moći (Greene, 2004: 36)“.

U noći uoči svog pogubljenja, WP nakratko razmišlja o mogućnosti odreknuća. No to razmišljanje traje kratko, kao razmatranje nemogućeg scenarija, kao kod čovjeka koji se u bezizlaznoj situaciji pita šta bi se desilo da je prije mnogo godina krenuo nekim drugim putem, da je rođen negdje drugdje, da uopšte nije rođen. Paradoks vjere WP-a je što se, tvrdimo na tragu Žižeka, sloboda u svom najradikalnijem izrazu otkriva kao oblik nužnosti.

Mučenik u Greeneovom narativu proživljava stravičnu agoniju vjere: on je u slobodi neslobodan. Niko neće kazati da je u pitanju nekakav fatalizam, da WP ne vlada svojim postupcima. Ali u onom najličnijem, odreći se vjere, za njega znači odreći se sebe, a to je trenutak poslije koga je život doslovno nemoguć. U noći uoči pogubljenja, WP kao da želi da sebe spasi od sopstvene vjere, ali ne može. „To je izvan moje moći“, rekao je Coral Fellows.

Komično i sakralno u *Sili i slavi*

Na kraju Greeneovog romana ponovo srećemo lik pobožne žene koja je svojoj djeci čitala priču o mladom mučeniku Juanu, kako sada u isti žanr i kontekst smiješta WP-a. Nadahnuta svetačkim hagiografijama,

ona sada romantizuje mučeničku smrt Greeneovog sveštenika. Dok je na početku romana ista žena osjećala zazor prema pijanom svešteniku, za nju sada nema nedoumice: „On je jedan od mučenika Crkve (Greene, 2004: 218).“ U njenoj pijetističkoj svijesti njegova smrt se romantizuje kroz uobičajne hagiografske topose neustrašivosti i ravnodušnosti prema smrti. Ta slika je drastično suprotna stvarnoj agoniji kroz koju, u svojim posljednjim časovima, prolazi WP. On, dok ga vode u smrt, posrće, kao da je tijelo to koje tek treba natjerati da pođe u smrt, kao da ono kasni za duhom. Dok u njega nišane vojnici, WP nema pobožnih i velikih riječi. Pucnji će prekinuti njegovu posljednju nespretnu rečenicu, nešto što je zvučalo kao: „Izvinite... (Greene, 2004: 215)“

Pošto mu je majka govorila o ubijenom svešteniku, jedan dječak iste noći sanja WP-a. U njegovom snu, sveštenik leži na odru, dok se u hodniku čuje zakucavanje eksera u mrtvački sanduk. U tom trenutku, mrtvi sveštenik će namignuti dječaku (Greene, 2004: 220).

Sveštenikov mig sa odra, kao posmrtna nebeska zvona za Bes Me knil i kao kiša ruža koju će na zemlju pustiti Tereza iz Lizijea jednom kada dođe na nebo, ima iskupljujući karakter. WP je neprestano građen, kako primjećuje Hoskins (1999: 121), kao slučajni i ironični *alterius Christus* koji jaše na magaretu u svoju smrt, praćen Judom, te lomi hleb na tajnim misama, i konačno, na zidu, u policijskoj stanici, visi na potjernici pored nepokajanog razbojnika. U policijskoj stanici, jedina fotografija WP-a je ona iz njegove mladosti, gdje je, kao mladi sveštenik, okružen prvopričesnicima. Neka ga je ruka, da bi ga izdvojila od drugih, zaokružila, napravivši tako oreol oko njegove glave. Mjesta na kojima WP postaje *alterius Christus* kao da su proizvod komične slučajnosti. No ta komičnost zapravo razotkriva dublju stvarnost vjere: „Kierkegaard je insistirao na komičnom karakteru hrišćanstva: ima li išta komičnije od Utjelovljenja, komičnog preklapanja najvišeg i najnižeg, koincidiranja Boga, stvoritelja univerzuma i nemoćnog čovjeka (Žižek, 2005: 92)?“ U preklapanju viskog i niskog, dijete rođeno u štali jeste Bog univerzuma. U Greeneovom romanu, ova je *sveta komičnost* naročito flagrantna: sveštenik postaje sličan Hristu kroz seriju slučajnih incidenata. Komični lik „uvijek zadržava mogućnost da posmatra sebe sa strane, da se nasmije samom sebi (Žižek, 2005: 92).“ Na taj način, likovi komedije mogu da posjeduju ironičnu distancu prema sebi i sopstvenim činovima. WP je, kao u komediji, slučajno, kroz splet

nekontrolisanih okolnosti, postepeno postao ono što pravi sveštenik treba da bude: *alterius Christus*, drugi Hrist koji u riječima posvete hleba i vina izgovara Hristove riječi u prvom licu. To otkrivanje WP-a kao hristolike figure na kraju je istaknuto jednim efektom doslovne komedije, kao u nijemom filmu: njegov mig sa odra postaje njegovo simboličko vaskrsenje.

Literatura

- Adorno, T. (1986). *Filozofska terminologija: uvod u filozofiju*. Sarajevo: Svjetlost.
- Bosco, M. (2005). *Graham Greene's Catholic Imagination*. New York: Oxford University Press.
- Gordon, H. (1997). *Fighting Evil: Unsung Heroes in the Novels of Graham Greene*. London: Greenwood Publishing Group.
- Greene, G. (2004). *The Power and the Glory*. London: Vintage Books.
- Hoskins, R. (1999). *Graham Greene: An Approach to the Novels*. New York, London: Garland Publishing, Inc.
- Lindsay Thompson, B. (2006) *Graham Greene and the Politics of Popular Fiction and Film*. London: Palgrave Macmillan.
- Roston, M. (2006) *Graham Greene's Narrative Strategies: A Study of the Major Novels*. London: Palgrave Macmillan.
- Žižek, S. [Zizekian Studies]. (2015, Feb 19). Slavoj Žižek | Why Only An Atheist Can Believe | Full Movie. [video zapis]. Preuzeto sa: https://www.youtube.com/watch?v=1X_hwUEPelQ
- Žižek, S. i Milbank, J. (2009) *The Monstrosity of Christ: Paradox or Dialectic?* London: Creston Davies, The MIT Press.

Vladimir M. Vujošević

Summary

NARRATIVES OF SAINTHOOD IN GRAHAM GREENE'S *THE POWER AND THE GLORY*

Graham Greene's novel *The Power and the Glory*, contains two narratives of sainthood. In the first, primary narrative, Greene employs elements of detective fiction and thriller. The other, secondary narrative represents a specific parody of the historic hagiographical genre of martyrology. In this paper I argue that those genre peculiarities are used in order to evade ideological readings of sainthood in Greene's fiction. Furthermore, I claim that the motivation of characters and considerations of their acts can be evaluated coherently only in the context of traditional catholic beliefs and rituals. To understand the 'catholic' context of Greene's novel, means nothing less than to interpret the actions of his characters from their own personal motivation. In this paper, I also interpret Greene's narrative procedures in the context of contemporary popular culture and philosophical theories.

Key words: hagiography, detective fiction, thriller, freedom, martyrdom, ritual, Catholicism

МЕТАФИЗИКА ФОРМЕ И ПРОБЛЕМ ПЕСНИЧКЕ САМОСВЕСТИ: СЛУЧАЈ ХАРТМАН

Велико питање од Велике теорије Питагорејаца, па све до савремених естетичких теорија јесте – **проблем форме** која је у малој мери предмет могућег сазнања. Мали број естетичара усудио се да покуша да уклони „епистемолошку“ маглу са феномена форме и критеријума њене успелости. Међутим, са још гушћом „епистемолошком“ тамошњом сусрећемо се када је реч о процесу доласка до уметничке форме. У покушају да не скрене у метафизику идеја или, пак, психологију уживљавања, филозоф феноменолошке оријентације, Николај Хартман тражи средњи пут између субјективног и објективног. Настојећи да проникне у филозофију композиције естетског предмета, Хартман жели да открије суштину природе стваралачког нагона код човека, али и значај објективног подстицаја околине. У овом раду желимо да протумачимо и вреднујемо Хартманове естетичке ставове који своју афирмацију проналазе у бројним (ауто)поетским исказима значајних уметника попут Флобера, вечитог трагаоца за добром формом, што Хартманову теоријску позицију чини и данас модерном и актуелном.

Кључне речи: Хартман, Флобер, форма, самосвест, естетски предмет, интуиција, стваралачко

Естетски облик стваралачког у човеку

Кључно питање естетике од Велике теорије Питагорејаца, па све до савремених естетичких теорија јесте – **проблем форме** која је „у малој мери предмет могућег сазнања“ (Хартман, 2004: 63). Форма је израз дат опажају који се поима као леп или ружан. У зависности од успелости формалног израза естетског предмета, реципијент га доживљава као пријатан или недопадљив, љубак или одбојан. Шта чини једну форму успелом, а отуда и лепом, закупа естетичаре одувек. Разлози лепоте форме артефакта одувек су били предмет

* bmarija90@gmail.com

естетичких испитивања у циљу одгонетања тајне естетског ужитка и демаскирања феномена добре форме. Разлози лепоте тражили су се или у самом предмету, или у субјекту којем се предмет нуди. Прва струја водила је метафизици идеја, док се друга кретала у правцу психологије уживљавања (Хартман, 2004: 265). Међутим, кроз метафизику форме покушало се проникнути у филозофију композиције, односно специфичност поступка доласка до лепе форме, као и природу уметничког стваралачког нагона.

Николај Хартман, савремени филозоф, пореклом из Летоније, представник је феноменолошке естетике која почива на главним Хусерловим идејама. Хартманова „Естетика“ јесте монументално дело савремене естетике у којем седетаљно објашњава онтолошка и епистемолошка природа естетског предмета, као и феномен естетске перцепције *per se*. Хартман, захватајући уметности од ликовних, преко музикологије, до књижевности, такође образлаже естетске категорије узвишеног, љупког, комичног и озбиљног, али и покушава да продре у песнички стваралачки процес и креативну моћ творца. Хартман сматра да је човек потпуно практично, стваралачко биће на пољу свих делатности које обавља, међутим, њега такође краси прокреативна моћ у историјском смислу, потенција да смело ствара велика дела (2004: 447). Хартман раздваја два типа стваралачког нагона: први тип јесте **стваралачка моћ природе** која је необуздана, бесциљна, мрачна, неограничена, док је други тип **стваралачко код човека** које је сврсисходно, рационално и, насупрот, нагону природе, ограничено (Хартман, 2004: 447). Оба нагона су веома слична, али и веома различита, те Хартман сматра да се не могу сводити један на други (Хартман, 2004: 447). Човек је одвајкада *homo faber*, плодови његове активности видљиви су свуда у свету. Међутим, стваралачка моћ човека не достиже свој врхунац у „областима животне актуелности“ (Хартман, 2004: 448). Стваралачко код човека остварује се у свом пуном позитивитету „тамо где се више не ради о стварању нечег реалног, већ само о омогућавању појављивања“ (Хартман 2004: 448). Иако говори о свега два типа стваралачког, Хартман прећутно издваја **естетски нагону човеку** наспрам животно-стваралачког у ширем смислу. Пуну слободу и духовну снагу човек доживљава у простору естетског у којем нема отпора или притиска, каквих има у животној сфери. Човек је у стању естетски да опажа и ствара, захватајући изнад реално постојећег:

„Естетски облик стваралачког у човеку је изнад свих других облика стварања, утолико што он не мора да реализује оно што ствара у сагледању“ (Хартман, 2004: 448).

Хартман посебно издваја и истиче естетску делатност код човека и, притом, стичемо утисак да је поистовећује са уобразиљом, песничком фантазијом која има моћ да прикаже невероватне могућности. Парадокс песничког дела лежи у томе што оно неуморно црпи материјал из живота, храни се реално постојећим, али се уједно удаљава од саме стварности, оличавајући фиктивни свет *sui generis*. Нераскидиву повезаност уметничког дела са животом, али и уједно свест о његовом удаљавању од животног простора, Хартман назива *дереализацијом* (Хартман, 2004: 448), потврђујући модерност своје естетичке позиције. Поред свакодневног живота и свих његових актуелности, човек има способност да води и „живот у идеји“ (Хартман, 2004: 448), јер му његова безгранична уобразиља и естеско доживљавање света то омогућавају. Хартманову позицију прилично подударно потврђује пример Флоберових романа и поетичких ставова. Гистав Флобер, представник француског реализма, пример је уметника који црпи своју грађу из живота, али се не задржава на репродукцији стварности, већ је увелико превазилази наративним детаљизмом и позадинским, духовним планом дела које испољава јасне назнаке модернитета:

„Јесте, *увек*, изазвана слика за мене је исто толико истинита као и објективна стварност предмета – а оно што ми је стварност пружила, после врло кратког времена, не разликује се више од улепшавања и преиначења која сам на њој учинио“ (Флобер, 2011:122)

Флоберова поетичка и Хартманова естетичка позиција су веома модерне и блиске. Стварност представља плодно тле које у свом дискурзивитету и логицитету пружа уметнику безброј природних форми и могућности. Животне могућности песник „преводи“ у литерарни простор, свдећи их на животне немогућности, подједнако истините, али онтички различите.

Естетичко „вођење перцепције“

Као што постоје две врсте стваралачког у човеку, опште животно-стваралачко у ширем смислу и естетско-стваралачко у домену уметности, тако постоје и два типа перцепције које Хартман издваја. Реч је о **свакидашњој** и **естетичкој перцепцији** између којих је кључна разлика у сврси. Наиме, свакидашња перцепција усмерена је на свакодневни, практични живот, представљајући средство за неку сврху. Естетичка перцепција упућена је на саму себе, „опажај не клизи преко чулне слике перцепције, већ застаје на њој“ (Хартман, 2004: 90). Док је слика неважна у свакидашњој перцепцији, у естетичкој она постаје кључна, а сам опажај аутономан:

„Естетички опажај се задовољава у самом опажању и зато он остаје у опажању“ (Хартман, 2004: 90).

Уметничко око застаје на слици, визуелно датој представи, фокусирајући се како на целину, тако и на детаље, не тежећи ни за чим што може имати било какав спољашњи циљ. Хартман напомиње да професија донекле може утицати на перцепцију света: иако морнар може видети јасније од сликара, а ловац чути оштрије од музичара, морнарско око и ловачко ухо региструју нешто одређено опажајно, док је све остало занемарено (Хартман, 2004: 91). Сликарско „виђење“ и музичарско „слушање“ примећују нешто на шта свакидашња перцепција не обраћа пажњу, већ нехајно и незаинтересовано прелази преко тога. Уметничко интензивирање опажаја детаља Хартман назива **вођењем**, односно **управљањем перцепцијом** (2004: 91). Уметник „открива“ блага свакодневнице извлачећи из ње „неприметне очигледности“ (Хартман, 2004: 92). Спољашње, споредно и наизглед неважно води реципијента у духовне пределе уметничког дела који постоје иреално. Хартман управљачким принципом естетичке перцепције помало опскурно проглашава **откровење**, односно вредносно гледиште самог творца, снага откривања (2004: 92). Где је најјача снага откривања, ту се активира естетичка перцепција, али само откровење немогуће је прорачунати (2004: 93). Флобер скоро хартмановски говори о откровењу као **уметничкој интуицији** и покушава да демистификује њену природу:

„Уметничка интуиција личи заиста на халуцинације у полусну, по томе што је по својој природи краткотрајна – то вам промакне пред очима – и баш се тада треба бацити на њу, и то жудно“ (Флобер, 2011:123).

Уметничку интуицију Флобер ће назвати и **уметничком визијом**, а с обзиром да је био епилептичар, труди се да јасно направи разлику између песничког плодног тренутка и физиолошке реакције услед болести и избегне оптужбе о креативности као својеврсном лудилу:

„Уосталом, не треба да изједначите унутарњу уметникову визију са визијом човека који је заиста у халуцинацији. Ја савршено добро познајем оба стања; међу њима је огромна разлика. У истинској халуцинацији постоји увек ужасавање, човек осећа да му измиче његова личност, мисли да ће умрети. У поетској визији, напротив, постоји радост. То је нешто што у вас улази. Па ипак је тачно да човек не зна шта је и где је...“ (Флобер, 2011: 123).

За Флобера откровење представља блажени занос, *enthousiasmos*, али природу тог заноса своди на губитак унутарњих координата времена и простора. Управљање перцепцијом за Хартмана обавијено је тајном, као и сама граница између „свакидашње“ и „естетичке“ перцепције, али искуство и примери из историје књижевности и уметности нас уче да такви феномени и дистинкције нису реткост и да је у природи човека да покушава да докучи несазнатљиво.

Естетска мисија уметника: проналажење форме

Уметников најтежи задатак јесте да запази најсавршеније форме природе, живота и човека и да себи својственим начином преобликовања на њих укаже реципијенту. Хаотичне чулне утиске уметник треба да преобликује и организује у естетски успелу форму, а тако и Флобер наглашава песнички задатак у својим писмима:

„*Уметник треба све да уздигне*; он је као црпка, има у себи неку велику цев која силази у унутрашњост ствари, у дубоке слојеве. Она усисава и пушта да у циновским млазевима избија на сунце оно што је лежало под земљом и није се видело“ (Флобер, 2011:79).

Међутим, Хартман је свестан да је феномен уметничке фантазије много комплекснији од пуког опажања детаља и њиховог преобликовања. Флоберовски речено, „видети, имати пред собом

модел који седи“ (Флобер, 2011:75), често нема везе са стваралачким преобликовањем стварности, већ представља **чисто синтетичко уметничко обликовање** (Хартман, 2004: 266) – рађање фикционалног света уметничког дела из чисте идеје, пуке креативне замисли која нема контакт са реалношћу и емпиријом. Иако је Флоберов стилски манир превасходно реалистички, луцидност своје прозе црпи из уобразиље:

„Морам јако да се напрегнем да бих замислио своје личности, и да им затим ставим речи у уста, јер су ми дубоко одвратне. Али кад пишем нешто *из срца*, онда иде брзо. Међути, у томе је опасност. Кад неко пише нешто *из себе*, реченица може бити добра у *млазевима* (и лирски настројени духови лако долазе до дејства, препуштајући се својој природној склоности), али *нема целине*, понављања има много, више пута већ реченог, свакидашњих истина, отрцаних израза. Када се, напротив, пише нешто *измишљено*, тада све мора да протиче из замисли, и кад најмања запетица зависи од општег плана, пажња се грана у двоје“ (Флобер, 2011:90).

Феномен уметничког доласка до естетске форме и даље је обавијен полутамом. Великог мајстора карактерише „тихо сазревање“ (Хартман, 2004: 267) пропраћено агонијом у проналажењу савршеног израза који иза своје лакоће постојања крије тешкоћу доласка до лепе форме. Флоберова мука са реченицом и ужасима стила представљају *par excellence* пример мукотрпног доласка до форме:

„Колико све кухних испарења треба прогутати, колико болова претрпети, колико мучења поднети да се напише једна добра страница? То смо ми, писци, чистачи нужника и вртлари. Ми извлачимо из трулежи човечанства насладе за њега самог, ми садимо читаве корпе цвећа на распрострајим бедама. Чињеница се дестилира у форму и пење увис, као чист тамјан Духа ка Вечном, Неизменљивом, Непобитно, Идеалном“ (Флобер, 2011:97).

Флобер натуралистички описује како доживљава агонију писања свог романа „Госпођа Бовари“. Он истински физиолошки осећа патњу својих јунака које као представе види пред собом:

„Замишљене личности ме залуђују, прогоне ме – или, боље рећи, осећам се у њиховој кожи. Када сам писао о тровању госпође Бовари, тако сам заиста осетио укус арсеника у устима, тако сам заиста био и сам отрован да сам два пут узастопно покварио желудац, јер сам повратио сву вечеру“ (Флобер, 2011: 122).

Флобер сматра да немогућност писца да дође до правог израза јесте управо недостатак менталне представе:

„Слика или осећање које је сасвим јасно у глави, доведе реч на хартију. Једно произлази из другог“ (Флобер, 2011:95).

Како се долази до менталне представе, феноменолошка метода покушава да разјасни. Хартман разликује три кључна момента у магловитом процесу доласка до форме: *унутрашњи телос дела, случајносћ и одсјицаја* и *историјске, епихалне стилове* (Хартман, 2004: 268) Унутрашњи телос дела представља намеру ствараоца која се актуализује у самом делу и одређена је негативно, односно као незадовољство уметника већ постигнутим, као тежња ка новој форми која гони на нова трагања. За разлику од телоса дела које најпре почиња у свести творца, онтички супротан моменат у стварању јесте *случајносћ и одсјицаја*, односно хаос чулних утисака који уметнику пружају грађу и управљају његовом перцепцијом. Премда, прави уметник никада не репродукује феномен који га интигрира, већ преобликовањем учи нас „откривању“ сагледане истине (Хартман, 2004: 268). Присећање сцене, ментално активирање посматраног феномена приликом контемплације никада није целовита реконструкција. Флобер не само да доводи у питање варљивост сећања, већ и платонски сумња у поузданост чула:

„Ја мислим да обично (ма шта се рекло) сећање идеализује, то јест прави избор. Али можда и око идеализује? Посматрајте наше чуђење пред неким фотографским отиском. Никада то није баш *оно* што смо видели“ (Флобер, 2011:122).

Флобер у својим писмима Иполиту Тену говори о начину на који представе о којима пише онтолошки постоје:

„У уметничкој халуцинацији слика свега *није довољно ојраничена*, ма колико била јасна. Тако ја *савршено* добро видим неки намештај, неки лик, неки предео. Али те ствари лебде, висе у ваздуху и налазе се незнано где. Постоје саме и без везе са осталим, док у стварности, када гледам неку столицу или неко дрво, видим у исто време други намештај у својој соби, друго дрвеће у врту, или у најмању руку неодређено опадам да постоје. Уметничка халуцинација не може да се односи на велики простор, да се креће у широком оквиру. Иначе се пада у сањарење и човек се опет смирује. Чак се то увек тако и заврши, на крају крајева“ (Флобер, 2011: 124).

Естетичка перцепција, приликом спољашњих подстицаја, краткотрајна је и запрема мали простор. У сусрету субјективности творца и објективности околине долази до плодног тренутка у којем се зачиње уметничко дело. Унутрашњи телос дела и случајност подстицаја узајамно су повезани, јер је уметничко тражење форме бесмислено без подстицаја реалних, појавних форми.

На концу објашњења процеса проналаска форме, Хартман се окреће појму стила. Хартман одређује стил као појам који превазилази естетику јер се може применити не само на различите форме уметности, већ и на форме комуницирања, одевања, животног модуса. Отуда, појам стиланадређен је појму форме и представља „општу преформираност могућних појединачних форми“ (Хартман, 2004: 269). Стил постепено образује генерација, форму ствара појединац. Појам епохалног стила Хартману је важан у објашњењу уметничког доласка до естетске форме. Историјски стил оличава човекову укореееност у одређеном историјском поретку који га преусмерава и указује пут ка форми. Међутим, Хартман је свестан да у „владању објективних духовних форми“ (Хартман, 2004: 269), односно доминантне поетике, постоји могућност искорака из владавине одређеног стила - пробијања индивидуалног кроз опште и отварање пута ка једној новој форми. Отуда ће, на пример, Ролан Барт у погледу употребе специфичних наративних поступака видети управо Флоберову позицију у историји књижевног стила као преломну, која наговештава модернитет прозе XX века.

Сутштина лепе форме, уметнички успелог израза, постаје прави метафизички проблем, јер оно што је афирмативно у ваздушастој и неухватљивој структури песничког дела естетика још увек покушава

да докучи. Уметничко дело је плод ирационалне инспирације, дубоко повезано са животном стварношћу, али уједно суштински премашује пуко подражавање реалног, задирући у царство духовног. Отуда, противречне интерпретације могу бити равноправне, а сазнавање уметничког дела, а самим тим и тока стваралачког процеса, не могу бити ослобођени епистемолошке полутаме (Хартман, 2004: 268)

Литература

Флобер, Г. (2011). *Писма*, изабрао и превео са француског Милан Предић. Београд: Лом.

Хартман, Н. (2004). *Естетика*, превео др Милан Дамњановић. Београд: Дерета.

Bulatović M. Marija

Summary

METAPHYSICS OF FORM AND POETIC SELF-CONSCIOUSNESS PROBLEM: THE CASE OF HARTMANN

The big question since the Great theory of the Pythagoreans, to the modern aesthetic theory is - the problem of form which is scarcely possible to be the object of knowledge. A small number of aestheticians dared to try to remove the “epistemological” fog from the phenomenon of form and criteria of its successfulness. However, we face with even denser “epistemological” darkness when it comes to the understanding the process of reaching the form. In an attempt not to turn to the metaphysics of ideas or to the psychology of empathy, philosopher of phenomenological orientation, Nikolai Hartmann seeks a middle path between the subject and the object. Seeking to scrutinize the philosophy of composition of the aesthetic object, Hartman wants to discover the essence of the nature of the creative instinct in a man, but also the importance of the objective environment incentives. In this paper we want to interpret and evaluate Hartmann’s aesthetic position with its affirmation found in a number of (auto)poetic statements of important artists such as Flaubert, perpetual seeker of good form, which makes Hartmann’s theoretical position even today a modern one and actual one.

Key words: Hartmann, Flaubert, form, self-consciousness, an aesthetic object, intuition, creativeness

ПАРАДИГМАТСКА И ЧИЊЕНИЧНА ИСТИНА РОМАНА *ПУТ К. МАКАРТИЈА*

Сврха рада је да на примеру романа *Пуџ* Кормака Макартија (Cormac McCarthy) анализира однос уметности и истине, дистанцу између две стварности и преламање овог односа кроз књижевне врсте, као и кроз идеологије доба и аутора, тако да се не запоставе све специфичности ауторовог стила. У теоријском уводу објашњени су релевантни термини коришћени за означавање кључних појмова и разматрања односа уметности и стварности кроз историју, као и Аристотелова подела на једноставну и сложену стварност. Следи осврт на истраженост романа у англосаксонским изворима. У основи рада налазе се две основне тврдње: да најважније теме романа *Пуџ* представљају одраз парадигматске стварности упркос обима у којем ова стварност одступа од чињеничне и посматрају се упоредо са одступањима од конвенција пост-апокалипсе као поджанра научне фантастике; као и да доследност производи парадигматску истину, тако да истинитост не треба тражити у стварности пост-апокалипсе. Истина романа *Пуџ* налази се у ономе што није упадљиво, а препознавање универзалног у партикуларном, то јест разлике између општег и појединачног посебно се односи на очување људскости, односно људско искуство као универзалну тему.

Кључне речи: Макарти, парадигматска и чињенична истина, Аристотел, Платон, пост-апокалипса, фикција

Историја тумачења односа уметности и истине почиње у антици. Према теорији кореспонденције, која је уједно и једина теорија истине коју познаје антички период, истина се налази у подударности реченица и њима описаних предмета. Антика се по питању односа уметности и истине оквирно може поделити на два преовлађујућа

* milosars@mts.rs

става, Платонов и Аристотелов. Управо због тога што су погледи Аристотела и његовог учитеља на однос између песништва и истине готово супротни, треба узети у обзир разлике у њиховом доживљавању реалности и уметности, као и сложеност путање која се између ова два појма може успоставити. Студија под насловом *Истина и поетика* К. Кваса и белешке З. Дуката објављене уз превод Аристотелове *Поетике* коришћене су у овом раду као важан извор информација и основа за разматрања односа парадигматске и чињеничне стварности.

Платон сасвим директно оспорава везу песништва и истине¹ и он се у свом ставу према уметности поводио идеолошким разлозима да би своје схватање уметности уклопио у визију о идеалној држави. Разлике у ставовима између Платона и Аристотела истовремено су и обимне и разноврсне, а одређени њихови аспекти обележили су теорију књижевности све до данас. Док Платонова начела показују до које мере и колико често је уметност кроз историју и стварана и тумачена идеолошки, Аристотел је инсистирао на форми да би указао на право уметности да буде уметност и да, као засебна целина, поседује сопствена правила. Неотуђив део античког поимања односа истине и уметности чине и сасвим јединствени погледи које су друштва старог века имала на уметност, теме уметности и стварност. Самим тим и теорије истине мењале су се кроз историју упоредо са променама у начину сагледавања уметности и стварности и њиховог међусобног односа.

За Платона је на врху вредносне хијерархије чврсто стајала стварност света идеја, која је по његовом онтолошком схватању била вечна и из које је све потицало. Овом свету подређена је наша стварност, а испод ње, на самом дну хијерархије, налазила се уметност. Песништво по Платону представља подражавање свакодневне стварности, а не света идеја. Антика тако познаје две стварности: нашу стварност, подложну пролазности и пропадању, коју ми данас називамо чињеничном, и свет идеја и вечност отелотворену у њему коју називамо парадигматском стварношћу.

Песништво по Платону не може бити истинито јер је сенка сенке, а уметник „не зна ништа што би било вредно помена“ (*Држава*, 602 б). Песништво је одраз чулне стварности која је већ сама по себи пролазна и представља само одраз једне више стварности, а то је

1 „свака уметност (...) је далеко од истине“ (*Држава*, 598 б)

по Платону био свет идеја. Истинито је дакле оно што је вечно, а то су идеје и то пре свега три идеје: правде, истине и лепоте: „За Платона су једине праве, *истинске* парадигме форме. Према Платоновој теорији форми, истинито је само оно што се не мења. Пошто се све постојеће у времену и простору мења, оно што је истинито не постоји у простору и времену” (Квас, 2011: 102).

Античком човеку стварање нечега ни из чега било је непојмљиво, тако да је све било резултат подражавања. Зато је подражавање или *mimesis* једно од најважнијих обележја антике. Подједнако је важно и то што су митови као теме уметничких дела представљали стварност, традицију и опште прихваћене вредности, па нису сматрани за неистините: „Платон, као и остали теоретичари антике, не познаје схватање уметности као фикције. Песништво и митологија били су код старих Грка нераскидиво повезани” (Квас, 2011: 115). У антици се на митове гледало другачије него у новом веку: теме митова, а самим тим и теме уметности уопште, биле су наине саставни део веровања о постанку и устројству познатог света: „У античкој Грчкој митови су део историјске стварности, зато су Хесиодове и Хомерове приче о боговима за старогрчког читаоца чињенично истините” (Квас, 2011: 122).

Код Аристотела се уочавају не само особености антике у поређењу са новим веком, већ и све разлике између овог филозофа и Платона, разлике које прерастају у супротности. Иако значајан део властитих начела заснива на појмовима које је првобитно дефинисао Платон, Аристотел готово у целости пориче ставове свог учитеља и по питању статуса уметности и по питању схватања истине. Аристотел сагледава уметност из нове перспективе. Она је по овом филозофу целина за себе, поседује сопствену, уметничку истину и заснива се на посебним правилима. Вредност уметничког дела пре свега зависи од придржавања тим правилима, а не од везе са стварним светом. Још један Аристотелу особен приступ уметности добро илуструје следећи коментар из белешки и коментара 3. Дуката:

„Но Аристотелова је поетика екстремно усмјерена на ’примаоца’ (конзумента) књижевне поруке, и само понегдје (нпр. у 4. и 17. глави) говори се са стајалишта пјесника, односно дају се упуте како треба писати (а не како треба ’примати’, тј. гледати, слушати, читати) трагедију.” (1983: 93)

Сама *Поеџика* великим делом почива на систематичном неприхватању Платона. За овај теоријски увод најважнија су она разилажења између Платона и Аристотела која се тичу разлика у поимању уметности и истине и њиховог односа, у вредновању подражавања, у ставовима о сазнајној функцији уметничког дела и могућности да оно произведе задовољство, као и у схватању парадигматске, чињеничне и песничке истине.

Прва значајна неслагања између Платона и његовог ученика тичу се појмова подражавања и сазнајне функције уметности. Према Аристотелу, песничко дело настало подражавањем доноси знање које води до парадигматске, универзалне истине јер подражавање поседује сазнајну вредност. За овог филозофа се највиша истина у књижевном делу остварује подражавањем и у томе је битна разлика између њега и Платона. Уметност по Аристотелу пре свега треба да буде верна себи и она ће тада изражавати парадигматску стварност. Уметник не подражава чулни свет, већ фабулу која је форма сваког уметничког дела. Тиме што је веран свом делу, а не спољном свету, уметник му удахњује универзалност. За Аристотела је сазнајна функција повезана са универзалном истином, а учење је уочавање универзалног у партикуларном: „Ако је пјесништво израз универзалног у људском искуству, оно нам може открити значење наших појединачних искустава и тако пружити дубље разумијевање живота” (Дукат, 1983: 76). Песништво по Платону подражава само чулну стварност и стога не може ни бити парадигматски истинито, нити може да води знању и врлини, а песник „мање вреди утолико више подражава” (*Држава*, 397 а). Спајање знања и задовољства, па поврх тога још и у делу насталом подражавањем, било је за Платона неприхватљиво и он се због властитих ставова о моралу и васпитању омладине противио сазнајној функцији песништва. Подражавање је сматрао инфериорним јер се њиме постиже референтност на другостепени, наш свет, а не на свет идеја.

Док за Платона уметност не може да произведе знање, код Аристотела она по правилу производи знање, али као што до истине долази другачијим путевима од рецимо науке, уметност исто тако и до знања води на другачији начин. По Аристотелу нису сва уметничка дела једнака по сазнајној функцији и у том погледу он апсолутну предност даје трагедији. Уметничко дело може имати

сазнајну вредност чак и ако је чињенично лажно, под условом да има организовану форму. У добро организованој фабули свако песничко дело постаје парадигматски истинито, јер „код Аристотела нема ни ријечи о учењу о трагедији као обмани” (Дукат, 1983: 75). Организованост фабуле за Аристотела није мерило истинитости уметничког дела, већ критеријум његове вредности, а та вредност не зависи од тога колико се то дело придржава чињеничне стварности, већ колико је верно себи и колико је формално добро уређено.

Аристотел се слаже са Платоном да истина уметничког дела не мора бити и чињенична истина, али не и да не може бити парадигматска истина: „Он зато и уводи разлику између једноставне и сложене стварности.” Чулна стварност је „одређена чулним искуством” и „није могуће бити у заблуди у односу на њу” (Квас, 2011: 58). Наиме, уколико песник фабулу учини вероватном, уколико је сачини тако да је она у целини парадигматски истинита, онда ни догађаји у оквиру фабуле који су ирационални или неприхватљиви у односу на чулно искуство не могу нарушити њену парадигматску истинитост. Истина је према Аристотелу у форми и по овом филозофу чак и чињенично лажни искази песничког дела могу имати сазнајну вредност ако су организовани у складу са формалним начелима грађења песничког дела, пре свега фабуле.

Поврх тога што до истине стиже другим путевима, уметност по Аристотелу претходно већ садржи неутуђиву и себи својствену, инхерентну истину, јер је форма по овом филозофу у самим стварима, а у случају песништва идеја је фабула уметничког дела. Док је Платонова парадигма морална², Аристотел није придавао посебну важност моралним поукама митова и његова начела у основи су формална. Чињенична истина је за Аристотела у другом плану: било да је чињенично истинита или лажна, поезија је увек парадигматски истинита. Ако се испуне закони форме, уметничко дело сазнаје и чулну и парадигматску стварност:

„У Аристотеловој *Поеџици*, песничко дело сматра се истинитим уколико његова фабула кореспондира формалним начелима

2 „Није, дакле, довољно да надзор водимо само над песницима и да само њих присиљавамо да своје творевине усклађују са моралом...” (*Држава*, 401, б XII)

каузалне организованости догађаја који улазе у њен састав. Кохерентност фабуле тако постаје тест истинитости песничког дела, али тек након што је задовољен услов кореспонденције. Можемо рећи да је песничко дело истинито ако, и само ако, песничко дело јесте кохерентно организовано.” (Квас, 2011: 17)

Аристотелова интерпретација теорије кореспонденције је у основи језичка. Према Аристотеловом холистичком приступу истина се налази у целини, а не у њеним деловима, а посебно су важни и међусобни односи између исказа: исказ је истинит ако са осталим исказима у систему чини кохерентну целину; односи се не успостављају између субјективног, унутрашњег света мисли исказаног речима и спољашњег објекта, већ између свих истинитих исказа у оквиру неког система – што је већа кохерентност, то је већа и истинитост: „Аристотел истину прво тражи у мислима и исказима мисли (реченицама), па тек онда у објектима којиме те мисли и искази одговарају” (Квас, 2011: 19). Он признаје постојање идеја, али не у издвојеном свету, како их је видео Платон. Уметност по Аристотелу може да оствари особену везу са истином и стварношћу. Поред тога што га пре свега занима да једно уметничко дело има организовану форму, Аристотел уметности приписује и одлике филозофије, тврди да она сама није филозофија, јер се заснива на подражавању, баш као што је и блиска науци, али није наука, већ вештина (*téchne*): „Истина књижевности је *заобилазна* или *метифоричка*, за разлику од директне и непосредне научне истине” (Квас, 2011: 52). По Аристотелу је истина „поклапање ума и стварности” и налази се „у исказу, у језичкој равни, али и у логичкој” (Квас, 2011: 12). Насупрот томе, Платон је тврдио да „између филозофије и песништва постоји нека стара несугласица” (*Држава*, 607 б VIII).

Нови век, појам фикције и роман као књижевна врста

У најважније разлике између антике и новог века спадају и оне које се тичу сагледавања стварности, за чије су описивање у оба периода коришћени и сасвим особени термини. Тако се у античком концепту *подражавања* поред осталог препознаје и начин на који је човек у старом веку тумачио свет око себе. Међутим, интерпретације

овог термина не само што су се мењале, већ су код филозофа какви су били Платон и Аристотел постајале чак и супротне. Сасвим слично појму подражавања, чија су тумачења кроз антику била и бројна и разнородна, ни термин *фикције*, особен за нови век, није био схватан само на један начин. Ради се о настанку још једне перспективе у сагледавању односа уметности и стварности, чије увођење наравно није унапред искључило веома разноврсна тумачења *фикције* у будућим теоријама у којима су му приписивана различита значења и важност. Утицај религије и хришћанских митова о стварању света на сам настанак и каснија тумачења термина *фикција* не може се запоставити. Следствено томе бројна су била и тумачења истине и њеног односа са уметношћу. Нови век са собом носи велике промене у погледима на уметност и стварност и то не само у односу на антику. Они теоретичари по којима су уметничко дело и стварност јасно раздвојени имали су као упориште Платоново онтолошко схватање песништва. Открићем Аристотелове *Поеџике* у добу ренесансе поменути однос добија нова тумачења. Аристотелова теорија кореспонденције утицала је да поједини теоретичари новог века посматрају књижевност са становишта језика, али и холистички, дакле да предност дају целини, а не њеним деловима. Нови век поседује сопствено тумачење односа уметности и истине, а то је модерно схватање књижевности као фикције, према подели насталој у средњем веку на *verum*, *falsum* и *fictio*. За разлику од новог века, „античке поетике не познају истину фикције, већ остају у категоријама чињеничне и парадигматске истине” (Квас, 2011: 6).

Више значајних помака дешава се у доба романтизма, када за истином почиње да се трага и изван стварности. Док је у антици тежиште ипак било у реалности, оно се у новом веку, поготово у доба романтизма, измешта у уметност, у свет имажинације и креативности, али и у аутора самог, особођеног стега правила, конвенција и референтности спољног света. Овакав став романтичара делом је био и реакција на класицистичке идеале и антички поглед на уметност: античко и класицистичко схватање уметности као вештине први пут се доводи у питање управо у доба романтизма, а овакво оспоравање потом све више узима маха. Као једна од најкрупнијих промена у схватању књижевности која се одиграла на прелазу између класицизма

у романтизам јесте и промена тежишта са текста на самог уметника. Још у ренесанси почиње процес развоја стваралачке индивидуалности, који се у романтизму додатно развија. Док је књижевни текст према романтичарима могуће посматрати са становишта истинито-лажно, уметника или аутора тог текста није. Тако романтизам форсира термине као што је имагинација, која је, када је у питању однос истине и књижевности, за класицизам био тешко схватљив јер се класицизам уместо имагинацијом поводио правилима вештине и подражавања. Озбиљне промене одигравају се и у историјско-социолошком погледу, јер се тежиште помера са аристократије на грађанску класу, а као крајња последица ових токова јавља се роман. Своје највеће помаке роман је доследно остваривао у исто време када су се дешавали и велики историјски помаци. Дистинктивне одлике антике и новог века испољавале су се не само у поимању стварности и термина којима је она представљана, већ је свако доба имало и себи својствене уметничке форме. Док је за Платона највиши облик уметности била химничка лирика а за Аристотела трагедија, нови век донеће роман као нову форму.

Роман *Пут* К. Макартија

Предмет анализе једног књижевног дела може бити и врста дистанце коју оно остварује у односу на ванкњижевну стварност, посебно у оним случајевима када је та дистанца резултат сасвим конкретне стваралачке интенције писца. Поменута дистанца по природи може бити разноврсна и променљива и да се кроз различито интонирано приповедање разликује од једног до другог књижевног дела. Писац може сâм да оспорава стварност, или да то чини посредством непоузданог приповедача чији је доживљај света намерно под знаком питања. Од свакодневне стварности својим описима разликују се и унутрашњи светови главних јунака, али и описи сећања на прошлост упућују на неку врсту издвојене стварности. Дистанца може бити успостављена и између света главног јунака и стварности коју он само формално настањује. Сасвим издвојен пример су и она књижевна дела која се очигледно заснивају на неисторијској интерпетацији догађаја.

Евокација или одбацивање стварног света у књижевности дакле може бити и пристрасно и идеолошко, а истовремено одређени сегменти стварности каквом је ми видимо могу бити предимензионирани или премештени у други план. Не само што уметност поседује особене и разноврсне погледе на стварност, већ ни уметнику не треба ускратити право да један део стварности фаворизује у односу на други. У том погледу посебно је речита дистанца коју К. Макарти успоставља у роману *Пуџ* јер је она једно од најважнијих особености овог дела.

Удаљавање од стварности поседује сасвим посебан колорит у жанровској књижевности, коју у овом случају, али само номинално, представља и роман *Пуџ* Кормака Макартија. Реч је наиме о редефинисању жанра, а не о његовој афирмацији: пост-апокалипса је за Макартија полазна тачка, премиса, коју он онда надограђује. Жанр пост-апокалипсе не само што се сам по себи алегоричан, већ светови који су у њему приказани поседују снажно упориште у стварности. Сасвим у складу с тим и главни протагонисти романа *Пуџ* се и сами пре алегорије него конкретни ликови. То су отац и син, дакле било који отац и син, који немају имена. Стварност *Пуџа* говори о „нашој” стварности и то чини у пароксизмима, делом и стога што је алегоријска, тако да „њезино значење није видљиво на први поглед а баш то често чини знатан дио њезине ефектности” (Дукат, 1983: 362).

Макарти као полазну тачку често користи жанр и његову референтност, али онда редефинише жанр тако што га удаљава од основних конвенција. Стивен Фрај (S. Frye) назвао је овакав поступак „ревизионизмом жанра” (2013: 110). Па ипак, призори описани у роману *Пуџ* доследно су пост-апокалиптични:

„Град је био углавном спаљен. Ни трага животу. Аутомобили на улици прекривени згрушаним пепелом... и прашином. Окамењени трагови у осушеном глибу. Леш у довратку сув као штављена кожа. Искежен дану... Земља је опљачкана, похарана, опустошена... распарчана и беживотна... Тло је било излокано, изједено, голо...” (Макарти, 2007: 10-12, 182)

То је дакле свет који се распада и изнутра, препун хладноће и безнађа, „у житкој помрчини” (Макарти, 2007: 200) у којој као да се мењају и агрегатна својства стварности. Према Кристоферу Волшу

(Christopher Walsh), „предели које у овом роману затичемо немило-срдни су и безбојни“³ (2009: 260). Тешко би било замислити свет ближи потпуном нестанку. Мајкл Чебон (Michael Chabon) износи сасвим истиниту тврдњу да би „једини запис о свету након катаклизме који би по истинитости, уверљивости и страхотама могао да достигне Макартијев била књига празних страница, бела као пепео“⁴ (2009: 101,102; према Phillips, 2011: 183). За разлику од пост-апокалипсе каквом је виђамо у делима популарне књижевности, где се нови свет представља као скуп крхотина старог, у овом случају света готово да и нема, па се стиче утисак да се не ради само о уништењу једног света, већ о нестанку целокупне стварности:

„На падинама брда стари усеви беживотни и полегли... на милионе рибљих костура пружа се низ обалу све док поглед сеже... Бескрајна слана гробница. Бесмисао. Бесмисао... Кад коначно никога од нас више не буде само ће још смрт бити ту а и њој ће дани бити одбројани.“ (2007: 177, 228)

Далеки, фиктивни светови пост-апокалипсе и научне фантастике неретко су подједнако блиски универзалним људским вредностима које су у њима приказане као и она књижевна дела која су настала по узору на неку препознатљиву стварност. Аристотел и сам помиње „задовољство што га осјећамо при опажању сличности у несличном“ (Дукат, 1983: 369). Тако и Макартијев роман *Пуџ* садржи управо овај универзалан мотив борбе за људскост који је безвремен и препознатљив у сваком функционалном окружењу или контексту, па чак и у свету који је до те мере разорен да готово да не постоји. Референтност стварности приказане у овом роману нестаје упоредо са језиком којим је она дефинисана и на коју се односе и говор и мисли протагониста:

„Свет што се срубљује до огољеног језгра разложивих целина. Називи ствари што полако прате ствари саме на путу у заборав. Боје. Називи птица. Јела. На концу називи ствари за које смо

3 ”the novel features a relentlessly bleak landscape”

4 ”The only true account of the world after a disaster as nearly complete and as searing as the one McCarthy proposes, would be a book of blank pages, white as ash.”

веровали да су праве. Колико тога је већ нестало? Свети говор лишен предмета својих и томе и стварности своје... Временом ће згаснути заувек.” (Макарти, 2007: 90)

Према К. Волшу „ово је свет у којем је оспорена чак и моћ говора да прецизно или објективно бележи дешавања“⁵ (2009: 268). Као што се за роман *Пуџ* само на први поглед може рећи да припада пост-апокалипси као поджанру научне фантастике тако се, опет само на први поглед, чини како је реалност какву нам нуди Макарти далеко не само од стварности каквом је ми видимо, већ и од фиктивних светова на које смо навикли или их до сада сретали:

„Прах и пепео бившег света ношени... по ништавилу туробним и пролазним ветровима... Шкрта зора... Тмина немилосрдна. Лажних сунаца слепи суноврат. Црно ништавило универзуме тлачи и дроби.” (Макарти, 2007: 9, 52)

Разлози за уништење света у роману *Пуџ* могу се само наслутити, јер уместо објашњења постоје тек наговештаји. Могуће је да се ради о нуклеарној катаклизми, чија је последица нуклеарна зима: „Сатови су стали у 1.17. Дуго сечиво светлости и онда низ потмулих потреса” (Макарти, 2007: 53). Неупоредиво сликовитије приказана је стварност света десет година након апокалипсе. Катаклизма осликана у овом делу сврстава се у најубедљивије приказе не само уништења, већ дезинтеграције једне стварности у књижевности уопште. Ово је дакле свет који не поседује ни елементарне карактеристике стварности, ни боје, ни покрете, нити трагове људског присуства:

„Кад је све пред њима било претворено у прах и пепео није ни ватре могло бити а ноћи су дуге и мрачне и хладније од свега што их је до тада снашло... Нико не путује овим путем. Нема више друмских разбојника, нема више пљачкаша... Дању прогнано сунце кружи око земље као ожалошћена мајка с фењером.” (Макарти, 2007: 13-15, 32)

Међутим, упркос оваквим описима, он је ипак утемељен у на-

5 ”This is a world where even the power of language to accurately or objectively record things is called into question...”

шем свету, без чије референтности би га било тешко пратити. Тако је на пример Весли Џ. Морган (Wesley G. Morgan) понудио детаљну реконструкцију маршруте протагониста у роману *Пуџ*⁶. Иако овакав приступ свакако представља значајан допринос и подстиче на размишљање, у овом контексту далеко је примеренија тврдња К. Волша да је реч о наративу који: „доводи у питање нашу способност да свет учинимо познатим или безбедним јер су овде и мапе, календари, валуте и писма потпуно застарели, чиме се дестабилизују наша настојања да свет уредимо или прецизно прикажемо“⁷ (Walsh, 2009: 257). Свет пост-апокалипсе симболизује губитак управо тако што нам представља сушту супротност чињеничној стварности чији су најгори аспекти камуфлирани у свету пост-апокалипсе. Стварност је у роману *Пуџ* у великој мери осликана и кроз одсуство атрибута бившег, изгубљеног света. У основи пост-апокалипсе је наравно губитак. Парадигматска истина овог романа је међутим у протагонистима и у њима је треба тражити. Иако је битка за свет изгубљена, битка за људскост није, она се још увек води и наставља се и након завршних догађаја.

Однос фабуле и карактера

С обзиром на то да драма као књижевна врста готово не познаје догађаје сем оних који се дешавају пред публиком, у центру пажње налази се фабула. Роман се разликује од драме и по томе што везаност за фабулу није неопходна. У роману *Пуџ* фабула једва да постоји. Макарти је кроз уништење у пост-апокалипси изместио свет романа *Пуџ* у други план, тако да су простор и време у овом делу од секундарне важности. Због тога парадигматску истину не треба тражити у том свету и недостатку сличности са ванкњижевном стварношћу. С тим у вези К. Квас тврди да добар песник може да заобиђе законе материјалне стварности уколико је унутрашња конзистентност поетског дела сачувана (2011: 146). Овакав поступак

6 Печ је о научном раду под називом *The Route and Roots of The Road*.

7 "... narrative consciousness also challenges our ability to make the world familiar or secure as maps, calendars, currency, and alphabets are all obsolete here, therefore destabilizing our claims to order or accurately represent the world."

не одступа од начина на који се и Аристотел односио према сценским ефектима којима није придавао велику важност:

„Могуће је да се дојам страшног и дирљивог постиже визуелним средствима изведбе, али могуће је опет да призилази из самог склопа догађаја, што је боље и одаје бољег пјесника... фабула треба да је тако састављена да сватко тко слуша о ономе што се догађа у трагедији осјећа и стрепњу и сажаљење због њихова исхода.” (*О Пјесничком умијећу*, 1453 b 1-7)

Наравно да треба имати у виду и све разлике између романа и античке драме које се тичу и радње и метода којима се она приказује. Роман не мора нужно да поседује изграђену радњу, као што је то случај са драмом, нити та радња, ако је има, мора да буде приказана истим средствима. Мада би се на први поглед рекло да је недостатак фабуле у Макартијевим романима, па самим тим и у роману *Луи*, тачка у којој се овај писац разликује од антике, а посебно од Аристотела који је фабули давао апсолутни приоритет, те разлике ипак нису непремостиве, поготово када се ради о теми овог Макартијевог дела. Роман није намењен јавном извођењу, али нису ни све драме писане са тим циљем, па се у том погледу оне разликују и по форми и по третману сценских ефеката. То је приметио и З. Дукат: „Аристотел... понавља да 'учинак' (дојам, ефект) трагедије не овиси о извођењу на сцени. Чини се да је у његово време већ било драма писаних за читање а не за јавно приказивање” (1983: 147).

Према Аристотелу, „трагедија не може постојати без радње, али може без карактера”, а „фабула је, дакле, темељ... трагичког умијећа, а карактери су на другоме мјесту” (*О Пјесничком Умијећу*, 1450 а 24-25, 37-39). У својим објашњењима уз превод Аристотелове *Поеџике*, З. Дукат овако је прокоментарисао антички став о важности карактера: „... код Грка је интерес за студиј стања свијести или за психолошки развој лика био ријеткост а грчка драма давала је мало прилике за приказивање изузетних, јарко индивидуализираних личности” (1983: 147).

Фабула је у Макартијевим делима у другом плану: уместо тога, у првом плану су карактери, што се не уклапа у Аристотелово виђење фабуле, јер је „у *Поеџици* нагласак не на људима, него на активности, радњи” (Квас, 2011: 65). Међутим, у оним сегментима у

којима се дотиче универзалних тема, фабула романа *Пуџи* није спорно место у поређењу са антиком. Иако је по среди роман а не трагедија, ово је ипак дело које у себи садржи елементе трагичног. Суочен са несагледивим свирепостима и уништењем који га окружују, отац из романа *Пуџи* размишља и о томе да ли би имао снаге да убије сина да би га поштедео најгорег. Овакав *ráthos* је и Аристотел сматрао значајним када је „утврдио да ће карактеристична трагичка фабула обрађивати завршено или наумљено убојство блиске особе (блиска сродника)” (Дукат, 1983: 261). 3. Дукат је то додатно објаснио на следећи начин:

„... наумљени *ráthos* није ништа мање набијен трагичким потенцијалом (могућношћу изазивања страха и сажаљења) од остварена. Ако је страшни чин приказан тако живо и увјерљиво да нам се чини да је стварно већ извршен а онда је спријечен прије него што је крв потекла, трагички ће ефект бити још чишћи.” (1983: 268)

Наумљени *ráthos* најављује још једно разилажење између романа *Пуџи* и трагичности какву је Аристотел означио ка примерену, а оно је везано за монструозност призора у овом роману: „он (Аристотел) код опонашања не мисли на визуелни реализам јер се очито не ради само о мимези вањским средствима” (Дукат, 1983: 256). Поменуто монструозност је сасвим неоспорна:

„... Људи седе на плочнику као допола спаљене жртве и пуше се у својој одећи. Као неуспешне самоубице неке секте... пожари... и растројено запевање... Врисци убијаних.... мртви набијени на колце дуж пута... Угљенисано људско одојче без главе и извађене утробе како црни на ражњу, то је дечак био видео.” (2007: 32, 204).

Наведени описи би, тврди Дукат, по Аристотелу сасвим сигурно били непримерени:

„Поента Аристотелове критике јест у томе да снага трагедије треба да овиси о ономе што се догађа, а не о томе да ми видимо како се то догађа. То што Медеја убија своју децу јест трагично, али приказати то на позорници пред очима публике не би трагичности ништа додало осим ’монструозности’.” (1983: 254)

Осећања у Макартијевом роману не заостају ни по интензитету ни по убедљивости за онима из трагедија о којима је Аристотел говорио, али код Аристотела у центру пажње нису осећања, којима се он бави само узгредно и посредно, већ организација фабуле. Приказани свет пост-апокалипсе доследан је себи и кроз дикцију, јер главни јунаци користе и речи штедљиво, као да су храна или гориво. Аристотел је говорио да „одвише бриљантна дикција скрива карактер и мисли” (*О Пјесничком умијећу*, 1460 b 5). Према Аристотелу, „сажаљење и страх су *télos* (сврха, циљ) трагедије” (Дукат, 1983: 94), тако да „фабула трагедије мора бити опонашање страшних и дирљивих догађаја...” (*О Пјесничком умијећу*, 1452 b 33), с тим да се поменуто опонашање врши кроз поступке ликова, а не нарацијом. Дакле, „карактер је оно што показује какво је нечије опредјељење у ситуацијама у којима није јасно за шта се неко лице опредјељује а што одбија” (*О Пјесничком умијећу*, 1450 b 10).

Борба за очување људскости као универзална тема

Књижевно дело може циљано да произведе непрепознатљивост са становишта чулне реалности. Фикционални светови тада нарушавају емпиријске законе стварности, али истовремено откривају део пишчеве идеје и успостављају посреднији и комплекснији однос са истином. Роман *Пуџ* у појединим сегментима неспорно јесте удаљен од стварности каквом је ми видимо, међутим у оним најважнијим он јој је близак: „док је у роману *Пуџ* свет можда стигао до свог краја, он је такође исти као што је одувек био: испуњен смртним опасностима⁸” (Phillips, 2011: 173). Људскост, то јест очување људскости јесте једна од главних тема овог романа. Природа дистанце између света описаног у роману *Пуџ* и ванкњижевне стварности резултат је ауторске интенције. Посматрана са становишта антике, ова дистанца некад се увећава, а некад може и да се премости независно од пишчеве намере. Античка књижевност ретко се бави будућим до-

8 „... while in *The Road* the world may have come to an end, the world is also the same as it ever was: filled with mortal peril...”

гађајима, тако да с те стране будућност, а поготово будућност пост-апокалипсе каква је описана у роману *Пуџ* представља тачку у којој се ова дистанца увећава. Доживљај времена је измењен јер је модерно схватање времена другачије од античког. Она, међутим, може и да се премости путем поменуте теме романа, кроз описе емоција главних јунака, њихових сећања, онога што чини универзално људско искуство које је безвремено:

„... књижевна традиција нам говори да је организованост форме на различитим нивоима језика могуће средство откривања бити језика и света, начин исказивања *вечних теме* и откривања *вечних истина* као што су љубав, смрт, пријатељство, мржња, смисао живота...” (Квас, 2011: 204)

Мотив губитка света у роману *Пуџ* подређен је теми борбе за очување људскости. Иако не за ништа о свету „опљачканих и изнурених градова” у којем „гороломни пожари оставише за собом згариште до згаришта” (Макарти, 2007: 185, 195), дечак из романа *Пуџ* не само што поседује људскост, већ је и њено отелотворење. Тим пре што није имао од кога да је научи – у више наврата пружају нам се докази да чак и отац учи људскост од сина, иако о свету, односно о стварности која је на издисају, зна више од дечака: „Понекад му дете поставља питања о свету што за њега не пребива чак ни у сећању” (Макарти, 2007: 55). Обојица представљају људскост, човечност, једну одраслу и опрезну, какву видимо код оца, и другу помало неискусну и наивну, какву видимо код сина.

Борба за људскост одвија се кроз сусрете двојице протагониста са другим ликовима, али и кроз њихов међусобни однос и поступке. Стога истину пре свега треба тражити у описима и приказима људскости и борбе за њено очување, а не у рушевним пејзажима. Оно што овај роман изазива код читалаца су и стрепња и сажаљење, а то су универзалне људске емоције које су део парадигматске стварности. Жалост сасвим извесне смрти оца која се дешава у завршници овог романа тако постаје чин препознавања који би се остварио чак и онда када би свет у којем та смрт наступа био, ако је то уопште и могуће замислити, и знатно даљи од наше стварности него што је то Макартијева пост-апокалипса. Људскост, љубав, патња

и страх у суштини су универзалне вредности којима је и Аристотел приписивао својства парадигматске истине. Иако је контекст у који је роман смештен далеко од Аристотела, којем ни роман као форма није био познат, то не важи за универзалност тема којима овај роман обилује: „Аристотел сматра да општи, формални принципи одређују начин функционисања стварности... јер неке речи, ако не баш *истина* на првом месту међу њима, немају одговарајући објект у једноставној стварности” (Квас, 2011: 59). Људскост из Макартијевог романа нема еквивалент у појавној стварности јер је израз универзалног у човеку. Као што свет пост-апокалипсе тешко може да се пореди са нашим јер је део чулне стварности и уништен је, тако људскост, као део парадигматске, сложене стварности, опстаје.

Универзалност у овом роману садржана је и у његовој алегоричности. Алегорија представља посебну врсту одклона у односу на појавну, видљиву стварност, са циљем да се та иста стварност, било у целини било у деловима, прикаже другачијим средствима. Аристотел у *Поеџици* каже и ово: „далеко је најважније бити вјешт у стварању метафора... добро стварати метафоре значи запажати оно што је слично.” (1459 а 6-8). Упркос застрашујућем обиму уништења, свет пост-апокалипсе у роману *Пуџ*, колико год он био несвакидашњи или неочекиван, ипак није далеко од чулне стварности, од које га понекад одваја само „слој фарбе”:

„Пролазили су кроз градове што одвраћају људе од уласка порукама нашкрабаним на билбордима. Билборди су били прекречени танким слојевима фарбе да би се могло писати по њима и кроз фарбу је могао да се види бледи палимпсест реклама за робу које више нема... Све како је некад било, само избледело и временом ишибано.” (Макарти, 2007: 4, 129-130)

Наравно да пост-апокалипса романа *Пуџ* није ограничена само на разарање стварности, већ и оних који је настањују:

„Нема више ломача на далеким брдима. Помисли да мора да су сви култови крви прогутали једни друге... Током тих првих година избегли су настањивали путеве увијени у разну одећу. Носили су маске и заштитне наочаре, седели у прљама поред пута налик на пропале авијатичаре... Очи сјајне у дупљама. Безверне љуштуре

људи које се тетурају низ надвожњаке као селице у сипљивој земљи. Крхкост свега коначно разоткривена. Стара и вечна питања разрешена ништавилом и ноћном тмином. Последњи примерак односи собом целу врсту.” (2007: 15, 27-28)

Нестанак једног света приказан је у овом делу упоредо са подједнако експлицитним описима уништења човечанства које је на издисају, баш као и свет у којем га затичемо. Сасвим у складу са представљеном пост-апокалиптичном стварношћу, у Макартијевом *Пуџу* „сви се, наиме, карактери разликују опакошћу односно врлином” (*О Пјесничком умијећу*, 1448 а 1) и препознају се најпре прогоњени, а потом и они који нестају заједно са њима, то јест прогонитељи:

„Очи окружене наслагама чађи и дубоко упале. Као животиња у лобањи што гледа кроз очне дупље... прорачунатост гмизавца у оним хладним и као на уљу очима. Сиви и трули зуби. Лепљиви од људског меса. Онај што од света направи лаж до лажи.” (Макарти, 2007: 64, 77)

Канибализму се прибегава због опстанка, али по цену губитка људскости. Канибали се у цитату који следи приказују као навијене играчке, јер их не покреће људска природа, него неки банални механизам, нешто што не поседује суштину већ аутоматизовано кретање, у чему се препознају обележја гротеске:

„Војска у патикама гази. Носе металне цеви од три стопе пресвучене кожом. Везане ужетом за зглобове. Неке од цеви обавијене ланцима са разним облицима топуза на крају. Прошли су уз звекет, ступајући и њишући се као навијене играчке. Зарасли у браде, дах им се пуши кроз маске... Фаланга иза њих носи копља или ости урешене кићанкама од врпци, дуга сечива израђена од пруга камиона у некој склептаном ковачници на северу... тло благо подрхтава. Иза њих иду кола која вуку упрегнути робови натрпана отетим пленом, а после њих жене, можда њих десетак на броју, неке бремените, и напослетку још додатна свита дечака наложника оскудно одевених на хладноћи и са псећим огрицама и сви у јарму.” (Макарти, 2007: 93)

Нељудскост описаног света густо је испреплетена са нељудскошћу

његових становника, посебно у сцени у којој главни јунаци откривају подрум у којем се људи држе заточенима у сасвим очигледну сврху:

„Поче да силази низ грубо тесане дрвене степенице. Саже главу и онда кресну упаљач и замахну пламеном у таму као да нуди жртву. Хладноћа и мемла. Нељудски смрад. Дечак га зграби за капут. Видео се део каменог зида. Под од иловаче. Стари душек са тамним мрљама. Пови се и коракну још једном и подиже светло. Збијени уза зид са друге стране голи људи, мушкарци и жене, сви се упиру да се сакрију, штите лице рукама. На душеку лежи човек са ногама одсеченим до кука а патрљци поцрнели и паљени. Смрад је био ужасан.” (Макарти, 2007: 112)

Ако се сведе само на пуко преживљавање, борба за опстанак одржава у животу, али по цену лишавања људскости. Отуд канибали и јесу приказани као аутомати. За разлику од њих, двојица главних јунака преживљавају на сасвим другачији начин.

Главни јунаци

Једно од најважнијих обележја Макартијеве прозе јесте да се ништа не дешава мимо онога што протагонисти виде и чему присуствују, те стога карактеризацији главних ликова у његовим романима припада централно место. Макартијев наративни дискурс је последица личне идеологије: у центру пажње су ликови, док су радња и фикционални свет у којем се она одвија средство карактеризације тих ликова. Стога је и парадигматска истина у овом Макартијевом роману садржана у људскости коју представљају двојица главних протагониста, а не у пост-апокалиптичном свету овог дела. Наиме, гледајући искључиво из перспективе приказане стварности, отац и син наизглед потпуно се уклапају у слику света који нестаје:

„... Пластичне вреће на стопалима одавно су им прогледале и ноге су им мокре и хладне... газе беживотан свет под собом... он све време кашље а дечак га гледа како пљује крв... прљави, одрпани, без наде...” (2007: 107, 281)

Док су с једне стране овакви призори далеко од чињеничне стварности у истој мери у којој је и свет описан у овом роману далек од нашег, с друге стране имамо људскост, која се не види на први поглед. Отац и син се боре да сачувају и своје животе и управо ту људскост, па их је стога тешко разликовати од људи које срећу. Природа људскости је таква да се може „осетити”, иако ју је тешко препознати чулима. Као што се по Платону мудрост не види голим оком, тако се ни људскост главних јунака романа *Пуџ* не уочава у њиховом изгледу, јер делују подједнако пропало као и сви други и свет око њих, већ у њиховим поступцима. Главни јунаци боре се да сачувају људскост, иако су споља потпуне руине, поготову отац, који „изгледа као да је из неког логора смрти. Изгладнео, исцрпљен, изнурен од страха” (Макарти, 2007:119). Његова смрт је од самог почетка готово сасвим извесна: „Знао је да се нада тамо где основа за наду нема. Нада се светлу тамо где се свет... смрачује сваког дана... кад би се ноћу пробудио кашљући придигао би се са руком изнад главе упирући се о тмину. Попут човека који се буди у гробу” (Макарти, 2007: 219).

Отац и син су и физички одвојени од других јер су по моралу различити па зато путују сами. Они превладавају стварност на два начина: први је онај дословни, а други је фигуративан и тиче се очувања људскости, односно надвладавања постојеће стварности путем човечности. Отуд отац и син упоредо са преживљавањем ипак путују некуда напоље, изван тог света, колико год таква стварност деловала немогуће.

Између читалаца и протагониста постоји одређена идентификација, а њу је могуће остварити ако се главни јунак по свом статусу или некој другој од особина приближи публици, што јесте случај са романом *Пуџ*. Налик јунацима трагедија, и главни протагонисти овог романа изложени су страдањима.

Закључне напомене

Чињенична истина по Аристотелу је ближа наукама каква је историја, коју он није посебно ценио јер је потенцирао разлику између универзалног и појединачног: „Пјесништво, наиме, говори више оно што је опћенито, а повијест оно што је појединачно” (*О Пјесничком*

умијећу, 1451 б 6-7). Макартијев роман близак је и Аристотеловом начелу да се не говори о ономе што се догодило, већ о ономе што се могло догодити: „Радије треба бирати приказивање немогућега а вјеројатног него могућега а невјеројатног” (1460 а 27). Немогућност по Аристотелу може увећати или појачати утисак и убедљивост дела: „ако је приказано нешто немогуће, учињена је погрешка; али исправно је ако се постиже сврха самог пјесничког умијећа” (1460 б 24).

Иако је у одређеном погледу недоречена, завршница романа *Пути* не одступа од становишта односа према парадигматској истини и радњи какав је имао Аристотел када је тврдио да „добро састављене фабуле не започињу одакле год и не завршавају се било гдје, него се држе споменутих начела.” (*О Пјесничком умијећу*, 1450 б 34). Борба за очување људскости надживела је нестанак света у којем се одиграва управо стога што јесте трајнија. Крај је уједно и двосмислен и недоречен јер намераваши ефекат није везан за завршетак фабуле: срећан крај или увођење трагичног исхода затворило би једну наративну целину, али тиме би се теми романа истовремено ускратила универзалност јер „пут је универзални симбол живота, кретања жудњи и примамљивости слободе и судбине”⁹ (Laderman, 2002: 2; према Kollin, 2011: 167). Уместо тога, недореченост краја заправо поседује све особености новог почетка.

Литература

- Аристотел. *О Пјесничком умијећу*. Превео Здеслав Дукач. Загреб: Аугуст Цесарец, 1983.
- Квас, К. (2011). *Истина и њојина*. Нови Сад: Академска књига.
- Макарти, К. (2007). *Пути*. Превеле Весна Подгорац и Бранислава Јурашин. Београд: БеоБок.
- Платон. *Држава*. Превели др Албин Вилхар и др Бранко Павловић. Београд: БИГЗ, 2002.
- Chabon, M. (2009). Dark Adventure: On Cormac McCarthy's *The Road*. *Maps and Legends: reading and Writing across the Borderlands* (pp 95-108). New York: Harper Collins.

9 ”the road is ‘a universal symbol of the course of life, the movement of desire, the lure of both freedom and destiny’.”

- Frye, S. (2013). *The Cambridge Companion to Cormac McCarthy*. Bakersfield: Cambridge University Press.
- Kollin, S. (2011). "Barren, silent, godless": Ecodisaster and the Post-abundant Landscape in *The Road*. In S. Spurgeon (ed). *Cormac McCarthy: All the Pretty Horses, No Country for Old Men, The Road* (pp 157-171). New York: Continuum, 2011.
- Laderman, D. (2002). *Driving Visions: Exploring the Road Movie*. Austin, TX: University of Texas Press.
- Morgan, Wesley J. (Autumn 2008). The Route and Roots of *The Road*. *Cormac McCarthy Journal* 6, 39-47.
- Philips, D. (2011). "He ought not have done it": McCarthy and Apocalypse. In S. Spurgeon (ed). *Cormac McCarthy: All the Pretty Horses, No Country for Old Men, The Road* (pp 172-188). New York: Continuum, 2011.
- Walsh, Christopher J. *In the Wake of the Sun: Navigating the Southern Works of Cormac McCarthy*. Knoxville: Newfound Press [digital], 2009.

Miloš S. Arsić

Summary

PARADIGMATIC AND FACTUAL TRUTH IN CORMAC MC CARTHY'S *THE ROAD*

The paper analyses correlations between art and truth and the nature of distance between the two realities in Cormac McCarthy's *The Road*, variations of this relationship in literary forms as well as personal and historical ideologies, without neglecting major features of the author's style. Theoretical introduction offers definitions of the most relevant terms and expressions used for formulating key concepts and a brief review of historical interpretations of the relationship between art and reality, especially Aristotle's definitions of simple and complex truth. The departure from factual truth in *The Road* is being examined simultaneously with departures from conventions of the post-apocalypse as a subgenre of science fiction. The paper is based on two hypotheses, first of which is that the most prominent themes of *The Road* reflect paradigmatic reality in spite of the sharp contrast between the fact and reality of this novel; secondly, that inner consistency of *The Road* undoubtedly produces paradigmatic reality, i.e. the truth

of this novel should not be looked for in the descriptions of the post-apocalypse. After the obliteration of the old world, the truth of *The Road* lies precisely in that which is not conspicuous, while recognizing the universal in the particular. The difference between what is general and individual relates specifically to the preservation of humanity and human experience as a universal theme.

Key words: Cormac McCarthy, paradigmatic and factual truth, Aristotle, Plato, post-apocalypse, fiction

PROBLEMATIZACIJA I MOGUĆNOSTI KONCEPCIJE MANJINSKE KNJIŽEVNOSTI – PRIMER ROMANA ČEFURJI RAUS! (JUŽNJACI MARŠ) GORANA VOJNOVIĆA

Na primeru romana *Čefurji raus!*, Gorana Vojnovića tekst preispituje koncept manjinske književnosti iz perspektive njegove tri karakteristike: jezika, politike i kolektivnosti. Ukoliko je jezik u romanu istaknuto obojen postajanjem-manjinskim (tj. deteritorijalizacija slovenačkog), politika i kolektivnost su, kao druge dve karakteristike manjinske književnosti, iz naše istorijske perspektive dobile drugu konotaciju – deteritorijalizacija većinskoga jezika važno opisuje i posledice njihove tranzicije: „politizaciju“. Zato je u aplikaciji Delez i Gatarijevog razumevanja manjinske književnosti u doba postsocijalizma, odnosno post-tranzicije, važno razumevanje promene društvenog konteksta. U tom pogledu se pitanje političkog stalno udaljava, odnosno potisnuto je u drugi plan, a na njegovo mesto je stavljeno pitanje društvenog (kao glavno pitanje političkog). Zbog toga možemo reći da fundamentalne društvene nejednakosti ne postoje samo u smislu političke-društvene realnosti, već ih možemo iskusiti naročito u obliku jedne druge kulture, kulture koja se doživljava kao strana – manjinska književnost.

Ključne reči: manjinska književnost, deteritorijalizacija, tekst, jezik, *Čefurji raus!*, Goran Vojnović, Gilles Deleuze, Félix Guattari

Postajanje-tekst

U radu se bavimo koncepcijom „manjinske književnosti“, koju su književnom (i filozofskom) svetu predstavili Žil Delez (Gilles Deleuze) i Feliks Gatari (Félix Guattari) – tj. ideje, koju su stvorili kroz tumačenje

* rokbozovicar@gmail.com

** Rad je nastao u okviru autorovih doktorskih studija (predmet Teorije romana – prof. dr. Popović), koje finansira Evropska Komisija. Članak iskazuje poglede autora, Evropska Komisija nije odgovorna za informacije i podatke koji se u njemu nalaze.

književnog dela Franca Kafke.¹ Iako je njihovo tumačenje (i tumačenje kod njih sigurno nije prava reč!) Kafke jako kritikovano, (Edmunds, 2010: 351) to nimalo ne smanjuje mogućnosti samog koncepta manjinske književnosti za njenu dalju upotrebu i aplikaciju. Kritičari su, međutim, dokazivali njihovo selektivno korišćenje Kafkine misli i njeno prilagođavanje njihovom filozofskom sistemu. Ali svejedno, koncepcija manjinske književnosti ne može biti falsifikovana s partikularnom činjenicom o (na primer Kafkinjoj) književnosti, moć odbacivanja pripada isključivo teoriji (Habjan, 2014: 11, 156).

U prvom delu ćemo razmatrati naše shvatanje koncepta manjinske književnosti, koji ćemo u nastavku preispitati na primeru romana *Čefurji raus!* (2008; srpski prevod *Južnjaci marš*) slovenačkog pisca Gorana Vojnovića, naime iz perspektive tri karakteristike manjinske književnosti: jezika, politike i kolektivnosti. Izabrali smo ovaj roman zato što je čuveno i uticajno delo (prevodi i nagrade), te zato što je ipak prvenac koji sa sobom nosi neku novinu (ili potencijalnost), a istovremeno i zbog njegove tematike. Svakako, bilo bi zanimljivo dalje istraživanje elemenata manjinske književnosti u Vojnovićevom drugom romanu *Jugoslavija, moja dežela* (2011). U tu svrhu, roman *Južnjaci marš* nećemo čitati u smislu akademske delatnosti traganja označenog i još manje označitelja, izbeći ćemo imaginarno davanje značenja (tumačenje), već ćemo pokušati da književno delo otvorimo kroz njegovu političnost. Naravno bez pretenzija da su nauka o književnosti i književni diskurs u bilo čemu metafora (ili ogledalo) šire društvene borbe. Ali, gde je onda mesto ovoj borbi?

Koncept manjinske književnosti savremenog čitaoca podstiče da u književno delo ulazi ne da bi bio opterećen kategorijama žanra, tipa, modela i stila. Manjinska književnost (postajati-manjinskim) znači pisati protiv struje i iz jezičkog prostora koji je potpuno heterogen. Znači deteritorijalizaciju jezika i samog prostora (ne samo književnog). Na taj način čitanje i pisanje otvaraju novu perspektivu, postavljaju temelje za novo razumevanje i brišu tragove starih topografija razuma i mišljenja.

Pisanje (i čitanje), kako god ono bilo – književno ili njegova teorijska analiza, je na kraju moguće samo iz perspektive afirmacije. Kroz totalno odsustvo negacije je pisanje zapravo postajanje (Deleuze, 1998: 1).

1 Deleuze, G. i Guattari F. (1975). *Kafka: pour une littérature mineure*. Paris: Éditions de Minuit.

U tekstu koristimo srpski prevod Slavice Miletić (1998), dopunjen s nekim slovenačkim prevoditeljskim rešenjima Vere Troha (1995).

Mala ili manjinska književnost?

„Šta je manjinska književnost?“ glasi naslov trećeg poglavlja Delezove i Gatarijeve knjige koja je osnova našeg razumevanja manjinske književnosti. Srpski prevod knjige koristi reč „mala“, ali mi ćemo koristiti termin „manjinska“ književnost. Edmunds je u svom članku inače pokazao da je Kafka govorio o „maloj“ (*klein*) književnosti (2010: 356), ali je u okviru našeg rada, koji uzima u obzir najpre Delezovu i Gatarijevu teoriju, odgovarajuća (ili jednostavno bolja) upotreba termina koji je uopšteno priznat: „manjinska“ književnost. Pritom je potrebno da budemo oprezni da manjine ne shvatimo samo u etničko-kulturnom smislu (Cergol, 2014), ili u smislu po broju manjeg ili kvalitetno slabijeg – manjina je zapravo položaj u strukturi moći, pozicija moći koja je nejednaka. Manjinska književnost, dakle, ne predstavlja malu ćeliju identiteta ili težnju za priznanjem političke individualnosti, već određeni specifični strukturni položaj (uvek u relaciji), a ne samo numeričku podređenost. Gatarija i Deleza više interesuje način „deteritorijalizacije“ kao revolucionarne snage, ili bolje, potencijalnost manjinske književnosti koja je u tom smislu politička (Edmunds, 2010: 352).

Kako zapravo Delez i Gatari definišu manjinsku književnost, koje su njene karakteristike i perspektive za razumevanje pojedinačnog književnog dela?

(1) Jezik i deteritorijalizacija

Prva karakteristika manjinske književnosti je, prema Delezu i Gatariju, vezana za jezik.² „Једна књижевност није мала³ зато што настаје на малом језику, већ пре зато што је једна мањина ствара на великом језику. Али, њена прва особина је, у сваком случају, чињеница да је њен језик обележен јаким коефицијентом детереторијализације“ (1998: 27). Pismo manjinske književnosti je bitno (snažno) označeno s jezikom zato što ga koristi na drukčiji način. Delez i Gatari tu upotrebu na-

2 O sociolektu i jezičkim specifikama romana *Južnjaci marš* pišu se naučni (i diplomski) radovi. Videti: Skubic, 2006: 35–36, 41–43; Stabej, 2010: 300–303; Strso-glavec, 2010a: 311–312; 2010b: 83–85; Zorko, 2008: 188–191.

Međutim, nas ne zanima toliko lingvistička-gramatička analiza jezika (sociolekta), već njena povezanost sa deteritorijalizacijom odnosno političkim implikacijama upotrebe „manjinskog“ jezika.

3 Uvek čitati manjinska!

zivaju deteritorijalizacija (u skladu sa njihovim filozofskim stanovištem), koja predstavlja parazitsku upotrebu jezika, drugim rečima, tj. takvo pismo koje podriva jezik na kojem piše.

„Колико људи данас живи у језику који није њихов? Оних што више не знају ни свој матерњи, или га још не знају, а слабо знају велики језик којим су принуђени да се служе? Проблем имиграната, а нарочито њихове деце. Проблем мале књижевности али и свих нас: како везати уз свој језик мале књижевности кадру да дуби језик и да га развија у једну трезвену револуционарну линију? Како постати номад, имигрант и Циганин у сопственом језику?“ (1998: 33–34)

Goran Vojnović je u romanu *Južnjaci marš* (kao i u svom drugom *Jugoslavija moja dežela*, ali u manjoj meri)⁴ kroz glas glavnog junaka Marka Đorđića, sedamnaestogodišnjeg „čefura“ (u prevodu južnjaka), otvorio prostor nomadskoj upotrebi jezika. Taj jezik ne možemo nazvati slovenački, jer je nepravilan, iskrivljen, parazitski – mešavina jezika bivše Jugoslavije koju možemo privremeno nazvati „čefurščina“, odnosno „fužinščina“. Marko je naime sin bosanskih imigranata koji žive u ljubljanskoj četvrti Fužine. Radi što bi trebalo „čefuri“ da rade, igra košarku (pa čak i to ostavi), fudbalski je navijač, sedi ispred zgrade, šali se sa ljudima i zabavlja se sa drugarima.

Vojnovićev jezik ima više nivoa, a najočiglednija je sledeća binarnost. Jedan njen deo teži ka slovenačkoj sintaksi koju „bosančizmi“ i druge jezičke inovacije deteritorijalizuju, dok drugi deo odnosi se na gramatiku i sintaksu.

„Mi smo hodili to gledat in smo se smejali *najavam starcev*. Najbolj smešno je bilo seveda poslušati tiste, ki so se naučili malo slovenščine, pozabili pa malo *čefurščine* in so zdaj govorili neko mešanico. *Fužinščino*. Potem so *padale najave*: ‘Podaj mi žogu! *Zvio sam si gležanj!* Ščipa me u hrbtenicu!’“⁵ (Vojnović, 2008: 15; kurziv R.B.)

4 *Čefurji raus!* (2008; prevod na srpski jezik *Južnjaci marš!*, 2010), *Jugoslavija, moja dežela* (2011; prevod na srpski jezik *Jugoslavija moja dežela*, 2012). Za oba romana dobio je nagradu Kresnik za najbolji slovenački roman godine, a za prvenac dobio je i nacionalnu kulturnu nagradu Prešernovog fonda.

Odlomke iz romana *Južnjaci marš* navodimo prema izdanju iz 2008. godine, a srpski prevod (drugo izdanje 2010. godine) možete pratiti u fusnotama – prevod je korektan, ali ipak mnogo se gubi prevodom, zato što su neke reči i igre reči neprevodive.

5 „Išli smo da gledamo i smejali se povcima matoraca. Najsmešnije je, naravno, bilo slušati one koji su malo naučili slovenački, a malo zaboravili svoj južnjački i sada su govorili nekakvom mešavinom fužinskog jezika. Onda su urlali: ‘Daj mi

Već u ovom odlomku je primetno da je većinski (normativni) slovenački jezik osnova, jezgro pripovedanja (pomešano s južnoslovenskim jezicima), a drugi deo je nosilac intimnih, agresivnih i emocionalnih izliva na maternem jeziku. Deteritorijalizacija jezika u pismu manjinske književnosti zapravo dekontekstualizuje seriju odnosa i uspostavlja nove veze među njima (re-teritorijalizacija). Slabljenje uspostavljenih jezičkih relacija većinskog jezika i upotreba tog jezika protiv njega samog znači „[с]лужити се вишејезичношћу у сопственом језику, користити га на мањински или интензиван начин, супроставити потлачени карактер његовом тлачитељском карактеру, пронаћи тачке некултуре и неразвијености, зоне трећег света кроз које језик измиче, кроз које се животиња преображава, кроз које се устројство грана. Колико стилова, или жанрова, или књижевних покрета, чак и најмањих, имају само један сан: испунити главну функцију језика, служити као државни, званични језик [...]. Ићи за сопственим сном: стварати постојање малим“ (Делез и Гатари, 1998: 48).

Kako je to još primetno u romanu *Južnjaci marš*? Pripovedač Marko Đorđić koristi nove oblike upotrebe slovenačkog jezika, ali takođe je na drugim mestima moguće primetiti nekonzistentnu književnu upotrebu „dvojine“, neobične fraze i formulacije, korišćenje stranih reči, poslovice i slenga sa ulice mlađe fužinske generacije što je vidljivo i u sledećem odlomku (sleng, „fužinščina“, nedosledna dvojina).

„In? Kaj bomo *zdej*?“

Kakšno bumbarsko vprašanje. *Šiljit ćemo olovke*, bi rekel Radovan. Kaj naj midva počneva v *lajfu*? On z dvema džambo džetoma v svojem balvanskem mozgu in jaz s strgano majico in krvavo ustnico. Če bi nama kdo dal *dve nacrtani ovci*, bi nama obe *spizdile*.“⁶ (Vojnović, 2008: 146; kurziv R.B.)

Apsolutna deteritorializacija jezičkog izraza koji je sposoban da re-organizuje svoju formu na taj način oslobađa svoju snažnu građu/sadržaj. Jezik Marka Đorđića je, dakle, izgrađen od čistih sadržaja koje

loptu! Izvio sam gležanj! Štipa mi kičmu!”“ (Vojnović, 2010: 14)

6 „I? Šta ćemo sad?

Kakvo moronsko pitanje. *Šiljit ćemo olovke*, što bi rekao Radovan. Šta to nas dvojica uopšte radimo u životu? On sa dve buksne u svom balvanskom mozgu i ja sa pocepanom majicom i okrvavljenom usnom. Da nam daju dve nacrtane ovce na čuvanje, obe bi nam zbrisale.“ (Vojnović, 2010: 154)

nije moguće razdvojiti od njegovih izraza (izraz je sadržaj) – zaista ne „odražava“ (značaja), „reprezentuje“ (stvari, bića), ili imitira (prirodu). Takav način pisanja (govora) je pljačka jezika, njegova parazitska upotreba, deteritorijalizacija.⁷ Jezik uvek podrazumeva deteritorijalizaciju, odnos brojnih deteritorializacija u jeziku koji se svojom intenzivnošću protivi simboličkoj, smislenoj, važnoj ili jednostavno označiteljskoj upotrebi. U tome je, prema Delezu i Gatariju, potencijalna snaga književnosti. Kako i sam protagonista, tako i čitalac oseća da jezik zadaje strah, strah pomešan sa izvesnom odvratnošću. To je jezik bez gramatike, on živi od ukradenih, mobilizovanih, iseljenih, nomadskih reči, koje interiorizuju odnose snaga.

„Mogoče nismo talentirani za te vaše jebene *slovenštine* pa matematike pa fizike pa zemljepise pa te *glupe fore*. Mogoče smo talentirani za kaj drugega, samo niste se vi trudili, da odkrijete, kaj je to. *Pička vam materina*. Vsak človek je sigurno za nekaj talentiran. Mora *bit*. Samo vi ste mislili, da smo mi itak glupi čefurji in da zato nismo za noben kurac in da *ko nas jebe*. [...] To ni to. Vi imate svoje bralne značke pa tekmovanja iz maternega jezika. *Popužite mi ga s tem*. [...] Tega ni v vaših knjigah, *jebale vas one*. *Jebo vas Prešeren in Cankar in naj mi vsi vaši narodi poližejo dupence*. Vsi smo mi talentirani. Vsaj za nekaj. *Sto posto*. Samo nismo vsi talentirani za ta vaša sranja. Eni imamo drugačne materine jezike pa drugačne talente. Ampak vsi smo pa talentirani in vsi lahko delamo velike stvari. Ne samo vaši odličnjaki. Ampaka to vas ne zanima. Jebe se vam za nas *šugave* čefurje iz zadnjih klopi. Mi smo za vas samo tisti na -ić!“⁸ (Vojnović, 2008: 151–152; kurziv R.B.)

7 Središte naše analize zbog toga nije u priči, nego u njenom izrazu (koji je ravan sadržaju).

8 „Možda nismo talentovani za tu vašu jebenu slovenščinu, pa matematiku, pa fiziku, pa geografiju i sve te glupe nebuloze. Možda smo talentovani za nešto drugo, samo, niste se ni trudili da otkrijete šta je to. *Pička vam materina*. Svaki čovek je sigurno talentovan za nešto. Mora da jeste. Samo, vi ste mislili da smo mi jadni glupi južnjaci i da nismo ni za kurac i ko nas jebe. [...] To nije to. Vi imate svoje čitalačke značke i takmičenja iz maternjeg jezika. *Popužite mi ga s tim*. [...] Toga nema u vašim knjigama, *jebale vas one*. *Jebo vas Prešeren i Cankar i možete svi vi da mi poližete jaja*. Svi smo mi talentovani. Svako za nešto. *Sto posto*. Samo, nismo svi talentovani za ta vaša sranja. Neki od nas imaju drugačije maternje jezike i druge talente. Ali svi smo talentovani i svi možemo da uradimo velike stvari. Ne samo vaši odličaši. Međutim, ne zanima to vas. Jebe se vama za nas *šugave južnjake* iz poslednjih klupa. Mi smo za vas samo oni na -ić!“ (Vojnović 2010: 160–161)

Svojim inovativnim pismom Vojnović stvara jednu manjinsku književnost jezikom koji je inače marginalizovan (kao i čitavo njegovo društveno okruženje). Ali, naravno, on je uvek u situaciji (ali ne i uvek u mogućnosti) da na tom jeziku stvara jednu manjinsku, i tim više političku književnost, odnosno jednu političku književnost manjina (Делез и Гатари, 1998: 117). Kako kažu Delez i Gatarī: „Само је мало (може бити) велико и револуционарно. Мржња према свакој књижевности великана. [...] Али занимљива је и могућност да се сопствени језик – ако је реч о јединственом, великом или некад великом језику – користи као мали. Бити странац у сопственом језику“ (1998: 47).

Језик и njegova deteritorijalizacija u romanu *Južnjaci marš* su, kao što smo videli, snažno povezani sa sledećom karakteristikom manjinske književnosti – politikom.

(2) Politika i političnost

Друга карактеристика манјинске књижевности је, према Делезу и Гатар-ију, повезана са политиком. „Друга особина малих књижевности јесте да је у њима све политика. [...] [3]бог скучености њеног простора, свака ситуација се тренутно везује за политику“ (1998: 28). I tu је потребно имати у свести njihovo oslanjanje na deteritorijalizaciju (kao potencijalnu snagu), која са sobom donosi političku dimenziju manjinskog pisma – stvaranje novog, preokret odnosa, davanje glasa potlačenom је значајно не само на књижевном, већ и на политичком nivou. Али, опет је потребна пажња да ове карактеристике манјинске књижевности не преузmemo без рефлексје.

Prema Budenu politizacija „ne obuhvata samo ljude u društvu, odnosno osnovna pitanja njihovog života u tom društvu, već društvo kao takvo, njegov vlastiti fundament. [...] Reč je dakle o politizaciji u jednoj takoreći transcendentalnoj dimenziji društvenog života koja se ne tiče toliko čoveka kao društvenog bića, već *društvenosti njegovog bića*. Politizacija svega postojećeg jednostavno znači da postojeće kao takvo postaje političko pitanje.“ (2012: 34)

Mogli bismo reći da zato ne valja da је u manjinskoj književnosti sve politika, ne, naprotiv u manjinskoj književnosti је sve političko! Političnost

manjinske književnosti je posledično pitanje društva, njegovih unutrašnjih antagonizama, borbi, marginalizovanih (grupa) itd. To je zapravo pitanje same društvenosti uopšte. Šta nama o toj društvenosti govore neki od fragmenata iz romana *Južnjaci marš?*

„Čefurji se na Fužinama niso preveč asimilirali. Ne jebejo oni to asimilacijo sploh. Toliko je enih čefurjev tukaj, ki sploh ne znajo slovensko. Znajo reč ‘nasvidanje’ pa ‘živijo’ pa ‘malo točeno’ pa ‘ene cigarete’ pa ‘prosam’ pa ‘hvala’ pa ‘trgovina’ pa še tri beseda pa nič drugega. Enega slovenskega stavka ne znajo sestavit. Ni blizu. Evo, recimo Pešić iz Adijevega bloka. On je v Sloveniji že trideset let, a edini stavek, ki ga zna povedat v slovenščini, je: ‘Ne hodi čez progo, je smrtno nevarno.’ Jebiga, on se je, ko je prišel v Slovenijo, zaposlil na gradbišču na železnici in tam dela še danes. Na gradbišču so pa vsi Bosanci, razen delovodje, ki je iz Međimurja. Kje naj se človek nauči jezika. Ni šans. [...] Slovenci ful pizdijo, če kdo ne zna slovensko govorit, ampak ne vem, kaj bi jim pomagalo, če bi vsi Pešići znali slovensko. A bi se radi z njimi pogovarjali? To so meni čisto brezvezne fore. Mislim to, da bi kao morali ti Pešići govoriti slovensko iz spoštovanja do Slovenije pa to. Pešići delajo na gradbiščih, celo Slovenijo so zgradili, spoštujejo pa v življenju samo Miroslava Ilića pa mrzlo pivo. [...] Boli te kurac. Samo Slovenci trpijo zaradi tega pa nekaj težijo pa ne vem kaj. To so ti njihovi kompleksi, ker nikoli niso znali fuzbala igrat.“⁹ (Vojnović, 2008: 136)

9 „Južnjaci sa Fužina se nisu baš nešto asimilovali. Ne jebu oni uopšte tu asimilaciju. Tamo ima toliko južnjaka koji uopšte ne znaju slovenački. Znaju ‘nasvidanje’ i ‘živijo’ i ‘malo točeno’, i ‘ene cigarete’, i ‘prosam’ i ‘hvala’, pa ‘trgovina’, još nekoliko reči i ništa više. Ne znaju da sastave nijednu rečenicu na slovenačkom. Ni približno. Evo, na primer Pešić iz Adijeve zgrade. U Sloveniji je već trideset godina, a jedina rečenica koju zna da izgovori na slovenačkom je: ‘Ne hodi čez progo, je smrtno nevarno.’ Jebiga, on se, kada je došao u Sloveniju, zaposlio na građevini na železnici i tamo radi i danas. A na gradilištu su svi Bosanci, osim poslovođe koji je iz Međimurja. Gde da čovek nauči jezik. Nema šanse. [...] Slovenci skroz pizde ako neko ne zna da govori slovenački, samo, ne znam šta bi im pomoglo kada bi svi Pešići znali slovenački. Da li bi voleli da razgovaraju sa njima? To su mi totalno glupave fore. Mislim, to, da bi, kao, ti Pešići morali da govore slovenački iz poštovanja prema Sloveniji i tako to. Pešići rade na gradilištima, izgradili su celu Sloveniju, a u životu poštuju samo Miroslava Ilića i hladno pivo. [...] Boli te kurac. Samo Slovenci pate zbog toga i nešto gundaju i ne znam šta sve ne. To su ti njihovi kompleksi, jer nikada nisu znali da igraju fudbal.“ (Vojnović, 2010: 143–144)

Problem asimilacije nije individualni problem, već se prelijeva u čitavo telo društva, te je odlučujuće povezan sa materijalnim uslovima. Manjinska književnost njima posvećuje mnogo pažnje, zato što ona proizlazi iz njih. Zbog toga možemo reći da „ono što писац потпуно сам говори већ сачињава заједничку акцију; то што он говори или чини нужно је политичке природе, макар се други с њим и не слагали. Политичко поље је прожело сваки исказ“ (Делез и Гатари, 1998: 29).

Delez i Gatarari su za Kafku detektirali takođe da su „[p]аспад и слом империје удвостручили [su] кризу, свуда појачали кретање детериторијализације и изазвали сложене историјске, митске или симболичке детериторијализације“ (1998: 44). To bi se svakako moglo povezati i sa slovenačkom nacionalom pričom o nezavisnosti (postsocijalističko, tranzicijsko nasleđe). U društveno-kulturnem smislu u Vojnovićevom prvcu je moguće primetiti posledice doživljaja političke promene kao iskustvo gubitka društva. Štaviše, roman takođe demonstrira odziv na njega. Marko Đorđić u čitavom romanu kulturnom identifikacijom kompenzuje taj gubitak društva – identitet, kulturno ujedinjenje i artikulacija kulturne razlike samo su posledica pitanja „o zajednici onih koji su bez društva. To pitanje ima i političko značenje“ (Buden, 2012: 84).

„Mogoče je res problem v tem, da sem čefur. Ampak zato, ker sem čefur, me pa tudi mori to, da nimam kluba. To imam v krvi. To potrebo po fuzbal klubu, za katerega bi se sfajtal z vsakim, ki bi kaj sral čez njega.“¹⁰ (Vojnović, 2008: 10)

Jedan od glavnih načina stvaranja identiteta je upravo jezik, koji može da otkrije odnose društvene moći (većinsko-marginalizovano). Zato je manjinska književnost uvek politička, naravno, ne u vulgarnom i direktnom smislu – ona ispoljava i pravi vidljiviju hierarhiju u podređenosti privilegovanom-većinskom modelu reprezentacije. Na taj način manjinsko pismo zapravo oslobađa većinsku sliku njenog smisla, nju deterritorijalizuje – manjinska književnost je uvek odgovor na sile hegemonije (Yang, 2012: 2).

10 „Možda je stvarno problem u tome što sam južnjak. Mada, baš zato što sam južnjak, muči me i to što nemam svoj klub. To mi je u krvi. Ta potreba za fudbal-skim klubom, zbog kojeg bi se potukao sa svakim ko bi mi srao po njemu.“ (Vojnović, 2010: 9)

Na tom mestu se opet postavlja pitanje kakva je ta „većinska“ slika iz koje se oslobađa manjinsko pismo Gorana Vojnovića koji u svom romanu preokrene perspektivu: predstavlja unutrašnji svet „čefura“ kroz njegov internalizovani stereotip o samom sebi (kao „čefuru“). To sve nagoveštavaju poglavlja *Zašto kao i obično nismo ostali da sedimo ispred zgrade?*, *Zašto mi Slovenija ide na kurac?*, *Zašto južnjaci u kolima puštaju muziku do daske?*, *Zašto se stalno foliramo?*, *Zašto južnjaci sede u poslednjim klupama?*, *Zašto te niko ne jebe ni pet posto?*, *Zašto se južnjaci zajebavaju?*, koji već svojim naslovom evociraju takve stereotipe. Kakva je, dakle, politička implikacija manjinske književnosti (kroz deteritorijalizovan većinski jezik)?

„Najbolj me pa razpizdi, ko mi napišejo Marko Djordjič. Pičke materine nepismene. [...] Jebo ih Djordjič u tri pizde materine. Mene stalno jebejo v šoli s temi skloni pa sklanjatvami pa gospa gospe pa te fore, a oni ne znajo napisat enega priimka. Đorđić. A je teško? Šest črk. Dva đ pa mehki ć. Na vsaki kurčevi tipkovnici jih imaš. Samo to je ta nacionalizam. Oni nas čefurjev ne marajo in potem zanalašč tako napišejo. Zanalašč se tako delajo, da ne najdejo đ pa ć na tipkovnici. Ker ko pa bereš črno kroniko v časopisu, pa ropi pa pljačke pa mafija pa to, so pa vsi Hadžihafisbegovići pa Đukići pa vsi čefurji imaju lepo đ pa ć. Še podebljal bi radi te naše črke, da se ja ve, da so samo čefurji lopovi. Če pa bereš športno stran, potem imaju pa vsi Nesterovići lepo trdi č. Pa Bečirovići pa Lakovići pa Ačimovići pa Zahovići pa Cimerotići pa Backovići pa vsi. Naj grejo malo po Fužinah, pa da vidimo, če ima Nesterović na vratih trdi č. Mamicu vam nabijem. Če bi pa ta isti Radoslav Nesterović oropal menjalnico, bi imel pa mehki ć čez celo stran. To so te sitne forice, ki te jebejo vsak dan.

Nimamo mi pa Slovenci šans. Vse se začne, že ko smo klinci in njim starci berejo jebene Pedenjpede pa Muce Copatarice, nam pa Ježeve kućice pa Grge Čvarke. In od tam naprej gre vse v kurac. Vsak gre v svojo stran in ni ga boga, ki bi nas združil. Lahko se mi kao družimo pa štekamo pa neki izigravamo kolege pa to, samo ne moremo se pa zares poštekat. Tako bratski. Nimamo istih stvari v krvi in gotovo. Mi smo čefurji in oni so Slovenci in to je to. Jebiga. Za vse sta kriva Branko Ćopić pa Jovan Jovanović Zmaj.“¹¹ (Vojnović, 2008: 67)

11 „A najviše popizdim kada mi napišu ime Marko Djordjič. Pička im materina nepismena. [...] Jebo ih Djordjič u tri lepe pizde materine. Mene stalno jebavaju u školi s tim padežima i promenama, pa *gospa gospe* i te fore, a oni ne znaju da

Ukratko, ako rezimiramo, u svim citatima i odlomcima je moguće primetiti da se političnost u romanu *Južnjaci marš* uspostavlja samo kroz kulturnu razliku (o tome će biti reč kasnije), što znači da je na neki način društveni svet romana stvoren kulturnom identifikacijom, a samim tim je depolitizovan. Stoga postojeće društvene protivrečnosti – „sve veći jaz između siromašnih i bogatih, rastakanje svih oblika socijalne solidarnosti, ogromna socijalna nepravda, široko rasprostranjena socijalna patnja itd. – ostaju afektivno nezaposednute. Iako se ne mogu prevedeti, prema njima se ophodi tako kao da nikada nisu postojale“ (Buden, 2012: 78).

Manjinska književnost u doba postsocijalizma, odnosno posttranzicije, nije samo deteritorijalizacija većinskoga jezika, već važno opisuje i posledice tranzicije: „(de)politizaciju“. Budenovim rečima, nije izgubljen samo kontekst (politički ili ekonomski), „to jest ideološki konstruisana forma društvenog života koju je zamenio drugi, demokratski oblik društvenog života koji je zasnovan na realnosti, na pravnoj državi, tržišnoj ekonomiji itd. Reč je o gubitku društva kao društva.“ Tu nije reč o gubitku društvenog sistema ili socijalne sigurnosti (jeftino stanovanje, besplatno obrazovanje...). „Ono što je izgubljeno jeste fundamentalno iskustvo socijalnog“ (2012: 182).

napišu jedno prezime. Đorđić. Zar je teško? Šest slova. Dva đ pa meko ć. Imaš ih na svakoj jebenoj tastaturi. Ali to je taj nacionalizam. Oni nas južnjake ne vole, i onda namerno tako pišu. Namerno se, kao, prave da ne mogu da nađu đ i ć na tastaturi. Jer kad čitaš crnu hroniku u novinama, pljačke, mafija i sva ta sranja, svi su Hadžihafisbegovići, Đukići, pa svi čefuri, imaju lepo đ i ć. Još bi najradije podebljali ta naša slova, da se, naravno, zna da su samo južnjaci lopovi. Ako čitaš sportske strane, onda svi Nesterovići lepo imaju tvrdo č. Pa Bečirovići pa Lakovići pa Ačimovići pa Zahovići, pa Cimerotići pa Backovići, ama baš svi. Neka se prošetaju malo po Fužinama, pa da vidimo da li Nesterović ima na vratima tvrdo č. Mamicu vam jebem. A da taj isti Radoslav Nesterović opljačka menjačnicu. Imao bi meko ć preko cele strane. To su te forice koje te jebu u zdrav mozak svakog dana.

Ma nemamo mi i Slovenci nikakvih šansi. Sve počinje još kada smo klinici, njima matorci čitaju jebene Pedenjpede i Muce Copatarice, a nama Ježeve kućice i Grge Čvarke. I odatle pa nadalje sve ide u kurac. Svako ide na svoju stranu i nema boga koji bi nas spojio. Možemo mi, kao, da se družimo, kapiramo, da izigravamo neke ortake i tako to, samo ne možemo da u potpunosti shvatimo jedni druge. Onako, bratski. Nemamo iste gene u krvi i kraj. Mi smo čefuri, južnjaci, a oni su Slovenci i to je to. Jebiga. Za sve su krivi Branko Ćopić i Jovan Jovanović Zmaj.“ (Vojnović, 2010: 70–71)

Videli smo što se, za razliku od Deleza i Gatarija, u primeni njihovog koncepta manjinske književnosti pitanje političkog stalno udaljuje, odnosno potisnuto je u drugi plan, a na njegovo mesto dolazi pitanje društvenog (koje smo okarakterisali kao glavno pitanje političkog). Tome ćemo se detaljnije posvetiti u preispitivanju poslednje karakteristike književnosti – kolektivne svesti.

(3) Kolektivno, društveno i kulturno

Treća karakteristika manjinske književnosti je, prema Delezu i Gatariju, kolektivnost koja je zapravo samo nastavak već pomenute predstavljene političnosti (odnosno depolitizacije). „Трећа особина мале књижевности јесте да у њој све поприма колективну вредност. У ствари, управо зато што је мала књижевност сиромашна талентима, у њој не постоје услови за *индивидуалан исказ*, исказ овог или оног великана, који би се могао одвојити од *колективног исказа*. [...] Али, пре свега зато што је колективна или национална свест ‘у спољашњем животу често неактивна и непрестано се цепка’, књижевност има позитивну улогу и задатак колективног, па чак и револуционарног исказивања: управо књижевност производи активну солидарност, упркос скептицизму, и ако је писац на маргини своје крхке заједнице или на растојању од ње, та чињеница му у још већој мери омогућује да изрази неку другу потенцијалну заједницу, да искује неке друкчије свести и друкчије осећајности. [...] Књижевна машина преузима, дакле, улогу будуће револуционарне машине, никако са идеолошких разлога, већ зато што је самоона предодређена да створи услове колективног исказа који на свим другим местима у тој средини недостаје: *књижевност је ствар народа*“ (1998: 29–30).

Na тој таčki Delezov i Gatarijev koncept manjinske književnosti individualni glas podređuje kolektivnom što se kod njih automatski povezuje sa političkim. Zbog toga, kad oni kažu da „[н]ема субјекта, *постоје само колективни склопови исказа* – а књижевност изражава те склопове у условима кад они још не постоје изван ње, кад постоје само као будуће ђаволје силе или као револуционарне снаге које треба изградити. [...] [Т]ек у односу према субјекту може се појединац

одвојити од колектива и гледати своја посла,“ (1998: 31) glavnog junaka romana *Južnjaci marš*, Marka Đorđića, ne smemo shvatiti kao izolovanu figuru, već kao kolektivni glas marginalizovane društvene zajednice – „čefur“ je utoliko društveniji, društveno opasniji, izdajnik društva, i sam za sebe zajednica, iako marginalizovana. On „predstavlja jednu zajednicu čiji uslovi još nisu aktuelno dati“ – upućuje na stvarno stanje jedne manjinske književnosti u kojoj više nema individualne situacije, iako je opterećen sopstvenim traganjem za identitetom. Njegova proizvodnja, kako književna tako i politička, zbiva se neposredno u društvenom telu, u samom društvenom polju. Kao što smo videli, to je jedan te isti proces (Делез и Гатари, 1998: 126–127).

„Neumni, neizobraženi, nekulturni. Pa itak samo čefurji igrajo fuzbal. Pa vsi imajo kratke in krive noge. To je ta jebena mentaliteta. Ni spoštovanja. Kako naj se človek nafura na nekaj, kar vsi prezirajo. Potem panekaj trabunjajo o asimilaciji. To gre počasi. Pridejo delavci iz bivše Juge in ti bi, da se napalijo na Prešerna in Cankarja. Pa kaj še. Kot da so se doma fural na svoje pesnike. Jaz bi se rad nafural na fuzbal klub. Pa se ne morem. Eto. In potem moj del slovenske identitete trpi. Čefurski pa tudi. Kako naj se asimiliram in postanem kao nek Slovenac, če pa nimam fuzbal kluba. Ne gre. In to me jebe.“¹² (Vojnović, 2008: 15–16)

Sada možemo na osnovu rečenog o političko-kolektivnom karakteru manjinske književnosti pokušati da ukažemo na društvene posledice koje su implicitno prisutne u romanu *Južnjaci marš*. Mesto radnje romana (Fužine) se u svetlu istorijskog iskustva i perspektive postsocijalizma i posttranzicije, koja Delezu i Gatariju nije bila dostupna, može prepoznati kao mesto „manje vredne, zaostale kulture koja se mora podvrgnuti kratkom kursu kulturne modernizacije da bi je univerzalno važeća modernistička

12 „Glupi, neobrazovani, nekulturni. Ionako samo južnjaci igraju fudbal. I još svi imaju kratke i krive noge. To je ta jebeni mentalitet. Nigde nikakvog poštovanja. Kako da se onda čovek naloži na nešto što svi preziru? A onda kenjaj o asimilaciji. Sporo to ide. Dođu radnici iz bivše Juge, a ti bi da se oni lože na Prešerna i Cankara. I još svašta. Kao da su kod kuće otkidali na svoje pesnike. Ja bih voleo da se napalim na fudbalski klub. Ali ne mogu. Eto. I onda moj deo slovenačkog identiteta trpi. A i južnjačkog. Kako da se asimilujem i postanem pravi Slovenac, ako nemam svoj fudbalski klub? Ne ide. I to me jebe u zdrav mozak.“ (Vojnović, 2010: 15)

kultura“ (Buden 2012: 68) liberalne i demokratske Ljubljane (i Slovenije) priznala i potvrdila. Tako opet imamo barem dva dela Ljubljane, barem dve slovenačke nacije, „koje se ponovo ujedinjuju: jedna koja se već odavno nalazi na pravom istorijskom mestu, i druga što tek treba tu da se nađe. To su razlike u oblicima života, onome što se naziva *way of life* i shvata kao kultura, dakle između kulturne forme koja se pretvorila u vlastiti standard te sebe samu uzima za uzor, to jest čije je biće, filozofski rečeno, istovetnoj njenoj pojavi, s jedne strane, i kulturno zakasnele i otuđene forme koja se mora prilagoditi standardu i nadoknaditi svoje biće, a manifestuje život koji je sudbinski određen svojom nazadnošću i potrebom za nadoknađivanjem, s druge strane“ (Buden, 2012: 69).

Na taj način kulturna politika svojim konzervativnim karakterom ne samo što implicira stare-nove podele u istorijskoj stvarnosti, već ih nužno i proizvodi. U romanu *Južnjaci marš* moguće je primetiti da se razlika (antagonizam) u podelama više ne može doživeti ni na političkoj razini (već smo ukazali na problem političkog), ni na razini ekonomske proizvodnje, što naravno ne znači da su razlike (političke i ekonomske) nestale – promenilo se samo mesto njihovog javljanja. „Razlikovanje je sada vidljivo isključivo u prostoru kulture. Da bi bile percipirane i priznate, političke razlike i podele moraju se prvo prevesti na jezik kulture i legitimisati se kao kulturni identiteti. Predimenzionirani pojam kulture apsorbovao je sve ono što se ranije artikulisalo kao socijalno ili političko iskustvo, kao i ono što je nekada bilo iskustvo sveta života. Kultura je postala krajnji horizont istorijskog iskustva“ (Buden, 2012: 70). Fundamentalne društvene nejednakosti ne postoje u smislu političke-društvene realnosti, već ih možemo iskusiti još samo u obliku jedne druge kulture, kulture koja se doživljava kao strana – u našem slučaju manjinske književnosti, u deteritorijalizovanom jeziku Marka Đorđića.

Simptom koji je karakterističan za posttranzicijsko slovenačko društvo i koji je vidljiv takođe u romanu *Južnjaci marš* (ali nije eksplicitno tematizovan) jeste da preovlađujuća kulturna politika zapravo reprodukuje identitesku politiku priznavanja. Glavni junak, a i celo marginalizovano stanovište, kao subjekt može se upisati samo kao deo partikularne identitetske zajednice („čefuri“), „znači ove zajednice se identifikuju kao subjekti ljudskih prava i kulturnih životnih stilova, ali ne kao pripadnici jednog od dve klase i/ili pola. Identifikuju se kao (kulturni, polni, etnički,

verski) identiteti, ali ne kao subjekti (klasne borbe i/ili nesvesnog). Zato je konstitucija njihovog identiteta zavisna od priznanja koje im dodeljuje ideologija kod koje pozajmuju svoj predikat“ (Habjan, 2014: 152–153).

Jedna partikularna slovenačka kultura, koja nužno strukturira svakodnevno društveno iskustvo, nije u stanju da ponudi nešto ujedinjujuće, nešto ne samo s one strane te partikularne kulture, već naprosto s one strane kulturne partikularnosti i podele kao takve. Umesto da nas politička zajednica ujedini u našem istorijsko-društvenom iskustvu, ona nanovo deli, ovaj put na partikularne kulturne identitete (Slovenci-oni, „čefuri“-mi) (Buden, 2012: 71).

Ako je jezik u romanu *Južnjaci marš* istaknuto obojen postajanjem-manjinskim (deteritorijalizacija slovenačkog), politika i kolektivnost su, kao druge dve karakteristike manjinske književnosti, iz naše istorijske perspektive dobile drugu konotaciju. Politika dobija značaj politizacije i kulturne politike (kulturno prevođenje), a kolektivno napušta svoju društvenu zonu (solidarnost i povezanost), te može ući u nju samo kao deo individualnog identiteta (u tome je i glavni preokret od Delezove i Gatarijeve koncepcije). Pripovedač i celo njegovo društveno okruženje se nalaze u tom međuprostoru, kao rezultat odnosa moći, gde njihov kontekst nije društveno osmišljen, nego je marginalizovan. Smisao književnosti kao institucije, a naročito manjinske je upravo u tome da prividno, u prostoru fikcije, eliminiše društvene protivrečnosti (to je političnost u delezgatarijevskom smislu), u romanu *Južnjaci marš* posebno na nivou jezika (deteritorijalizacija).

Južnjaci, žene, penzioneri, mladi, homoseksualci, besposleni, intelektualci marš!

„Дакле, три особине мале књижевностису детериторијализација језика, укључивање појединца у непосредно-политичку сферу и колективно састављање израза. То значи да се придев ”мала” овде више не односи на неку појединачну књижевност, већ на револуционарне услове сваке књижевности која настаје унутар такозване велике (или етаблиране). Чак и онај ко је имају несрећу да се роди у некој земљи велике књижевности мора писати на свом језику онако како неки чешки Јеврејин пише на немачком,

или kako neki Uzbekistanaц пише на руском. Писати као пас који копа рупу у земљи, ко пацов који прави јазбину. Због тога ваља пронаћи сопствену тачку заосталости, сопствени дијалекат, сопствени трећи свет, сопствену пустињу. [...] Само могућност да се изнутра у језик уведе мањинска употреба, макар и великог језика, допушта да се дефинишу популарна књижевност, маргинална књижевност итд. Само по ту цену књижевност реално постаје колективна машина изражавања и постаје кадра да се бави садржајима, да их привучу. Кафка каже управо то – да је једна мала књижевност много способнија да преради постојећу грађу“ (Делез и Гатари, 1998: 31–32).

У досадашњој анализи мањинске књижевности и романа *Južnjaci marš* videli smo da se sve karakteristike Delezovog i Gatarijevog koncepta ne mogu jednostavno primeniti. Ispostavilo se, međutim, da jezik Gorana Vojnovića možemo shvatiti kao deteritorijalizaciju, ali problem se pojavio kod rasprave o političkoj i kolektivnoj moći romana. Za savremenu upotrebu i korišćenje njihovog koncepta maњinske kњиževnosti trebalo bi ga reformisati, naime politička dimenzija trebalo bi da se preoblikuje u analizu kulturne sfere (koja je postala polje političkog), a kolektivno u individualno. Na taj način bismo, po našem mišljenju, mogli preciznije odreditи perspektive maњinske kњиževnosti, čiju transformaciju 1975. u vreme nastanka njihove teorije, Delez i Gatari, nisu mogli pretpostaviti. U romanu *Južnjaci marš* posredi je zaista nešto drugo, on nastoji da iz društvenih predstava, reprezentacija i stereotipa izvuče sadržaje svog iskazivanja, i da ih razgradi. Na taj način je kњиževni diskurs (može biti) kritičniji na mnogo delotvorniji način nego kritika i vrši deteritorijalizaciju sveta koja je po sebi politička i nema nikakve veze s nekom intimističkom operacijom.¹³

Istovremeno je kroz analizu odlomaka iz romana postalo jasno da se glavni junak Marko Đorđić ne shvata kao deo u sistemu društveno-nacionalnih odnosa moći (ideologije), već kao pojedinac sa problemom identiteta (društvena protivrečnost je svedena na problem identiteta). Zapravo je politička dimenzija u romanu svedena na pitanje pojedinca i

13 Zato su zanimljivi odzivi javnosti na oba romana Gorana Vojnovića: policija je htela da ga tuži, stručna javnost mu je podelila sve moguće nagrade, popularan je kod liberala, dobio je izrazito negativan odziv konservativnoga dela itd. I to je jedna od mogućih dimenzija maњinske kњиževnosti

njegovog identiteta, s obzirom na to da nešto drugo ne može ni biti. To što nisu mogli videti Delez i Gatari – nestalo je samo društvo i zbog toga društveno pitanje nije moguće. Potencijalnost (koju predstavlja društvena deteritorijalizacija manjinske književnosti) kroz istorijsku tranziciju tako nije izgubila svoje nade (s arhaizmom mogli bismo reći utopije), već samo društvo – Marko Đorđić ne živi u društvu bez nade, upravo obrnuto, on živi u nadi bez društva. Čini se da je to ona politička poruka koju nam šalje odjek Delezovog i Gatarijevog koncepta manjinske književnosti.

Literatura

- Buden, B. (2012). *Zona prelaska*. Prev. H. Čopić. Beograd: Fabrika knjiga.
- Cergol, J. (2014). K pojmovanju manjšinske literature: študija primera literarne produkcije dveh manjšinskih skupnosti. In A. Žbogar (ed), *Recepcija slovenske književnosti* (pp. 63–70). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Deleuze, G. (1998). *Critical and Clinical*. Prev. D. W. Smith i M. A. Greco. London, New York: Verso.
- Делез, Ж. и Гатари, Ф. (1998). *Кафка*. Прев. С. Милетић. Сремски Карловци; Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Edmunds, L. (2010). Kafka on minor literature. *German Studies Review*, 33/2, 351–374.
- Habjan, J. (2014). *Literatura med dekonstrukcijo in teorijo*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Skubic, A. (2006). Načini umeščanja sociolektov v diskurz slovenske literature. In: I. Novak Popov (ed), *Mesto in meščani v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj / 42. seminar slovenskega jezika, literature in kulture* (pp. 35–46.) Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Stabej, M. (2010). Prišleki in čefurji. In: A. Zupan Sosič (ed), *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)* (pp. 297–304). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdoba 29).
- Strsoglavac, Đ. (2010a). Kako se govori v sodobni slovenski prozi. In: A. Zupan Sosič (ed), *Sodobna slovenska književnost (1980–2010)* (pp. 311–318). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Obdoba 29).

- Strsoglavec, Đ. (2010b). Še sreča, da je slovenščina (južno)slovanski jezik. In: V. Smole (ed), *Slovanstvo v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi: zbornik predavanj* / 46. seminar slovenskega jezika, literature in kulture (pp. 83–94). Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Yang, C. (2012). A Deleuzian Reading of *Wuthering Heights*: The Micropolitics of Minorization. *Arts and Social Sciences Journal*, 3, ASSJ-44 (1–7). [on-line]. Dostupno preko: <http://www.omicsonline.com/open-access/a-deleuzian-reading-of-wuthering-heights-the-micropolitics-of-minorization-2151-6200.1000044.pdf> [25.1.2016]
- Zorko, U. (2008). Vodič po vesti neke večine. In: Goran Vojnović, *Čefurji raus!* (pp. 183–199). Ljubljana: Študentska založba.

Izvori

- Deleuze, G. i Guattari F. (1975). *Kafka: pour une littérature mineure*. Paris: Éditions de Minuit.
- Deleuze, G. i Guattari, F. (1995). *Kafka: za manjšinsko književnost*. Prev. V. Troha. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura.
- Vojnović, G. (2008). *Čefurji raus!*. Ljubljana: Študentska založba.
- Vojnović, G. (2010). *Južnjaci marš*. Prev. A. Ristović. Beograd: Rende (drugo izdanje).

Rok Bozovičar

Summary

PROBLEMATIZATION AND POSSIBILITIES OF CONCEPTION OF MINORITY LITERATURE – EXAMPLE OF GORAN VOJNOVIĆ'S NOVEL *ČEFURJI RAUS!* (*SOUTHERNERS GO OUT*)

The paper aims to examine and rethink the concept of minority literature from the perspective of its characteristics: language, politics and collectivity. If the language of minor literature is always defined by becoming-minority, then the other two characteristics, politics and collectivity, have from our historical perspective gained different connotation. Deterritorialization of major language (e.g. Slovene) in the novel *Čefurji raus!* crucially describes also the consequences

of their transition: “politization”. That is why it is important that in application of Deleuze’s and Guattari’s understanding of minority literature in the age of post-socialism, or post-transition, we are conscious of the changes in social context. In this respect, the question of political is steadily moving away or is pushed into the background, and is consequently replaced by the question of social (as a main question of political). Therefore we can say that the fundamental social inequalities do not exist only in terms of political/social reality, but are experienced especially in the form of another culture, a culture that is perceived as foreign/strange – minority literature.

Key words: minority literature, deterritorialization, text, Goran Vojnović, Gilles Deleuze, Félix Guattari

METAFIKCIJA U PROZI KURTA VONEGATA

Metafikcija, ili fikcija o fikciji, je, po Patriši Vo, tekst fikcije koji je svestan sebe kao teksta fikcije, i koji skreće čitaocu pažnju na svoju fiktionalnost, odnosno na vezu između fikcije i realnosti. Ova vrsta fikcije postaje posebno popularna u postmodernizmu i karakteristična za većinu eksperimentalnih tekstova. Upoređivanjem načela metafikcije, kako je definišu Patriša Vo i Linda Hačon, sa elementima iste u romanima Kurta Vonegata, ovaj rad ima za cilj da prikaže na koji način Vonegat koristi metafikciju u svojoj prozi. Analiziranjem romana *Breakfast of champions* postaje očigledno da Vonegat izvrše metafikciju i dovodi je do apsurd. Apsolutna konfuzija koja nastaje u pokušaju da se odredi ko je zapravo Kurt Vonegat u ovom romanu (autor, narator, lik ili *uljez*) i Vonegatov prolazak kroz portal iz realnosti u fikciju (u kojoj ne može dugo da se zadrži niti da kontroliše svoje likove) ukazuje na to da Vonegat prevazilazi tehnike metafikcije i da ih namerno parodira.

Ključne reči: Kurt Vonnegut, *Breakfast of Champions*, *Slaughterhouse-Five*, metafikcija, parodija

Kurta Vonegata (Kurt Vonnegut) je teško žanrovski kategorisati kao pisca naučne fantastike ili kao humoristu, zbog upotrebe pastiša i kombinacije raznih žanrova u njegovim delima. U jednom romanu prepoznaćemo elemente naučne fantastike, crne komedije, pa čak i pornografije, kao što je slučaj sa romanom *Breakfast of Champions* (1973). Ne znamo da li bi Vonegat svoja dela opisao kao postmodernistička, ali mi moramo upotrebiti baš tu etiketu zbog određenih osobina njegovih romana. Neki kritičari, kao što je Dejvid Kovart (David Cowart), smatraju da je Vonegat u stvari modernista, ili da se bar nalazi na granici između dva pravca. Ipak, njegova dela odišu postmodernom i drugačijim *osećajem*, kojeg nikako ne možemo nazvati modernističkim, dok tehnike kao što su pastiš, frag-

* Studentski Trg 3, 11000 Beograd. [milica.abramovic@gmail.com]

mentacija, kolaž i metafikcija samo to potvrđuju. (Tally, 2009: 164-165) Vonegat ne samo da koristi postmodernističke tehnike u svojim romanima, on ih veoma često parodira. Patriša Vo (Patricia Waugh), u svojoj studiji o metafikciji, Vonegata ne naziva postmodernistom, već piscem metafikcije. Upoređivanjem načela metafikcije, onako kako je određeni kritičari definišu, sa vonegatovskom metafikcijom u romanu *Breakfast of Champions*, postaje očigledno da ovo nije klasičan primer metafikcije, već da je Vonegat izvrće i dovodi do apsurd.

Linda Hačon (Linda Hutcheon) kaže da je „*Metafikcija* [...] fikcija o fikciji – tj. fikcija koja uključuje unutar sebe komentar na sopstveno pripovedanje i/ili lingvistički identitet.” Ona naziva ovakav tekst *narcisoidnim* da bi naznačila njegovu samosvest, i daje dva citata koja ovo objašnjavaju - citira Frojda koji kaže da je narcisizam u stvari status „univerzalnog prvobitnog stanja čoveka”, i Federmana koji kaže da je „sva dobra fikcija, u velikoj meri, odraz sebe pre nego odraz realnosti.” (Hutcheon, 2014: 1, xi) Metafikcija je odlika *svih* romana, iako je termin nešto noviji i prvi put ga je upotrebio američki kritičar i književnik Vilijam H. Gas (William H. Gass) 1970. godine. Metafikciju Patriša Vo definiše kao tekst fikcije koji je svestan sebe kao teksta fikcije, i koji skreće čitaocu pažnju na svoju fikcionalnost, odnosno na vezu između fikcije i realnosti. Zajedničko za pisce metafikcije jeste „izučavanje teorije fikcije kroz pisanje fikcije”. S obzirom na to da ovakvi tekstovi kritikuju sopstvene metode sastavljanja i pripovedanja, oni u isto vreme istražuju moguću fikcionalnost sveta koji postoji izvan sveta romana. *Meta* perspektiva je neophodna kako bi se izučavao odnos između sveta fikcije i sveta van fikcije, i kako bi se sagledao odnos između jezika, arbitrarnog lingvističkog sistema, i sveta na koji se jezik odnosi (više ne možemo gledati na jezik kao na oruđe koje pasivno oslikava uređen i objektivan svet). Ovaj odnos je problematičan, jer je nemoguće objektivno opisati svet, i metafikcija upravo postavlja pitanje - kako uopšte opisati bilo šta? Prvi problem sa kojim se susreće pisac metafikcije jeste nemogućnost da *predstavi* svet. Jedino što može da prikaže jesu diskursi tog sveta, ali ako pokuša da „analizira niz lingvističkih odnosa, koristeći se istim kao oruđem analize, jezik uskoro postaje jedna vrsta zatvora iz kojeg je mogućnost bega veoma mala”. Metafikcija unutar romana može se baviti prikazivanjem procesa stvaranja, može biti parodija nekog dela ili tehnike, ili istovremeno i primer i kritika nekog žanra. Metafikcijski romani su uglavnom izgrađeni na jed-

nom osnovnom sukobu – „stvaranju iluzije u fikciji (kao u tradicionalnom realizmu) i razotkivanju te iluzije” tj. na pisanju fikcije i pisanju o pisanju iste, tako vodeći ka konceptu dekonstrukcije. (Waugh, 1996: 2-6) Iako je metafikcija odlika postmodernizma, skoro svaki eksperimentalni tekst koristi bar neku tehniku metafikcije: „Bilo koji tekst, koji privlači čitaočevu pažnju na sopstveni proces sastavljanja frustrirajući njena ili njegova konvencionalna očekivanja o značenju ili završetku, manje-više eksplicitno problematizuje načine na koje pripovedni kodovi – bili oni *književni* ili *društveni* – neprirodno grade naizgled *realne* i *imaginarne* svetove u pogledu određenih ideologija, istovremeno prikazujući ih kao transparentno *prirodne* i *večne*”.¹ (Waugh, 1996: 22)

Vo i Hačon prave distinkciju između različitih vrsta metafikcije. Vo najpre pravi podelu na osnovu odnosa prema jeziku. Prva vrsta metafikcije prihvata da postoji deo stvarnosti čija se „važnost ne zasniva u potpunosti na vezama unutar jezika”, pa tako književnici kao Kurt Vonegat ili Džon Faulz (John Fowles) konvenciju izvrću na nivou strukture. Oni koriste parodiju određenog teksta ili sistema, jer smatraju da je jezik ono na čemu se zasniva *svakodnevnic*a. Druga vrsta metafikcije smatra da je jezik jedna vrsta zatvora, i pisci ove vrste metafikcije kao Donald Bartelm (Donald Barthelm) i Išmael Rid (Ishmael Reed) narušavaju *svakodnevnicu* poigravajući se na nivou *znaka*. Ove dve vrste metafikcije razlikuje autorov stav prema realnosti. Kada govori o *svakodnevnoj* realnosti, Vo se poziva na sociološku studiju Bergera i Lakmana, *The Social Construction of Reality* (1971), koja tvrdi da nam se *svakodnevnic*a nameće u toj meri da mi odbijamo bilo kakvu sumnju u njenu realnost i počinjemo da postojimo i verujemo u *svakodnevnicu*. Naše shvatanje realnosti se može samo malo izmeniti, ali nikada u potpunosti, čak i ako uvedemo *meta* nivoe u književni i društveni diskurs. Jezik je onaj koji nam omogućava da ostvarimo osećaj svakodnevne realnosti. (Waugh, 1996: 52-53) Pisci metafikcije se međusobno razlikuju po pitanju odnosa verbalnog i svakodnevnog.

1 “Any text that draws the reader’s attention to its process of construction by frustrating his or her conventional expectations of meaning and closure problematizes more or less explicitly the ways in which narrative codes – whether ‘literary’ or ‘social’ – artificially construct apparently ‘real’ and ‘imaginary’ worlds in the terms of particular ideologies while presenting these as transparently ‘natural’ and ‘eternal’.” Prevodi na srpski jezik u ovom radu dati su od strane autora rada, osim ako nije drugačije naznačeno.

Književnici, kao što je Vonegat, u stvari žele da nagoveste čitaocima da „*realnost* sigurno postoji izvan *teksta*, ali da se do nje dolazi kroz *tekst*.” (Waugh, 1996: 90)

Hačon pravi razliku između dve vrste metafikcije: s jedne strane, postoje tekstovi koji su *dijegetički metafikcionalni*² tj. „oni su svesni svojih narativnih procesa”, dok, s druge strane, postoje tekstovi koji su *lingvistički metafikcionalni* tj. „svesni ograničenja i sposobnosti sopstvenog jezika”. Ove vrste metafikcije mogu se manifestovati u još dva oblika – *otvoreni* (u kome je jasno prisutna metafikcija, kroz teme ili alegoriju, metaforu ili komentar na pripovedanje) i *prikriveni* (metafikcija nije očigledna, prisutna je na nivou strukture). Dok je *otvoreni* oblik i samosvestan i autorefleksivan, *prikriveni* je autorefleksivan, ali ne mora biti samosvestan. Hačon navodi nekoliko tehnika koje se često koriste u *otvorenom* obliku metafikcije, i to su *mise-en-abîme*, alegorija, metafora, i fokusiranje na pripovedanje umesto na fikciju (kroz *defamilijarizaciju* – ukazivanje na elemente narativa ili tehnike na koje smo već navikli; i parodiju – često same forme romana). Hačon naglašava ulogu čitaoca u procesu stvaranja sveta fikcije – *otvoreni* metafiksijski tekstovi ukazujuće stalno na tu ulogu, dok će je *prikriveni* podrazumevati. (Hutcheon, 2014: 23, 28-30)

Kada kritičari govore o metafikciji, oni najpre govore o *ramovima* tj. *okvirima* (eng. frames), koje smatraju odlikom svih umetničkih dela – okviri postoje kako bi umetničkim delima odredili granice. Granice impliciraju da je prikazano delo samo mali segment čitavog jednog sveta koji se nalazi izvan tih granica. Odlučiti koji deo tog sveta prikazati je ono što čini umetnikov posao teškim. Bren Nikol citira Ničea koji tvrdi da priče sa granicama teraju publiku da se zapita šta je sakriveno iza okvira, jer sve što vidimo u umetničkim delima, vidimo zato što nam je to dozvolio umetnik. Pripovedanje predstavlja oruđe kojim se gradi *portal* kroz koji čitalac ulazi u fiktionalni svet. (Nicol, 2009: 36) Vonegat otvoreno u svojim romanima postavlja granice i stvara *okvire*. U romanu *Cat's Cradle* (1963) okvir predstavlja uvodna naratorova priča o tome kako piše knjigu o atomskoj bombi, i kroz priču sporadično i suptilno komentariše svoje pripovedanje. Slično se dešava i u romanu *Hocus-Pocus* (1990), koji počinje Vonegatovom napomenom u kojoj predstavlja sebe kao urednika, a ne kao autora romana. Narator pripoveda u prvom licu, i često govori o tome koje reči i fraze koristi

2 Neki pisci metafikcije odbacuju mimezis i okreću se diegezi – želeći tako da *pričaju* umesto da *pokazuju*.

i zašto.³ Roman *Mother Night* (1961) ima metafikcijske elemente koliko i ovi prethodno spomenuti romani – u uvodnom poglavlju Vonegat stvara okvir, u kome nam poručuje da je on samo urednik ove knjige. U romanu *Galapagos* (1985) narator je Leon Trotski Traut, sin nama već poznatog Kilgora Trauta⁴. On kao duh dolazi na ostrvo brodom na kome je poginuo i pripoveda priču na osnovu znanja koja je skupio posmatrajući evoluciju ljudske vrste u poslednjih million godina.⁵ *Slaughterhouse-Five* (1969) je klasičan primer istoriografske metafikcije, ili kako Alan Gibbs (Alan Gibbs) tvrdi u svojoj studiji, primer metafikcije traume – nametanjem svog prisustva u tekst, Vonegat nas podseća da je ovaj roman daleko od striktno fiktiivnog teksta (2014: 62). Metafikcija je najzastupljenija u romanu *Breakfast of Champions* (1973), i njene implikacije možemo primetiti u romanu *Jailbird* (1979), o čemu ćemo više u nastavku.

Slaughterhouse-Five je roman koji se posebno izdvaja kada govorimo o metafikciji,⁶ jer su svi elementi metafikcije prisutni: komentar na stvaranje dela, refleksije o pripovedanju, likovi koji migriraju iz dela u delo, autor koji uskače u svet fikcije, postavljanje i rušenje granica između realnog i fikcionalnog sveta. Glavni lik *Slaughterhouse-Five* je Bili Pilgrim (Billy Pilgrim)⁷, koji je kao mladić bio ratni zarobljenik u Nemačkoj za vreme

3 „U ovoj knjizi nema nepristojnih reči, ako izuzmemo „pakao” i „Bog”[...]” (Vonegat, 2014: 4) Kada daje malo duži opis obraća se čitaocima: „Molim vas da se malo strpite. Ovo je istorija.” (Vonegat, 2014: 10) Preveo Zoran Paunović.

4 Kilgor Traut (Kilgore Trout) je lik koji se redovno javlja u Vonegovoj fikciji, čak u nekoliko romana. Obično se smatra Vonegovim alter-egom. U romanu *Breakfast of Champions* Traut je glavni lik.

5 “[The] convention of starring certain names will continue throughout my story, incidentally, alerting readers to the fact that some characters will shortly face the ultimate Darwinian test of strength and willingness.” (Vonnegut, 1994: 24)

6 Ovo je tačnije istoriografska metafikcija, kako ju je definisala Linda Hačon u svojoj studiji *Historiographic Metafiction Parody and the Intertextuality of History* koja se može pronaći na internet adresi: <https://tspace.library.utoronto.ca/bitstream/1807/10252/1/TSpace0167.pdf>

7 Vo govori o imenovanju likova, kao o bitnom procesu u metafikciji, koji zavisi upravo od toga koliko autor drži do iluzije realnosti. Ova tehnika podseća na fikciju 18. veka, ali metafikcija nema nameru da potvrdi ovu tehniku kao validnu, već naprotiv, želi da potvrdi da u fikciji imena mogu da istovremeno opisuju i označavaju, i da „ono što je označeno je već stvoreno kroz sami proces imenovanja.” Kao primer, između ostalih, uzima i Bilija Pilgrima, čije ime *Pilgrim* u prevodu *naseljenik* ustvari opisuje našeg glavnog lika, koji na kraju stvarno biva naseljenik na jednoj vanzemaljskoj planeti, ali i ukazuje na to da je samim

Drugog svetskog rata. Verovatno pod uticajem posttraumatskog stresnog poremećaja nasumično doživljava trenutke iz svog života. Na početku romana Vonegat govori o tome kako je bilo teško napisati tu apsurdnu⁸ knjižicu.⁹ Koliko god se trudio, knjiga je na kraju ispala *kratka, ispreturana i neskladna*, i čini se da tako mora biti kada se govori o masakrima, kao što je bio Drezden.¹⁰ On alegorično piše o svojim tehnikama pripovedanja kada objašnjava načine komunikacije na vanzemaljskoj planeti Tralfamador¹¹ i tralfamadorske *poruke* (u intervjuima na sličan način govori o *vicevima* za koje kaže da predstavljaju osnovu njegovih romana¹²). U romanu *Slaughterhouse-Five* se pojavljuje i jedan od učestalih Vonegatovih likova

-
- imenovanjem on to postao. Za metafikciju je karakteristična težnja da razotkrije upravo taj „paradoks stvaranja, odnosno opisivanja” – metafikcija ne želi da prikazuje svet, već diskurse koji grade taj svet. (Waugh, 1996: 94, 100)
- 8 „Znate li šta ja kažem ljudima kada čujem da pišu antiratne knjige? [...]Kažem: „Zašto umesto toga ne napišete jednu anti-ledničku knjigu?” On je, naravno, time mislio da će uvek biti ratova, da ih je isto toliko lako zaustaviti kao lednike. I ja tako mislim.” (Vonegat, 2001: 9) Prevedi na srpski preuzeti su iz :Vonegat, K. (2001). *Klanica-PET ili dečji krstaški rat*. Preveo sa engleskog Branko Vučićević. Beograd: Narodna Knjiga Alfa. U originalu: Vonnegut, K. (1969). *Slaughterhouse-Five or The Children's Crusade*. New York: Delacorte Press.
- 9 „Bilo bi mi odvratno da vam pričam koliko me je ova drljava knjižica stajala novca i nemira i vremena.” (Vonegat, 2001: 8)
- 10 „[Ova knjiga] je ovako kratka i ispreturana i neskladna, Seme, jer o pokolju nema šta pametno da se kaže. Smatra se da su svi mrtvi, da više nikad ne treba ništa da kažu ili žele.”(Vonegat, 2001: 24)
- 11 “[...] svaka skupina simbola predstavlja jednu kratku, hitnu poruku – opisuje neku situaciju, neki prizor. Mi, Tralfamadorci, čitamo ih sve odjednom, ne jednu za drugom. Između svih tih poruka ne postoji nikakva posebna veza, sem što ih je autor pažljivo odabrao tako da, kad se sve odjednom sagledaju, proizvode sliku života, koja je lepa i iznenađujuća i duboka. Nema početka, nema sredine, nema kraja, nema napetosti, nema pouke, nema uzroka, nema posledica. Ono sto volimo u svojim knjigama jesu dubine mnogih čudesnih trenutaka koji se svi istovremeno sagledavaju.” (Vonegat, 2001: 85)
- 12 “I build jokes. I find sections of my book constructed like jokes and then they’re not very long and I suddenly realize the joke is told, and that it’d spoil the joke if I were to go past. The tag line is where the joke paid off and so I’ll make a row of dots across the page to indicate that something’s ended and I’ll begin again and it’s essentially built as another joke.” (Clancy, 1988: 46)
 “My books are essentially mosaics, thousands and thousands of tiny little chips all glued together, and each chip is this thing I learned to do- this thing I learned to make as a child- which is a little joke.” (McLaughlin, 1988: 69)

– Kilgor Traut ili Vonegatov literarni alter-ego. Vonegat stalno podseća čitaoca na svoje prisustvo uključujući u romane Trautove naučnofantastične priče, koje ne samo da kroz alegoriju predstavljaju Vonegatove stavove, već povezuju intertekstualno sve njegove romane¹³. Vonegat pokušava da ostvari kontakt sa svojim likovima – u predgovoru on kaže da kada malo više popije zove telefonom ljude sa kojima je bio u ratu, nekad ih dobije, nekad ne. Jedne večeri Biliju Pilgrimu zazvoni telefon: „Bili se javio. Na drugoj strani je bio neki pijanac. Bili je skoro mogao da oseti njegov dah – iperit i ruže.¹⁴ Pogrešan broj. Bili prekide vezu.” (Vonegat, 2001: 71) Bio je to ispravan broj telefona – Vonegat pokušava da uspostavi vezu sa svojim fiktivnim likom. Ovo nije uobičajeni roman i nema likove i zaplete na kakve smo navikli.¹⁵ Fantastični svet u *Slaughterhouse-Five*, koji je predstavljen uz pomoć planete Tralfamador, predstavlja i jedan paralelni svet umetnosti i stvaranja. Patriša Vo posebno govori o *Slaughterhouse-Five*, kao o romanu metafikcije, ali i kao o romanu u kome se autorovi filozofski stavovi ogledaju u formi romana koja omogućava stvaranje dodatnih svetova – *realni* svet u kome je Vonegat autor knjige o Drezdenu, *fikcionalni* svet Bilija Pilgrima i *ultra-fikcionalni* svet vanzemaljske planete Tralfamador. Bili se povlači u prostor iz kojeg može na ovaj masakar u Drezdenu da gleda sa određene distance, i to je ono što mu Tralfamador pruža.¹⁶ (Waugh, 1996: 127)

13 Kao što Vonegat nije pisac naučne fantastike tako to nije ni Traut – on je pisac alegorija. Bar u par romana, kao što su *Jailbird* i *Slaughterhouse-Five*, naići ćemo na komentare na Trautovu prozu – likovi tvrde da su Trautovi romani dobri zbog ideja, dok je stil očajan: „Isuse, kad bi Kilgor Traut samo umeo da piše! – uzviknu Rouzvoter. Tu je bio u pravu: nepopularnost Kilgora Trauta bila je zaslužena. Njegova proza bila je grozna. Samo su mu ideje bile dobre.” (Vonegat, 2001: 104) Ove komentare možemo sagledati iz perspektive metafikcije onda kada pročitamo Vonegatov esej „How to write with style” u kome i sam govori da je na kraju krajeva mnogo važnije preneti dobru ideju nego se zamarati stilom (Vonnegut, 1980).

14 U uvodu romana tako Vonegat opisuje svoj dah.

15 „U ovoj priči skoro uopšte nema karaktera ni dramskih sukoba, jer je većina ljudi u njoj toliko bolesna i u tolikoj meri bezvoljna igračka ogromnih sila. Na kraju krajeva, jedan od glavnih efekata rata i jeste da ljude obeshrabruje da budu karakteri.” (Vonegat, 2001: 151-152)

16 U romanu *Hocus-Pocus* ima naznake, pri kraju romana, da je priču o Trafalmdoru napisao Vonegatov alter-ego, Kilgor Traut, pa možemo tako pretpostaviti da je Bili Pilgrim ideju o odlasku na drugu planetu pročitao u Trautovom romanu, i, kao Dvejn Huver (Dwayne Hoover) u romanu *Breakfast of Champions*, preozbiljno je shvatio. Dvejn umišlja da je jedino ljudsko biće na planeti mašina, a Bili umišlja da putuje na vanzemaljsku planetu.

Parodija metafikcije u romanu *Breakfast of Champions*

„[Ovaj roman] je eksperimentalne prirode. Ne znam kako će da ispadne i kakvo će mu biti značenje, ali sam osmislio situaciju u kojoj samo jedna osoba u univerzumu ima slobodnu volju, koja mora da odluči šta će da uradi sledeće i zašto, koja se pita šta se zapravo dešava i šta bi trebalo da uradi. Svi ostali su roboti, i tvorac univerzuma misli da bi možda bića sa slobodnom voljom bila pogodna bića da se postave na neku planetu, pa tako On izvodi taj eksperiment na Zemlji. Ovaj čovek je prodavac Pontijaka u Indijanapolisu, ali je on jedina osoba koja razmišlja, jer su svi ostali programirani da budu to što jesu. Koje su implikacije ovoga ne znam, ali sada izvodim eksperiment.” (Clancy, 1988: 49) ¹⁷ Ovako je u jednom intervjuu 1971. godine Vonegat pričao o knjizi koju je tada tek počeo da piše. *Breakfast of Champions* je roman u kome uporedo pratimo živote dvojice glavnih likova, Kilgora Trauta i Dvejna Huvera, koji su dve dijametralno suprotne ličnosti, i čiji susret izaziva kaos u gradiću Midlendu. Na jednom kraju Amerike živi nepoznati pisac naučne fantastike, koji je na putu ka ogromnoj slavi, a na drugom kraju zemlje uspešni biznismen na putu ka totalnoj propasti. Poslednju kap u Huverovoj časi šizofrenije predstavlja Trautov roman, koji ga u potpunosti ubedi da je on jedino ljudsko biće u moru mašina.¹⁸ Ova šarmantna i uznemirujuća priča često biva

17 “It’s in the nature of an experiment. I don’t know how it’s going to come out or what the meaning’s going to be-but I’ve set up a situation where there’s only one person in the whole universe who has free will, who has to decide what to do next and why, has to wonder what’s really going on and what he’s supposed to do. Everybody else is a robot and the creator of the universe thinks that perhaps free-will creatures would be good creatures to put on some planet and so He performs this experiment on Earth. This man is a Pontiac dealer out in Indianapolis, but he’s the only person who is thinking because everybody else is programmed to be what he has to be. What the implications of this are I don’t know, but I’m running off the experiment now.”

18 “This is a tale of a meeting of two lonesome, skinny, fairly old white men on a planet which was dying fast. One of them was a science-fiction writer named Kilgore Trout. He was a nobody at the time, and he supposed his life was over. He was mistaken. As a consequence of the meeting, he became one of the most beloved and respected human beings in history. The man he met was an automobile dealer, a *Pontiac* dealer named Dwayne Hoover. Dwayne Hoover was on the brink of going insane.” (Vonnegut, 2000: 7)

prekinuta naratorovim autobiografskim opaskama¹⁹, refleksijama o knjizi²⁰, naučnofantastičnim pričama²¹ i Vonegatovim pojavljivanjima u romanu²². Vo navodi studiju o postmodernizmu Dejvida Lodža (David Lodge) u kojoj on govori o postmodernističkim tehnikama kao što su kontradikcija, permutacija, diskontinuitet, nasumičnost, neumerenost i kratki spoj. Metafikcija se posebno oslanja na kontradikciju, permutaciju i kratki spoj. Vo tvrdi da se kontradikcija u metafikciji može najbolje ilustrovati paradoksom lažljivca - „*svi romanopisci su lažljivci*, reče iskreno pisac metafikcije”. U romanu *Slaughterhouse-Five* je upotrebljena kontradikcija tako što su predstavljeni kontradiktorni svetovi. Kontradikcija uključuje paradoks, koga samo može rešiti beskonačnost, što uključuje beskrajno ponavljanje. Ulazak autora u fiktionalni svet je vrsta paradoksa – on nestaje iz realnog sveta onda kada se pojavljuje u fiktionalnom, i obrnuto. Još jedan način da se ukaže na ovo beskonačno cirkulisanje jeste upotreba tehnike *priča u priči*. Priča unutar priče mora biti pažljivo uokvirena, jer u suprotnom ne možemo uočiti granice, a ni rušenje tih granica - tekst postaje nasumičan. Neki autori koriste tehniku nagomilavanja parčadi stvarnog života, koji možda nisu od direktne važnosti za tekst, ali pažljivo upotrebljeni mogu doprineti atmosferi dela. Bartelm u svom postmodernom romanu *Snow White* (1967) koristi deliće raznih diskursa američke kulture *đubreta*. On njih naziva *nervoznim predmetima* (eng. anxious objects), jer oni ne znaju da li su đubre ili umetnost. Vonegat takođe namerno stvara ove nervozne predmete, dela koja sumnjaju da su đubre.²³ (Waugh, 1996: 137-144)

-
- 19 “Dwayne Hoover had oodles of charm.I can have oodles of charm when I want to.” (Vonnegut, 2000: 20)
 - 20 “What do I myself think of this particular book? I feel lousy about it, but I always feel lousy about my books. My friend Knox Burger said one time that a certain cumbersome novel “...read as though it had been written by Philboyd Studge.” That’s who I think I am when I write what I am seemingly programmed to write.” (Vonnegut, 2000: 4)
 - 21 Vonegat obilato koristi pripovedačku tehniku *priče u priči* tako što često ubacuje Trautove naučnofantastične priče.
 - 22 Vonegat ima ulogu autora ili naratora sopstvenog romana, ali se u njemu pojavljuje i kao lik.
 - 23 “So this book is a sidewalk strewn with junk, trash which I throw over my shoulders as I travel in time back to November eleventh, nineteen hundred and twenty-two.” (Vonnegut, 2000: 6)

Pisci metafikcije često osećaju da moraju da brane svoj pristup pisanju koristeći se ponekad *ekstremnim defanzivnim tehnikama*. Vo gleda na Vonegatov roman *Breakfast of Champions* kao na pokušaj da se predstavi apsurd koji proizilazi iz autorovog stanja koje ga goni da izjavi da više nema kulturu i da više ne može tako da živi.²⁴ Vonegatovi pokušaji da upotrebi precizne opise su često neuspešni, pa tako ilustracije²⁵ zamenjuju jezička pomagala da bi na drugačiji način prikazale kulturu *đubreta*.²⁶ Vonegat u ovom romanu predstavlja jednu novu realnost u kojoj su vanzemaljci ti koji pokušavaju da razumeju strani/ Zemaljski svet – tako autor preokreće konvencije naučne fantastike. Američko društvo predstavljeno je kao vanzemaljsko uz pomoć naratora koji sa Zemlje odlazi na vanzemaljsku planetu. Time što je narator u poziciji da vanzemljcima objašnjava kako funkcioniše život na Zemlji, autor koristi tehniku *defamilijarizacije*, koja je karakteristična za metafikciju. Vo smatra da ova tehinka ima satiričku funkciju, ali i da pokazuje da je Vonegat svestan da ne može da „prikaže kritiku prihvaćenih kulturnih oblika predstavljanja unutar tih istih oblika”. (Waugh, 1996: 8) *Breakfast of Champions* je kolaž u kome su uklopljeni razni žanrovi, teme, ideje i likovi - sve ono što je karakteristično za Vonegatovu prozu. Ovaj roman je poseban zato što se metafikcija dovodi na viši nivo u odnosu na prethodne romane. Vonegat nije samo komentator svoje tehnike pripovedanja ili postupaka svojih likova, već on ima određenu vrstu interakcije sa njima, postaje žrtva njihovih postupaka. Ovo više nije ona prethodno definisana metafikcija, sada je to, kako je Tali naziva, *hiperfikcija* ili možda čak *patafikcija*, jer naglašava apsurd ove tehnike, kao što patafizika Alfreda Džarija (Alfred Jarry) parodira metafiziku (Tally, 2009: 174). Parodija metafikcije ogleda se u savršenom primenjivanju principa metafikcije i izvrtanju tih principa. Poteškoću u razumevanju romana *Breakfast of Champions* predstavlja problematični odnos autora i naratora, što kasnije problematizuje odnos autor-narator-lik i naravno odnos autor-narator-tekst, koji je od ključne važnosti za metafikciju.

24 “I have no culture, no humane harmony in my brains. I can’t live without a culture anymore.” (Vonnegut, 2000: 5)

25 U romanu se javlja mnoštvo autorovih ilustracija koje prikazuju jednostavne predmete i simbole.

26 “I think I am trying to clear my head of all the junk in there—the assholes, the flags, the underpants. Yes—there is a picture in this book of underpants. I’m throwing out characters from my other books, too. I’m not going to put on any more puppet shows. I think I am trying to make my head as empty as it was when I was born onto this damaged planet fifty years ago.” (Vonnegut, 2000: 5)

Metafikcijski romani ne priznaju tradicionalnog autora kao transcendentno biće koje uz pomoć mašte i diskursa, koji je u suštini monolog, stvara novi *uređeni* svet - *autor* je samo proizvod već postojećih tekstova. (Waugh, 1996: 16) To je nešto sa čime se Vonegat očigledno slaže.²⁷ “Znam ko je izmislio Kilgora Trauta. Ja sam to učinio.”²⁸ Upotreba zamenice *ja* potvrđuje da je narator romana i autor istog. Grir tvrdi da ovo nije baš tako jednostavno kako se čini, i navodi Klinkovica koji kaže da se kod Vonegata oseća borba koju on vodi sa sobom u cilju razdvajanja autora i naratora.²⁹ Ukoliko smatramo da Vonegat koristi zamenicu *ja* tako što personalizuje naratora, ili ukoliko se Vonegat poistovećuje sa svojim likom (kada se pojavi u romanu), onda je odnos autor-tekst pogrešno predstavljen. U onoj meri u kojoj se Vonegat poistovećuje sa svojim naratorom ili sa Kilgorom Trautom (kao svojim literarnim alter egom) u toj meri se on ne može otepeti od njih. Kao lik u romanu *Breakfast of Champions*, Kilgor Traut je pisac naučne fantastike i autor svojih tekstova, ali je i pseudonim pisca u romanu *Jailbird*, što dovodi do nekoliko problema u odnosu autor-tekst (šizofrenija, pseudonimija i određivanje granica). Narator romana *Breakfast of Champions* utiče na *tekstualnu šizofreniju*, ali uzima šizofreniju i kao temu (kaže za sebe da sumnja da je bolestan,^{30a} i glavni lik romana, Dvejn Huver, pati od istog poremećaja sa simptomima kao što su eholalija i paranoja). Naratora ovog romana ne možemo razdvojiti od Kurta Vonegata, ali u isto vreme nismo sigurni da je narator zapravo Kurt Vonegat, tako nemogućnost razlučivanja između stvarnosti i fikcije postaje prvi korak ka šizofreniji teksta. Narator pokušava da uzdigne sebe iz pozicije lika

27 “As for myself: I had come to the conclusion that there was nothing sacred about myself or about any human being, that we were all machines, doomed to collide and collide and collide. For want of anything better to do, we became fans of collisions. Sometimes I wrote well about collisions, which meant I was a writing machine in good repair. Sometimes I wrote badly, which meant I was a writing machine in bad repair. I no more harbored sacredness than did a Pontiac, a mousetrap, or a South Bend Lathe.” (Vonnegut, 2000: 219-220)

28 “I do not know who invented the body bag. I do know who invented Kilgore Trout. I did./ I made him snaggle-toothed. I gave him hair, but I turned it white. I wouldn’t let him comb it or go to a barber. I made him grow it long and tangled./ I gave him the same legs the Creator of the Universe gave to my father when my father was a pitiful old man. They were pale white broomsticks. They were hairless. They were embossed fantastically with varicose veins.” (Vonnegut, 2000: 32)

29 Klinkowitz, J. (1982). *Kurt Vonnegut*. London: Methuen. (pp. 43)

30 “I did not and do not know for certain that I have that disease” (Vonnegut, 2000: 194).

u poziciju sile izvan teksta³¹. Grir smatra problematičnim to što narator romana tvrdi da je autor istog, i navodi Fukoa koji kaže da se čak ni roman koji je pripovedan u prvom licu nikada ne odnosi na pisca i da se uloga autora otkriva onda kada je potrebno napraviti distinkciju između autora i naratora.³² Kada se autor pojavi u tekstu, kao što to Vonegat često čini, on se može tumačiti kao *lik koji jednostavno glumi ulogu autora* - ovakvo određivanje uloga je postalo često u savremenoj književnosti kao oruđe uz pomoć koga autor iskazuje svoja mišljenja o pisanju. „Čak kada bi narator nazvao sebe Kurtom Vonegatom, on bi i dalje bio samo narator ili lik po imenu Kurt Vonegat – ime Kurt Vonegat ne bi bilo odvojeno od dela, ali bi Kurt Vonegat, osoba, bio još više udaljen. Reći „Ja sam autor ovog teksta, ja sam Kurt Vonegat,” ne poistovećuje čoveka sa naratorom, *ja* nazvano Kurt Vonegat, već naglašava njihovo *postojanje* kao reči. Kada bi Vonegat, kao kritičar potvrdio, da, *ja* sam narator romana *Breakfast of Champions*, Kilgor Traut je *moj* lik, još više bi se udaljio od svog dela, postavši kritičar koji govori o autoru koji piše o naratoru koji tvrdi da je autor.”³³ (Greer, 1989: 312-314)

Čini se da roman *Breakfast of Champions* kroz sopstvenu šizofreniju postaje tekst bez autora. *Pisac* ovog romana kaže da je pokušavao da se drži na distanci od haosa koji je napravio. Ipak, on biva umešan u taj kaos više puta

31 “The bartender took several anxious looks in my direction. . . . I did not worry about his asking me to leave the establishment. I had created him, after all [H]e went on staring at me, even though I wanted to stop him now. Here was the thing about my control over the characters I created: I could only guide their movements approximately, since they were such big animals.” (Vonnegut, 2000: 202)

32 “It is well known that in a novel narrated in the first person, neither the first person pronoun, the present indicative tense, nor, for that matter, its signs of localization refer directly to the writer, either to the time when he wrote, or to the specific act of writing.” Foucault, M. (1977). What Is an Author. Translated by Donald E. Bouchard and Sherry Simon. In Bouchard, D.E. (ed.). *Language, Counter-Memory, Practice*. Ithaca: Cornell University Press. (pp. 129)

33 “Even if the narrator had named himself Kurt Vonnegut, he would still only be a narrator or character named Kurt Vonnegut- the name Kurt Vonnegut would not be separate from the work, but Kurt Vonnegut the person would be even farther removed. To say, “I am the author of this text, I am Kurt Vonnegut,” does not identify the human being with the narrator, the “I” named Kurt Vonnegut, but emphasizes their “existence” as words. If, as a critic, Vonnegut asserted that, yes, “I” am the narrator of *Breakfast of Champions*, Kilgore Trout is “my” character, he would remove himself even farther from “his” work, becoming then a critic speaking of an author who writes of a narrator who claims authorship.”

i povređen.³⁴ Narator, na taj način, ismeva ideju granice između autora i svoje fikcije. Udaljiti se od teksta znači pisati o likovima, odnosno pretpostaviti da autor može da *izmisli* lika i tako postavi granice između sebe i svoje fikcije. Kad počne da postoji kao lik u svojoj fikciji, autor prestaje da postoji kao autor. Da li isto važi i za njegove fiktivne likove – onda kada nisu više fiktivni, kada imaju interakciju sa autorom koji je stvaran – koji im je status?³⁵ Prelaženje granica teksta predstavlja klimaks romana – Dvejn Huver pročita priču Kilgora Trauta i odmah poveruje u nju (i Dvejn Huver i ta priča su fikcionalni, ali na različitim nivoima). Nemoguće je napraviti razliku između *stvarnog sveta* Dvejna Huvera (koji je za nas fikcionalni svet) i *fikcionalnog sveta* Trautove priče (koji je za nas fikcionalni svet unutar fikcionalnog sveta), pa je tako nemoguće opisati naratora romana *Breakfast of Champions* kao odvojeni entitet u odnosu na tekst i druge likove. Ukoliko posmatramo ovaj tekst kroz prizmu *autor kao lik* i obrnuto, onda tvrdimo da su autor i lik odvojeni. Ova podela postaje besmislena kada Traut pita naratora da li je i on učesnik *Festivala umetnosti* u Midlendu, a narator odgovara da je on sa *Festivala Svega*³⁶. *Pisac* pati od šizofrenije, bar kako on tvrdi,³⁷ i Grir ovakave naratorove izjave povezuje sa tvrdnjama da oni koji pate od šizofrenije ne mogu izgovoriti reč *ja*. Narator želi da potvrdi da mu je bolje tako što stalno ponavlja tu reč, jer smatra da tako uspeva da postavi granicu između sebe i drugih, ili sebe i teksta koji piše. Koliko god narator tvrdio da je autor izvan teksta, to jednostavno nije

34 “As for myself: I kept a respectful distance between myself and all the violence - even though I had created Dwayne and his violence and the city, and the sky above and the Earth below. Even so, I came out of the riot with a broken watch crystal and what turned out later to be a broken toe. Somebody jumped backwards to get out of Dwayne’s way. He broke my watch crystal, even though I had created him, and he broke my toe.” (Vonnegut, 2000: 274)

35 „The thing was: Trout was the only character I ever created who had enough imagination to suspect that he might be the creation of another human being. He had spoken of this possibility several times to his parakeet. He had said, for instance, “Honest to god, Bill, the way things are going, all I can think of is that I’m a character in a book by somebody who wants to write about somebody who suffers all the time.” (Vonnegut, 2000: 240-41)

36 “I am from the Everything festival” (Vonnegut, 2000: 291).

37 “This much I knew and know: I was making myself hideously uncomfortable... by refusing to believe what my neighbors believed. I am better now. Word of honor: I am better now. I was really sick for a while, though. I sat there in the lounge of my own invention, and stared through the leaks at a white cocktail waitress of my own invention.” (Vonnegut, 2000: 194)

moгуće – narator romana *Breakfast of Champions* je deo *svog* teksta onoliko koliko je Huver deo Trautovog. (Greer, 1989: 315-317) Ovakvu metafikciju možemo nazvati *šizofrenom metafikcijom*, jer nismo sigurni ko je uopšte Kurt Vonegat i ko je onaj ko piše refleksivno o pisanju. Ovo je jedan od primera kako Vonegat dovodi principe metafikcije do apsurd.

Metafikcija se bavi odnosom realnog i fikcionalnog sveta. Trautovo insistiranje da ogledala zove *pukotinama* (eng. leaks) i da zamišlja da su ona portal u drugi univerzum³⁸, aludira upravo na to da se pokušaj da se u fikcionalnom oslika realni svet mora završiti rušenjem granica između fiktivnog i realnog. Kada se *lik* Vonegata prvi put pojavljuje u romanu, on nosi naočare koje po svojoj sličnosti ogledalima predstavljaju portal u drugu dimenziju – pogled iz realnosti u fikciju³⁹. Primer ovakvog shvatanja odnosa realnosti i fikcije jeste i prethodno spomenuti odnos između autora i naratora, odnosno autora i lika, tj. naratora i lika, ili pak autora i teksta itd. S jedne strane, čini se da roman *Breakfast of Champions* metaforički prikazuje odnos između pisca i njegovog dela. Pisac je jedino ljudsko biće u tom procesu, dok su svi likovi u njegovoj knjizi mašine koje on stvara, koje se ponašaju na određeni način zbog toga kako su programirane ili kako su im *povezane žice*⁴⁰. Ubrzo saznajemo da nije baš tako. *Pisac* izmišlja priču i likove. On upravlja njima i

38 “Trout did another thing which some people might have considered eccentric: he called mirrors *leaks*. It amused him to pretend that mirrors were holes between two universes. If he saw a child near a mirror, he might wag his finger at a child warningly, and say with great solemnity, “Don’t get too near that leak. You wouldn’t want to wind up in the other universe, would you?” (Vonnegut, 2000: 19)

39 “I had come to the Arts Festival incognito. I was there to watch a confrontation between two human beings I had created: Dwayne Hoover and Kilgore Trout. I was not eager to be recognized. [...] I had bought a pair of sunglasses at a Holiday Inn outside of Ashtabula, Ohio, where I spent the night before. I wore them in the darkness now. They looked like this: [...] The lenses were silvered, were mirrors to anyone looking my way. Anyone wanting to know what my eyes were like was confronted with his or her own twin reflections. Where other people in the cocktail lounge had eyes, I had two holes into another universe. I had *leaks*. “Can you see anything in the dark, with your sunglasses on?” she asked me. “The big show is inside my head,” I said.” (Vonnegut, 2000: 201)

40 “So it is a big temptation to me, when I create a character for a novel, to say that he is what he is because of faulty wiring, of because of microscopic amounts of chemicals which he ate or failed to eat on that particular day.” (Vonnegut, 2000: 4)

njihovim postupcima⁴¹, i u svakom trenutku zna šta će se desiti sledeće⁴². Vonegat takvo znanje ne poriče – odmah nam kaže koji će biti ishod i naglašava da njega predstojeći događaji ne mogu iznenaditi. Ali kada Rabo Karabekian održi govor o značaju umetničkog dela i njegovoj simbolici, Vonegat je iznenađen njegovim rečima.⁴³ Vonegat tako izvrće metafikciju – on je taj koji stvara svoje likove, ali ujedno ne može da ih kontroliše.⁴⁴ Mi od njega ne možemo očekivati da poštuje pravila čak i ako su to pravila koja je sam odredio. Slobodna volja nije sadržana u pravilima nego upravo u haosu. Vo, na primer, govori o tome kako Mjuriel Spark (Muriel Spark), gleda na pojam *slobode* koji je od velike važnosti za tekst metafikcije. Likovi su zarobljeni u knjizi koju piše autor, a ljudi u knjizi koju piše Bog. Tu se uočava analogija između fikcije i života – ideja da smo svi zarobljeni u priči koju neko drugi smišlja. Džon Faulz smatra da samo može biti autorska igra tvrditi da likovi mogu imati slobodnu volju (Waugh, 1996: 119), kao što to Vonegat nagoveštava u romanu *Breakfast of Champions*. Svrha postojanja njegovih likova jeste da mu omoguće pogled u jedan novi svet, da budu njegove oči i uši.⁴⁵ Na ovaj način Vonegat parodira metafikciju, tj. stvara *patafikciju*.

-
- 41 “Give me a Black and White and water,” he heard the waitress say, and Wayne should have pricked up his ears at that. That particular drink wasn’t for any ordinary person. That drink was for the person who had created all Wayne’s misery to date, who could kill him or make him a millionaire or send him back to prison or do whatever he damn pleased with Wayne. That drink was for me.” (Vonnegut, 2000: 192,193)
- 42 “As for the fortune I might have told for the waitress, this was it: “You will be swindled by termite exterminators and not even know it. You will buy steel-belted radial tires for the front wheels of your car. Your cat will be killed by a motorcyclist named Headley Thomas, and you will get another cat.”(Vonnegut, 2000: 204)
- 43 “Karabekian slid off his barstool so he could face all those enemies standing up. He certainly surprised me. I expected him to retreat in a hail of olives, maraschino cherries and lemon rinds. But he was majestic up there [...]” (Vonnegut, 2000: 221)
- 44 “Here was the thing about my control over the characters I created: I could only guide their movements approximately, since they were such big animals. There was inertia to overcome. It wasn’t as though I was connected to them by steel wires. It was more as though I was connected to them by stale rubberbands.” (Vonnegut, 2000: 202)
- 45 “There was a message written in pencil on the tiles by the roller towel. This was it: [What is the purpose of life?]. Trout plundered his pockets for a pen or pencil. He had an answer to the question. But he had nothing to write with, not even a burnt match. So he left the question unanswered, but here is what he would have written, if he had found anything to write with: „*To be the eyes and ears and conscience of the Creator of the Universe, you fool.*” (Vonnegut, 2000: 67)

Strategije metafikcije, kao i strategije postmodernizma uopšte, ponekad se čine samo kao nastavak modernističkih tehnika, s obzirom na to da su sve one zapravo reciklirane. Kada je u pitanju roman sa više naratora ili perspektiva, ukoliko dođe do promene perspektive, u modernizmu, čitalac ima prostora da se na nju navikne. U metafikciji je slučaj nešto drugačiji. Kontradiktorni svetovi istovremeno postoje – likovi iz fikcionalnog mogu preći u realni svet, a autor iz realnog u svet romana. Ovaj problem se rešava ili kroz „svesnost lingvističke realnosti samog teksta” ili kroz „prihvatanje postojanja međusobno isključivih realnosti ili *svetova*.” (Waugh, 1996: 102-103) Neki pisci metafikcije upotrebljavaju tu tehniku takozvanog *loma okvira* (eng. frame-breaking) kada autor uskače u svet fikcije. Ovaj lom okvira ili prelaženje granica narativa nije nova odlika književnosti karakteristična za postmodernizam i javlja se još u književnosti od 17. veka. (Nicol, 2009: 37) Vonegat ulazi u roman, posmatra svoje likove, komentariše njihove postupke, tvrdi da, kao njihov *Tvorac*, on zna šta im sledi u budućnosti, ali ponekad nije siguran zašto postupaju na određeni način. To nije najzanimljiviji aspekt ovog nestabilnog odnosa između likova i njihovog tvorca. Njegova interakcija sa sopstvenim likovima se ne završava baš najbolje. Kada se susretne sa Huverom, u haosu koji nastaje, završava sa slomljenim prstom na nozi. Baš onda kada je doneo odluku da se drži po strani on biva uvučen u nasilje i povređen. Kasnije, na putu da se sretne sa Trautom i podari mu slobodnu volju, kaže da se ničeg nije plašio, što smatra suludim, posebno kada *imaš posla sa tako opasnim materijalom*.⁴⁶ Nenadano (važno je naglasiti da je bilo *nenadano*, zato što nije trebalo biti), jedan od likova koji se često javlja u Vonegatovim romanima, pas Kazak, napadne Vonegata i Vonegatu se od straha povuku testisi u abdomen⁴⁷. Iako bi Vonegat trebalo da ima kraljevski tretman kada uskoči u sopstveni roman, jer lako može

46 “When I got out of my Plymouth *Duster*, I feared nothing. That was foolish of me. A writer off-guard, since the materials with which he works are so dangerous, can expect agony as quick as a thunderclap. / I was about to be attacked by a Doberman pinscher. He was a leading character in an earlier version of this book.” (Vonnegut, 2000: 285)

47 “But my body took one defensive measure which I am told was without precedent in medical history. It may have happened because some wire short-circuited or some gasket blew. At any rate, I also retracted my testicles into my abdominal cavity, pulled them into my fuselage like the landing gear of an airplane.” (Vonnegut, 2000: 289)

kontrolisati postupke svojih likova, dešava se upravo suprotno. Kako ih on ne može u potpunosti kontrolisati, fikcija može reagovati na neočekivane načine na njegov *prestup*. Fikcija se opire realnosti⁴⁸ i pokušava da dâ sve od sebe da izbací *uljeza* – koji bi u ovom slučaju bio Vonegat kao realna ličnost koja se pretvara da je fikcionalni lik. Prvi znak upozorenja bio je onaj slomljeni prst na nozi, ali se Vonegat ne predaje. Pre nego što uspe da podari fikcionalnom liku slobodnu volju, posebno agresivni pas pokuša da ga preplaši i natera da odustane od prvobitnog plana. Međutim, fikcija ne uspeva da izbací Vonegata, i on ipak razgovara sa Trautom. Vonegat želi da oslobodi Trauta, ali prvo mora da ga ubedi da su njegove sumnje da je fiktivni lik zapravo istinite. Tako ga šalje na Bermude na nekoliko sekundi ili u praznoj ruci projektuje prikaze koje samo Traut može videti.⁴⁹

Na kraju narator oslobađa Trauta, koji je sada slobodan da živi svoj život tj. više nije lik u fikciji. Ovaj roman problematizuje ideju da tekst može da se odnosi na *stvarnost* izvan njega samog. Ako još uzmemo u obzir i to da je Traut Vonegatov alter-ego, i da Vonegat piše čitav roman da bi se sukobio sa fiktivnom verzijom sebe i oslobodio je iz fikcije, na metafikciju u ovom romanu moramo gledati iz ugla parodije. Trautovo putovanje se nastavlja posle romana *Breakfast of Champions*. Nakon susreta sa Vonegatom Traut je oslobođen da slobodno živi i stvara. U realnom svetu on izdaje knjigu⁵⁰, ali kako taj poduhvat ne biva uspešan, on se

48 Možemo uporediti fikciju, koja se opire promenama iz realnog sveta, sa prošlošću koja se opire promenama iz sadašnjosti. Veoma često u pričama o putovanju u prošlost, prošlost ne dozvoljava da bude promenjena. U romanu Stivena Kinga *11.22.63* (2011) o putovanju u prošlost sa ciljem da se zaustavi atentat na Kenedija, kada god glavni lik pokuša da uradi nešto što će promeniti prošlost on se ubrzo nađe u situaciji u kojoj mu je ugrožen život – i tako se prošlost opire promeni. Tako nešto kao da se dešava sa Vonegatom kada pokušava da bude tamo gde mu nije mesto – kao lik u sopstvenoj fikciji.

49 “I had nothing in my hand ... [h]e saw that I held an apple ...” (Vonnegut, 2000: 293).

50 *Venus on the Half-Shell* (1974) je naučnofantastični roman napisan pod pseudonimom Kilgor Traut, dok je pravi autor Philip José Farmer. Sve je počelo od priče koju je napisao Vonegat, ali potpisao pseudonimom Traut, i koja se pojavila u romanu *God Bless You, Mr. Rosewater* (1965). Farmer je iz te priče kasnije razvio čitav roman. U slučaju *Venus on the Half-Shell* pseudonimija predstavlja problem stvaranja granica između fikcionalnog i realnog sveta. Ime fikcionalnog lika (Kilgor Traut) uzeto je kao pseudonym za izdavanje knjige u realnom svetu. Ovo onda biva knjiga koju izdaje Kilgor Traut i koja nikakve veze nema sa Kurtom Vonegatom. Kao što ime Kilgor Traut na korice ovog romana

vraća kući. Posle *Breakfast of Champions* sledi roman *Slapstick* u kome se Traut ne pojavljuje (možemo pretpostaviti da se za to vreme bavio pisanjem prvog romana koji će biti regularno izdat⁵¹), ali se vraća već u sledeći, *Jailbird*⁵², kao Bob Fender, pisac naučne fantastike, koji piše pod pseudonimom Kilgor Traut.⁵³ Ovaj Trautov povratak možemo tumačiti na razne načine, jedan od kojih može biti kao njegov povratak u fikciju nakon što je bio pušten u realni svet, jer jednostavno spoljašnji, tj. svet izvan fikcije, ne postoji. Samo Trautovo ime (eng. trout - u prevodu *pastrmka*) nagoveštava da je njega nemoguće u potpunosti kontrolisati. (Greer, 1989: 321, 325) Vonegatov fiktivni alter ego mora ostati u fikciji, ako Vonegat želi da ostane u realnosti.

Patriša Vo govori o *okviru* teksta koji postavlja granice između sveta realnosti i sveta fikcije – da li je okvir nešto materijalno kao fizički početak i završetak romana ili je nešto više od toga? Autorka upoređuje modernističke tekstove sa metafikcijskim, koji su više postmodernistički – dok u modernizmu tekst počinje *in medias res*, metafikcijski romani počinju diskusijom o samim počecima i granicama. Savremena metafikcija stavlja akcenat na *okvire*, na to da je život jedino moguće gledati uz pomoć okvira za koje često ne znamo gde počinju, a gde se završavaju. (Waugh, 1996: 28-29) Većina Vonegatovih romana uokvirena je ramom metafikcije u cilju da pokažu da se do realnosti može doći samo kroz tekst. U romanu *Cat's Cradle* narator nam naglašava da ovo što on piše jeste knjiga o atomskoj bombi, i tako priči daje neku vrstu okvira. *Breakfast of Champions* se opire bilo kakvim ograničenjima jer su ona nametnuta⁵⁴.

ne dokazuje da je Traut *stvaran* tako ni ime Kurt Vonegat na koricama romana *Breakfast of Champions* ne dokazuje da je Vonegat *stvaran*. Trautovo pojavljivanje u ulozi autora *Venus on the Half-Shell* izaziva konfuziju kod publike, tako da Farmer na sledećem izdanju mora da stavi svoj potpis i sliku na korice knjige, tako da roman više nije Trautovo delo. (Greer, 1989: 322-323)

51 *Venus on the Half-Shell*

52 Što je simbolično samo po sebi, jer je Traut upravo to, jedna zatvorska ptica, koja može da pevuši samo unutar zidova fikcije.

53 "Yes-Kilgore Trout is back again. He could not make it on the outside. That is no disgrace" (Vonegat, 1981: ix)

54 "I had no respect whatsoever for the creative works [...] of Beatrice Keedsler [because she] had joined hands with other old-fashioned storytellers to make people believe that life had leading characters, minor characters, significant details, insignificant details, that it had lessons to be learned, tests to be passed, and a beginning, a middle, and an end." (Vonnegut, 2000: 209)

Roman se završava samo onda kada pisac odluči da prestane da piše, pošto uvek ima još nešto da se kaže⁵⁵. Čini se onda kontradiktorno to što ovaj roman ima predgovor i epilog, ako roman već ne može imati početak i kraj. Grir na to posmatra samo kao na produžetak ITD strukture (1989: 318), ali možemo na to gledati kao na još jedan način koji Vonegat pronalazi da parodira tehnike metafikcije.

Na osnovu niza postmodernističkih tehinka i ideja koje Vonegat koristi u svojoj prozi, ne preostaje nam ništa drugo nego da zaključimo da je on istinski postmodernista. Možemo ga nazvati i piscem metafikcije, kako to čini Patriša Vo. Sudeći po primerima koje smo prethodno naveli u ovom radu, nesumnjivo je da su Vonegatovi romani *dijegetički metafikcionalni*, po distinkciji koju pravi Linda Hačon, jer su svesni svojih procesa pripovedanja, ali se javljaju i u *otvorenoj* i *prikrivenoj* formi. *Prikrivenu* formu karakteriše metafikcija koja je prisutna na nivou strukture i nije očigledna, autorefleksivna je, ali ne mora biti samosvesna. Ovakav oblik metafikcije možemo primetiti u Vonegatovim romanima kao što su *Cat's Cradle*, *Hocus-Pocus*, *Mother Night*, *Galapagos* i *Jailbird*, u kojima metafikciju uočavamo upravo u strukturi teksta, jer u predgovorima ovih romana ili sistematično kroz tekst ukazuje se na okvir priče i na to u kom se odnosu prema tekstu nalazi Vonegat, kao autor, narator ili urednik. Ovi romani su češće autorefleksivni nego samosvesni - autorefleksiju prepoznavamo u onim segmentima gde narator pripoveda o svom pripovedanju, kao kada, na primer, narator romana *Galapagos* objašnjava zašto stavlja zvezdicu pored imena likova. Svi ovi romani nisu neophodno i samosvesni zato što ne potvrđuju da su svesni svoje fikcionalnosti. U romanima *Breakfast of Champions* i *Slaughterhouse-Five* metafikcija je očigledna i prepoznaje se na raznim nivoima, od strukture do komentara na račun pripovedanja. Metafikcija u ovim romanima jeste u *otvorenoj* formi, koja je i autorefleksivna i samosvesna i goni čitaoca da što pre postane svestan svoje aktivne uloge u stvaranju značenja teksta. Vonegat u ova dva romana obilato i stručno koristi tehnike metafikcije (*mise-en-abîme*, alegoriju, metaforu i

55 "The proper ending for any story about people it seems to me, since life is now a polymer in which the Earth is wrapped so tightly, should be ... ETC. And it is in order to acknowledge continuity of this polymer that I begin so many sentences with "And" and "So," and end so many paragraphs with "... and so on." (Vonnegut, 2000: 228)

defamilijarizaciju) da bi opisao proces stvaranja, ali i da bi davao primere i parodirao kako razne žarnove (kao što su naučna fantastika ili porno-grafija), tako i tehnike postmodernizma kao što je metafikcija. Vo smatra da svaki pisac metafikcije odgovara na dva problema u svojoj fikciji – na status samog književno-fikcionalnog diskursa u pogledu referencijalnosti, i status fikcionalnih likova koji u isto vreme i postoje i ne postoje (Waugh, 1996: 88-90). Vonegat se poigrava problemom referencijalnosti fikcionalnog teksta do te mere da ga dovodi do parodije, posebno u romanu *Breakfast of Champions* u kome nismo sigurni da li autor Kurt Vonegat piše ovu priču koja je fikcionalna dok sporadično ubacuje elemente iz sopstvene realnosti, ili je Kurt Vonegat narator unutar fikcionalnog sveta čiji ulazak u roman nije rušenje granica između realnog i fiktivnog, već određivanje nivoa fikcionalnosti unutar same fikcije. Status fikcionalnih likova u ovom romanu je takođe doveden u pitanje prvo sa Vonegatom, koji istovremeno i postoji i ne postoji, jer je ujedno i fiktivni lik i realna ličnost. Vonegat ovo dovodi do parodije onda kada njegovom literarnom alter-egu i glavnom liku romana, Kilgoru Trautu, podari slobodnu volju, i on izlazi sa stranica knjige u realni svet.

Zaključak

U romanu *Slaughterhouse-Five* su prisutni mnogi elementi koji su karakteristični za metafikciju: pomeranje granica između fiktivnog i realnog, komentarisanje samog romana i pripovedačkih tehnika upotrebljenih u njemu, problematika statusa likova, kao i Vonegatov povremeni prelazak iz realnog u fikcionalni svet. Čini se kao da je Vonegat ovde upotrebio metafikciju, tačnije istoriografsku metafikciju, sa iskrenom namerom da kroz samosvesni i autorefleksivni narativ pokaže strahote rata, ali ujedno i subjektivnost istorije. Naznake parodije metafikcije ne možemo primetiti u Vonegatovim naporima da napiše *antiratnu* knjigu. U romanu *Breakfast of Champions* prepoznavamo književnika koji je prevazišao prethodno korišćene tehnike. Metafikcija je i u ovom romanu izvanredno upotrebljena. Tehnika *priče u priči* je usavršena, sa Trautovim naučnofantastičnim romanima koji se pojavljuju tačno onda kada nam je potrebna kašičica vonegatskog seruma – alegorija na politiku, stanje društva, zagađenja

životne sredine itd. Paradoks ulaska autora u tekst je akcentovan tačno toliko da istovremeno čitaocu prija i smeta. *Defamilijarizacija* se obilato koristi tako što se prosti pojmovi objašnjavaju i ilustruju kao za nekog ko nije sa ove planete. *Nervozni predmeti*, u obliku naučnofantastičnih priča, autobiografskih elemenata, pesmica, ilustracija itd. samo se gomilaju. Ono što nas goni da ovakvu vrstu fikcije nazovemo pre *patafikcijom* nego metafikcijom, jeste to što neke tehnike metafikcije Vonegat dovodi do apsurdna. Razdvajanje autora od naratora postaje nemoguće, a još teže razlučivanje između autora i lika Vonegata onoga trenutka kada Vonegat odluči da uđe u tekst. On upravo želi da naglasi da i jeste nemoguće povući crtu između autora, naratora i određenih likova upravo zato što je to ogroman izazov za samog autora koji ih sve stvara. Pored toga što postaje lik u svojoj fikciji, on tvrdi da ne može u potpunosti da kontroliše svoje likove. Više puta ga postupci sopstvenih likova iznenade, kao kada Karabekian drži govor, kada šanker ima želju da izbací Vonegata iz salona u kome se održava *Festival umetnosti*, ili kada Traut odbija da se odazove na Vonegatovo dozivanje na poslednjim stranama romana. Iskrena je borba između onoga što autor očekuje od svojih likova i onoga što oni *moraju* činiti. U trenucima kada Vonegata sopstveni likovi fizički povređuju zapažamo da fikcija odbacuje realnog autora, želi da ga se otarasi iako je ona samo kreacija nastala u njegovoj uobrazilji. Isto tako ni realnost ne može prihvatiti fiktivnog lika – Vonegat daruje Trauta slobodnom voljom da ode u svet i stvara, ali on se u realnom svetu ne može zadržati i vraća se u fikciju. Vonegat na taj način želi da parodira i dovede do ekstremnih proporcija nestabilnost granice između fikcije i realnosti. Vonegat je svoj unutrašnji sukob (i nemogućnost razrešenja istog) između sebe kao autora i realne ličnosti, svog literarnog alter-ega i fikcionalnog Vonegata, kao i između svih ovih persona i likova u fikciji uspešno prikazao u romanu *Breakfast of Champions*. Vonegat ovde stručno primenjuje elemente metafikcije, tj. tehnike postmodernizma, a onda ih izlaže parodiji, baš kao pravi postmodernista.

Literatura

- Clancy, L. (1971). Running Experiments Off: An Interview. In Allen, W. R. (ed.). (1988). *Conversations with Kurt Vonnegut* (pp. 46-56). Jackson and London: University Press of Mississippi.
- Gibbs, A. (2014). *Contemporary American Trauma Narratives*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Greer, C. (1989). Kurt Vonnegut and the Character of Words. *The Journal of Narrative Technique*, Vol. 19, No. 3, 312-330. [on-line]. Dostupno preko: JSTOR. [25.05.2016.]
- Hutcheon, L. (2014). *Narcissistic Narrative: the Metafictional Paradox*. Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
- King, S. (2011). *II.22.63*. London: Hodder & Stoughton.
- McLaughlin, F. (1973). An Interview with Kurt Vonnegut, Jr. In Allen, W. R. (ed.). (1988). *Conversations with Kurt Vonnegut* (pp. 66-75). Jackson and London: University Press of Mississippi.
- Nicol, B. (2009). *The Cambridge Introduction to Postmodern Fiction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Tally Jr, R. T. (2009). A postmodern iconography: Vonnegut and the great American novel. In Boyle, E. & Evans, A. (2009). *Reading America: New Perspectives on the American Novel* (pp. 163-178). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing.
- Vonnegut, K. (1980). How to write with style. *IEEE Transactions on Professional Communication*, Vol. PC-24, NO. 2. [on-line]. Dostupno preko: <http://kmh-lanl.hansonhub.com/pc-24-66-vonnegut.pdf> [27.05.2016]
- Vonnegut, K. (1981). *Zatvorska ptičica*. Preveo sa engleskog Omer Lacomica. Zagreb: Znanje.
- Vonnegut, K. (1994). *Galapagos*. London: Flamingo.
- Vonnegut, K. (2000). *Breakfast for Champions*. New York: The Random House Group Limited.
- Vonnegut, K. (2009). *Mother Night: a novel*. New York: Random House Publishing Group.
- Vonnegut, K. (2010). *Slapstick or Lonesome No More!* New York: Random House Publishing Group.

- Vonnegutt, K. (2011). *Klanica-PET ili dečji krstaški rat*. Preveo sa engleskog Branko Vučićević. Beograd: Narodna Knjiga Alfa.
- Vonnegut, K. (2013). *Svračije noge*. Preveo sa engleskog Goran Skrobonja. Beograd: Paladin.
- Vonnegut, K. (2014). *Hokus Pokus*. Preveo sa engleskog Zoran Paunović. Beograd: Dereta.
- Waugh, P. (1996). *Metafiction: the Theory and Practice of Self-conscious Fiction*. London and New York: Routledge.

Milica B. Abramović

Summary

METAFICTION IN KURT VONNEGUT'S PROSE

Metafiction, or fiction about fiction, according to Patricia Waugh, is a fictional text which is self-conscious of its status as fiction, and continuously draws reader's attention to that status and to the relationship between reality and fiction. Although metafiction can be detected in most experimental texts, this type of fiction became most popular in postmodernism. By comparing the principles of metafiction, the way they are defined by Patricia Waugh and Linda Hutcheon, with metafictional elements in Kurt Vonnegut's novels, the objective of this essay is to show the manner in which Vonnegut uses this technique in his fiction. Through literary analysis of the novel *Breakfast of Champions* it becomes obvious that Vonnegut bends metafiction and makes it absurd. Absolute confusion, which is the result of an attempt to determine who is Kurt Vonnegut in this novel (author, narrator, character or *intruder*), and Vonnegut's passing through the portal from reality into fiction (in which he cannot control his characters) indicate that Vonnegut surpasses the techniques of metafiction and intentionally parodies them.

Key words: Kurt Vonnegut, *Breakfast of Champions*, *Slaughterhouse-Five*, metafiction, parody

О МЕТАФОРИЧНОЈ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈИ МУДРОСТИ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Овај рад има за циљ да предочи начине на које се МУДРОСТ концептуализује у српском језику. У теоријском смислу, рад се заснива на савременој когнитивистичкој теорији појмовне метафоре. Три су конкретна циља овог истраживања: 1) да се установи списак изворних домена којима се концептуализује мудрост, 2) да се истакну метонимијски механизми помоћу којих долази до реализације уочених метафора, и 3) да се уоче сликовне метафоре код којих је мудрост, барем делимично, у улози циљног домена. За потребе дефинисања појма мудрости, послужили смо се тринаестом књигом *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности (у тексту рада: РСАНУ) из 1988. године. Готово сви коришћени метафорички језички примери потичу из *Електронској коријуса савременој српској језика* из 2013. године. Сви преостали преузети су из горе поменутог речника. На крају, рад ће пажњу посветити и разлици између позитивних и негативних конотативних вредности мудрости.

Кључне речи: појмовна метафора, сликовна метафора, метонимијска мотивација метафоре, концептуализација, мудрост, изворни домен, вертикална просторна схема.

1. ТЕОРИЈСКИ ОКВИР

1.1. О МЕТАФОРИ – Једно од кључних открића когнитивне лингвистике, чијем је развоју највећи допринос дала студија под насловом *Metaphors we Live by* Џорџа Лејкофа [George Lakoff] и Марка Џонсона [Mark Johnson], јесте закључак да метафора није само одлика елоквенције и украс шароликог књижевног језика, већ најпре је-

* gphwchamp@gmail.com

дан суштински, свеприсутни механизам човековог мишљења (Lakoff & Johnson 1980). Овакав поглед на људско мишљење утемељен је на теоријском конструкту појмовне метафоре, чија „суштина јесте у разумевању и доживљавању једне ствари [појма] помоћу неке друге ствари [појма] (Lakoff & Johnson 1980: 5)“. При томе, када говоримо искључиво о појмовној метафори, „разумевање и доживљавање појмова“ одвијају се искључиво на појмовној, менталној равни. Сликовне метафоре, које су у односу на појмовну метафору базичније по томе што за изворни и циљни домен немају појмове, већ, когнитивистички гледано, простије, чулима вида и слуха лако доступне слике (Кликовац 2008), за овај ће рад такође бити релевантне, али у знатно мањој мери.

Иначе, појмовне метафоре реализују се посредством метафоричких језичких израза, при чему основни образац појмовне метафоре гласи: А (циљни, апстрактни појмовни домен) ЈЕСТЕ Б (конкретнији, чулима сазнатљив изворни домен)¹. При реализацији метафора, између својстава, тј. конституентских елемената изворног и циљног домена долази до уочавања некаквих сличности, што затим омогућава појмовна пресликавања – основу за постанак сваке појмовне метафоре² (Lakoff & Johnson 1980; Kövecses 2010).

За овај рад, поред појмовне и сликовне метафоре, која јесте наш кључни појам, релевантни ће бити и појмови оријентационе метафоре и појмовне метонимије. Међутим, о дефиницији ових концепата речи ће бити у каснијем делу рада, и то онда када сам текстуални садржај то буде захтевао. У наставку следи тумачење нашег циљног домена – мудрости.

1.2. О МУДРОСТИ (РСАНУ) – Основно значење *мудрос̑ти* гласи: „особина, својство онога који је мудар, уман, који је способан да

1 На пример, у метафоричком језичком изразу *јорей̑ти од љубави* реализована је појмовна метафора ЛУБАВ ЈЕ ВАТРА.

2 У метафоричком језичком изразу из прве фусноте може се уочити сличност између чињенице да заљубљена особа, услед доживљених физиолошких реакција, у телу осећа пријатну топлоту, и чињеница да ватра производи пријатну топлоту. Дакле, реч је о следећем појмовном пресликавању: топлота у телу заљубљене особе (својство циљног домена А) јесте топлота ватре (својство изворног домена Б).

умно, зрело, интелигентно расуђује“ (РСАНУ 1988: 240). При томе, *мудар* јесте онај „који се одликује великом памећу, [који је] веома паметан, уман, разуман, разборит, разложен [1.а]“, као и онај „који садржи, одражава [...] искуство, [који је] заснован на искуству, знању [1.б.]“ (РСАНУ 1988: 233). Дакле, мудрост у својој основи подразумева *зрелосћ*, *разборићосћ*, *умну бисћирину*, *разумносћ*, *велико живоћно искусћиво* и *висок инћелекћуални каћацићиет*. Јасно је да се ради о појму чијем се најосновнијем значењу приписује изразито позитивна евалуација.

Затим, друго значење мудрости, раслојено на две различите дефиниције, гласи: „2.а. мудро, паметно понашање, поступак“; „2.б. оно што је вешто, спретно изведено, вештина; довитљивост, лукавство“ (РСАНУ 1988: 240). Одавде сазнајемо да појам мудрости обухвата и *вешћи*, *довитћљиве ћосћућике*, вербалне или физичке, па чак и *лукавсћиво*, на које се каткада гледа уз негодовање, као на нешто непоштено – „Таква државничка мудрост за осуду је“ [пример за пододредницу 2.а.] (РСАНУ 1988: 240). Из ове две дефиниције, међутим, сазнајемо још нешто – а то је да се лексема *мудросћ* може користити по метонимијском начелу ОСОБИНА ЗА ПОСТУПАК КОЈИМ СЕ ИЗРАЖАВА ОСОБИНА.

Такође, мудрост се може односити и на „3. наук[у], ученост, знање“, као и на „4. филозофиј[у] као научн[у] дисциплин[у]“ (РСАНУ 1988: 240), док под одредницом *мудар* налазимо и једно покрајинско значење: „који чува и цени материјалне вредности, штедљив, шкрт“ – „Мудар [у селу Краље, срез бихаћки] значи што и шкрт“ (РСАНУ 1988: 233).

Дакле, под мудрошћу се подразумевају сва она човекова својства које му омогућавају да, у телесном и душевном смислу, неозлеђено превазилази све препреке. Када се овоме појму дода још и списак синонима из *Речника синонима* Павла Ћосића, увид у семантички опсег мудрости постаје целовит: „*умносћ*, *дубокоумље*, *високоумље*, *мисаоносћ*, *дубокомисленосћ*, *инћениозносћ*, *ћродоховљеносћ*, *висћреносћ*, *дубокоумносћ*, *одоховљеносћ*“ (Ћосић 2008: 337). Из дотичног списка посебно наглашавамо речи попут продуховљености и одуховљености, које мудрости, поред већ поменуте рационалне, додају и духовну значењску димензију.

2. АНАЛИЗА КОРПУСА; МЕТОДОЛОГИЈА И ЦИЉЕВИ ИСТРАЖИВАЊА

Већина коришћених језичких примера у овом раду потиче из следећег извора: 1) *Електронски корпус савременој српској језика из 2013*. При томе, разматрани су само они случајеви у којима је лексема *мудросѝ* (у различитим падежним облицима) експлицитно наведена. У том смислу, о квантитативном аспектима анализираних корпуса наводимо следеће: за облик „мудрост“ пронашли смо 945 примера, за облик „мудрости“ 1097 примера, док је за реч „мудрошћу“ пронађено 169 примера. У разматрање су узимани сви они језички примери код којих мудрост није употребљена у њеном основном речничком значењу.

Оновни циљ истраживања јесте да се уоче изворни домени који, при метафоричкој концептуализацији, структуришу наш појам. Споредни циљеви истраживања јесу: 1) да се препознају метонимијски механизми који омогућавају реализацију уочених метафора и 2) да се истакну сликовне метафоре код којих се мудрост појављује као циљни домен. Такође, желимо понешто рећи и о контрасту између негативне и позитивне конотативне вредности *мудросѝ*.

3. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА МУДРОСТИ

3.1. МУДРОСТ ЈЕ ПРЕДМЕТ – Ова метафора се, ако ПРЕДМЕТ схватимо у његовом најопштијем смислу, може реализовати помоћу неколиких глаголских лексема. Мудрост се може може *имати*, (*не*) *поседавати*, *дати*, *добити*, *изгубити*, *наћи*, *одбаци*, *откри* и *користити*.

1) Иако неписмена, *имала* је своју *мудросѝ* и свој начин понашања у животу (ЕК, Ј. Цвијић). 2) „Не вреди“, дометну, „*не поседујемо* више *мудросѝ* старих, окончао се раздобље дивова“ (ЕК, У. Еко)! 3) Због свега тога, Сократ се с разлогом пита: „Да ли би ико од нас престао да живи *поседујући* и *мудросѝ* и интелигенцију и сазнање и сећање, потпуно и о свему, али без уживања, било малог било великог, затим без бола, и да буде сасвим неосетљив према свим таквим стварима“ (ЕК, В. Н. Цветковић). 4) „... *Дај* ми *мудросѝ* да чиним што је исправно и праведно. И учини ме

оруђем своје воље“ (ЕК, www.rts.rs). **5)** У име грађана Србије, молим поштеног налазача да уколико негде нађе *изјубљену йолийичку мудроси̑* одмах обавести власт и опозицију (ЕК, Политика). **6)** Ко оспорава дејство звезда на судбину, *одбацује Божју Мудроси̑* и промисао (ЕК, М. Миланковић). **7)** Ничеова лична трагика је у томе што је тај „иронијски отпор“ према себи самом, своју најлепшу и најдубљу *мудроси̑*, на крају *изјубио* (ЕК, Р. Сафрански). **8)** У минимуму потеза уме да *ошкрије* сву своју *мудроси̑*. Тако црта један Буда. Спокојно мирујући у себи, не узнемираван никаквом страшћу ... (О. Бихаљи-Мерин). **9)** Мораћемо да тражимо начине како да избегнемо најгора решења и да редовно *корисимо* стрпљење, *мудроси̑*, памет и снагу (ЕК, Политика). **10)** Када вукове не можеш победити, онда завијај са њима. То је стара *мудроси̑* коју сам покушао да *искорисим* у ироничном смислу речи (ЕК, Политика).

Већ овде, у десетом примеру, наилазимо на метонимијску мотивисаност метафоре са којом ћемо се често сусретати у наставку. У питању је чињеница да се лексема *мудроси̑* у томе случају односи на пословичну мисао „Када вукове не можеш победити, онда завијај са њима“. Дакле, мудрост овде има значење мудре мисли, тј. изјаве, те се при настанку наведене метафоре да уочити појмовна метонимија МУДРОСТ ЗА МУДРУ МИСАО³. У овој метонимији пак примећује се општије метонимијско начело ОСОБИНА ЗА МАНИФЕСТАЦИЈУ ОСОБИНЕ. Такође, у овоме последњем примеру уочавамо и ироничну, негативну употребу мудрости, која стоји у супротности са њеном позитивном конотативном вредношћу из претходних девет примера.

3.1.1. МУДРОСТ ЈЕ ЛЕП / ДРАГОЦЕН ПРЕДМЕТ – Мудрости се може придавати и естетска вредност. У том смислу, она најпре може бити *лепа*. Затим, њена вредност може се *оцењивати*, при чему она

3 Појмовна метонимија се од метафоре суштински разликује по томе што је за њену реализацију у језику потребан само један когнитивни модел (домен). Односно, општи образац појмовне метонимије гласи – „X ЗА Y“ – при чему X означава појам који, у одређеном језичком контексту, нема само улогу да упућује на појам Y, већ има за циљ и да омогућава његово разумевање. При томе, и један и други појам спадају у семантички опсег истог појмовног домена (Lakoff & Johnson 1980: 36).

може бити или веома *грађоцена*, или сасвим *обезвређена*. Мудрост се још може *чувати*, *ишћити*, или *брани*.

1) ... Не могу и душе немам да прећутим изузетну *вредност* и *лејошу мудрости* Његошевог Теодосија Мркојевића, која је основно и највише својство његове личности ... (ЕК, Политикин културни додатак). 2) Европа мора да *чува* јединство, солидарност и *мудрост*, поручио Валенса (ЕК, www.rts.rs). 3) Осим Његоша, Николај је тада помно читао и стваралачки *оцењивао* Ничеа и Достојевског, Шекспира и Гетеа, Маркса и Толстоја, Берклија и *индијску мудрост* (ЕК, Православље). 4) ... Истакао је Бабић и додао да ово дело *поседује грађоцену мудрости* када говори о неким стубовима породице као што је мајка (ЕК, www.rts.rs). 5) Конзистентна подршка појединих уметничких кругова није могла да промени широко распрострањену навику да се *обезвређују* сви облици домородачке свести, њихово искуство, њихова уметност, њихова *мудрост* (ЕК, Политика). 6) Док је *бранила* њихову *мудрост* на сцени, ниједан сувишан покрет и ниједна сувишна мисао нису одвлачили пажњу од суштине изговореног (ЕК, Политика). 7) У основи, то је позивница да се прими тајно знање – *зашћћћћена мудрост* позната само одабраној неколицини (ЕК, Политика).

Када је реч о овој појмовној метафори, улогу изворног домена, у конкретном смислу, могу имати БИСЕРИ, БЛАГО, РИЗНИЦА и ТРЕЗОР:

8) Међу мислима за које је публика платила и до 400 евра по улазници нашли су се и следећи *бисери мудрости*: „Политика је врло значајна, али много тога у политици не ваља ... (ЕК, www.rts.rs)“. 9) Ако је Бог сада нашем реду поверио некакво послање, онда је оно у заустављању тог јуриша ка понору, у *чувању*, *обнављању* и *одбрани* оног *блага мудрости* које су нам *прецци завешћали*, уздајући се у нас (ЕК, У. Еко). 10) Хипократово дело, најпре привидно обамрло у земљама Европе, дискретно сачувано на Истоку, *ризници* свих старих *мудрости*, доживело је дуг пут ... (ЕК, В. Јеротић). 11) Зна се да су у њој садржани *шрезори мудрости*, лепоте и истине (ЕК, Политика).

Израз *бисери мудросѝи* (девети пример) јавља се у ироничном смислу, а његова негативна конотација почива на томе што се некакве просте, одавно познате изјаве, издају за (лажну) мудрост. У преостала три примера (9, 10, и 11), мудрост има позитивну вредност. У сва четири примера поново препознајемо мотивисаност метафоре у виду метонимије ОСОБИНА ЗА МАНИФЕСТАЦИЈУ ОСОБИНЕ⁴. За разлику од првих седам реченица, у потоња четири примера мудрост се доживљава као некакав конкретан ДРАГОЦЕН ПРЕДМЕТ – бисер (8. пример), скупочен метал / драги камен (имплицитно у 9. и 10. примеру), или новац⁵ (11. пример). У деветом, десетом и једанаестом примеру, мудрости (тј. мудре реченице) јесу драгоцени предмети који се налазе у некаквом безбедном тродимензионалном затвореном простору. Фраза *ӣрезор мудросѝи*, чини се, понајвише упућује на скупоченост мудрих мисли.

3.1.2. МУДРОСТ ЈЕ МАТЕРИЈАЛНО ДОБРО – Изворни домен ДРАГОЦЕНОГ ПРЕДМЕТА веома је сличан изворном домену МАТЕРИЈАЛНОГ ДОБРА, које се може *сѝећи*, *уложити* и *наследити*:

1) Уочи премијере Мирко Бабић рекао је новинарима како је сматрао да је после улога Прометеја, Светог Саве и краља Лира *сѝекао љумачку мудросѝ* да тумачи и речи Николаја Велимировића (ЕК, Политика). 2) Председник Лилић је подсетио да је у протеклој години било потребно *уложити* пуно *мудросѝи* и одлучности да би се превазишле тешкоће са којима се суочавала СРЈ, и на међународном и на унутрашњем плану (ЕК, Танјуг). 3) Последњи изданак светородне лозе Немањића, по мајци, од њих је *наследио* и државничку *мудросѝ*, песнички дар, жудњу за слављењем Бога кроз задужбине, побожност и плаве очи загледање у вечност (ЕК, Политикин културни додатак).

4 Оваква метонимијска концептуализација мудрости не односи само мудре (или немудре) усмене изјаве. Метонимија МУДРОСТ ЗА МУДРУ ИЗЈАВУ релевантна је и у писаном медију. Како бисмо то доказали, наводимо пример у коме уочавамо директну реализацију ове метонимије (без присуства икакве метафоре): 1) ... [Г]рафит: „Даба сте крчили“. Ништа слађе младом вандалу него да свеже офарбани зид *ӣжврља* овом *мудрошћу*, по могућству црним спрејом (ЕК, Политика).

5 В. следећи одељак под насловом МУДРОСТ ЈЕ МАТЕРИЈАЛНО ДОБРО.

Мудрост, као материјално добро, може бити високе (БОГАТСТВО / ИМЕТАК) или ниске (МИЛОСТИЊА) вредности:

4) Они су *и́ребоја́иши* људском *мудрошћу* и човечном топлином, те је сваки други други *имејак* од мање важности (ЕК, Политика).

5) [*П*] *просећи* за њега у свемогућег Бога: дуг живот, постојано здравље и *мудросћ*, те да војничким образовањем осветла образ српству и обнови славу славних и храбрих предака својих неумрлог Цара српског племенитог Лазара Хребелјановића (ЕК, Даница).

На основу петог примера закључујемо да мудрост, према православним Србима, долази од Бога, за кога, као дароватеља, она није тако многоцена као што је за човека, тј. за онога који милостињу прима.

Мудрост се још може концептуализовати и као РОБА коју човек може *и́рогајши*. Та роба може *би́иши* на неком *и́ржиши́иу*, а на њу се може и *има́иши* *монојол*:

6) Кажу да не „*и́рогају*“ велику *мудросћ* и високоумну педагогију него само поштују децу (ЕК, Политика). 7) Зашто се поново меша са људима, зашто хоће да тамо изврши своје ослободилачко дело, зашто *враћа мудросћ* поново на *и́ржиши́ије* *и́олиши́чкој* (ЕК, Р. Сафрански)? 8) Канадски „Торонто стар“ хвали Обамину поруку свету да је „Џорџ Буш отишао и да Америка више не тврди да *има монојол на мудросћ*“ (ЕК, Политика).

Како је већ напред напоменуто, мудрост може бити НОВАЦ:

9) „... Горбачову *гу́иујемо* *мудросћ* и храброст“ (ЕК, www.rts.rs).

10) ...[А]ли што ја да *и́рошим* своју *мудросћ* на којекакве речне корњаче (ЕК, Р. Киплинг).

Она се може концептуализовати и помоћу домена НАГРАДЕ / ДАРА:

10) – Странче! – одговори Наусикаја Одисеју – по твојим речима видим да ниси прост човек и да су те богови *на́ирадили* *мудрошћу* (ЕК, Н. А. Кун). 11) [У] намери да Ви образовани људи којима је и *мудросћ* *и́одарена* сазнате истину, уделите правду и одлучите ... (ЕК, О. Б. Ињац).

Десети пример поново указује на схватање да мудрост потиче од божанства.

3.1.3. МУДРОСТ ЈЕ ОРУЖЈЕ – Овом појмовном метафором завршава се наш преглед концептуализације помоћу изворног домена предмета:

1) М. Матицки пише: „Данас се мали народ мора *брании* *мудрошћу* ...“ (ЕК, Даница). 2) Видим најмодернију кочију целокупног човечанства која *наоружана мудрошћу* неколико миленијума и праћена рефлекторима модерних научника креће у бајку златног доба обиља ... (ЕК, Политикин културни додатак). 3) Након демократских промена у СР Југославији, које је *извојевао* наш народ, одлучношћу и *мудрошћу* и невероватном снагом воље, наша земља изражава ... (ЕК, Политика). 4) Поменути француски писци били су омиљена лектира у младости Иве Андрића, писца који је *освојио свет* *мудрошћу* и истанчаност своје прозе (ЕК, Политикин културни додатак).

Мудрошћу се, дакле, неко/нешто може *брании*, њоме неко може бити *наоружан*. Помоћу ње се нешто може *извојеваи*, а мудрошћу се чак може и *освоји* свет. Посла имамо, очигледно, са менталном сликом некаквог рата, у коме особина мудрости служи као средство за борбу.

3.1.4. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА МУДРОСТИ ПОМОЋУ МАЊЕ ТИПИЧНИХ ПРЕДМЕТА – Мудрост се може концептуализовати и као какав конкретан, мање типичан предмет:

1) Ништа ново, само још једна прастара *мудроси* коју смо *јурнули* *под њеи* да би било лакше (ЕК, Политика). 2) *Мудроси* чами у *јодруму* док морбидна радозналост прави некрофилни спектакл откривања посмртне истине ко је какав био за време живота (ЕК, Политика). 3) Јужне обале тога полуострва и целу Сицилију населише Грци и тиме *оденуше* ту полуварварску земљу – Рим се тада још налазио у доба свог нејаког детињства – *јурјурним* *илаши* *јрчке мудроси* и уметности (ЕК, М. Миланковић). 4) На пример: национално достојанство, интегритет државе, неповредивост територије. *Кишобран мудроси* (ЕК, Политика). 5) Али и да, с друге стране, старом *мудрошћу* *јремерава* нове

књижевне творевине (ЕК, Политикин културни додатак). 6) Таква критика, против готових формула ветерана с *иашенишираном мудрошћу*, допринела је ставу скепсе и негирања, који се, истина, понекад претварао у своју супротност ... (ЕК, Политика). 7) [Т]е смо сада и после ослобођења од највеће несреће која је задесила српски народ у ситуацији да морамо с великим стрпљењем и *мудрошћу* да *кројимо* следеће дане и недеље, мислећи даноноћно на наше генијалне дедове ... (ЕК, Политикин културни додатак).

Дакле, мудрост се може *јураиши* *иод* *ијейих* или *чамиии* у *иод-руму*, може бити некакав *иуријурни* *илаиши*, *кишобран*, *иашении*, некакво *средсииво* за *мерење*, или пак мудрост могу бити *маказе*. Сви наведени примери садрже наш циљни појам у његовом позитивном значењу, изузев шестога, у коме се мудрост, чини се с негодовањем, представља као некакав патент чији изумитељи не дозвољавају било какве иновације на њему. Посебно су занимљиви трећи, четврти и седми пример. Док се у трећем указује на уврежено виђење да су Стари Хелени родитељи европске културе⁶, у четвртном се у први план истиче способност народа да се мудрошћу брани од политичке опасности (баш као се човек кишобраном штити од кише). У седмом примеру, народ мудрошћу ствара подношљиву будућност, као што какав кројач својим алатом ствара одговарајући одевни предмет. У првом и другом примеру, мудрост је некакав изузетно користан предмет који на неком забаченом месту стоји неупотребљив, док се пета реченица ослања на менталну слику занатлије који својим мерилом (мудрошћу) премерава димензије нечега (квалитет нове књижевности).

3.2. МУДРОСТ ЈЕ ГРАЂЕВИНА – Према нашем електронском корпусу, мудрост може представљати различите делове грађевине – зграду, темељ зграде, стуб грађевине, или пак материјал од кога се грађевина зида.

1) ... Имај времена за читање – то је *иемељ мудросиши*“ (ЕК, Политика). 2) Зато америчке односе са светом превасходно хоће

6 Метафором МУДРОСТ ЈЕ ПУРПУРНИ ПЛАШТ указује се на драгоценост мудрости, јер су гримизни огртач, кроз историју, као обележје свога високог друштвеног статуса, носиле аристократе не само у Старој Грчкој, већ и у Феникији, Римском царству и Византији (Источном римском царству).

да заснује на доброј старој *државничкој мудросџи* и дипломатској вештини, а не на наметању америчке воље и америчких вредности помоћу војне силе (ЕК, Политикин културни додатак). **3)** [С] њима би се могло довести у везу и оно што се у симболичким степенима назива „*џри џлавна сџуба Храма*“: „*Мудросџи*, Снага, Лепота“ (ЕК, Р. Генон). **4)** Тако размишља и главни јунак романа Јусуфа Чоловића, *На ивици бездана*, који вели: „Ваља нам *ударџиџи* нове *џемеље од чврсџиџи џровјереноџи маџеријала, зидџиџи* нову *џрађевину*, од старих искустава и *мудросџиџи*, али уз помоћ нових генерација“ (ЕК, Република).

Дакле, у складу са закључцима Золтана Кевечеша везаним за појмове који се концептуализују као сложени системи [COMPLEX ABSTRACT SYSTEM METAPHOR], мудрост се или сама може развијати и усложњавати (изграђивати), или пак може учествовати у изградњи некога другог, од себе већег конструкта (Kövecses 2010: 155–162).

3.3. МУДРОСТ ЈЕ ЖИВО БИЋЕ – У оквиру општег изворног домена ЖИВОГ БИЋА, мудрост се може представљати као ЖИВОТИЊА (у најмањем броју случајева), затим као БИЉКА (нешто чешће), и на крају као ЛЈУДСКО БИЋЕ (убедљиво најчешће).

3.3.1. МУДРОСТ ЈЕ ЖИВОТИЊА – Према нашем првом примеру, мудрост може некуда *одлеџеџи* попут ПТИЦЕ. У следећа два примера, улогу изворног домена има некакво биће које бисмо равноправно могли држати и за животињу и за човека.

1) Постоји предање да је на Халевијевом гробу стајао запис: „Куда сте *одлеџели*, веро, племенитости, скромности и *мудросџиџи* (ЕК, М. Павић)? **2)** Ствари не могу повриједити унутрашњост на апсолутан начин и *еџикурејска мудросџиџи живи* од те истине (ЕК, Е. Левинас). **3)** Кад је Миливојевић „констатовао“ да је добро бити у опозицији, јер „опозиционо деловање врло често *буди мудросџиџи галај ламе*, али није добро кад нам лекције из морала држе они који су патентирали изборну крађу“ ... (ЕК, Политика).

3.3.2. МУДРОСТ ЈЕ БИЉКА

1) Онај, пак, ко се смеје голим женама кад се тако вежбају ради оног што је најбоље, „кида *незрео џлод мудросџиџи*“ и не зна, чини

ми се, чему се смеје и шта ради (ЕК, Платон). **2)** *Зрна* његове *мудросџи расуџа* су по бројним интервјуима јер је увек био спреман да одговори и на најнепријатније питање (ЕК, Политика). **3)** Предмети могу бити твоји савезници, али не садрже ни *џрунке мудросџи* (ЕК, Политика). **4)** „Четвртаст“ тип човека, чврсто *укорењен у џрошлосџи* и *њене мудросџи*, мање је погодан за прилагођавање овим захтевима од „округлог“ и „глатког“ човека, дводимензионалне јединке без много историјских наслага, која боље трпи измештање са једног места на друго, свакодневне промене укуса и идола (ЕК, О. Станојевић). **5)** Безбројне године испуниле су их поносом, *укорењеном мудрошћу* и злбом (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин). **6)** Одлуке о првој награди „*Пресаг мудросџи*“, за издавачки подухват и „Иницијал“ за најзапаженије издање, донеће жири у саставу ... (ЕК, Политика). **7)** Он стајаше на томе мосту сам, Ватри и Сени скупа запркоси; штап му се сломи о тај кам, у Казад-думу *смрџи мудросџи џокоси* (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин). **8)** Је ли мудар ... По *мудросџи џасао би џраву* (РСАНУ, Ј. Костић).

Дакле, мудрост може представљати плодносно дрво. Може бити скупина биљних зрна или трунки какве шишарке. У мудрост (прошлости) човек, попут биљке, може бити укоренен, а сама мудрост пак може бити укоренена (у човеку). Када се мудрост преноси са једног човека (или једнога поколења) на другог човека (или друго поколење), онда говоримо о концептуализацији мудрости помоћу некаквог биљног засада, који се може другде пресађивати. Видимо да се мудрост може концептуализовати помоћу целе биљке (било да је у питању дрвенаста или зеластва биљка), различитих делова биљке (зрна или трунки), или пак скупине биљака. Једино у нашем петом примеру мудрост не представља никакав биљни део, већ се она концептуализује као земљишна подлога у којој је човек „укоренен“. У седмом стиховитом Толкиновом примеру, мудрост се концептуализује као једна конкретна врста биљке – трава⁷. Толкиновој реченици сличан је осми пример, у коме је реализована метафора МУДРОСТ ЈЕ ЛИВАДА.

На крају, док у изразу „зрно мудрости“ увиђамо сличност⁸ са фразом „бисер мудрости“ (свако зрно јесте једна мудра изава), син-

7 Смрт се овде концептуализује у виду косача.

8 Мисли се на сличност у когнитивној структури наведених израза, а не на сличност у конотативном значењу, јер *зрна мудросџи* у овде нису употребљена иронично, као што је, у претходном делу рада, то био случај са *бисерима мудросџи*.

тагма „незрео плод мудрости“, која наговештава процес „сазревања“, тј. развијања мудрости, упућује на Кевечешеву МЕТАФОРУ СЛОЖЕНИХ АПСТРАКТНИХ СИСТЕМА о којој је већ било речи у одељку посвећеном метафори МУДРОСТ ЈЕ ГРАЂЕВИНА.

3.3.3. МУДРОСТ ЈЕ ЉУДСКО БИЋЕ – Концептуализација мудрости помоћу људског бића у нашем је корпусу заступљена великим бројем примера. На првом месту, мудрост уме да *ћовори*:

1) Љубав нам говори да смо све на свету, а *мудросћ* казује да нисмо ништа (ЕК, Политика).

Затим, мудрост, као какав наредбодавац, може од човека што захтевати, може му што налагати или што забрањивати. Мудрост, попут властодршца, може управљати нечијим поступцима, или имати своје изасланике:

2) Стога, пошто је мало размислила и дошла до закључка да *мудросћ* *захћева* брзо делање и да ће својим пристанком то најбоље постићи, она без речи приђе столу и седе (ЕК, Ц. Остин).

3) Већ на основу тога *ћолийичка мудросћ* *налаже* уздржаност и меру у погледу захтева који се представљају пред ДС ... (ЕК, Политика). 4) Али је остала још једна тајна чије је откриће *мудросћ* *забрањивала* (ЕК, Ц. Остин). 5) На сваки начин, као пријатељу, прво место у срцу оставићу вама, али нећу више да се каже *да мојим ћосћућцима ућравља ваша мудросћ*; нарочито хоћу да се зна да сам изгубила сваки утицај на ваше одлуке (ЕК, Стендал). 6) У односу на путнике, као „*изасланици железничке мудросћ*“ (како нас назва с правом озлојеђени путник Небојша у „Политици“ од 16.11), радимо оно што можемо ... (ЕК, Политика.)

Мудрост може подучавати, али и бити спасоносна, тј. може кога извести из неке непријатне ситуације:

7) „Два добра никада не иду заједно“, *ћодучава древна мудросћ*⁹ (слободно препричана), чије је важење, посвему судећи, на истеку

9 У овом примеру, метафора МУДРОСТ ЈЕ УЧИТЕЉИЦА мотивисана је метонимијом ДРЕВНА МУДРОСТ ЗА ДРЕВНЕ МУДРАЦЕ.

(ЕК, Политика). **8)** Стрпљење и рад, смиреност и *мудросӣ* могу нас извесити, верујем у то, из дуготрајног периода буке и беса који нам је донео само јад, патњу, страх и жртве (ЕК, Политикин културни додатак).

Међутим, одређеним врстама мудрости могу се приписивати и негативне људске особине, нпр. пркос, лажљивост и полуученост:

9) Али удобна постеља и напона *мудросӣ* шела уроиши се ироши његове воље (ЕК, А. Кларк). **10)** Одмах да ти кажем: све сипарачке *мудросӣ* су лажљиве (ЕК, Д. Ћосић). **11)** Покварена простота и полуучена *мудросӣ* вазда су били непријатељи Христова Божанства и Његова Јеванђеља (ЕК, Политикин магазин).

Наш први пример занимљив је по томе што се у њему једна врста мудрости – нагонска, телесна мудрост – концептуализује као једна посебна особа која, по свему судећи, борави у телу протагонисте и води бој против његове воље (која се такође представља као људско биће).

Мудрост, као и људи, може водити борбу и у тој борби она може или победити или бити побеђена:

12) Непосредно пошто су саопштени резултати гласања, Виденов је пред посланицима рекао да су данас у Народном собрању „*победили* здрав разум, национална одговорност и *државничка мудросӣ*“ (ЕК, Танјуг). **13)** Ко је икада помишљао да скепса може *победити мудросӣ* и доброту (ЕК, Политика)? **14)** Тадашња либерална влада у Јерусалиму је у повлачењу видела *тријумф мудросӣ* (ЕК, Политика).

Мудрост, иначе, попут човека, може имати осећања, те је јој што може бити мрско:

15) *Мудросӣ* ништа није *мрскије* од претераног оштроумља (ЕК, Е. А. По).

Мудрост може бити и пратилац жене:

16) Не спори се да *жену ираићу мудросић* (ЕК, Политикин културни додатак).

Она може бити далековида:

17) Требало је имати не само смелости већ и *далековиде мудросић* да се, у садашњим приликама, стане иза такве поставке (ЕК, НИН).

Мудрост може бити мртва, а може и оживети. Нове мудрости могу сахранити старе:

18) ... Морела би положила своју хладну руку на моју, и из *ијейела* *ије мрйве мудросић* и науке испредала би неке тамне, чудне речи, чије се необично значење запечатиле у мојој свести (ЕК, Е. А. По). 19) ... За савремене научнике и мислиоце то је на првом месту време *оживљавања* класичних учења и *мудросић* након дугог периода културног пропадања и стагнација (ЕК, С. Басара). 20) [И] тако су у њему *једне мудросић* *сахраниле* и *заклонили* *грује*, *сићарије мудросић* (ЕК, М. Павић)¹⁰.

Мудрост се, како сазнајемо из следећег помало вулгарног примера, може облачити на одређени начин:

21) [У] кафани се свашта лупа, ал' се убоде и понека мудра, макар у рогобатном облику. Али, *мудросић*, ионако воли да се тако *обуче*, иначе би свима била секси (ЕК, Политика).

Овде се мудрост, по свој прилици, представља као женска особа, која на себе „навлачи одело рогобатности“ како својом „голотињом“ не би изазвала „пожуду“. Помало је нејасна ова реченица, али биће да се њоме мудрачка озбиљност жели описати као неприкладна за кафанску атмосферу распојасаности. Уз то, видимо да се, у овом случају, лексема *мудросић* не односи на особину мудрости, већ на мудру изјаву, те је стога метафора МУДРОСТ ЈЕ ОБУЧЕНА ЖЕНА овде мо-

10 Овај, трећи пример посебно је илустративан, јер његова метафоричност почива на менталној слици једних, млађих људи, који сахрањују и, дословно, од погледа заклањају друге, старије и преминуле људе.

тивисана метонимијски (ОСОБИНА ЗА МАНИФЕСТАЦИЈУ ОСОБИНЕ).

На крају, мудрост се може концептуализовати помоћу различитих родбинских односа:

22) – Јеси ли чуо кад, Водичка, да је *оїрезносї мајка мудросїи* (ЕК, Ј. Хашек). **23)** Тако одзвања од нескривене ироније кад Сократ наводи песнике „као *очеве мудросїи* и вође“, а да је Хомер васпитао читаву Хелладу, то је он са оштрином оспорио (ЕК, Х. Г. Гадамер). **24)** „Маргиналије и моралије“ биће интерлудијум и у исцелитељску мудрост овог писца, ону *мудросїи* која је, дидроовски речено, не само „*књи искусїва*“ него и „наука о срећи“ (ЕК, Политика). **25)** Неверници и секташи пуни су брига о осигурању овог кратког овоземаљског живота. Али ми, као *деца свейлосїи* и *духовне мудросїи*, треба да дамо пример целом свету у тражењу, пре свега, Царства Небеског, које је вечито (ЕК, Православље). **26)** Али су имали друге врлине: мудрост, *лукавосїи* (*їи лошију сесїру мудросїи*), упорност, добро познавање људске природе, смисао за организацију и опору духовитост (ЕК, О. Станојевић).

Видимо најпре да мудрост може имати мајку и очеве, односно она, још конкретније, може бити нечија књи. Такође, мудрост може бити и родитељ (имати своју децу), а такође може имати и сестру. Наш последњи пример је особито занимљив, јер истовремено указује на сличности и разлике између мудрости и лукавства. Наиме, као што смо већ нагостили у почетном делу рада, и мудрост и лукавост подразумевају сналажљивост, тј. проицљивост; ипак, мудрост се сматра пожељном особином, док лукавство обично наилази на осуду околине.

3.4. МУДРОСТ ЈЕ МАТЕРИЈА – На почетку овог одељка наводимо неколико примера код којих није сасвим јасно о каквој је тачно врсти материје реч:

1) Била је потребна не мала *доза мудросїи* и визионарства да се у свој својој суштини препознају чарде, не само туристички бисери Војводине (ЕК, Политика). **2)** Дивила сам се *количини*

мудросѝи, здравог разума и снаге, који су му омогућили да ни у једном тренутку не поклекне нити пред једном провокацијом (ЕК, Политикин културни додатак). **3)** Има Србија интелектуалног потенцијала и вековима *нашаложене народне мудросѝи* да дефинише своје националне и државне интересе ... (ЕК, Политика). **4)** Али, ипак, то је *акумулација* струке и *мудросѝи* на једном месту (ЕК, Политика). **5)** С тим што већи број речи, дубље разумевање и *накуиљена мудросѝ* могу да надокнаде недостатке и представљају позитивне ефекте старења (ЕК, Политика). **6)** Тада његова мати рече, *ѝуна мудросѝи*: – Боље је црћи што пре, кад је човек већ бескористан и млитав (ЕК, Р. Петровић). **7)** А имају и *залиху мудросѝи* и мудрих изрека које људи углавном нису никад чули или су их већ давно заборавили (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин). **8)** *Мудросѝ раширена кроз сфере свемира* није већа од мудрости у најмањим животињама (ЕК, М. Павић).

Ни у ком од наведених примера не можемо с потпуном сигурношћу рећи којом се то материјом концептуализује мудрост, јер би се у свакој од реченица могло говорити о најмање две врсте агрегатних стања. У том смислу, за „дозу мудрости“, на пример, типичан изворни домен би био некакав чврст или течан ЛЕК, за „наталожену мудрост“ то била некаква чврста, или получврста материја, за „количину мудрости“ чврста или течна, док би за „мудрост раширену кроз сфере свемира“ типична била некаква гасовита супстанца.

3.4.1. МУДРОСТ ЈЕ ТЕЧНОСТ – При концептуализацији мудрости помоћу ТЕЧНОСТИ, обично се мисли на прототипичног представника ове појмовне категорије – воду. У том смислу, мудрост може имати свој *извор (врело)*. Затим, она може *нашајати* оне који су је жедни. Мудрост се може *црпѝи*, *ѝросиѝати*, *уливати*, *изливати*, али и *ѝресиѝати* ван свога садржатеља. Мудрошћу се ко може *обасиѝати*. Мудрост се, такође, сасвим експлицитно, може концептуализовати као РЕКА.

1) Тако се на двије Хегелове годишњице (1931. и 1970) могло констатовати да има безброј Хегела, и то не само различитих и противрјечних него и посве контрарних; ти *извори мудросѝи* никад не *ѝресушују* (ЕК, Политикин културни додатак). **2)** [А]ли,

у ствари, плашили смо се тог *неисцрпној врела* знања, елоквенције и *мудросџи* (ЕК, М. Поповић). **3)** [И] да се не *наџајају* само на националним и националистичким *изворима*, него и на *Божанској мудросџи*, поштујући вере и својих комшија“ (ЕК, Политика). **4)** [А] спис је – иако га је касније мештар у сласт појео сачуван у мом препису и доступан свима који су *жедни мудросџи* (ЕК, С. Басара). **5)** Хуманисти настоје да се суоче са проблемима социјалног живота уз помоћ *ипрактичне мудросџи*, *црпљене* највећим делом из историје, књижевности и обичаја ... (ЕК, Политикин културни додатак). **6)** Док чека нову снајку, чепрка по башти, сакупља јаја, сири сир и *ипросија мудросџи* за оне који желе да их чују ... (ЕК, Политика)¹¹. **7)** Мелкијадес му је говорио о свету, покушавао да му *улије* своју стару *мудросџ*, али је одбио да растумачи списе (ЕК, Г. Г. Маркес). **8)** Док је, међутим, минхенски бискуп, иза својих завеса *излио* тако *ипрејриши* *своје мудросџи* о земаљској љубави, награђен једним покорним осмејком и дирљивим подваљком стасите и млечне надвојвоткиње Софије ... (ЕК, М. Црњански). **9)** Али *мудросџ* и ученост његова није така да би и на крају имала краја, него дотеравши до краја *још се ипресија* ... (ЕК, Ђ. Даничић). **10)** ... Глумица Ђурђија Цветић рекла је на комеморацији да је Раде Марковић био један од најбољих глумаца и да су његове колеге захвалне што је постојао и што их је *обасијао* својом духовитошћу, *мудрошћу* и шармом (ЕК, www.rts.rs). **11)** [Р]омантичари место свега тога истичу народну поезију; траже у њој *извор* и *ушоку мудросџи*, сву етику и сву естетику ... (ЕК, Ј. Скерлић).

Мудрост се концептуализује помоћу још три врсте течности – **ВИНА, ЧОРБЕ и МЛЕКА:**

1) Присталице празника луда као животног вентила некада су овако браниле своју карневалску слободу: „Сви смо ми људи слабо затворене бачве које прскају од *вина мудросџи*, ако се то

11 Овај, шести пример, једини се одликује негативним значењем. Наиме, концептуализовати мудрост помоћу воде (извора живота) значи веродостојно описати насушност нашег циљног домена. У том смислу, није тешко докучити зашто израз „просипати мудрост“ има иронично значење. Објашњење гласи овако: просипање нечега тако драгоценог – воде – значи узалудно и беспредметно трошење речи.

вино налази у непрестаном врењу страхопоштовања и страха од Бога. Потребно му је дати ваздуха да се не би покварило“ (ЕК, Политика). **2)** „Где ти њега, па то је врло интересно. Шта ти тај све не зна! Сву је *мудросѝ кашиком ѝосркао ...*“ (ЕК, Т. Ман). **3)** Зар си ти *ѝосисао* сву *мудросѝ* овога света (ЕК, Давичо)?

Први и други пример указују на чињеницу да се мудрост доживљава као материја која се налази у каквом САДРЖАТЕЉУ (о метафори МУДРОСТ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ нешто више касније). Међутим, посебно је интересантан наш први пример, јер у њему уочавамо сложеност пресликавања – а) човек је слабо затворена бачва, б) човекова мудрост (уздржаност од телесних задовољстава) је вино које превире унутар бачве, в) човеков страх од Бога је превирање вина, г) окрепљујућа експлозија чулности је доток ваздуха у бачву (од кога вино остаје исправно). У трећем ироничном примеру мудрост је садржана у читавом свету, дакле у ОТВОРЕНОМ ДВОДИМЕНЗИОНАЛНОМ ПРОСТОРУ (више о овом изворном домену в. у поделању 3.8.1.1.).

3.4.2. МУДРОСТ ЈЕ ЧВРСТА МАТЕРИЈА

1) Међутим, то није она „*ѝпракѝичка мудросѝ*“ *сѝароѝа кова* (ЕК, В. Н. Цветковић). **2)** ... Хегел није објаснио, иако је говорио о историји као „месарском пању“ на који „бивају принесени на *жрѝиву* срећа народа, *мудросѝ држава* и врлина индивидуа“ (ЕК, А. Буха). **3)** [В] елика заслуга за све животне успехе припада њиховим учитељима и наставницима, који су им „*уѝкали мноѝо знања и мудросѝи*, и у свему били узор“ (ЕК, Политика). **4)** Мој став је био да такве квалификације могу само да инфицирају, ослабе Запад, јер није у *народну мудросѝ* без потребе *уѝкано уѝозорење*: ко с ђаволом тикве сади о главу му се лупају (ЕК, Политика). **5)** Коса му је сад била можда беља него онда, а његова брада и обрве били су можда дужи, и *лице избразданије бриѝама и мудрошћу*, али очи су му биле сјајне као и увек ... (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин).

У првом примеру, мудрост је МЕТАЛНИ (вероватно ЧЕЛИЧНИ или ГВОЗДЕНИ) ПРЕДМЕТ. У другоме се мудрост описује као некаква ЖРТВА (живина или рогата стока) која се, како обичаји

древних политеистичких али и појединих монотеистичких религија налажу, на месарском пању (тј. историји) приноси неком божанству на дар. У трећем и четвртом примеру уочљива је појмовна метафора МУДРОСТ ЈЕ ТКАНИНА, с тим што се у трећој реченици мудрост концептуализује као текстилни материјал који се може уткати у некога (ученике), док у четвртој видимо да је мудрост текстилни предмет у који се нешто (упозорење) може уткати.

Међутим, посебно је занимљив наш пети пример, у коме примећујемо присуство једне метонимије, али и двеју интересантних метафора. Наиме, мудрост је овде концептуализована метафорично (МУДРОСТ СУ БРАЗДЕ), а ова метафора мотивисана је метонимијски, будући да експресивне реакције описаног Толкиновог јунака (лице наборано од старости и забринутости) стоје за његову мудрост (ЕКСПРЕСИВНА РЕАКЦИЈА / НАБОРАНОСТ ЛИЦА ЗА ОСОБИНУ или СТАЊЕ ДУХА / МУДРОСТ). При томе, Гандалфово лице се овде метафорички концептуализује као ИЗБРАЗДАНА ЊИВА.

Мудрост се још може концептуализовати као полуврста, а полутечна материја.

6) Словенске пчеле из Грачанице, о којима је писао у једној од својих последњих књига, отишле су на своје последње путовање али су за собом оставиле *мед мудросџи* и љубави (ЕК, Политика).

7) Био је то дуел два максимално спремна ривала – донео је све оно лепо што овај витешки спорт може да пружи – *еруџију* снаге, умећа, *мудросџи*, упорности, жеље и достојанства и код победника и код побеђеног (ЕК, Политика).

Док се у првом примеру мудрост (заједно уз љубав) експлицитно представља као духовни МЕД којим се људи могу „сладити“, у нашој другој реченици мудрост се доживљава као неки од производа вулканске ерупције, највероватније ЛАВА. У потоњем примеру уочљива је метонимијска мотивација мудрости, с обзиром на то да се под овом лексемом у овом случају подразумевају мудри борилачки покрети (МУДРОСТ ЗА МУДРЕ ПОСТУПКЕ).

Мудрост се може концептуализовати и као ХРАНА или ПИЋЕ, с тим што, у вези са изворним доменом ХРАНЕ, у нашим примерима није сасвим јасно да ли је она чврста или течна:

8) *Порција мудросџи* – Маја Дивац из продукцијске куће „Мрежа“ уводи нас сваки дан у Европу емисијом „Еунет“ ... (ЕК, Политика). 9) На који начин, дакле, можемо имати поверења у историју и *наслађиваџи се њеном мудрошћу* (ЕК, Л. Колаковски)?

Израз „порција мудрости“ семантички је сличан изразима „количина мудрости“ и „доза мудрости“, само што се он, за разлику од потоње две синтагме, суштински односи на појмовни домен ХРАНЕ. У другом примеру, мудрост очито представља какву слатку намирницу (воће, на пример) или некакво слатко пиће (нпр. воћни нектар).

3.4.3. МУДРОСТ ЈЕ СВЕТЛОСТ – Мудрост се може концептуализовати као СВЕТЛОСТ која зрачи из некога ко је мудар, било да је у питању човек или Бог:

1) Дани посвећени пословима биће *озарени ведрином мудросџи* (ЕК, Политика). 2) Одглумиће старијег човека наспрам Поцијевог надменог жутокљунца, користећи предност коју му дају висина и године, како би *зрачио ауrom најорно сџечене мудросџи* ... (ЕК, Мостови). 3) *Ошџром свеџлошћу своје хладне џоеџске мудросџи*, Брехт је увек указивао на несрећу коју доноси рат (ЕК, О. Бихаљ-Мерин). 4) Ко је био са обе стране, са ногама у паклу и *џавом при врху која исџјава мудросџи* (ЕК, Политика)? 5) Нека би Господ подарио и нама чисто срце, нека би просвијетлио очи срца нашега и *обасџао Својом Вјечном Мудрошћу* и свјетлошћу нашу вољу окупану у дубинама чистог срца, да би онда ми у том светом тројству ума, осјећања и воље, сазнали и спознали свету и велику Тајну Свете Тројице, Оца и Сина и Духа Светога, Вјечнога ума Божјега, Вјечне Ријечи и Вјечнога Духа Божијега ... (ЕК, Православље). 6) У тридесетој години постао је игуман, а у четрдесетој учествовао је на Петом Васељенском сабору на коме је *заблџџао својом ученошћу и мудрошћу* (ЕК, Православље).

У шестом примеру реализована је сликовна метафора која гласи – ЧОВЕК КОЈИ РЕЧИМА ИСПОЉАВА МУДРОСТ ЈЕСТЕ ТЕЛО КОЈЕ БЛИСТА (ЗРАЧИ СВЕТЛОШЋУ). Овде је искоришћена чињеница да речи једног мудраца доводе до дословне блиставости лица код свих оних који отвореног срца слушају његове речи. При томе, подразумевамо да се и лице самог говорника одликује блиставошћу,

услед стечене мудрости, тј. душевног мира. Дакле, поменута сликовна метафора мотивисана је метонимијом ЕКСПРЕСИВНА (И ФИЗИОЛОШКА) РЕАКЦИЈА ЗА ДУШЕВНО СТАЊЕ, односно СЈАЈ У ЛИЦУ И ОЧИМА ЗА СТАЊЕ МУДРОСТИ. У свих шест примера уочавамо дубинско присуство метафоре ИДЕЈЕ СУ ИЗВОРИ СВЕТЛОСТИ [IDEAS ARE LIGHT-SOURCES], која је пак утемељена на метафори РАЗУМЕТИ ЗНАЧИ ВИДЕТИ [UNDERSTANDING IS SEEING] (оно што је осветљено боље се види, тј. разуме) (Lakoff & Johnson 1980: 48).

3.5. МУДРОСТ ЈЕ ТАКМИЧАРСКА ДИСЦИПЛИНА – У мудрости се, као у каквој уметничкој или спортској дисциплини, људи могу надметати:

1) За генијалне Грке то је било још једно од *такмичења у мудросџи*, једино је Бијант ћутао (ЕК, Политика). 2) Титан који се са Зевсом *надмеџао у мудросџи*, који људима доноси добра иако сам због тога мора да испашта, постаје заувек и потпуно побеђен (ЕК, Х. Г. Гадмер). 3) Платон ту мисли пре свега на *конкуреније у „мудросџи“* – софисте (ЕК, В. Н. Цветковић).

Наведени примери указују на чињеницу да је старогрчка цивилизација свесрдно неговала такмичарски дух међу својим мудрацима (философима).

3.6. МУДРОСТ ЈЕ СИЛА

1) *Вођени смо били* благошћу и *мудрошћу* старца Ивана Свјетова, руског емигранта, који је себе називао грађанином света (ЕК, Политика). 2) Христове су речи, како пева владика Николај, мудрост и сила. *Силином љодарене му мудросџи* и лепотом љубави овај боготражитељ своју песничку реч узноси полетним тоном казивања (ЕК, Политика).

Први пример јасно указује на чињеницу да мудрост некога може водити, што је, заправо, суштинско својство некакве силе (пре људске, него природне). Други пример пак говори о мудрости која својом

силином узноси песничку реч (примећујемо и то да се реч овде концептуализује као некакав предмет који се креће навише, по вертикалној линији). Дакле, мудрост је СИЛА која може кога водити или што узносити¹².

3.7. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА МУДРОСТИ ПОМОЋУ ВЕРТИКАЛНЕ СЛИКОВНЕ СХЕМЕ – Према Катарини Расулић (2004), у српском језику се, помоћу вертикалне просторне димензије¹³, може објаснити петнаест општих апстрактних домена. Када је реч о мудрости, релевантности имају три домена – ВРЕДНОСТ, МОЋ и РАЗВОЈ И СЛОЖЕНОСТ.

1) [И] идеал изражен у антологијској песми „Федру“: „озбиљност, мера, мудра узвишеност, *узвишена мудрост*“ (ЕК, Политикин културни додатак). 2) Људи заборављају да је *врхунска ђолийичка мудрост* још код Аристотела била *fronesis*, разборитост (ЕК, Пешчаник ФМ: Књига 1). 3) Кад је себи поставила једно друго питање, које можда не би могла спречити ни *њена највећа мудрост*, брзо се ослободила сваке неизвесности ... (ЕК, Џ. Остин).

Наведена три примера показују да свака врста мудрости, као нешто што има своју ВРЕДНОСТ, може да се пореди са осталим врстама мудрости, те да у складу са извршеном проценом иста може бити постављена на своје одговарајуће место на некаквој замишљеној вертикалној вредносној скали. Такву процену омогућава општа метафора МУДРОСТ ЈЕ ВРЕДНОСТ.

Поред лексема којима се експлицитно указује на сликовну схему вертикалности (*узвишен* и *врхунски*), и димензија величине (*највећа мудрост*) јесте применљива на концептуализацију мудрости помоћу

12 Реч „узносити“ има углавном апстрактно значење (нпр. „узносити савремене научнике“ са значењем „величати њихове успехе“), али њен морфолошки састав (уз- + -носити) јасно сведочи о томе да је ова реч когнитивно зависна од човековог просторног искуства вертикалности (онај који је ГОРЕ вреднији је од онога који је ДОЛЕ).

13 Иначе, такве метафоре, засноване на биполаритету човековог просторног искуства (горе–доле, испред–иза, унутра–изван, итд), називају се *оријентационим метафорама* (Lakoff & Johnson 1980: 14–21; Kövecses 2010: 40).

вертикалне осе. Објашњење за претходну тврдњу лежи у човековом телесном искуству и гласи: „ ... позитивно телесно стање, односно здравље и живот, карактерише усправан положај човека (ГОРЕ), док негативна физичка стања, односно болест или смрт, подразумевају клонулост тела (ДОЛЕ)“ (Расулић 2004: 199). Односно, усправан положај тела се у нашој култури не доживљава само као нешто високо, већ се доживљава и као нешто велико, а о томе најбоље сведочи чињеница да се у српском језику висока особа често описује као велика особа. Дакле, димензије висине и величине јесу у односу корелације.

4) [И] пошто је све таштина, и живот и уметност, он се обраћа Богу као *врховној Мудросџи* и Истини (ЕК, Д. Киш). 5) [А] лопови, лажна суђења и лажни сведоци, удворице и улизице чине миље сваке власти која је похлепна и силничка, а коју *надвладавају женска мудросџи*, младост и лепота ... (ЕК, Политика). 6) Анализирајући све учеснике четвртфинала Обрадовић каже да су Хрвати једини заштитници „правог“ рукомета у којем вештина, *мудросџи* и лепота *доминирају над снајом* ... (ЕК, Политика).

У другој групи примера видимо да се мудрост налази изнад похлепне власти и снаге, као и да Божја мудрост има власт над свим осталим мудростима. Дакле, мудрост може бити моћнија у односу на нешто друго (при чему она заузима виши положај од тога са чиме се пореди), а исто тако, једна мудрост може имати моћ над свим другим мудростима. Иначе, према Расулићевој (2004: 252), у основи оријентационих појмовних пресликавања МОЋ ЈЕ ГОРЕ и НЕМОЋ/ЕНТИТЕТ У ОДНОСУ НА КОЈИ СЕ ИСПОЉАВА МОЋ ЈЕ ДОЛЕ лежи метафора МОЋ ЈЕ ФИЗИЧКА СНАГА. О томе зашто се физичка снага везује за ГОРЕ, ауторка наводи: „[У] физичкој борби онај ко је снажнији [јесте] горе, док је онај ко је слабији доле; виши раст често подразумева и већу снагу; а виши положај у простору повољнији је за интеракцију са околином, јер омогућава бољу прегледност и веће могућности за деловање“ (Расулић 2004: 252).

7) Па тако он и сад удари у излагање своје *високе мудросџи* гласом и тоном окорелог професора ... (ЕК, Ј. Хашек).

У овом нашем последњем примеру, „високу мудрост“ треба разумети као некакву професорску мудрост која би се, у исти мах, могла сматрати и вреднијом и мислилачки сложенијом у односу на мудрост необразованог човека. Дакле, појам ВРЕДНОСТИ је у корелацији са оријентационим метафорама РАЗВИЈЕНИЈЕ ЈЕ ГОРЕ, МАЊЕ РАЗВИЈЕНО ЈЕ ДОЛЕ; СЛОЖЕНИЈЕ ЈЕ ГОРЕ, МАЊЕ СЛОЖЕНО ЈЕ ДОЛЕ (Расулић 2004: 225). Поменуте оријентационе метафоре такође су утемељене на чињеници да се апстрактни појмови РАЗВОЈА и СЛОЖЕНОСТИ (која је обично последица развоја) поимају као ФИЗИЧКИ РАСТ (Расулић 2004: 225). Отуда употреба конкретне придева *висок* уз апстрактни појам мудрости.

3.8. КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈА МУДРОСТИ ПОМОЋУ ОДНОСА САДРЖАВАЊА И НОШЕЊА

3.8.1. ОДНОС САДРЖАВАЊА – Однос садржавања веома је важан за концептуализацију мудрости, при чему се мудрост може појмити или као САДРЖАТЕЉ или као САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ. Наши примери, које ћемо укратко представити, јасно указују на схватање овога појма као тродимензионалног, затвореног или отвореног простора.

3.8.1.1. МУДРОСТ ЈЕ САДРЖАТЕЉ – Мудрост најпре може бити *дубока*, или *празна*, што упућује на тродимензионални когнитивни простор овога појма:

1) *Шекспирова мудрост* толико је *дубока* да уочавање људског јада није ушкопило његову стваралачку енергију која вековима делује једнаким интензитетом (ЕК, Политика). 2) Успомене су слике без контекста: од ситуације у којој су настале, апстраховане мисли су *празна мудрост* (ЕК, Стендал).

Мудрост, затим, може садржати *моћ*, *време*, *животи*, па чак и *све што постоји*, уколико се држи религиозно становиште. При томе, утисак је да се мудрост овде представља као затворени тродимензионални садржалац, онај у коме су некакви драгоцени садржани објекти скривени од спољашности¹⁴ (Кликовац 2007).

14 У примеру број „четири“ садржани објекти, тј. време и рокови, који се налазе у бојјој мудрости, за људе представљају тајну, односно, нешто скривено.

3) *Моћ Елрондова је у мудросџи*, а не у оружју, речено је (ЕК, Џ. Р. Р. Толкин). 4) И не треба човек да се збуњује временима и роковима, јер је *шајна времена и рокова у мудросџи божјој*, у предвиђању његовом и љубави његовој (ЕК, Ф. М. Достојевски). 5) *Живоџ* само у *мудросџи*, или само уживању, не може бити стварно (целовито; пуно) добро ... (ЕК, В. Н. Цветковић). 6) Заправо, пре стварања, *све је било у Боју, у Божјој мисли и мудросџи*, Бог је стварао Мудрошћу и у Мудрости (ЕК, А. Коаре).

У мудрости се такође може *преџератиџи* или *застџраниџи*, *превариџи*, *надмеџаџи*¹⁵ и *биџи велики*. Дакле у мудрости може бити садржан и човек:

7) Свако *преџеривање* или *застџрањивање*, чак и оно у *мудросџи* (појмљеној као само-довољно знање) – штетно је, и за праведног човека – неприлично (ЕК, В. Н. Цветковић). 8) Немојте да се *превариџе* у *мудросџи цркве*! Она је једина диктатура која већ две хиљаде година није срушена (ЕК, Е. М. Ремарк). 9) Фјолсвидир, „*велик у мудросџи*“ (ЕК, А. Котерел).

Седми и осми пример занимљиви су по томе што откривају и негативне стране човековог „боравка“ у мудрости. Изрази „*надметати се у мудрости*“ у „*бити велики у мудрости*“ указују на изразито позитивно значење овог појма, јер се на основу њих стиче утисак о људима као некаквим малим ентитетима који, стремећи да прошире своје видике, покушавају да што више „*порасту*“ у свом садржатељу (поново је уочљива валидност вертикалне сликовне схеме).

На крају, мудрост се помоћу односа садржавања може представити и као нека област у коју се емигрира, област која би се, пре него тродимензионални, могла замислити као какав ОТВОРЕН ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР.

10) Након доласка у Канаду, ја сам још једном *емиџирао* у језик и *мудросџи* Иве Андрића, Меше Селимовића, Милоша Црњанског, Данила Киша ... (ЕК, Политика).

15 За употребу ове лексеме в. одељак МУДРОСТ ЈЕ ТАКМИЧАРСКА ДИСЦИПЛИНА.

У складу са закључцима Душке Кликовац (2007), која се у једном свом раду позабавила семантиком предлога У и НА у српском језику, биће да је предлогом у овде поново означена скривеност, односно недокучивост мудрости великих писаца, при чему је реч „мудрости“, у множини, метонимијски мотивисана (МУДРОСТИ ЗА МУДРЕ ИЗЈАВЕ).

3.8.1.2. МУДРОСТ ЈЕ САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ – Наши примери откривају да се мудрост може бити садржана у људском телу и људским делима:

- 1) Верујем да ћемо *наћи у себи довољно мудросѝи*, снаге и одговорности да не поклекнемо и да се одупремо искушењу власти по сваку цену ... (ЕК, Политика).
- 2) [И] подсетио на Павлову поруку, упућену „некима, сличним Јеврејима и Грцима“, да је у *Исусовим делима садржана божанска снаѝа и мудросѝи* (ЕК, Политика).
- 3) Упитао је Константина Филозофа зашто док говори увек држи књигу пред собом, док Хазари *сву мудросѝи ваде из ѝруди* као да су је претходно прогутали (ЕК, М. Павић).
- 4) Покрсти се или ћемо ти *мудросѝи* свих књига које си прочитао *исѝераѝи на ѝоѝиљак* (ЕК, Д. Киш).
- 5) Дубље је срце и *мудросѝи срца* неголи *мудросѝи ума* (ЕК, Православље).

Када је реч о људском телу као садржатељу мудрости, видимо да, поред општег израза „наћи мудрости у себи“, у средишту пажње могу бити глава, груди или, још конкретније, срце. Ови примери сагласни су са културолошки устаљеним „смештањем“ памети у главу, а осећања у срце, а сагласни су и са налазом ауторке Кликовац (2006: 191), која држи да се емоције у српском језику обично „лоцирају“ у грудни кош, тј. у срце, те ту замишљену тродимензионалну област назива *унуѝрашњим* или *емоционалним ѝросѝором*. С обзиром на то да бити mudar не подразумева само поседовање опсежног енциклопедијског знања, већ и владање сопственим осећањима, мудрост може бити садржана и у глави (уму) и у грудима (срцу).

3.8.2. ОДНОС НОШЕЊА

3.8.2.1. МУДРОСТ ЈЕ НОСИТЕЉ – Концептуализуја мудрости у виду носитеља повезана је са концептуализацијом овога појма по-

моћу изворног домена ГРАЂЕВИНЕ, о чему је напред већ било речи. Сада наводимо два примера које у дотичном одељку нисмо представили, а у којима се мудрост представља као ТЕМЕЉ ГРАЂЕВИНЕ или ОСЛОНАЦ:

1) ...И стабилност у региону, која се не може *традициј* ни на ликовану, али на отпору, како је нагласио, већ *на мудроси* свих... (ЕК, Политика). 2) Јеротић је посебно истакао, *ослањајући се на мудроси* Слободана Јовановића, тај данашњи покушај избегавања крајности у заузимању два искључива става... (ЕК, Политика).

Међутим, наводимо и један пример који није везан за изворни домен ГРАЂЕВИНЕ:

3) Па и да не постоје свега четири загонетна слова, која пре *упућују на мудроси* и тајанственост његове личности, он би кроз властито дело трајао (ЕК, Политика).

То што је уз глагол „упутити“ овде употребљен предлог „на“, чини се, сведочи о томе да дотична четири слова казују тек понешто о мудрости особе о којој се говори. Такав утисак додатно је појачан употребом именице „тајанственост“. Да је којим случајем написано „упућују у мудрост“, онда би то вероватно подразумевало да се поменим загонетним словима нешто детаљније открива мудрост поменим тајанствене личности.

3.8.2.2. МУДРОСТ ЈЕ НОШЕНИ ОБЈЕКАТ – За ову метафору наводимо само један пример, у коме се каже да мудрост носе некакви симболи:

1) А муслиманска традиција нам јавља да је Сулејман, син Даудов, у свом двору имао сто сачињен од смарагдне плоче по којој су били уписани знаци који су *носили* сву *мудроси* света (ЕК, 3. Љ. Николић).

Биће да је употребљен однос ношења, а не однос садржавања, због тога што је овде вероватно реч о арапским стиховима из Курана,

који су за припаднике исламске цивилизације у Отоманској царевини били разумљиви, па самим тим, у интерпретативном смислу, и доступни (насупротив нечему што није лако растумачити, те се стога концептуализује помоћу односа садржавања) (Кликовац 2007).

4. ЗАКЉУЧАК – Мудрост се може концептуализовати помоћу више различитих изворних домена, и то различитог степена општости. Приказ тих домена, класификован према нивоу општости, следи у Табели 1¹⁶:

Табела 1. Уочени изворни домени за концептуализацију МУДРОСТИ		
Изворни Домен Нивои општости (од општег ка конкретном)	Први ниво	Други ниво
ПРЕДМЕТ	1) ЛЕП / ДРАГОЦЕН ПРЕДМЕТ 2) МАТЕРИЈАЛНО ДОБРО 3) ОРУЖЈЕ 4) МАЊЕ ТИПИЧАН ПРЕДМЕТ	1) БИСЕР, БЛАГО, РИЗНИЦА, ТРЕЗОР 2) БОГАТСТВО / ИМЕТАК, МИЛОСТИЊА, РОБА, НОВАЦ, НАГРАДА / ДАР 4) ПУРПУРНИ ПЛАШТ, КИШОБРАН, ПАТЕНТ, СРЕДСТВО ЗА МЕРЕЊЕ, МАКАЗЕ
ГРАЂЕВИНА	1) ЗГРАДА 2) ТЕМЕЉ ЗГРАДЕ 3) СТУБ ЗГРАДЕ 4) ГРАЂЕВИНСКИ МАТЕРИЈАЛ	/
МАТЕРИЈА	1) ГАСОВИТА 2) ТЕЧНА 3) ЧВРСТА 4) ПОЛУТЕЧНА-ПОЛУЧВРСТА	2) ВОДА, РЕКА, ЧОРБА, ВИНО, МЛЕКО, НЕКТАР 3) МЕТАЛ (ГВОЖЂЕ), ЖРТВЕНО МЕСО, ТКЕНИНА, БРАЗДА (НА ЊИВИ), ХРАНА 4) МЕД, ЛАВА

16 У колони насловљеној „Други ниво“, број испред сваке скупине појмова означава да наведени изворни домени јесу конкретизације општијег појма из претходне колоне са истим бројем („Први ниво“).

ЖИВО БИЋЕ	1) ЖИВОТИЊА 2) БИЉКА 3) ЉУДСКО БИЋЕ	1) ПТИЦА 2) (ЧИТАВА) УКОРЕЊЕНА БИЉКА, СКУПИНА ЗРНА, ЗАСАД, ТРАВА, ЛИВАДА, ЗЕМЉА (У КОЈОЈ ЈЕ УКОРЕЊЕНА БИЉКА) 3) НАРЕДБОДАВАЦ, ВЛАСТОДРЖАЦ, УЧИТЕЉИЦА, ВОЂА, СПАСИТЕЉКА, ПРКОСНА / ЛАЖЉИВА / ПОЛУУЧЕНА / ДАЛЕКОВИДА / ОДЕВЕНА / ОЖИВЕЛА ОСОБА, БОРАЦ, ПОБЕДНИК, ГУБИТНИК, ПРАТИЛАЦ ЖЕНЕ, ПОКОЈНИК, ГРОБАР, ЧЕДО, СЕСТРА
ТАКМИЧАРСКА ДИСЦИПЛИНА		
СИЛА	1) ВОДИЧ (ЉУДСКА СИЛА) 2) УЗДИЖУЋА (ПРИРОДНА?) СИЛА	
ВЕРТИКАЛНА СЛИКОВНА СХЕМА	1) ВРЕДНОСТ 2) МОЋ 3) РАЗВОЈ И СЛОЖЕНОСТ	
ОДНОС САДРЖАВАЊА	1) САДРЖАТЕЉ 2) САДРЖАНИ ОБЈЕКАТ	1) ЗАТВОРЕНИ ТРОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР, ОТВОРЕНИ ДВОДИМЕНЗИОНАЛНИ ПРОСТОР, ЉУДСКА ДЕЛА, ЉУДСКО ТЕЛО (ГЛАВА / ГРУДИ)
ОДНОС НОШЕЊА	1) НОСИТЕЉ 2) НОШЕНИ ОБЈЕКАТ	1) ТЕМЕЉ / ОСЛОНАЦ ЗГРАДЕ, ПИСАНИ ЗНАЦИ

У појединим случајевима, при настанку појмовних метафора уочена је метонимијска мотивација, и то посредством следећих двеју појмовних метонимија: 1) МУДРОСТ ЗА МУДРУ ИЗЈАВУ и 2) МУДРОСТ ЗА МУДРЕ БОРИЛАЧКЕ ПОКРЕТЕ (за обе метонимије шире метонимијско начело гласи: ОСОБИНА ЗА МАНИФЕСТАЦИЈУ ОСОБИНЕ). Такође, појмовна метонимија је, као средство мотивације, препозната и у јединој препознатој сликовној метафори. Сливковна метафора о којој говоримо гласи: ЧОВЕК КОЈИ РЕЧИМА

ИСПОЉАВА МУДРОСТ ЈЕСТЕ ТЕЛО КОЈЕ БЛИСТА (ЗРАЧИ СВЕТОШЋУ), а њена метонимијска мотивација јесте: СЈАЈ У ЛИЦУ И ОЧИМА ЗА СТАЊЕ МУДРОСТИ (шире метонимијско начело: ЕКСПРЕСИВНА И ФИЗИОЛОШКА РЕАКЦИЈА ЗА ОСОБИНУ / ДУХОВНО СТАЊЕ).

У смислу конотативних вредности МУДРОСТИ, може се рећи да је реч о особини која се углавном сматра изузетно пожељном, с тим што се повремено, у случају поистовећивања мудрости са лукавством, на овај појам гледа с негодовањем. Такође, мудрост се каткад користи у ироничном смислу, са снажном негативном конотацијом, а у сврху подсмевања онима који као мудрост представљају безумље.

Како би се овај апстрактни појам, са когнитивистичке тачке гледишта, још подробније испитао, потребно би било проучити и случајеве у којима је метонимија директно реализована (примера ради, в. четврту фусноту). У сваком случају, ово истраживање открива барем најосновније аспекте појмовног структурисања МУДРОСТИ у српском језику. Најзначајнији од тих аспеката свакако су схватања о драгоцености и скровитости мудрости, схватања која су похрањена у самом српском језику, те самим тим и у појмовном систему говорника тог језика, односно свих оних људи којима српски језик бар донекле обликује поглед на свет.

Литература

- Кликовац, Д. (2006). Друго издање. *Семантика предлога – студија из когнитивне лингвистике*. Београд : Филолошки факултет.
- Кликовац, Д. (2007). „Предложка значења у настави српског језика као страног: случај предлога У и НА“. [У Зборнику] *Српски као страни језик у теорији и пракси* (стр. 47–63). Београд : Филолошки факултет, Центар за српски као страни језик у теорији и пракси.
- Кликовац, Д. (2008). Шта је то метафора?. *Књижевност и језик* LV/1-2: 57-76.
- Kövecses, Z. (2010). Second edition. *Metaphor: A Practical Introduction*.

- Oxford : Oxford University Press.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago : The University of Chicago Press.
- Расулић, К. (2004). *Језик и његовој концептуализација вербалне димензије у енглеском и српскохрватском језику*. Београд : Филолошки факултет, Београд.

Извори

- ЕК – *Електронски корпус савременог српског језика*. Верзија SrpKor 2013. Copyright: Група за језичке технологије Универзитета у Београду. Аутори: Витас, Душко и Утвић, Милош. Доступно на: <http://www.korpus.matf.bg.ac.rs/> [10.09.2015.]
- РСАНУ 1988 – *Речник српскохрватског књижевног и народног језика*. Књига XIII: *Моуре–наклајуша*. Београд : Институт за српскохрватски језик (1988).
- Ћосић, П. (2008). *Речник синонима*. Београд : Kornet.

Goran J. Petrović

Resume

ON THE METAPHORICAL CONCEPTUALISATION OF *WISDOM* IN SERBIAN

The author analyses the conceptualisation of *WISDOM* in the Serbian language. In theoretical terms, the paper is based on the cognitive linguistic Contemporary Metaphor Theory. Prior to commencing his analysis, the author set himself the three following goals – 1) to establish a list of source domains employed for the metaphorical conceptualisation of *WISDOM*, 2) to recognise and single out the conceptual metonymies participating in the emergence of conceptual metaphors, and 3) to point out the image metaphors which make any use of *WISDOM* for their target domains. For the semantic definition of *WISDOM* the researcher relied on the *Serbo-Croat Literary and Colloquial Language Dictionary* (Book XIII) published by the Serbian Academy of Sciences and Arts. In addition, a smaller portion of the employed linguistic examples was retrieved from the said dictionary, whereas a huge majority of them came from the *2013 Electronic Corpus of Contemporary Serbian*. There are four different

results of the analysis. First of all, in Serbian WISDOM is conceptualised by a considerable number of source domains, which, for their part, can be classified into three different levels according to how general or specific they are. For instance, the most general category is made up of eight different source domains (e.g. OBJECT, BUILDING, MATTER, PLANT, etc.). Secondly, the author found two metonymies partaking in the emergence of some metaphors (e.g. WISDOM FOR WISE THOUGHT). Thirdly, one metonymically motivated image metaphor was indentified (A PERSON SPEAKING WISELY IS A BODY EMANATING LIGHT). And last but not least, on most occasions WISDOM has a strong positive value in Serbian, whereas sporadically it may also appear in its two negative meanings – 1) when signifying cunningness or 2) when used ironically.

Key words: conceptual metaphor, image metaphor, metonymic motivation of metaphors, conceptualisation, wisdom, source domain, spatial schema of verticality

TRANSFER PRAVILA V2 U USVAJANJU GERMANSKIH JEZIKA KAO L2

Pravilo V2 (pozicioniranje ličnog glagola na drugom mestu u rečenici) karakteristično je za većinu savremenih germanskih jezika i predstavlja jedan od najtipičnijih problema u usvajanju germanskih jezika kao L2. Cilj ovog rada je da osnovu različitih istraživanja usvajanja germanskih jezika kao L2 i L3 utvrdi u kojoj meri je pravilo V2 podložno transferu iz jednog jezičkog sistema u drugi i koji faktori utiču na taj transfer. Uzimajući u obzir istraživanja koja problemu usvajanja pravila V2 pristupaju iz različitih perspektiva (ponekad i direktno suprotstavljenih), može se uočiti da transfer ima bitnu ulogu u razvoju pravila V2, iako on ne isključuje uticaj i drugih razvojnih procesa. Transfer pravila V2 je dosledan (pozitivan i negativan) i prisutan je ne samo na sintaksičkom, već i pragmatičkom planu. Pored toga, transfer se ne vrši samo iz L1, već je moguć i iz nekog drugog L2, što znači da tipološka svojstva L1, L2 i eventualno L3 predstavljaju jedan od najvažnijih faktora u transferu pravila V2. Određena istraživanja ukazuju i na značaj drugih faktora, kao što su psihotipologija, L2 status, lingvistička i metalingvistička kompetencija i dr, što transfer pravila V2 u celini čini vrlo složenim procesom.

Ključne reči: transfer, pravilo V2, germanski jezici, sintaksa, usvajanje L2, usvajanje L3

Uvod

U ovom radu biće razmatrana jedna specifična sintaksička struktura većine savremenih germanskih jezika (tzv. pravilo V2) i njen razvoj u usvajanju germanskih jezika kao L2 kod odraslih učenika. Budući da je ovo pravilo karakteristično za tipološki bliske i srodne germanske jezike i

* Grupa za skandinavске jezike i književnosti, Katedra za germanistiku, Filološki Fakultet, Studentski trg 3, 11000 Beograd. Elektronska adresa: goranmaljan@yahoo.com

da predstavlja značajan problem u usvajanju ovih jezika kao L2, cilj rada jeste da se utvrdi zbog čega ono predstavlja razvojnu poteškoću i koji faktori utiču na njegov razvoj u međujeziku učenika. Fokus rada je na ulozi transfera u usvajanju pravila V2 te se detaljno razmatra da li je transfer (pozitivan ili negativan) u usvajanju ove strukture prisutan, na koji način se odvija i koji faktori utiču na prenošenje ove strukture iz postojećeg jezičkog znanja u L2. U radu će biti analizirana i kritički komentarisana empirijska istraživanja koja se bave usvajanjem pravila V2 u različitim germanskim jezicima (ili kombinacijama različitih V2 i ne-V2 jezika kao L1, L2 i L3), kako bi se problem transfera u usvajanju pravila V2 sagledao iz različitih perspektiva. Data istraživanja zasnivaju se na različitim teorijskim osnovama (generativizam, teorija procesabilnosti, hipoteza interfejsa itd), dok su poneka prvenstveno praktično usmerena i često kritikuju premise drugih teorijskih pristupa o usvajanju sintakse.

U prvom delu rada najpre će ukratko biti predstavljen problem pravila V2 (kao sintaksičke strukture i kao razvojnog problema u usvajanju L2) i navedena istraživanja ovog problema u usvajanju različitih germanskih jezika. U narednom poglavlju biće predstavljen i komentarisana istraživanja usvajanja pravila V2, grupisana prema odnosu prema transferu pravila V2 – počevši od istraživanja koja potpuno poriču transfer ili mu ne pridaju važnu ulogu, preko istraživanja koja se bave transferom pravila V2 iz L1 i L2, do onih koja transfer pravila V2 ne posmatraju samo na sintaksičkom, već i na pragmatičkom nivou. U završnom delu rada pregled istraživanja će biti kritički prodiskutovan, kako bi se, uzimajući u obzir različite faktore i procese, stvorila složena i jedinstvena slika o ulozi transfera pravila V2 u usvajanju germanskih L2 (u meri u kojoj je to na osnovu trenutnih saznanja moguće).

Pravilo V2 u usvajanju sintakse germanskih jezika

Takozvano pravilo V2 karakteristično je za sve savremene germanske jezike osim engleskog¹, a njegova specifičnost jeste pozicija ličnog

1 Pravilo V2 se u određenim tragovima javlja i u engleskom jeziku (pre svega u određenim kolokacijama i idiomima), budući da je bilo karakteristično za ranije faze ovog jezika (König, 1994: 554). Ipak, ove strukture ne smatraju se produk-

glagola na drugom konstituentnom mestu u nezavisnoj rečenici (u pojedinim germanskim jezicima i u zavisnoj). U slučajevima kada na prvom mestu u rečenici ne stoji subjekat dolazi do inverzije subjekta i ličnog glagola, tako što subjekat ide iza ličnog glagola (dakle, na treće mesto), te je red reči XVSO. Ovakva sintaksičko ustrojstvo tipološki je vrlo retko i karakteristično je za većinu germanskih jezika; međutim, pravilo V2 zajedničko je samo sintaksi nezavisnih rečenica, dok se red reči u zavisnim rečenicama različito uređuje u kontinentalnim zapadnoevropskim, kontinentalnim severnogermanskim (skandinavskim) i ostrvskim severnogermanskim jezicima (Askedal, 2006). Razvojni problem ovog pravila u usvajanju germanskih jezika kao L2 predstavlja činjenica da se krši doslednost SVO reda reči, koji se najčešće definiše kao nemarkirani red reči u nezavisnim rečenicama². Iako je izvesno da određene razlike u upotrebi pravila V2 u nezavisnim rečenicama postoje i među pojedinim germanskim jezicima (naročito na nivou pragmatike, o čemu će biti više reči u poglavlju 3.3), sintaksički mehanizmi inverzije su isti u svim slučajevima, te će u ovom radu biti uzeto u obzir samo pravilo V2 u nezavisnim rečenicama.

Iako upotreba pravila V2 zavisi od tipa diskursa, različita istraživanja L1 korpusa germanskih jezika ukazuju na dve činjenice – da je subjekat pojedinačno najfrekventniji konstituent na početku nezavisne rečenice, kao i da svi jezici u velikoj meri tematizuju i druge konstituente, najčešće adverbijalne. Analize pokazuju da se rečenice sa nesubjekatskom temom u većini germanskih jezika javljaju u 30–40% svih rečenica (Bohnacker, 2006: 450; Bohnacker i Rosén, 2007: 33–35), iako pojedina istraživanja ukazuju na nešto manji udeo subjekata na prvom mestu (čak i ispod 50%; Bohnacker i Rosén, 2007: 34). Ovo svojstvo sintakse germanskih jezika predstavlja veliki problem pri usvajanju tih jezika kao L2, budući da većina istraživanja pokazuje da pravilo V2 teško za usvajanje i da taj

tivnima u engleskom te se savremeni engleski analizira kao SVO jezik (Bardel i Falk, 2007: 461; Bohnacker, 2006: 447; Håkansson *et al.*, 2002: 252; Rankin, 2011: 142), što je veoma bitno za ovaj rad (budući da se na taj način kontrastira u odnosu na sve ostale germanske jezike).

- 2 Kontinentalni germanski jezici (holandski i nemački) u zavisnim rečenicama imaju OV red reči te je problematično utvrditi opšti nemarkirani red reči u ovim jezicima (Askedal, 2006: 191; Bohnacker, 2006: 447–448). Ipak, zbog složenosti sintakse reda reči u celini, pitanja fundamentalnog reda reči i procedura na površinskoj strukturi, kao i red reči u zavisnim rečenicama neće biti predmet ovog rada.

proces uglavnom dugo traje (Johansen, 2008: 50; Ekerot, 1995: 81). Ta pojava se najčešće objašnjava složenošću površinske strukture reda reči i određenom markiranošću pravila V2, te nedostatkom komunikativnog potencijala reda reči usled njegove formalne sintaksičke uloge (Johansen, 2008: 50). Pravilo V2 kao bitan problem u usvajanju sintakse germanskih jezika predmet je mnogih istraživanja, ponajviše nemačkog (Bohnacker, 2006; Eubank, 1993; Håkansson, Pienemann i Sayehli, 2002; Johansen, 2008; Pienemann, 1998; Meisel, Clahsenn i Pienemann, 1981; Platzak, 2001; Rankin, 2011; Schwarz i Sprouse, 1996; Vainikka i Young-Scholten, 1994) i švedskog (Bardel i Falk, 2007; Bohnacker, 2006; Bohnacker i Rosén, 2007; Ekerot, 1995; Ganuza, 2008; Pienemann i Håkansson, 1999; Platzak, 2001), ali i holandskog (Bardel i Falk, 2007; Johansen, 2008; Rankin, 2011), norveškog (Hagen, 1992; Johansen, 2008) i danskog (Lund, 1997; Holmen, 1993).

Transfer pravila V2

Budući da je pravilo V2 tipološki veoma retko, transfer iz maternjeg jezika je pojam kojim se često objašnjavaju razvojne strukture koje se javljaju pri usvajanju germanskih jezika, najčešće u vidu neprimenjivanja pravila V2, tj. dosledne upotrebe SV reda reči (XSV umesto XVS). Johansen (2008) poredi učenike norveškog kao L2 sa različitim L1 i jasno utvrđuje razliku u upotrebi pravila V2 između učenika kojima je L1 nemački ili holandski i učenika kojima je L1 ne-V2 jezik (većinom SVO jezici). Međutim, iako transfer u ovakvim slučajevima izgleda očigledno, treba imati na umu da je i sam pojam transfera dosta problematičan, kao i način na koji se on vrši. Pre svega, transfer može označavati prenos iz L1, ali i nekog drugog L2, što znatno komplikuje sliku usvajanja bilo koje jezičke strukture, te nameće pitanje da li se transfer vrši iz L1, nekog drugog L2 ili oba (što je posebno složen slučaj). Pored toga, transfer jedne složene sintaksičke strukture kao što je pravilo V2 implicira brojne logičke i praktične probleme, npr. da li su jednostavnije strukture takođe podložne transferu, da li se prenose samo pojedini aspekti pravila V2 ili sintaksa reda reči u celini, da li je transfer jedini faktor usvajanja pravila V2 i, ako nije, u kojoj meri razvojni procesi utiču na usvajanja i sl.

Zbog svih ovih faktora, uloga transfera u usvajanju složene sintaksičke strukture kakva je pravilo V2 vrlo je komplikovana i različiti pristupi ovaj problem sagledavaju iz različitih perspektiva. U ovom radu biće predstavljene analize usvajanja pravila V2 iz različitih teorijskih okvira, koji transfer u razvoju ove strukture utvrđuju u različitoj meri i različito ga objašnjavaju. Najpre će biti predstavljeni pristupi koji zapravo poriču transfer (ili bar njegovu dominantnu ulogu) u usvajanju pravila V2, koji formalno potpadaju pod okvire teorije procesabilnosti i pojedine transformaciono-generativističke pristupe. Nasuprot njima, većina radova utvrđuje transfer u nekoj meri – od pristupa koji priznaju postojanje transfera, ali daju prednosti razvojnim procesima, do onih koji transferu daju razvojni primat (pristupi punog transfera i sl). Pored toga, različiti radovi razmatraju različite faktore transfera pravila V2 – L1 učenika, dodatne L2 učenika, nivo na kome se transfer ostvaruje i sl. Naročito ilustrativna su istraživanja koja se bave različitim kombinacijama germanskih jezika kao L1 i L2 (čak i L3), budući da se na taj način sagledava i da li se (i, eventualno, na koji način) pravilo V2 prenosi između sintaksički bliskih jezika. U daljim potpoglavljima biće razmotreni različiti radovi koji se bave ovim problemima, kako bi na kraju rada mogla da se sagleda opšta slika transfera u usvajanju pravila V2 u germanskim jezicima.

Pravilo V2 kao razvojna struktura

Pojedina istraživanja baziraju se na premisi da se pravilo V2 ne prenosi u L2 (ili L3), ili barem da transfer nije dominantan faktor već se samo javlja u određenim slučajevima. Iz ove perspektive, samim time, pravilo V2 se *razvija* u međujeziku na način koji je suštinski univerzalan i koji ne zavisi od jezičkog znanja koje učenik već poseduje (čak i kada se postojanje transfera posredno priznaje, razvojni procesi u usvajanju pravila V2 ostaju jasno primarni). Određena teorijska razmatranja i istraživanja usvajanja reda reči iz generativističke perspektive definisala su usvajanje pravila V2 kao transformacije koje se vrše nezavisno od L1 i koje se u potpunosti mogu objasniti internim mehanizmima univerzalne gramatike (Meisel, Clahsen i Pienemann, 1981; Platzak, 2001). Ovakve postavke definisane su na osnovu istraživanja koja se bave usvajanjem V2 jezika

(pre svega nemačkog) kod učenika kojima je L1 ne-V2 jezik, usled čega faktori kao što su tipološka sličnost L1 i L2, kao i eventualni uticaj nekog drugog L2 nisu uzeti u obzir.

Ipak, dodatne argumente za odlučujući uticaj univerzalne gramatike u razvoju pravila V2 daju i izvesna neurolingvistička istraživanja; Platzak (2001) određuje pravilo V2 kao jezičku strukturu C-domena³ i analizira osetljivost C-domena (*C-domain vulnerability*) kod različitih tipova osoba čija kompetencija švedskog i nemačkog jezika (kao L1 ili L2) nije na ciljnom nivou – učenici L2, deca u početnim fazama učenja L1, osobe sa Brokinom afazijom i sl. Platzak (2001) utvrđuje da je razvoj C-domena univerzalan te da se složenije strukture kao što je pravilo V2 inherentno teže usvajaju (i lakše gube, u slučaju afazije) budući da u svim slučajevima postoje razvojni problemi unutar C-domena, ali ne i I-domena. Uz to, Brokina zona se lokalizuje kao odgovorna za razvoj struktura C-domena, što implicira da je usvajanje, između ostalog, pravila V2 ne samo univerzalno, nego i neurološki uslovljeno. Iako se ovo istraživanje ne bavi direktno transferom, može se izvući zaključak da su razvojni procesi jedini odgovorni za usvajanje složenih jezičkih struktura kakvo je pravilo V2.

Drugi teorijski okvir koji pravilo V2 prvenstveno definiše kao razvojnu strukturu jeste teorija procesabilnosti, u okviru koje su rađena detaljnija istraživanja koja su uzimala u obzir i faktore kao što su tipološka sličnost L1 i L2, kao i pravilo V2 u usvajanju L3. Iako se zasniva na drugačijim teorijskim premisama od generativizma, teorija procesabilnosti usvajanju pravila V2 vrlo slično pristupa – sve jezičke strukture se usvajaju na isti način, bez obzira na L1, i to hijerarhijski (Pienemann i Håkansson, 1999). Slično kao transformacije u generativizmu, teorija procesabilnosti barata pojmom *procedura* i definiše pravilo V2 kao interfrazalnu proceduru, što znači da se odvija na nivou klauze, tj. između fraza (Pienemann i Håkansson, 1999: 404). Budući da su ove procedure četvrte od pet hijerarhijskih procedura koje ova teorija postulira, a da preskakanja procedura u usvajanju L2 nema, potrebno je usvojiti tri jednostavnije procedure (leksičke, kategorijalne i frazalne) kako bi učenik bio *razvojno spreman* da usvoji

3 U određenim generativističkim pristupima jezičke strukture se grupišu u tzv. C-domen i I-domen, pri čemu se, pojednostavljeno rečeno, jednostavnije strukture grupišu u I-domen, dok je C-domen nadređen I-domenu i obuhvata sintaksički najstroženije strukture (Platzak, 2001: 364–365).

pravilo V2⁴. Teorija procesabilnosti na ovaj način objašnjava složenost i lingvističku težinu pravila V2, ističući da njegovo procesuiranje u međujeziku nije moguće sve dok učenik ne prođe prethodne faze i dok nije na dovoljnom stupnju razvojne spremnosti.

Određena istraživanja usvajanja pravila V2 u švedskom i nemačkom kao L2 predstavljaju se kao potvrda postavki teorije procesabilnosti. Pienemann i Håkansson (1999) daju pregled prethodnih istraživanja o usvajanju pravila V2 kod govornika kojima je L1 nemački, a L2 švedski i rezultate tumače kao potvrdu dve suštinske pretpostavke teorije procesabilnosti – 1) da se pravilo V2 ne prenosi iz L1 i 2) da se ono razvija samostalno i na identičan način u svim slučajevima. Empirijska potvrda ovim razmatranjima nudi se u istraživanju Håkansson *et al.*, (2002), gde se na uzorku ispitanika kojima je L1 švedski, a L2 nemački dolazi do identičnih zaključaka o usvajanju pravila V2. Međutim, u ovom istraživanju eksplicitno se naglašava da transfer iz L1 nije isključen, ali da takođe zavisi od razvojne spremnosti – transfer je moguć tek onda kada je međujezik razvojno spreman da procesuirao određenu strukturu. Iako se transfer kasnije nešto konkretnije integriše u teoriju procesabilnosti (i formuliše u vidu tzv. *hipoteze o razvoju prilagođenom transferu*, Håkansson *et al.*, 2002), on se dalje ne razmatra (npr. u kojim situacijama se javlja i na koji način). Pored toga, insistiranje na konceptu razvojne spremnosti automatski isključuje mogućnost transfera pravila V2 pre nego što su usvojene neke bazičnije sintaksičke procedure (npr. nemarkirani SVO red reči ili inverzija u upitnim rečenicama).

Kritike ovog istraživanja odnose se pre svega na njegovu metodologiju – zaključak o nepostojanju transfera iz L1 švedskog u L2 nemački donosi se na osnovu zastupljenosti nesubjekatskih konstituenata na početnoj poziciji u rečenici, pri čemu se ističe da učenici kojima je L1 švedski ne tematizuju adverbijalne dopune ništa češće od učenika sa drugim L1, kao što bi se očekivalo s obzirom na tipološku sličnost L1 i L2. Bohnacker (2007: 44) navodi da frekventnost upotrebe *konteksta inverzije* ne znači

4 Usvajanje inverzije u upitnim rečenicama koje počinju upitnom reči ili frazom se u teoriji procesabilnosti smatra frazalnom strukturom, te se usvaja ranije i lakše od inverzije u deklarativnim rečenicama. Budući da je inverzija u upitnim rečenicama karakteristična i za neke ne-V2 jezike (npr. engleski ili francuski), ona neće biti razmatrana u ovom radu.

nužno da učenici nisu u stanju da inverziju koriste, te da navedeni podaci sami po sebi ne isključuju transfer. Pored toga, Håkansson *et al.*, (2002: 269) navode da je većini ispitanika nemački zapravo L3 (budući da većina govori engleski kao L2), ali da je uticaj L2 na L3 isključen jer nije kompatibilan sa podacima (Bohnacker, 2007: 44 primećuje, ipak, da navedeni rezultati mogu biti upravo posledica uticaja engleskog L2).

Sva do sada navedena istraživanja polaze od premisa da usvajanje L2 u celini podleže univerzalnim pravilima te da je uticaj postojećeg jezičkog znanja nepostojeći ili zanemarljiv u odnosu na opšte razvojne principe, te u tom kontekstu treba i posmatrati njihove zaključke. Oba ova pristupa jasno definišu pravilo V2 kao sekundarno, te da se ono, bilo transformacijama ili razvojem jezičkih procedura, izvodi iz nemarkiranog SVO reda reči (što će podstaći druga istraživanja da relativizuju ovu tvrdnju). Na taj način, oba teorijska okvira teže ne samo da detaljno objasne te univerzalne procese, već i da *predvide* razvoj različitih jezičkih struktura, iako je u određenim radovima taj striktan determinizam ublažen. Kao što je već pomenuto, teorija procesabilnosti je modifikovana tako da ipak uključi i transfer u određenim slučajevima, dok u okviru generativizma zapravo dominiraju pristupi koji transfer posmatraju kao značajan (ili čak dominantan) faktor u usvajanju L2 (o čemu će više reči biti u narednom poglavlju). Značaj ovih pristupa je u činjenici da razvojne procedure usvajanja pravila V2 koje oni postuliraju jesu u nekoj meri realne, barem u određenim situacijama, te da interni mehanizmi usvajanja L2 jesu faktor u usvajanju pravila V2 (što potvrđuje relativno sličan razvoj reda reči germanskih L2 kod učenika sa različitim L1), iako ne isključiv i apsolutan.

Transfer pravila V2 iz L1 i L2

I pored argumenata za prevashodno razvojnu prirodu usvajanja pravila V2, većina istraživanja ipak utvrđuje izvestan transfer u usvajanju ovog pravila. Određena generativistička istraživanja objašnjavaju određene transformacije u usvajanju pravila V2 u nemačkom kao L2 pomoću transfera iz ne-V2 L1 (Eubank, 1993; Vainikka i Young-Scholten, 1994) ili čak zastupaju mišljenje da je transfer u početku potpun, te da je početno stanje usvajanja L2 zapravo L1 (tzv. teorije punog transfera i punog pristupa; Schwartz i Sprouse, 1996). Prema ovom teorijskom okviru, sintaksa L1 se

u početku potpuno prenosi u međujezik, te se transfer time određuje kao osnovni faktor u usvajanju jezika uopšte (pristup univerzalnoj gramatici je takođe moguć, ali tek ako ne dolazi do pozitivnog transfera).

Transfer pravila V2 je, međutim, relativno lako uočljiv u slučajevima kada je L1 ne-V2 jezik, budući da je praktično uvek negativan. Stoga su posebno interesantni slučajevi u kojima se ispituje transfer pravila V2 u slučajevima kada su i L1 i L2 germanski V2 jezici – da li do transfera pravila V2 tim slučajevima dolazi i da li je on nužno uvek pozitivan? Većina istraživanja na oba ova pitanja daje potvrđan odgovor, iako se ne isključuju i određene specifičnosti sintaksičkih sistema pojedinačnih jezika. Johansen (2008) na primeru kontrastivnog istraživanja usvajanja norveškog kao L2 kod učenika sa različitim L1, utvrđuje da učenici kojima je L1 holandski ili nemački koriste V2 kontekste u meri koja je približna maternjim govornicima norveškog, za razliku od učenika sa drugim (ne-V2) L1. U ovom istraživanju ne analiziraju se samo greške u upotrebi pravila V2, već i varijacije različitih konteksta u kojima je inverzija moguća (utvrđujući da su neki od konteksta koji povoljno utiču na tematizovanje nesubjekatskih konstituenata npr. struktura konstituenata ili stepen leksikalizacije određenih rečeničnih konstrukcija; Johansen, 2008: 59). Zaključak ovog istraživanja je da postoje dva glavna faktora koja utiču na stepen prenošenja odnosa ličnog glagola i subjekta iz L1 i L2 – sintaksička nejasnoća (npr. sintaksički polivalentne partikule kao što je norveško *så* ili upitne fraze koje mogu ili ne moraju da povlače inverziju) i identifikacija konteksta; identifikacija se, opet, može zasnivati na inputu (bazirana na znanju) ili zaključivanju (bazirana na kontroli), što uvodi vrlo bitan faktor implicitnog i eksplicitnog znanja u razmatranje transfera. Budući da rezultati analize daju vrlo kompleksnu sliku koja se ne može objasniti samo jednim faktorom, Johansen (2008) zaključuje da se transfer pravila V2 najverovatnije dešava u kombinaciji svih ovih faktora i L1.

Positivan transfer pravila V2 nameće, međutim, jedno vrlo složeno pitanje – da li se ovo pravilo može prenositi pojedinačno ili se prenosi kao deo sistema (paralelno sa drugim sintaksičkim strukturama ili hijerarhijski, nakon usvajanja bazičnijih struktura)? Dok npr. teorija procesabilnosti ili hipoteza osetljivog C-domena jasno ističu da se složeno pravilo V2 ne može ni razvijati ni prenositi dok se bazičnije sintaksičke strukture ne usvoje, određena istraživanja tvrde suprotno. Bohnacker (2007) na prime-

ru govornika nemačkog koji uče švedski kao L2 ne samo da utvrđuje jasan pozitivan transfer pravila V2, već i uočava da se paralelno s time prave greške u mnogo elementarnijim sintaksičkim strukturama. Zapravo, ovo istraživanje utvrđuje pun transfer sintakse nemačkog u učenju švedskog kao L2, budući da se pozitivan transfer javlja kod istih struktura (npr. pravilo V2), a negativan kod tipološki različitih (red reči u zavisnim rečenicama). Dalja istraživanja u ovom pravcu utvrđuju pun transfer (dakle, i pozitivan i negativan) ne samo u početnim fazama učenja jezika, već i na visokim nivoima vladanja L2; na osnovu istraživanja usvajanja nemačkog kao L2 kod govornika švedskog, Bohnacker i Rosén (2007) utvrđuju da, iako je pravilo V2 u švedskom i nemačkom sa sintaksičke strane identično, određene pragmatičke razlike postoje te se ne-subjekatski konstituenti ne tematizuju na isti način u švedskom i nemačkom (o ovome će biti više reči u narednom poglavlju). Samim tim, transfer pravila V2 jeste pozitivan na sintaksičkom nivou, ali se na pragmatičkom nivou (naročito kod naprednih učenika) javlja određen negativan transfer koji uzrokuje produkciju koja je sintaksički gramatična, ali neidiomska („ne zvuči potpuno nemački“, Bohnacker i Rosén, 2007: 31). Ovakvi zaključci ukazuju na mogućnost fragmentarnog usvajanja sintakse, budući da se sintaksa na razvija univerzalnim razvojnim procesima od iste početne tačke, već da početno stanje umnogome zavisi od L1⁵. Osim što postuliraju različito početno stanje u odnosu na razvojne pristupe, prema ovim istraživanjima transfer pravila V2 jeste moguć samo na osnovu tipološkog poklapanja i ne zavisi direktno od bazičnijih sintaksičkih struktura.

Još složenija slika transfera pravila V2 dobija se kada se u obzir uzme još jedan značajan faktor – uticaj L2 na usvajanje L3. Naime, transfer se ne može ograničiti samo na uticaj L1, iako je u izvesnim situacijama teško utvrditi da li je neka struktura proizvod transfera iz L1, L2 ili pak oba. Brojna navedena istraživanja ukazuju na transfer iz L1, dok izvesna tvrde da je uticaj L2, kako pozitivan tako i negativan, zapravo prisutniji u usvajanju sintakse L3, dok je uticaj L1 prisutniji u fonologiji i morfologiji L3 (Bardel i Falk, 2007; Rothman i Cabrelli Amaro, 2008). Ovakve tvrd-

5 Ova tvrdnja je sušta suprotnost teoriji procesabilnosti (ali i generativističkim pristupima koji poriču transfer u sintaksi), koja ne samo da tvrdi da je početno stanje učenja svakog L2 uvek isto (npr. SVO red reči), već i da se jezičke strukture hijerarhijski usvajaju, te se složene strukture kao što je pravilo V2 ne mogu procesuirati (dakle, ni prenositi) dok nisu usvojene sve strukture koje joj razvojno prethode.

nje bitno komplikuju jednostavne tvrdnje da pun transfer znači prenošenje svih struktura iz L1; ukoliko, na primer, sintaksički transfer iz L2 u L3 jeste realan faktor, to bi značilo da bi poznavanje nekog drugog ne-V2 L2 dovelo do negativnog transfera, čak i u slučajevima kada je L1 ta-kođe V2 jezik (i obrnuto – kod osoba kojima je L1 ne-V2 jezik može doći do pozitivnog transfera u L3 iz nekog drugog V2 jezika koji već znaju). Veliki broj kombinacija jezika i potencijalnih uticaja koji jezici mogu da vrše jedan na drugi stvara vrlo složenu sliku transfera pravila V2, koju su određena istraživanja pokušala empirijski da razjasne.

Polazeći od već pomenutih premisa da je transfer pravila V2 ne samo moguć nego i realan, te da ne zavisi od hijerarhijskog ustrojstva sintakse bilo izvornog ili ciljnog jezika, Bohnacker (2006) kontrastira usvajanje nemačkog kod govornika švedskog koji govore i engleski (nemački je L3) i onih koji ne govore engleski (nemački je L2). Analiza produkcije u dva navrata (nakon 4 meseca i 9 meseci) pokazala je da učenici kojima je nemački L2 praktično ne greše u upotrebi pravila V2, dok učenici koji govore engleski greše u značajnoj meri (41% svih rečenica gde subjekat nije na prvom mestu imaju XSV umesto XVS reda reči; Bohnacker, 2006: 466). Bohnacker (2006) zaključuje da poznavanje nekog ne-V2 jezika u velikoj meri može da poništi pozitivan transfer iz L1, te se time delom mogu objasniti i rezultati istraživanja koji tvrde da transfera pravila V2 nema čak i u slučajevima kada su i L1 i L2 V2 jezici⁶. Ipak, i pored vrlo detaljne analize, istraživanje je sprovedeno na veoma malom uzorku – po tri ispitanika u obe grupe (i to penzioneri, budući da je izuzetno teško naći Šveđane koji ne govore nimalo engleskog, Bohnacker, 2006: 456–457) – što može dovesti u pitanje pouzdanost i univerzalnost uočenih procesa. To, međutim, ne mora nužno biti slučaj budući da i neka druga istraživanja dolaze do sličnih zaključaka. Bardel i Falk (2007) u istraživanju u kome se bave usvajanjem različitih sintaksičkih struktura (između ostalog i pravila V2) u različitim kombinacijama švedskog, holandskog i nemačkog kao

6 Ova tvrdnja predstavlja direktan odgovor na Håkansson *et al.* (2002), pri čemu Bohnacker (2006) ističe da nepoklapanje upotrebe V2 konteksta u L1 i jeziku koji se uči nije dokaz da do transfera ne dolazi, nego da je u pitanju zapravo negativan transfer iz L2 u L3. Bohnacker takođe ističe da velika većina Skandinavaca govori engleski kao L2, te je njima nemački (ili neki drugi jezik) praktično uvek L3, te da većina istraživanja zanemaruju tu činjenicu i koncentrišu se samo na uticaj L1 (Bohnacker, 2006: 444–446).

L1, L2 i L3 (ciljni jezici, tj. L3, su u svim slučajevima švedski i holandski) zaključuju da L2 ima veći uticaj od L1 na usvajanje sintakse L3, tj. da sintaksa L2 filtrira uticaj L1 (Bardel i Falk, 2007: 480).

Razlozi zbog kojih se sintaksa L2 lakše prenosi u L3 od sintakse L1 mogu biti razni; Bohnacker (2006) navodi vladanje L2 na visokom nivou, skorost upotrebe L2 (*recency of use*) i psihotipologiju, dok Bardel i Falk (2007) navode tipologiju, ali i tzv. L2 status. Nivo kompetencije L2, kao eventualno i intenzitet i skorost upotrebe L2, jesu faktori koji su bitni da do transfera iz L2 dođe, iako ne objašnjavaju zašto i u kojim slučajevima do njega dolazi. Bohnacker (2006: 480) ističe da je subjektivna percepcija tipološke sličnosti (tj. psihotipologija) jedan od faktora koji povećava šanse prenošenja jezičkih struktura, dok Bardel i Falk (2007: 460) daju prednost L2 statusu, tj. tendenciji da L2 ima veći uticaj od L1 na usvajanje L3. Ovaj zaključak one baziraju na činjenici da se lakše prenose tipološki različite strukture iz L2 nego tipološki slične strukture iz L1, što prema njima isključuje (psiho)tipologiju. Uticaj L2 na usvajanje pravila V2 u L3, u svakom slučaju, ukazuje na vrlo složene procese u razvoju ove strukture u usvajanju V2 jezika, što može ukazivati na činjenicu da se ne mogu svi slučajevi usvajanja pravila V2 tretirati jednako, već da različite kombinacije L1, već poznatih L2 kao i njihovih tipologija određuju specifičnost svake situacije usvajanja pravila V2.

Transfer pravila V2 u interfejsu sintakse i pragmatike

Problematičnost pravila V2 najčešće se objašnjava njegovom sintaksičkom složenošću, budući da ova struktura nema nikakvu komunikativnu funkciju niti se ostvaruje na semantičkom ili pragmatičkom planu (Johansen, 2008: 52). Međutim, iako primarno jeste formalna sintaksička struktura, jedna od uloga pravila V2 jeste da omogući (strogo regulisanu) mogućnost tematske varijacije rečenice, što znači da ono ipak ima određenu pragmatičku ulogu, kao i ulogu u formiranju šireg diskursa (Ekerot, 1995: 100–118). Većina istraživanja usvajanja pravila V2, kao što se može primetiti iz dosadašnjeg izlaganja, odnosi se na formalnu stranu ove strukture, dok se tek poneka osvrću i na funkcionalne aspekte pravila V2.

Naime, kada je reč o pozitivnom transferu iz jednog V2 jezika u drugi, najčešće se polazi od toga da su pravila V2 u oba jezika identična

te da do pozitivnog transfera ili ne dolazi uopšte ili dolazi potpuno (što većina autora ipak smatra). Međutim, Bohnacker i Rosén (2007) analiziraju funkcionalnu razliku u upotrebi pravila V2 u nemačkom i švedskom jeziku i zaključuju da se ove strukture, iako sintaksički jesu identične, ne koriste uvek u istim kontekstima. Razlika između nemačkog i švedskog je pragmatička, budući da švedski jezik teži da informativno teške elemente stavlja na kraj, a nemački češće na početak; usled toga, u švedskom se češće tematizuju konstituenti manje informativne vrednosti (partikule, modalni adverbijali, formalni subjekat *det* i *sl*), dok je u nemačkom fundament opterećeniji složenijim formama (frazama i zavisnim rečenicama u raznim funkcijama, pe svega adverbijalnim, Bohnacker i Rosén, 2007: 36–40). Ove razlike nisu, dakle, sintaksičke i ne utiču direktno na transfer samog pravila V2; kao što autori tvrde, sasvim je izvesno da se pravilo V2 kao forma dosledno prenosi iz jednog V2 jezika u drugi, iako se primenjuje u pojedinim slučajevima kada to u ciljnom jeziku nije karakteristično, zbog čega se određene strukture u produkciji mogu percipirati kao neadekvatne inverzije (Bohnacker i Rosén, 2007: 31).

Ovim problemom bavi se i Rankin (2011) u istraživanju koje se bavi usvajanjem engleskog kao L2 kod govornika kojima su L1 holandski, nemački i francuski. U pitanju su studenti engleskog jezika koji njime vladaju na visokom nivou i kod kojih se može reći da je L2 sintaksa u najvećoj meri usvojena. Međutim, i na ovim visokim nivoima postoji određena (iako minimalna) opcionalnost u upotrebi pravila V2, koje se ipak prenosi iz holandskog i nemačkog L1 u engleski; taj transfer nije sintaksički, već pragmatički, budući da se na visokim nivoima vladanja L2 prenose određene sheme tematizacije iz maternjeg jezika (*L1 preference for topicalization structure*; Rankin, 2011: 139). Ovi zaključci se formulišu u okviru hipoteze interfejsa, prema kojoj pravilo V2 zapravo predstavlja interfejs sintakse i pragmatike, pri čemu su obe dimenzije podložne transferu (Rankin, 2011: 155). I Rankin (2011) i Bohnacker i Rosén (2007: 52) uočavaju da su pragmatički aspekti manje uočljivi od sintaksičkih, te da do transfera pragmatičkih aspekata pravila V2 dolazi na višim nivoima vladanja jezikom. Dok negativan transfer u sintaksi dovodi do netačnih (tj. negramatičnih) struktura u produkciji, negativan transfer na pragmatičkom nivou dovodi do neadekvatnih struktura, koje se uočavaju na visokim nivoima vladanja L2 kada sama sintaksa više ne

predstavlja problem. Rankin (2011) zato ne objašnjava transfer na visokom nivou nekim posebnim sintaksičkim procedurama već ističe, kao i Bohnacker i Rosén (2007), da je u pitanju dosledan transfer iz L1, koji je pozitivan na sintaksičkom nivou, dok na pragmatičkom može biti i pozitivan, ali i negativan.

Uzimajući u obzir transfer ne samo iz L1, već i L2, može se pretpostaviti da transfer u inerfejsu sintakse i pragmatike nije ograničen samo na uticaj L1. Istraživanja koja se bave ovako složenim odnosima, međutim, nema dovoljno da bi se o transferu pragmatičkih aspekata pravila V2 iz L2 u L3 moglo pouzdano govoriti. Posrednu potvrdu ove tvrdnje daje Bohnacker (2006), gde se neke od grešaka izostavljanja inverzije kod govornika kom je L1 švedski, a L3 nemački, objašnjavaju upravo uticajem pragmatike engleskog L2 (ustaljene partikule i tipična tema engleskih rečenica; Bohnacker, 2006: 472). Dok određena istraživanja tvrde da je transfer sintakse (ili barem određenih sintaksičkih struktura, uključujući i pravilo V2) uobičajeniji iz L2 u L3, nego iz L1 u L3 (ili iz L1 filtriranjem kroz sintaksu L2), transfer pragmatičkih struktura iz L2 u L3 nije dovoljno istraživani, naročito kada su u pitanju veoma složene relacije kao što je inerfejs sintakse i diskursa/pragmatike. Iako transfer, u različitim mogućim kombinacijama, u ovom slučaju svakako nije isključen (naprotiv – vrlo je izgledan), dalja empirijska istraživanja su neophodna da bi se ovaj proces detaljnije mogao sagledati.

Diskusija i zaključak

Iz većine izloženih istraživanja može se izvući zaključak da pravilo V2 podleže transferu (kako negativnom tako i pozitivnom) iz postojećeg jezičkog znanja u novi jezik koji se usvaja. Istraživanja germanskih V2 jezika kod govornika tipološki različitih L1 (španskog, turskog, korejskog, arapskog itd.) ukazuju na određene sličnosti u greškama nekorišćenja pravila V2, iako većina uočava i specifičan sintaksički transfer iz L1 (Eubank, 1993; Lund, 1997; Johansen, 2008; Schwarz & Sprouse, 1996; Vainikka & Young-Scholten, 1994). Određene univerzalne tendencije u usvajanju reda reči se u pojedinim slučajevima mogu ustanoviti (kao što npr. Håkanson i Pienemann (1999) predstavljaju razvojnu shemu usvajanja švedskog reda

reči), iako se pomoću njih ne može objasniti celokupan proces usvajanja pravila V2 (Bohnacker, 2006). Da je transfer u usvajanju pravila V2 ne samo realan, već i dosledan, najlakše se može uočiti upravo u primerima pozitivnog transfera, koji je moguć samo u slučajevima kada učenik već govori neki V2 jezik. Najveći broj istraživanja koja se bave upravo ovakvim situacijama uočavaju jasan pozitivan transfer, te odstupanje od univerzalnih procedura usvajanja germanske sintakse, tako što se pravilo V2 prenosi nezavisno od drugih aspekata reda reči (Bardel & Falk, 2007; Bohnacker, 2006; Johansen, 2008). Pored toga, transfer se uočava ne samo na čisto formalnom (sintaksičkom) nivou, već i pragmatičkom – budući da pravilo V2 ima ulogu u isticanju teme rečenice, pragmatički obrasci se takođe mogu prenositi, što može uzrokovati transfer (najčešće negativan) u upotrebi pravila V2 na nivou adekvatnosti, čak i ako ono nije sintaksički problematično (Bohnacker & Rosén, 2007; Rankin, 2011).

Ukoliko se, pak, pozitivan transfer uzme kao neproblematičan, postavlja se pitanje da li se u greškama pri usvajanju germanskih L2 kod govornika tipološki različitih L1 radi o negativnom transferu ili univerzalnim razvojnim procesima. Činjenica da se slične razvojne greške u usvajanju pravila V2 zapažaju kod govornika L1 sa vrlo različitim tipologijama (SVO, SOV, VSO) upućuju na izvesne univerzalne razvojne procese, dok, s druge strane, empirijski podaci ukazuju i na transfer sintaksičkih struktura specifičnih za određene L1 (naročito kada se u obzir uzmu i drugi aspekti reda reči). Sasvim je izgledno, stoga, da ova dva procesa ne isključuju jedan drugi, te da su u određenoj meri oba prisutna u usvajanju sintakse germanskih jezika. Štaviše, moguće je da određene razvojne procedure (npr. tendencija ka doslednom SV redu reči) i negativan transfer iz L1 pospesuju jedna drugu, te zajednički otežavaju usvajanje pravila V2 (što bi objasnilo uobičajenu percepciju pravila V2 kao veoma teškog u usvajanju L2). Transfer pravila V2 je, prema takvom tumačenju, ne samo prisutan, već i dosledan (i pozitivan i negativan), mada ne i jedini faktor u usvajanju tog pravila. Prema tome, opšti razvojni procesi takođe mogu biti realne procedure, ali ne i univerzalne, budući da postojeće jezičko znanje takođe ima uticaja i umnogome određuje ne samo početno stanje u usvajanju reda reči germanskih jezika, već i dalji tok tog procesa.⁷

7 To ne znači da određene razvojne sheme u usvajanju reda reči ne postoje, već da njih mogu relativizovati drugi faktori, ponajpre tipologija L1 ili nekog već

Dosledan transfer reda reči sam po sebi takođe nije neproblematičan, budući da se jezičke strukture mogu prenositi ne samo iz L1, već i iz nekog drugog L2 – kao što je razmotreno u ovom radu, određena istraživanja ukazuju na specifičan transfer pravila V2 iz L2 ili posredstvom L2 (Bardel & Falk, 2007; Bohnacker, 2006). Ukoliko raspored osnovnih rečeničnih konstituenata podleže doslednom transferu, postavlja se pitanje kako se transfer odvija u različitim kombinacijama L1 i već poznatog L2. Budući da određena istraživanja ukazuju na tendenciju da se sintaksičke strukture lakše prenosi iz L2 u L3 (Bardel & Falk, 2007; Foote, 2009) nego iz L1 u L3, poznavanje određenog L2 bi imalo bitan (ili čak odlučujuć) efekat na usvajanje pravila V2 u L3. Iako određena istraživanja usvajanja germanskih jezika potkrepljuju ovu trvdnju (npr. greške u upotrebi pravila V2 u kombinaciji L1 švedski, L2 engleski, L3 nemački, gde dominira negativan transfer iz engleskog), još uvek nema dovoljno empirijskih podataka koji bi pokrili različite kombinacije V2 i ne-V2 jezika, kako bi se pouzdano utvrdilo da li je u slučajevima usvajanja L3 zaista dominantan transfer iz L2 (bilo pozitivan ili negativan) ili se prenosi mogu kombinovati (npr. zajednički pozitivan transfer iz L1 i iz L2). Može se, ipak, zaključiti da L2 ima uticaja na usvajanje pravila V2 u L3, te da je proces usvajanja germanskih L3 sa različitim tipologijama L1 i L2 kvalitativno drugačiji od situacija kada je transfer moguć samo iz L1.

Izvesno je i u ovom slučaju da se pozitivni i negativni uticaji iz različitih jezičkih sistema koji su dostupni učeniku mogu kombinovati na različite načine, zavisno od brojnih drugih faktora (kako jezičkih tako i vanjezičkih.). Jezička tipologija, psihotipologija, interfejs sintakse i pragmatike, skorost upotrebe jezika, L2 status samo su neki od faktora koji se navode kao objašnjenja za karakterističan transfer pravila V2 iz L1 i/ili L2 (Bardel & Falk, 2007; Bohnacker, 2006; Johansen, 2008; Rankin, 2011); budući da neki od ovih faktora nisu vezani za svojstva samog jezičkog sistema, njihov eventualni uticaj implicira da se transfer pravila V2 ne može uopštiti, već da se moraju uzeti u obzir specifičnosti svake situacije usvajanja nekog germanskog L2 (ili L3). Činjenica da veliki broj faktora ima

poznatog L2. Usvajanje pravila V2 bi se, stoga, odvijalo na drugačiji način u zavisnosti od toga da li učenik već govori neki V2 jezik (dok se ni u svim slučajevima sa različitim L1 ne bi mogle isključiti određene razlike uzrokovane specifičnim negativnim transferom).

uticaja na razvoj pravila V2 u međujeziku (te da se oni nužno ne isključuju međusobno) znači da se dati razvojni proces ne može uvek predvideti samo na osnovu tipologije L2 ili L1, ali se može zaključiti da pravilo V2 ima veliki potencijal da se prenosi iz postojećeg jezičkog znanja učenika u L2 (ili L3) koji se usvaja, te da taj transfer (bilo pozitivan ili negativan) uglavnom jeste prisutan u usvajanju germanske sintakse, barem u nekoj meri. Pored toga, transfer se može dešavati i iz L1 i L2, s naznakama da L2 možda ima i značajniji uticaj na usvajanje sintaksičkih struktura od L1. Budući da transfer, kao i drugi razvojni procesi u usvajanju L2, može biti relativizovan usled uticaja različitih jezičkih i vanjezičkih faktora, dalja istraživanja usvajanja pravila V2 treba da uzmu u obzir i te druge faktore (različite kombinacije germanskih i negermanskih L1, L2 i L3, lingvističku i metalingvističku kompetenciju učenika, formalne i pragmatičke aspekte pravila V2 itd.) kako bi se proces usvajanja složenih sintaksičkih struktura što bolje objasnio.

Literatura

- Askedal, J. (2006). Some typological differences between the modern Germanic languages in a historical and geographical perspective. *Tidsskrift for sprogforskning* 4/1, 187–207. doi: <http://dx.doi.org/10.7146/tfs.v4i1.317>
- Bardel, C. & Falk, Y. (2007). The role of the second language in third language acquisition: the case of Germanic syntax. *Second language research* 23/4, 459–484.
- Bohnacker, U. & Rosén, C. (2007). Transferring information-structural patterns from Swedish to German. *Proceedings of the 2nd conference on generative approaches to language acquisition North America (GALANA)*, 27–38.
- Bohnacker, U. (2006). When Swedes begin to learn German: from V2 to V2. *Second Language Research* 22, 443–486
- Bohnacker, U. (2007). On the “vulnerability” of syntactic domains in Swedish and German. *Language acquisition* 14/1, 31–73.
- Ekerot, L. J. (1995). *Ordföljd, tempus, bestämdhet: föreläsningar om svenska som andra språk*. Malmö: Gleerups förlag.

- Eubank, L. (1993). On the transfer of parametric values in L2 development. *Language Acquisition* 3, 183–208.
- Foote, R. (2009). Transfer in L3 acquisition: the role of typology. Leung, I. Y. (ur.), *Third language acquisition and universal grammar*. (str. 89–114). Multilingual matters
- Ganuza, N. (2008). *Syntactic variation in the Swedish of adolescents in multilingual urban settings: subject-verb order in declaratives, questions and subordinate clauses*. Doctoral thesis. Stockholm: Stockholm University, Center for research on bilingualism
- Hagen, J. E. (1992). Felinvertering, overinvertering og underinvertering. *Norsk som andrespråk* 15, 27–38.
- Håkansson, G., Pienemann, M. & Sayehli, S. (2002). Transfer and typological proximity in the context of second language processing. *Second language research* 18/3, 250–273.
- Holmen, A. (1993). Syntactic development in Danish L2. Hyltenstam, K. & Viberg, Å. (ur.), *Progression and regression in language*. (str. 267–288). Cambridge University Press
- Johansen, H. (2008) Inversjon i norsk innlærerspråk. En undersøkelse av variasjonsmønstre i skrevne tekster. *Norsk som andrespråk* 24, 50–71.
- König, E. (1994). English. König, E. & van der Auwera (ur.), *The Germanic languages*. (str. 532–565). Routledge
- Lund, K. (1997). *Lærer alle dansk på samme måde? En længdeundersøgelse af voksnes tilegnelse af dansk som andetsprog*. Herning: Special-pædagogisk forlag
- Meisel, J., Clahsen, H. & Pienemann, M. (1981). On determining developmental stages in natural second language acquisition. *Studies in second language acquisition* 3: 109–135.
- Pienemann, M. & Håkansson, G. (1999). A unified approach towards the development of Swedish as L2: a processability account. *Studies in second language acquisition* 21, 383–420.
- Platzak, C. (2001). The vulnerable C-domain. *Brain and language* 77, 364–377.
- Rankin, T. (2011). The transfer of V2: inversion and negation in German and Dutch learners of English. *International journal of bilingualism* 16/1, 139–158.
- Rothman, J. & Cabrelli Amaro, J. (2010). What variables condition syntactic transfer? A look at the L3 initial state. *Second language research*

26/2, 189–218.

Schwartz, B. & Sprouse, R. (1996). L2 cognitive states and the Full Transfer/Full Access model. *Second language research* 12, 40–72.

Vainikka, A. & Young-Scholten, M. (1994). Direct access to X' theory: evidence from Korean and Turkish adults learning German. Hoekstra, T. & Schwartz, B. (ur.), *Language acquisition studies in generative grammar*. (str. 265–316). Amsterdam: John Benjamins

Goran Đ. Maljan

Summary

TRANSFER OF V2 RULE IN ACQUISITION OF GERMANIC LANGUAGES AS L2

V2 rule, which states that the finite verb always comes second in a main clause, is characteristic of all modern Germanic languages except Modern English, and as large amount of research shows it represents a significant problem in acquiring Germanic languages as L2. This paper represents an overview of research on acquisition of V2 rule in different Germanic L2 or L3 (German, Swedish, Dutch, Norwegian and Danish), from different theoretical perspectives. The aim of the paper is to critically address these analyses and to shape a complex and consistent picture of transfer of V2 rule by examining the empirical data and factors that influence it. As this paper shows, transfer of V2 rule is not just possible but present in acquisition of both syntax and pragmatics; it is, however, greatly complicated by possible universal acquisition procedures (which may hinder or reinforce transfer), as well as by a number of other factors that determine the source language of transfer (L1 or possibly L2), its intensity, positive or negative effect etc. Some of these factors, such as psychotypology, L2 status, linguistic and metalinguistic awareness etc, have been identified as potentially important in transfer of V2 rule, even though further research is necessary to precisely determine their role in this process. All these factors (and possibly some other) have to be taken into consideration when analysing transfer of V2 rule, in order to fully explain how a complex syntactic structure such as this is acquired in L2.

Key words: transfer, V2 rule, Germanic languages, syntax, L2 acquisition, L3 acquisition

STICANJE PREVODILAČKE KOMPETENCIJE NA UNIVERZITETSKIM STUDIJAMA ŠPANSKOG JEZIKA U SRBIJI**

Budući da u Srbiji na akademskom nivou još uvek ne postoje programi za obrazovanje profesionalnih prevodilaca, u ovom radu želeli smo da ukažemo na značaj kurseva prevođenja na univerzitetskim studijama stranih jezika. Predstavili smo kako izgledaju kursevi prevođenja sa španskog na srpski jezik na Filološkom fakultetu u Beogradu i na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, budući da su to jedine akademske institucije na kojima postoji nastava prevođenja za španski jezik. Kursevi su dobro koncipirani, ali smatramo da bi ih, u nedostatku akademskih programa za profesionalne prevodioce, trebalo proširiti.

Ključne reči: nastava prevođenja; obuka prevodilaca na studijama stranih jezika; profesionalni realizam; komentarisani prevodi; studentska praksa

1. Uvod

Obuka prevodilaca počela je na univerzitetima u Moskvi (1930), Hajdelbergu (1933), Ženevi (1941) i Beču (1943), a drugi talas otvaranja takvih institucija u Evropi usledio je posle Drugog svetskog rata (Kelly, 2005: 8). Sistematično, akademsko obrazovanje prevodilaca nastupa od osamdesetih godina prošlog veka (Liu, 2013: 127). Međutim, uprkos tome, u mnogim zemljama i danas se ovom delatnošću bave bilingvalni govornici, samouki u oblasti prevođenja, ili oni neformalno obučeni uz pomoć

* Studentski trg 3, 11000 Beograd, alek.marijana@gmail.com

** Istraživanje predstavljeno u ovom članku sprovedeno je za potrebe master rada odbranjenog na Filološkom fakultetu u Beogradu školske 2014/2015. godine pod mentorstvom prof. dr Jelene Rajić.

starijih i iskusnijih kolega (Kelly, 2005: 8). U Srbiji, konkretno za španski jezik, postoje brojni kursevi za obuku prevodilaca,¹ ali jedine akademske institucije u okviru kojih je dostupna nastava prevođenja za pomenuti jezik jesu Filološki fakultet u Beogradu i Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu. Upravo ta činjenica navela nas je da se bavimo ovom temom.

Da bismo bolje sagledali problem, anketirali smo studente na Katedri za iberijske studije na Filološkom fakultetu u Beogradu i na Katedri za španski jezik i hispanske književnosti na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu. Cilj ankete bio je da se utvrdi kako izgleda nastava prevođenja sa španskog na srpski jezik. Pritom nismo zanemarili činjenicu da glavni cilj ovih fakulteta nije obrazovanje profesionalnih prevodilaca već profesora jezika i književnosti.

2. Značaj definisanja termina *prevodilačka kompetencija* za nastavu prevođenja

Prema Kembelu (Campbell, 1998: 163), prevodilačka kompetencija se može raščlaniti na komponente čiji bi razvoj trebalo da predstavlja zasebne blokove u okviru nastave prevođenja, a cilj obrazovanja ili obuke prevodilaca treba da bude usvajanje pojedinačnih potkompetencija. Keli (Kelly, 2002: 9 – 10) deli Kembelovo mišljenje i smatra da definisanje prevodilačke kompetencije vodi ka uspešnom organizovanju nastave prevođenja. Uz dobru definiciju lakše se mogu osmisliti i primeniti aktivnosti koje dovode do valjanog razvoja svih potkompetencija.

O sposobnostima koje treba da poseduje profesionalni prevodilac autori su počeli da govore poslednjih decenija XX veka (Vid. Kelly, 2002: 10 – 13). Do danas najtemeljniji model prevodilačke kompetencije verovatno je izložila Doroti Keli. Taj model posebno je značajan za nastavu, jer je njegov cilj uspešna izrada planova i programa. Autorka govori o sledećim potkompetencijama: komunikativnoj i tekstualnoj na najmanje dva

1 Na primer, kursevi prevođenja za španski jezik postoje na Institutu Servantes, u školama Granada, Multilingua i Master Translation, kao i u drugim privatnim školama. S druge strane, u Udruženju naučnih i stručnih prevodilaca Srbije i u Udruženju sudskih i stručnih prevodilaca Srbije dobili smo informaciju da se nažalost ne organizuju kursevi prevođenja za taj jezik (personal communication, 25. 9. 2015).

jezika (*subcompetencia comunicativa y textual*); kulturnoj, koja se pored enciklopedijskog znanja odnosi i na mitove, verovanja, način ponašanja, razmišljanja itd. (*subcompetencia cultural*); predmetnoj, koja podrazumeva vladanje tematikom (*subcompetencia temática*); instrumentalnoj, koja se odnosi na uspešno rukovanje svim vrstama priručnika, rečnika, baza podataka, odgovarajućeg softvera itd. (*subcompetencia instrumental profesional*); psihofiziološkoj, koja se tiče svesti o tome šta znači biti prevodilac, sposobnosti pamćenja, održavanja pažnje, samopouzdanja itd. (*subcompetencia psicofisiológica*); interpersonalnoj, koja podrazumeva veštinu komunikacije, ne samo s kolegama već i s klijentima i autorom teksta (*subcompetencia interpersonal*); strateškoj, koja se tiče prepoznavanja prevodilačkih problema, potrage za rešenjima, kao i vrednovanja sopstvenog prevoda (*subcompetencia estratégica*) (Kelly, 2002: 14 – 15, 17 – 18).

3. O istraživanju

kao što smo već naveli, Filološki fakultet u Beogradu i Filološko-umetnički fakultet u Kragujevcu jedine su akademske institucije u Srbiji u okviru kojih budući prevodioci za španski jezik mogu steći znanje. Zato nam je glavni cilj da ukažemo na značaj kurseva prevođenja na tim fakultetima:

Naročito kada nedostaju profesionalne škole i univerzitetski kursevi za obuku prevodilaca na državnom nivou, prevođenje inkorporirano u univerzitetski kurs stranog jezika može da posluži da se studentima omogući usvajanje osnova prevodilačkog procesa, da im se pruži uvid u složenu djelatnost prevođenja i baza za dalje profesionalno usavršavanje u tom pogledu. (Piletić, 2013: 29)

Od početka istraživanja bili smo svesni da nastava prevođenja u Beogradu i Kragujevcu nije u potpunosti stručno-didaktičkog tipa. Naime, na univerzitetskim studijama stranih jezika nastava prevođenja ima karakteristike i glotodidaktičkog, tj. pedagoškog prevođenja, koje je u službi unapređivanja jezičke kompetencije, i stručno-didaktičkog prevođenja, u kojem je jezička kompetencija već razvijena, te se teži profesionalnom prevodu (Piletić, 2013: 28). Uprkos tome, verujemo da bi pomenuti fa-

kulteti trebalo da nadomeste nedostatak akademskih programa za obuku prevodilaca.

Istraživanje je sprovedeno na Katedri za iberijske studije na Filološkom fakultetu u Beogradu i na Katedri za španski jezik i hispanske književnosti na Filološko-umetničkom fakultetu u Kragujevcu, a fokus je bio na kursevima prevođenja sa španskog na srpski jezik. Zamišljeno je da se anketiraju studenti četvrte godine, jer bi oni mogli da sagledaju sve kurseve tokom osnovnih studija, što pojedina pitanja zahtevaju. Međutim, u Kragujevcu to nije bilo izvodljivo iz tehničkih razloga, te su anketu popunili studenti treće godine. Shodno tome, budući da imaju pred sobom još jednu školsku godinu, treba imati u vidu da njihovi odgovori na neka pitanja nisu sasvim relevantni. S druge strane, može se uzeti u obzir i to što su anketirani studenti u Kragujevcu dosad ipak imali godinu dana više nastave nego studenti u Beogradu. Naime, u Kragujevcu nastava prevođenja traje četiri godine, a u Beogradu svega dve. Anketa je urađena u saradnji sa profesori-ma na kursevima prevođenja sa španskog na srpski jezik u letnjem semestru školske 2014/2015. godine, a u istraživanju su učestvovali studenti koji su na dan anketiranja prisustvovali času na kojem je anketa sprovedena. Ukupan broj ispitanika u Beogradu iznosi 42, a u Kragujevcu 27.

4. Pregled rezultata i predlozi

4.1. Broj semestara posvećen prevođenju i oblik nastave

“Had translation depended for its survival on theory,
it would have died out long before Cicero“
(Louis G. Kelly, 1979: 219)

Jedna od osnovnih razlika u nastavi prevođenja u Beogradu i Kragujevcu jeste broj semestara. U Beogradu kursevi prevođenja počinju na trećoj godini, te su im posvećena svega četiri semestra, dok u Kragujevcu traju tokom celih osnovnih studija. Veći broj semestra pruža mogućnost za raznovrsnije gradivo. S druge strane, nameće se pitanje jezičke kompetencije koja je potrebna za obavljanje tog zadatka. Ipak, 68,3% ispitanika u Beogradu smatra da nastava prevođenja treba da se izvodi od samog početka studija, a 12,2% obeležilo je opciju „možda“. Zanimljiv je podatak da je veliki broj ispitanika koji su odrično

odgovorili na ovo pitanje ili obeležili opciju „možda“ (tačnije 38,5%) takođe naveo da nisu odviše zainteresovani za prevođenje. U Kragujevcu samo dva anketirana studenta smatraju da nastava treba da počne na kasnijim godinama, te se zaključuje da studenti Filološko-umetničkog fakulteta pretežno pozitivno ocenjuju izvođenje nastave prevođenja tokom svih osam semestara. Dakle, stiće se utisak da se nastava uspešno odvija bez obzira na nedovoljno razvijenu jezičku kompetenciju.

Na pitanje da li su imali i teorijsku i praktičnu nastavu, 96,2% ispitanika u Kragujevcu odgovorilo je „i teorijsku i praktičnu“. Studenti Filološkog fakulteta u Beogradu bili su manje složni, pa su njihovi odgovori podeljeni: 54,8% ispitanika navelo je da su imali i teorijsku i praktičnu nastavu, dok je 45,2% studenata obeležilo opciju „samo praktičnu“.

Premda citat s početka govori o nezavisnom postojanju teorije i prakse, složićemo se sa Garsiom Lopes (García López, 2001: 243 – 244), autorkom koja govori o značaju teorijskog uvoda. Isto tako, Piletić odgovorno tvrdi: „Većina savremenih autora jednoglasna je u tvrdnji da će budući profesionalni prevodioci biti odgovorniji, uspješniji i sigurniji u donošenju prevodilačkih odluka, ukoliko se u periodu njihovog obrazovanja prevodilačka kompetencija razvija u teorijskim okvirima“ (2013: 203). U skladu s tim, smatramo da treba razmotriti mogućnost uvođenja početnog kursa teorije prevođenja u prvoj godini. Verujemo da bi se tako postavile dobre osnove za praktičnu nastavu koja bi mogla da se odvija od druge godine. Takođe, u trećoj i četvrtoj godini prevođenje bi moglo da bude izborni predmet kako bi se na njega usmerili samo studenti koji su zaista zainteresovani za tu oblast. Na taj način bi se broj studenata u grupama smanjio, u nastavi bi učestvovali samo najmotivisaniji, pa bi i ishodi bili bolji.

4.2. Zastupljenost različitih vrsta prevođenja u nastavi

Kada je reč o zastupljenosti različitih vrsta prevođenja u nastavi, studenti su se jednoglasno složili da se najčešće prevode književni tekstovi (100% ispitanika i u Kragujevcu i u Beogradu). Sledi praktična nastava stručnog prevođenja (97,1% u Beogradu i 47,1% u Kragujevcu). Treba uzeti u obzir to što je anketa u Kragujevcu sprovedena među studentima treće godine, te su dva ispitanika navela da se stručnim prevođenjem intenzivnije bave u četvrtoj godini. Profesorka je takođe istakla da se prema nastavnom planu i programu u trećoj godini započinje obrada stručne

tematike, a da se u četvrtoj radi terminologija Evropske unije (I. Nikolić, personal communication, 8. 5. 2015).

Što se tiče usmenog prevođenja, u Kragujevcu je 52,9% ispitanika obeležilo teorijsku nastavu konsektivnog prevođenja i 29,4% praktičnu. Budući da prevodioci kod nas nemaju priliku za stručnije usmerenje na akademskom nivou, u Kragujevcu je u nastavu uključeno konsektivno prevođenje, premda to nije predviđeno planom i programom, te studenti na Filološko-umetničkom fakultetu imaju:

osnove iz konsektivnog prevođenja, s praktičnim delom za one studente koji to žele (tj. oni koji žele da se okušaju u konsektivnom prevodu ostaju petnaestak minuta duže na času, ostali mogu da idu). Kao pripremne vežbe za usmeno prevođenje radimo prevod s lista, usmeno parafraziranje tekstova, rezimirani prevod audio-vizuelnih materijala, kao i konsektivni prevod audio ili audio-vizuelnih materijala. Iako tehnički nemamo opremljene učionice, nekako se snalazim da skoro na svakom času imaju neku tehnološku podršku audio ili audio-vizuelnog tipa. (I. Nikolić, personal communication, 8. 5. 2015)

S obzirom na to da se ne može pretpostaviti kojim vrstama prevođenja će se studenti baviti po završetku studija i imajući u vidu da je moderno tržište promenljivo, kod studenata treba razvijati fleksibilnost ka različitim vrstama tekstova, tj. treba ih osposobiti za efikasno pretraživanje novih domena (AlQinai, 2011: 22). Dakle, na kursu prevođenja treba postaviti osnove za dalje samostalno usavršavanje (Mayoral Asensio, 2003). O tome govori i Borislava Eraković, predavač na Katedri za anglistiku u Novom Sadu. Eraković ističe da „specijalizacija u prevođenju [...] nije ekonomski održiva ni za honorarnog prevodioca ni za prevodilačku agenciju“ (2010b: 94). Svakako, nijedan studijski program ne može obuhvatiti sve oblasti s kojima se kasnije, kao profesionalni prevodioci, studenti mogu susresti (Kelly, 2008: 254), ali se ipak mogu postaviti temelji za heurističko učenje (Mayoral Asensio, 2003).

Keli (2008: 251) izdvaja *profesionalni realizam* kao jedan od posebno bitnih faktora u nastavi prevođenja, a naročito u kasnijim fazama učenja. Profesionalni realizam podrazumeva, između ostalog, autentičnost nastavnog materijala, poštovanje dogovorenih rokova i simuliranje stvarnih prevodilačkih situacija u učionici. Reč je, dakle, o situacijama

u kojima se profesionalni prevodilac zaista može naći, te su one ključne za formiranje mladih stručnjaka. U kontekstu tipologije tekstova koji se koriste u nastavi, to znači da treba prevoditi tekstove za kojima postoji potražnja na lokalnom prevodilačkom tržištu (Kelly, 2008: 252). S druge strane, važno je naglasiti da s pedagoškog stanovišta profesionalni realizam treba primenjivati tek u kasnijim fazama, a da početka treba koristiti tekstove pisane po određenom obrascu, kao što su kulinarski recept, tekst iz turističke brošure ili oglas (Kelly, 2008: 251, 254).

Verujemo, dakle, da studentima treba pružiti dobre osnove iz različitih vrsta prevođenja, što bi im olakšalo samostalno proširivanje znanja u oblastima za koje su zainteresovani. Određen broj časova mogao bi da se održi u kompjuterski opremljenoj sali kako bi kursevi obuhvatili i audio-vizuelno prevođenje. Kako navodi Sereso Merćan (Cerezo Merchán, 2013: 174), s obzirom na to da svi programi za prevođenje titlova funkcionišu slično, sasvim je opravdano koristiti besplatne. Profesionalni programi su pre svega skupi, a mana im je i to što bi se mogli koristiti samo u učionici, te im studenti ne bi imali pristup i od kuće. Takođe, budući da je Filološki fakultet nedavno dobio kabine za prevođenje, u nastavni plan i program može se uključiti i simultano prevođenje. Čak i ako bi se radilo o malom broju časova, to iskustvo bi bilo dragoceno onima koji će se baviti tom vrstom prevođenja.

4.3. Uobičajeni čas

„It is mainly in the classroom where the seeds are planted,
horizons get opened and students are inspired“
(Furmanek, 2010: 82)

Na osnovu odgovora ispitanika u Beogradu zaključuje se da na čas dolaze s unapred pripremljenim prevodom koji iščitavaju s ciljem da zajedno s profesorom dođu do najprikladnijeg rešenja. Studenti, dakle, složeno odgovaraju na pitanje o tipičnom času:

Ispitanik 1: *Pripremimo prevod teksta kod kuće i onda na času upoređujemo rešenja.*

Ispitanik 2: *Već preveden tekst se obrađuje sa profesorom. Učestvuje cela grupa, jedan po jedan. Profesor objašnjava zašto je ispravan ili neispravan određeni prevod.*

Ispitanik 3: *Svaki učenik pročita po jednu rečenicu i prevede je, a*

profesor pita za druga rešenja, odobri prevod ako je tačan i sugeriše još neka moguća rešenja.

Na Filološko-umetničkom fakultetu primenjuje se isti sistem rada, ali, pored provere prevoda, zastupljene su i druge vrste zadataka:

Ispitanik 1: *Počnemo sa vežbanjima koje profesorka pripremi (prevod reči, izraza, poslovice...), zatim radimo prevod koji smo imali za domaći, proziva kako ona želi.*

Ispitanik 2: *Uglavnom imamo fotokopije u vezi sa vokabularom, radimo tekst koji smo imali za domaći; kreativan kraj časa koji uključuje muziku, film...*

Ispitanik 3: *Na početku časa radimo rečenice, poslovice, razne vežbe, zatim prevodimo tekst, a nekad gledamo neke serije i slušamo muziku i pokušavamo da prevedemo što smo čuli.*

Odgovori ispitanika potvrđuju tvrđenje Borislave Eraković (2010a: 42) da se obuka prevodilaca na katedrama za jezike u Srbiji zasniva na praktičnim kursevima gde se prevodilačka kompetencija gradi induktivnim putem, kroz greške. Međutim, Kirali (Kiraly, 1995: 11) veruje da je ukazivanje na greške zbog kojih prevod nije „idealna“, uz očekivanje da se te greške ubuduće ne ponavljaju, zapravo tradicionalan pristup nastavi. Isto tako, Keli (2010: 389) tvrdi da je tačno da je dugo vladalo mišljenje da studenti uče da prevode imitirajući način na koji to radi profesor, ali da zapravo nije tako. Majoral Asensio (Mayoral Asensio, 1993) takođe ukazuje na to da se prevodenje ne uči jednostavnim posmatranjem načina na koji prevodi nastavnik. Autor dodaje da to jeste jedan od mnogih izvora za sticanje i usavršavanje znanja, ali da nije najbolji. U tom kontekstu Kirali i Keli navode kako Haus opisuje tipičan tradicionalni čas:

The teacher of the course, a native speaker of the target language, passes out a text (the reason for the selection of this text is usually not explained, because it is often a literary essay that the teacher has just “found” by accident). [...] The text is then prepared, either orally or in written form, for the following sessions and then the whole group goes through the text sentence by sentence, with each sentence being read by a different student. The instructor asks for alternative translation solutions, corrects the suggested versions and finally presents the sentence in its final, “correct” form. [...] This procedure is naturally very frustrating for the students. (House, 1980: 7 – 8, prema Kiraly,

1995: 7 & prema Kelly, 2010: 389)

Profesor prevođenja na Univerzitetu u Lionu, Danijel Žil (Daniel Gile, 2004) razvio je model nastave pod nazivom *Integrated Problem and Decision Reporting*. I sam Žil navodi da je komentarisanje prevodilačkih problema i načina na koji se oni mogu rešiti na času uobičajena praksa. Njegov metod se, međutim, razlikuje po tome što su komentari o problemima u tekstu, koracima koji su preduzeti da se oni reše i razlozima za donošenje određenih prevodilačkih odluka sastavni deo zadatka studenata (Gile, 2004: 3). Uz takav izveštaj fokus je na samom procesu prevođenja, a ne na prevodu kao krajnjem proizvodu (*process-oriented teaching approach*). Takav pristup posebno je važan u radu sa studentima na početnim kursevima. Studenti predaju izveštaje u pisanoj formi, na osnovu čega profesor priprema rezime za naredni čas, kada se vodi diskusija o problemima u tekstu i mogućim rešenjima (Gile, 2004: 6 – 7).

Takav metod primenjuje Borislava Eraković na Katedri za anglistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Od studenata se očekuje da u dnevnik pribeleže relevantne podatke o problemima s kojima se susreću u toku prevođenja. Dužni su da objasne zašto su, suočeni s nekim prevodilačkim problemom, postupili na određeni način i koje su izvore koristili. Takav metod rada Eraković dopunjuje upotrebom paralelnih i ilustrativnih tekstova. Komentari, tj. dnevници, predaju se pre časa, a potom se u grupama piše konačna verzija prevoda na osnovu koje se dobijaju povratne informacije (Vid. Eraković, 2010a).

Prednosti komentarisanih prevoda su brojne. Dnevnik se smatra alatom koja pruža dragocene podatke o individualnom napretku studenata, koji se ne može pratiti na osnovu usmene provere prevoda na času (Eraković, 2013: 149). Osim toga, dnevници omogućavaju organizovanje diskusije o relevantnim prevodilačkim problemima (Eraković, 2010a: 46). Kako navodi Žil, ponekad se određeni leksički odabir ili struktura rečenice može učiniti pogrešnim, ali na osnovu uvida u relevantne izvore koji su navedeni u komentarima može se utvrditi suprotno. Isto tako, neretko je teško odrediti da li je u pitanju greška ili je upotrebljena tehnika koja bi u tom slučaju bila relevantna, premda ne bi bila izbor samog profesora. Takve nedoumice rešavaju se zahvaljujući komentarima. Takođe, ovaj metod podstiče studente da profesionalnije i ozbiljnije pristupe zadatku

(Gile, 2004: 4 – 5, 8). Eraković (2010a: 44 – 45, 49 – 50) ukazuje na to da dnevnici omogućavaju uspostavljanje ravnoteže između pozitivnih i negativnih povratnih informacija. Naime, autorka veruje da se negativna kritika loše odražava na motivaciju, te da konstantno ukazivanje na greške ne utiče pozitivno na razvoj prevodilačke kompetencije. Zato je bitno „da povratna informacija sadrži bar isto onoliko pozitivnih komentara koliko i negativnih“ (Eraković, 2009: 175). Negativan stav o nastavi koja se zasniva na greškama imaju i drugi autori (npr. Kiraly, 1995; Kussmaul, 1995).

Rezultati ankete koju je Eraković sproveda pokazuju da studenti visoko vrednuju prevodilački dnevnik kao nastavno sredstvo. Ipak, autorka naglašava da je bitan teorijski uvod, jer se usled nepoznavanja osnovnih teorijskih pojmova mogu javiti poteškoće u prepoznavanju prevodilačkih problema i otpor prema toj aktivnosti (Eraković, 2010a: 46; 2010b: 93). U prilog tome idu i Žilovi (2004: 3) navodi da se već decenijama iz godine u godinu susreće sa zbunjenim studentima kojima nije jasno zašto i šta zapravo treba da urade, ali da se uvek ispostavi da kasnije reaguju pozitivno. Nedostatak se međutim ogleda u obimu posla koji nastavnici u tom slučaju imaju. Mada Žil (2004: 7) ističe da iščitavanje dnevnika oduzima manje vremena nego što se na prvi pogled čini, pregledanje osamdesetak radova iz nedelje u nedelju nesumnjivo je obiman posao. Na Katedri za anglistiku u Novom Sadu studenti rade u grupama, a koristi je višestruka: razvija se interpersonalna kompetencija; prevod je znatno bolji, te će i povratne informacije biti bolje, što je značajno za motivaciju; razvijaju se veštine za efikasno obavljanje zadatka u određenom roku; i obim posla koji profesor ima znatno je manji (Eraković, 2010a: 47 – 48).

4.4. Uobičajeni ispit

Što se tiče kolokvijuma i ispita, studenti Filološko-umetničkog fakulteta u Kragujevcu su naveli:

Ispitanik 1: *Dobijemo tekst i prevodimo uz pomoć jednojezičnih rečnika, dozvoljeni su i dvojezični, ali ne špansko-srpski i obrnuto.*

Ispitanik 2: *Kolokvijum obuhvata prevod teksta uz poželjni jednojezični rečnik (dvojezični su zabranjeni uglavnom). Ispit obično ima sličnu formu.*

Ispitanik 3: *Koristimo jednojezične rečnike na ispitu. Kolokvijumi su u vidu vežbi.*

Od studenata u Beogradu dobili smo sledeće odgovore:

Ispitanik 1: *Dozvoljena je upotreba jednojezičnih rečnika. Na kolokvijumu se radi prevod poznatih tekstova (rađenih na časovima), a na ispitu se prevode nepoznati tekstovi.*

Ispitanik 2: *Kolokvijum: poznati tekstovi, prevod u paru ili individualno, cilj je da se utvrdi koliko je student redovno radio tokom semestra. Ispit: nepoznat tekst, prevodimo uz pomoć rečnika, daju se slične konstrukcije koje smo učili kako da prevedemo tokom semestra. Dozvoljeni su jednojezični rečnici (Clave, DRAE), eventualno rečnik sinonima.*

Ispitanik 3: *Dobije se tekst koji treba prevesti (na kolokvijumu su to odeljci iz tekstova koje smo radili na času, dok se na ispitu dobija nepoznat tekst). Koristi se jednojezični rečnik, osim u prvom semestru kada je bilo dozvoljeno korišćenje dvojezičnog rečnika.*

Na tradicionalnim ispitima studenti nemaju pristup internetu, a od štampanih resursa dozvoljeni su samo jednojezični rečnici, što se znatno razlikuje od uslova u kojima rade profesionalni prevodioci, te „prevod teksta u ispitnim uslovima nije reprezentativan pokazatelj usvojenih znanja“ (Eraković, 2010b: 91 – 92). S ovom tezom slaže se i Piletić, koja takođe objašnjava da je važno da ispitni uslovi nalikuju realnim situacijama:

Do sada i zasad, prilikom izrade prevodilačkih zadataka na kolokvijumu i ispitu, studenti imaju pravo da koriste jedino jednojezični rječnik, dok bi realna situacija zahtijevala upotrebu i dvojezičnog rječnika i pravopisnih priručnika, a što je najvažnije pristup internetu, kao prevodilačkom pomagalu bez kojeg danas nijedan prevodilac ne može zamisliti svoj rad. (Piletić, 2013: 67)

Osim toga, premda se mora zahtevati kvalitetan prevod, „apsolutni“ kvalitet krajnjeg proizvoda ne sme biti jedino što se ocenjuje. Posebnu pažnju treba obratiti na to koliko je student napredovao i da li su ostvareni ciljevi kursa (Kelly, 2008: 257). Na osnovu tradicionalnog načina ocenjivanja, analize grešaka, ne može se proceniti razvijenost prevodilačke kompetencije (Eraković, 2010b: 91). To omogućavaju komentarisani prevodi, te Eraković (2010b: 92 – 93) smatra da barem deo bodova studenti treba da ostvare „prevodom u slobodnim uslovima“. Autorka navodi da zadatak treba da obuhvata i pisanje komentara, zbog čega bi rok za predaju rada trebalo da bude nešto duži, na primer jedan do dva dana. Dakle, jedna

od predispitnih obaveza može biti prevodilački dnevnik.

Ukoliko se na ispitima ne može omogućiti pristup elektronskim i štampanim resursima, prevod se može raditi i od kuće preko virtuelnih platformi, i to bez bojazni od mogućeg „prepisivanja“.² Kako objašnjava Keli (2002: 13), mada se tradicionalno zamišlja da prevodilac radi odsečen od sveta, okružen samo rečnicima, danas je u prevodilačkom zanatu komunikacija ključna. To znači da prevodilac može računati na saradnju stručnjaka u datoj oblasti, autora teksta i klijenta. Drugim rečima, kod studenta treba razviti svest o tome da prevodilac ne mora da zna sve (cf. Künzli, 2004; Samardžić, 2008; Katan, 2008).

5. Studenska praksa

“Although leading interpreter education programs are situated in an academic environment, interpreter training has never truly left the realm of apprenticeship”
(Sawyer, 2004: 76)

Studentska praksa je u direktnoj vezi s profesionalnim realizmom, te je veoma važan faktor za razvijanje prevodilačke kompetencije i nezaobilazna je u nastavi prevođenja (Eraković, Kampmark, & Ivanović Muždeka, 2014: 533). O praksi kao bitnom elementu u nastavi govori i Kirali, koji naglašava da prevodilačka učionica ne sme prekinuti kontakt sa stvarnim profesionalnim svetom (Kiraly, 2000: 3). Za studente prevođenja postoje dva glavna oblika prakse, i to posmatranje profesionalnog prevodioca na radnom mestu i samostalno prevođenje (Kelly, 2005: 92).

Drugi oblik prakse, samostalno prevođenje teksta namenjenog objavljivanju, omogućen je studentima na predmetu Traduktologija na master studijama na Filološkom fakultetu u Beogradu školske 2014/2015. godine. Jedna od predispitnih obaveza podrazumevala je prevođenje dramskog komada *Tvoje tajno oružje za borbu protiv neukrotivog celulita*, koji je objavljen u časopisu za pozorišnu umetnost *Scena*. Taj projekat istovremeno je primer uspešno primen-

2 Primer uspešno sprovedenog prevoda u slobodnim uslovima preko platforme Moodle s ograničenim trajanjem jeste zadatak koji su studenti master studija imali u okviru predmeta Traduktologija na Katedri za iberijske studije na Filološkom fakultetu u Beogradu školske 2014/2015. godine.

jenih komentarisanih prevoda u nastavi (Kovačević Petrović, 2015: 81).

Prilikom za samostalno prevodenje imali su i studenti na Katedri za anglistiku na Filozofskom fakultetu u Novom Sadu. Učešćem u radionici *Prevodenje detektivskih priča Agate Kristi* najbolji i najmotivisaniji studenti okušali su se u svom prvom ozbiljnom prevodilačkom poduhvatu. Priče su objavljene u izdanju *Politike*, kao besplatni dodatak listu, a izlazile su u prvom tromesečju 2014. godine, svakodnevno (Eraković, Kampmark i dr., 2014: 534 – 535, 537).

Uočeno je da motivacija studenta vrtoglavo raste kada se suoče s autentičnim prevodilačkim zadacima, jer sama ideja da će njihov rad biti objavljen predstavlja veliki podstrek (Eraković, Kampmark i dr., 2014: 546 – 547; AlQinai, 2011: 24). Naime, kako podvlači Keli (2008: 255), profesionalni realizam sam po sebi dovoljno motiviše. Međutim, koordinatorke pomenute radionice ipak naglašavaju da je taj poduhvat potvrdio polaznu pretpostavku da studentska praksa ne treba da bude obavezna, već da studentima u tom pogledu treba dati mogućnost izbora. Pritom se, kako kažu, mora voditi računa da takva praksa, tj. volonterski rad, ne ugrozi profesionalne prevodioce na tržištu, što znači da studenti ne treba da učestvuju u profitabilnim projektima (Eraković, Kampmark i dr., 2014: 547).

U skladu s tim, moguće je uspostaviti saradnju s prevodilačkim agencijama. Studenti bi tako dobili dragocenu priliku da se upoznaju s poslom i da sarađuju sa starijim kolegama. Što se tiče književnog prevodenja, projekat poput *Prevodenja detektivskih priča Agate Kristi* verovatno bi većina dnevnih listova dočekala raširenih ruku, jer bi im se tiraž nesumnjivo povećao, a pritom ne bi imali izdatke za prevodioce. Mada takvi projekti imaju visok tiraž, oni ne ugrožavaju profesionalne prevodioce, jer prevodi nisu namenjeni prodaji već su besplatni dodatak listu (Eraković, Kampmark i dr., 2014: 547). Budući da su priče uključene u pomenuti projekat već bile prevedene, koordinatorke radionice ističu da je:

reakcija čitalaca *Politike*, vidljiva u povećanoj tražnji ovog lista tokom perioda u kom su objavljene priče (tiraž je porastao za oko 5000), dobar [je] pokazatelj da se u sferi ponovljenih prevoda može pronaći ta niša u kojoj će se afirmisati novi prevodioci ne ugrožavajući ionako osetljivo tržište književnog prevodenja. (Eraković, Kampmark i dr., 2014: 547)

6. Zaključak

Namera nam je bila da u ovom članku istaknemo značaj nastave prevođenja na univerzitetskim studijama stranih jezika. U istraživanju smo se usredsredili na kurseve prevođenja sa španskog na srpski jezik na Filološkom i Filološko-umetničkom fakultetu. Kursevi su dobro organizovani, ali verujemo da bi ih trebalo proširiti ukoliko postoje mogućnosti za to.

Kao posebno pohvalne aspekte nastave u Kragujevcu treba izdvojiti konsektivno prevođenje, obradu terminologije Evropske unije i upotrebu audio-(vizuelnog) materijala. U Beogradu, naročito treba pohvaliti rad u parovima, koji je sa stanovišta razvoja interpersonalne potkompetencije veoma važan. Pohvale su verovatno najlepše sročili sami studenti:

Kragujevac

Ispitanik 1: *Što se tiče ovog kursa prevođenja na ovom fakultetu, ne treba ništa menjati. Sasvim dovoljno se radi, časovi su puni kreativnosti i studenti su dovoljno motivisani.*

Ispitanik 2: *Časovi su inspirativni i svakako podstrek za dalji rad.*

Beograd

Ispitanik 1: *Smatram da su časovi korisni i da se može dosta naučiti, svakako znamo više nego što smo znali pre ovog kursa, i po pitanju znanja španskog jezika i gramatike i po pitanju znanja srpskog, ali i samog prevođenja sa španskog na srpski.*

Ispitanik 2: *Prevod je sam po sebi zanimljiv, a i časovi su takvi da svaki put saznam nešto novo.*

Literatura

- AlQinai, J. (2011). Training Tools for Translators and Interpreters. *Jordan Journal of Modern Languages and Literature*, 3 (1), 19 – 38.
- Campbell, S. (1998). *Translation into the Second Language*. London: Longman.
- Cerezo Merchán, B. (2013). La formación en Traducción Audiovisual en España: Un estudio de caso empírico-descriptivo. *Trans, Revista de Traductología*, 17, 167 – 183.
- Eraković, B. (2009). Ilustrativni tekstovi kao nastavno sredstvo u obuci budućih prevodilaca. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XXXIV, 171 – 179.

- Eraković, B. (2010a). Successful Communication in a Beginner's Translation Class, or How to Help Students Develop Interpersonal Sub-competence. *Scientific Bulletin of the "Politehnica" University of Timișoara Transactions on Modern Languages*, 9 (1 – 2), 40 – 51.
- Eraković, B. (2010b). Instrumenti ocenjivanja prevodilačke kompetencije u nastavi. *Metodički vidici*, 1 (1), 90 – 95.
- Eraković, B. (2013). The role of translation diaries in the acquisition of theoretical translation concepts at the beginner level. *Professional communication and translation studies*, 6 (1 – 2), 149 – 156.
- Eraković, B., Kampmark, N., & Ivanović Muždeka, N. (2014). O Poarou u prevodu na srpski i maloj prevodilačkoj radionici u velikom projektu. U T. Prčić (izvršni urednik), *Engleski jezik i anglofone književnosti u teoriji i praksi* (pp. 533 – 550). Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Furmanek, O. (2010). Applied Interpreting Studies at the core of teaching the instructors: a proposal of solutions. *The Journal of Specialised Translation*, 14, 80 – 99.
- García López, R. (2001). Teoría y didáctica de la traducción. En A. Barr, M. R. Martín Ruano & J. Torres del Rey (Eds.), *Últimas corrientes teóricas en los estudios de traducción y sus aplicaciones* (pp. 239 – 246). Salamanca: Ediciones Universidad de Salamanca.
- Gile, D. (2004, July). Integrated Problem and Decision Reporting as a Translator Training Tool. *The Journal of Specialised Translation*, 2, 2 – 20.
- Katan, D. (2008). University Training, Competences and the Death of the Translator: Problems in Professionalizing translation and in the Translation Profession. In M. T. Musacchio & G. H. Sostero (Eds.), *Tradurre: Formazione e Professione*. Padova: CLEUP.
- Kelly, D. A. (2002). Un modelo de competencia traductora: bases para el diseño curricular. *Puentes*, 1, 9 – 20.
- Kelly, D. A. (2005). *A Handbook for Translator Trainers*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kelly, D. A. (2008). Realismo profesional y progresión pedagógica: una propuesta de criterios para la selección de materiales para la formación de traductores. *Trans, Revista de Traductología*, 12, 247 – 258.
- Kelly, D. A. (2010). Translations didactics. In Y. Gambier & L. van Doorslaer (Eds.), *Handbook of Translation Studies 1* (pp. 389 – 396). Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins B. V. doi: 10.1075/hts.1

- Kelly, L. G. (1979). *The True Interpreter. A History of Translation Theory and Practice in the West*. Oxford: Basil Blackwell.
- Kiraly, D. C. (1995). *Pathways to translation: Pedagogy and process*. Kent: Kent State University Press.
- Kiraly, D. C. (2000). *A Social Constructivist Approach to Translator Education. Empowerment from Theory to Practice*. Manchester: St. Jerome Publishing.
- Kovačević Petrović, B. (2015). Dramaturško-prevodilačka beleška. Na tragu Bihnera i Lorke. *Scena, LI* (3), 80 – 81. [on-line]. Dostupno preko <http://www.pozorje.org.rs/scena/scena153.pdf> [6. 4. 2016]
- Künzli, A. (2004, July). Risk taking: trainee translators vs professional translators. A case study. *The Journal of Specialised Translation*, 2, 34 – 49.
- Kusssmaul, P. (1995). *Training the Translator*. Amsterdam/ Philadelphia: Benjamins.
- Liu, J. (2013, January). Translators Training: Teaching Programs, Curricula, Practices. *Journal of Language Teaching and Research*, 4 (1), 127 – 132. doi:10.4304/jltr.4.1.127-132
- Mayoral Asensio, R. (1993). Didáctica de la traducción. La traducción de textos literarios en la formación de traductores no literarios. Conferencia pronunciada en las *I Jornadas de Traducción Literaria y su Didáctica*. Círculo de Traductores & Universidad de Sevilla. Sevilla, 26 de marzo de 1993.
- Mayoral Asensio, R. (2003, 10 – 11 noviembre). El traductor: educación y formación, ejercicio y aprendizaje. *Actas VI Seminário de Tradução científica e técnica em língua portuguesa. A Profissionalização do Tradutor*. Lisboa: União Latina.
- Piletić, D. (2013). *Prevođenje na univerzitetskim studijama italijanskog jezika i književnosti: od školskog prevoda ka sticanju prevodilačke kompetencije* (neobjavljena doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Nikšić.
- Samardžić, M. (2008). Studentski prevod između školskog i profesionalnog ocenjivanja. U J. Vučo (priredila), *Evaluacija u nastavi jezika i književnosti* (pp. 133 – 144). Nikšić: Univerzitet Crne Gore.
- Sawyer, D. B. (2004). *Fundamental Aspects of Interpreter Education. Curriculum and Assessment*. Amsterdam/ Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Marijana R. Aleksić

Resumen

LA ADQUISICIÓN DE LA COMPETENCIA TRADUCTORA EN LOS ESTUDIOS UNIVERSITARIOS DE LA LENGUA ESPAÑOLA EN SERBIA

Como en Serbia aún no existen programas para la formación de traductores profesionales a nivel académico, el objetivo de este artículo es recalcar la importancia de los cursos de traducción en los estudios universitarios de lenguas extranjeras. Nuestra intención ha sido presentar los cursos de la traducción del español al serbio en la Facultad de Filología en Belgrado y en la Facultad de Filología y Artes en Kragujevac. Dichos cursos están bien concebidos, pero creemos que deberían ser ampliados. A saber, la idea principal de este artículo es que estas Facultades, a falta de debidos programas académicos para la educación de traductores, deberían encargarse de la formación en cuestión.

Palabras clave: competencia traductora, formación de traductores e intérpretes en los estudios universitarios de lenguas extranjeras, realismo profesional, evaluación

PRILOG I

Godina studija: _____

Fakultet: _____ u _____

Pitanja se odnose na sve kurseve prevođenja sa španskog na srpski jezik u toku osnovnih studija.

1. Na kojoj godini počinju kursevi prevođenja i koliko semestara traju?
2. Da li smatrate da nastava prevođenja treba da se izvodi od prve godine osnovnih studija?
 - a) Da
 - b) Ne
 - c) Možda
3. Da li vas interesuje prevođenje? Koje vrste prevođenja? Da li biste želeli da se bavite prevođenjem?
4. Koliko studenta u proseku ima u grupi na kursevima prevođenja?
 - a) Manje od 10
 - b) Između 10 i 15
 - c) Više od 15
5. Da li smatrate da prevođenje može da bude u funkciji učenja jezika?
 - a) Da
 - b) Ne
 - c) Ne znam

Komentar:
6. Da li ste na časovima prevođenja imali i teorijsku i praktičnu nastavu?
 - a) Samo teorijsku
 - b) Samo praktičnu
 - c) I teorijsku i praktičnu
7. Da li pored znanja stranog jezika prevodilac treba da poznaje i druge oblasti? Obrazložite odgovor.

8. Da li se od studenata očekuje da aktivno učestvuju u nastavi prevođenja?

a) Da

b) Ne

Komentar:

9. Da li profesor/ka daje konačno rešenje ili dolazi do rešenja zajedno sa studentima i uvažava različite varijante?

10. U tabeli označite ona polja koja se odnose na gradivo koje je bilo zastupljeno na kursovima prevođenja.

	Teorijska nastava	Praktična nastava
Književno prevođenje		
Simultano prevođenje		
Konsekutivno prevođenje		
Audio-vizuelno prevođenje		
Stručno prevođenje (medicina, umetnost, ekologija, ekonomija, pravo itd.)		

11. Ukoliko ste imali teorijsku i/ ili praktičnu nastavu iz audio-vizuelnog prevođenja, bavili ste se (možete zaokružiti više opcija):

a) filmovima

b) dokumentarnim programima

c) humorističkim programima

d) naučnim emisijama

e) drugo: _____

12. Da li smatrate da su u nastavi prevođenja dovoljno zastupljene sve vrste tekstova (dramski, pravni, naučni itd.)?

a) Da

a) Ne

Komentar:

13. Da li na časovima imate pristup internetu i štampanim resursima koji bi mogli da vam budu od pomoći? (Kada je u pitanju prevođenje kod kuće pristup se podrazumeva)

- a) Da
- b) Ne

14. Da li ste na časovima prevođenja imali priliku da se upoznate sa softverom za prevođenje (barem u teoriji)?

- a) Da
- b) Ne

15. Možete li da navedete neki program za prevođenje?

16. Da li je važno da se prevodilac upozna sa životom i delom autora?

- a) Da
 - b) Ne
 - c) Ne znam
- Komentar:

17. Da li je važno da prevodilac sagleda širi kontekst dela: name-ru autora, vremenski i prostorni okvir, funkciju teksta u izvornoj kulturi, funkciju teksta u ciljnoj kulturi, kao i vrstu teksta, temu, lingvističke odlike teksta itd.?

- a) Da
- b) Ne
- c) Ne znam

18. Da li mislite da je poznavanje kulturnih razlika značajno za prevođenje?

- a) Da
 - b) Ne
 - c) Nisam siguran/na
- Komentar:

19. Da li smatrate da su vas kursevi prevođenja koje ste imali na fakultetu pripremili za profesionalno bavljenje prevođenjem?

- a) Da
- b) Ne
- c) Delimično

Komentar:

20. Da li vas časovi prevođenja dovoljno motivišu da se bavite tom profesijom?

- a) Da
- b) Ne
- c) Delimično

Komentar:

21. Ukratko opišite kako izgleda tipičan čas prevođenja (sa španskog na srpski).

22. Ukratko opišite kako su izgledali kolokvijumi i ispiti koje ste dosad imali (prevođenje sa španskog na srpski). Koju ste literaturu koristili (jednojezični/ dvojezični rečnici itd.)?

Zaključni komentar:

HVALA!

POLISEMIJA U KOMPJUTERSKOJ TERMINOLOGIJI ARAPSKOG JEZIKA

U radu se proučava polisemija kod arapskih kompjuterskih termina. Za razliku od tradicionalne teorije terminologije, koja se bavi „idealnim” terminima, lišenim polisemije, u proučavanju zauzimamo sociokognitivni pristup, prema kom se polisemija kod termina tretira kao normalna pojava. Analiza korpusa arapskih kompjuterskih termina je pokazala da postoji više uzroka nastanka polisemije kod njih. Ovi uzroci se mogu svesti na: metodologiju u tvorbi termina, upotrebu termina u kontekstu i nepoklapanje pojmovnih sistema, uz nerazumevanje odnosa među pojmovima. Kao rezultat ovih uticaja, javljaju se tri različita tipa polisemnih terminoloških jedinica: termini koji imaju bar dva značenja u kompjuterskom terminološkom sistemu; termini koji imaju bar jedno značenje u kompjuterskoj terminologiji, a drugo u nekom drugom terminološkom sistemu i termini koji imaju bar jedno terminološko, a drugo opštejezičko značenje.

Ključne reči: arapski jezik, polisemija, kompjuterska terminologija

Teorijska osnova

Polisemija ili višeznačnost (ar. ta‘addudal-ma‘ānī) je „sposobnost lekseme da se realizuje u više značenja, da ima više semantičkih realizacija”, ističe Darinka Gortan-Premk (2004: 38). Prema tradicionalnoj teoriji terminologije, terminološka polisemija je retka i nepoželjna pojava, iako se u opštem jeziku ova sposobnost smatra pozitivnom i veoma je ustaljena. Tradicionalna teorija terminologije se bavi „idealnom“ terminologijom, u kojoj nema mesta polisemiji, ističući *nedvosmislenost* kao važnu osobinu termina. Prema ovoj teoriji, termini su jednoznačni i otporni na uticaj konteksta, jer su nastali konvencionalnim putem i eksplicitno su definisani. Međutim, po-

* Studentski trg 3, 11000 Beograd. ivanamali@fil.bg.ac.rs

stoje i suprotna mišljenja o pitanju višeznačnosti kod termina. Polisemija se nikada ne može potpuno eliminisati, jer je priroda termina dvojaka, smatra Darinka Gortan-Premk. S jedne strane, termini pripadaju određenom terminološkom sistemu, gde teže jednoznačnosti, a s druge strane pripadaju opštem jezičkom fondu, pa teže razvijanju višeznačnosti (2004: 119).

Suprotno mišljenju o težnji termina ka jednoznačnosti, predstavnici novije škole, koja zauzima sociokognitivni pristup u opisu terminologije, smatraju da terminološka jednoznačnost nije neophodna, da nije česta i da je neprirodna – predstavnici ove škole se zalažu za izučavanje sinonimije, polisemije i figurativnog jezika u terminologiji (Temmerman, 2000: 14; Šipka, 2006: 153-155). U knjizi *Towards New Ways of Terminology Description*, predstavnica ove škole, Rita Temmerman, razmatra punovažnost tradicionalne teorije terminologije, izvodeći zaključak da polisemija funkcioniše u specijalnim jezicima i da je stoga ona „korisna“ i „značajna“. Predstavnici ove teorije polisemiju smatraju jednim od najproduktivnijih načina da se proširi terminološki fond neke naučno-stručne oblasti i vide je kao manifestaciju jezičke ekonomije u terminosistemu i jeziku uopšte.

Da bi se razumela pojava polisemije u terminologiji, neophodno je proučavati termine u tekstu, njihovu dinamiku i razvoj. Dok je za tradicionalnu terminologiju važna sinhronija (ona se ne bavi razvojem jezika i terminosistema), sociokognitivni pristup terminologiji podrazumeva da se pojmovi i njihove oznake menjaju tokom vremena, pa se predlaže proučavanje termina iz dijahronijske perspektive (Temmerman, 2000: 14-15; Šipka, 2006: 153-154). Šipka zapaža da tradicionalni i sociokognitivni pristup nisu suprotstavljeni i da u proučavanju terminosistema ima mesta za oba. Tradicionalni pristup je primereniji u proučavanju terminoloških baza podataka, rečnika i sl., dok sociokognitivni pristup bolje objašnjava upotrebu termina u kontekstu i njihove promene u vremenu (2006: 155).

Cabré navodi da bi se, zbog prirode terminoloških sistema, terminološka polisemijamogla zapravo smatrati homonimijom. Termini koji se odnose na jedan pojam u jednoj, a na drugi pojam u nekoj drugoj terminologiji ili uopšte upotrebnom jeziku mogu se tretirati kao homonimi, jer se javljaju u više različitih sistema, u kojima označavaju različite pojmove (1999: 108). Zbog toga Cabré smatra da je homonimija mnogo češća u terminologiji, nego u opštem leksikonu, dok se polisemija češće javlja u leksikografiji. Po ovoj logici, svaki termin koji se po principu analogije prenosi iz jedne u drugu oblast je homonim (Cabré, 1999: 111). Darinka

Gortan-Premk je bliža drugom shvatanju, prema kom se ovakvi termini smatraju „različitim pojmovnim vrednostima istoga termina“, pa je reč o polisemiji (2004: 120).

Metodologija rada

Što se tiče glavnog predmeta našeg interesovanja ovde, kompjuterskih termina na arapskom jeziku, ovaj rad se zasniva na analizi korpusa oko hiljadu terminoloških jedinica, koje se frekventno realizuju u pisanom i/ili usmenom diskursu. Termini su ekscerpirani iz relevantne literature na arapskom jeziku (priručnici, udžbenici, časopisi i sl.), sa veba (forumi, društvene mreže, popularni članci i sl.), iz kompjuterskih programa/aplikacija i televizijskih emisija koje se bave savremenim tehnologijama, uz konsultacije sa nekoliko govornika arapskog jezika kao maternjeg. Kompjutersko terminološko polje je ogromno, pa smo se morali ograničiti na uzorak sastavljen od termina po vlastitom izboru, nadajući se da će on biti reprezentativan za čitav kompjuterski terminološki sistem. Termini su birani tako da budu što raznovrsniji, pa tako rečnik uključuje: termine za hardverske komponente, softverske termine, termine vezane za informacione tehnologije, termine koji se odnose na veb i internet, kao i neke vlastite imenice (nazive kompjuterskih programa, programskih jezika i sl).

Prikupljanje ovog korpusa termina obavljeno je sa izrazito deskriptivnom svrhom, bez namere da se izvrši bilo kakva preskripcija tj. nametne upotreba određenih „idealnih“ termina. Korpus je sastavljen radi različitih lingvističkih proučavanja kompjuterskog terminosistema, a jedno od njih čine svakako i semantička proučavanja. Prilikom rada na korpusu primećeno je da se u nekim slučajevima bar dva različita pojma označavaju istim terminom, što je podstaklo naše interesovanje za uzroke nastanka polisemije u ovom terminosistemu...

Rezultati istraživanja

U arapskom svetu jezički purizam je veoma izražen, pa se adaptacija termina stranog porekla izbegava kad god je to moguće. Insistiranje arap-

skih jezičkih stručnjaka na traženju domaćeg ekvivalenta za svaki termin predstavlja jedan od glavnih razloga za nastanak polisemije u terminološkom sistemu, jer domaće reči u jeziku obično imaju više značenja od stranih. Kada termini stranog porekla uđu u jezik, oni ulaze „kao nominacione jedinice sa semantičkim sadržajem u kome je izražena pojmovna vrednost, dok ostali elementi značenja gotovo izostaju“, zaključuje Darinka Gortan-Premk, ističući da to ima za posledicu umanjenu sposobnost polisemantičke disperzije (2004: 41). Zbog toga je u arapskoj kompjuterskoj terminologiji broj višeznačnih termina znatno veći, nego što bi bio u terminosistemu u kom dominiraju kompjuterski anglicizmi. Na primer, termin *kumbyūtar* (eng. computer), koji je u arapski došao iz engleskog jezika, je jednoznačan – označava isključivo *elektronski uređaj koji može da prima informacije u određenom obliku i vrši niz operacija u skladu sa nizom instrukcija ili programa, da bi proizveo rezultat u vidu informacija*. Da bi se osmislio arapski ekvivalent za ovaj anglicizam, osmišljeno je više domaćih termina, pretežno od korena **ḥsb*, koji nosi ideju „računanja“. Među njima se javlja i višeznačni termin *ḥāsiba*, kojim se označavaju i *calculator* (*/āla/ ḥāsiba*) i *computer* (*ḥāsiba /āliyya/*).

Lekseme mogu imati različitu sudbinu u vezi sa višeznačnošću, jer se nekima od njih vremenom uvećava broj značenja. Govoreći o najčešćim mehanizmima nastanka polisemije u jeziku uopšte, Rajna Dragičević ističe da su to metafora, metonimija, sinegdoha i platisemija“ (2010: 127). Što se tiče termina, oni teže ostvaruju figurativna značenja od reči iz opšteg fonda. Prenos imena sa nekog opšteupotrebnog pojma na pojam iz određene naučno-stručne oblasti obično se vrši na osnovu sličnosti ili bliskosti između dva pojma. „Prvo se uspostavi logička veza između predmeta koji treba imenovati s nekim drugim predmetom koji ima zasebnu reč, a zatim se naziv predmeta s imenom prenosi na predmet bez imena“, ističe Dragičević (2010: 131). Na arapskom jeziku se figurativna upotreba reči u tvorbi termina naziva terminom *al-mağāz*. Iako se ovaj mehanizam često poistovećuje sa metaforom, on označava bilo koju stilsku figuru. Zapravo, u tvorbi termina najčešće se koristi metafora (ar. *al-mağāz al-’isti’ārīyy*), a ređi sinegdoha (ar. *al-mağāz al-mursal*), što ima za posledicu nastanak polisemnih termina sa bar jednim opštejezičkim i jednim terminološkim značenjem.

Metaforičko prenošenje se zasniva na sličnosti, tako što „[p]ojedini novi predmeti dobijaju postojeće oznake drugih predmeta s kojima su u

nekakvoj vezi“ (Dragićević 2010: 130). Darinka Gortan-Premk ističe da “[t]ermini ne mogu širiti svoju semantičku strukturu metaforičkim putem” (2004: 119), ali moguće je metaforičko prenošenje sa reči opšteg fonda na termin. „Recimo, ulaskom kompjutera u svakodnevni život leksema *miš* dobila je jedno novo značenje: *mala mobilna sprava kojom se kontrolišu pokreti kursora na kompjuterskom monitoru*“ (Dragićević 2010: 130). Na isti način je i arapska reč *fa‘ra*, koja označava *miša*, dobila novo značenje. Do metaforičkog prenošenja je zapravo došlo u engleskom jeziku, na osnovu sličnosti između životinje miša i sprave koja se koristi da olakša rad na kompjuteru, a potom se ovaj termin preneo i na druge jezike, kao kalk.

U kompjuterskoj terminologiji arapskog jezika postoji mnoštvo polisernih termina koji su nastali upravo na ovaj način. Recimo, reč *šabaka* je pored opštejezičkog značenja dobila i terminološko – označava *skup dokumenata u elektronskom obliku, koji su međusobno povezani*, nalik na mrežu (en. *web*). Na isti način je reč *zirr* pored svog opštejezičkog značenja dobila i jedno značenje u oblasti kompjuterske terminologije – na osnovu sličnosti sa pravim dugmetom, ova reč postaje oznaka za *grafički element koji se javlja na korisničkom interfejsu i na koji se može kliknuti* (en. *button*). Pomenućemo ovde još i termin *qaršana*, koji u opštem jeziku označava *čin napadanja i pljačkanja brodova na moru*, dok u računarstvu označava *ilegalno kopiranje kompjuterskih programa*, a odnosi se i na *ilegalnu upotrebu tuđeg stvaralaštva uopšte, poput muzike, filmova i slično* (en. *piracy*). Ovde je takođe došlo do metaforičkog prenošenja, jer je u oba slučaja reč o ilegalnom prisvajanju.

Kako ističe R. Dragićević: „Govoreći i pišući koristimo gotove derivate, ali i ustaljene tvorbene modele. Oni se stalno mogu iznova koristiti za imenovanje novih pojava“ (2010: 131). Tako će, na primer, predmeti i ljudi koji nešto prikazuju/izlažu dobiti oznaku *izlagač*. Na arapskom se reč *‘āriḍ* odnosi na ljude i koristi da označi *izvođača, izlagača, interpretatora* i slične pojmove. Što se tiče kompjuterske terminologije, ova reč je poslužila kao oznaka za *aplikaciju koja prikazuje određeni fajl* (en. *viewer*). Termin *qāri’* se u opšteupotrebnom jeziku odnosi na ljude – njegovo značenje je *čitalac, recitator*. U kompjuterskoj terminologiji ovaj termin je poslužio kao oznaka za *aplikaciju koja olakšava čitanje određenih fajlova* (en. *reader*). Leksema *hādim* ima opštejezičko značenje koje se takođe odnosi na ljude – *sluga, (po)služitelj, onaj koji je u službi* i sl. U kompjuterskoj

terminologiji ova reč dobija značenje *sistema koji pruža usluge drugim kompjuterskim sistemima* (en. *server*).

Do polisemije kod termina dolazi i u slučajevima kada se “jedan isti termin javlja u različitim terminološkim sistemima i sa različitim pojmovnim vrednostima” (Gortan-Premk, 2004: 120). I u ovom slučaju dolazi do metaforičkog prenošenja. Cabré kao primer navodi termin *virus* – ovaj termin u medicini označava *patogen, naročito neki iz grupe ultramikroskopskih patogena, koji se reprodukuju samo u živim ćelijama*, dok u računarstvu označava *program koji se sam reprodukuje i koji je dizajniran sa namerom da poremeti rad jednog kompjutera ili kompjuterske mreže* (1999: 109). Isti mehanizam se preneo i na arapski jezik, gde se termin *fayrūs* koristi i u medicini i u računarstvu. Sličnu sudbinu imali su i drugi termini, koji su preuzeti iz različitih naučno-stručnih oblasti, da bi postali oznaka za neki pojam iz oblasti računarstva. Na primer, termin *istīrād* (en. *import*) koji je vezan za ekonomiju i trgovinu, gde označava *prenos proizvoda iz jedne u drugu zemlju radi prodaje*, u računarstvu označava *prenos informacija iz jednog sistema, programa i sl. u drugi*.

Kod nekih termina nije na prvi pogled jasno da li su nastali terminologizacijom reči iz opšteg fonda ili pak preuzimanjem termina iz druge oblasti, zbog bogate polisemantičke strukture. Na primer, leksema *miftāḥ* može biti i opšteupotrebna reči termin koji se javlja u nekoliko terminoloških sistema. U opštem jeziku on označava *ključ*, alatku za zaključavanje i otključavanje, doku mehanici označava */francuski/ ključ*, vrstu alata koja služi za šrafljenje i može se podesiti prema veličini šrafa (ar. *miftāḥ 'inklīziyy*). U elektromehanici ovaj termin označava *prekidač za napajanje strujom* (ar. *miftāḥ kahra-bā'iy*), dok u kompjuterskoj terminologiji označava *taster na tastaturi ili polje koje služi za identifikaciju zapisa u bazama podataka* (en. *key*).

Što se tiče polisemije unutar kompjuterskog terminološkog sistema u arapskom jeziku, do nje obično dolazi kada se jedna arapska reč koristi kao prevod dvaju ili više engleskih termina sličnog značenja. Jedan od glavnih razloga za ovu pojavu je taj što je prvo nastao jedan pojam, a termin za njega je postao ustaljen u upotrebi. Zatim je nastao i drugi pojam, za koji nije bilo boljeg termina, do onog koji je već upotrebljen za prvi pojam.

Na primer, termin *taḥmīl* se često koristi kao ekvivalent engleskih termina *loading*, *downloading* i *uploading*, koji imaju slična značenja. Dok se *downloading* odnosi na *preuzimanje tj. prenošenje podataka sa nekog*

udaljenog kompjutera na lokalni, termin *uploading* ima suprotno značenje, *otpremanje* tj. *prenošenje podataka u obrnutom smeru – sa lokalnog kompjutera na udaljeni*. Termin *loading* označava *proces koji izvršava aplikacija kada otvara (učitava) neki fajl ili program*. U arapskom jeziku je pronađena sličnost između ova tri pojma i korena **ḥml* koji označava *(pre)nošenje, transport* i sl.

Primer koji smo naveli se javlja u diskursu među nestručnjacima. Kada je u pitanju terminologija koju koristi softverska firma Microsoftu svojim proizvodima namenjenim arapskom tržištu, razlika između termina *download* i *upload* ipak postoji! Oni su prevedeni terminima *tanzīl* i *taḥmīl*, respektivno (u ovom slučaju termin *download* označen je korenom **nzl* koji označava *silaženje, spuštanje*). Međutim, u proizvodima ove firme nema razlike između termina *uploading* i *loading* – za oba se koristi isti arapski ekvivalent, *taḥmīl*. Ovi primeri pokazuju da je teško izbeći poliseimiju, čak i kad se terminologija izgrađuje planski, unutar jedne softverske firme koja poseduje *onlajn* bazu podataka svih termina koji se javljaju u njenim proizvodima na različitim jezicima.

U terminološkoj bazi podataka firme Microsoft (www.microsoft.com/Language/en-US/Search.aspx) naišli smo i na druge slučajeve poliseimije, koje smo prethodno uočili u i pisanom diskursu na arapskom jeziku. Na primer, termin *ḍağṭ* (od korena **ḍğṭ* koji nosi ideju „sabijanja“, „presovanja“, „pritiskanja“ i sl.) služi kao prevod engleskog termina *compress*, koji označava *komprimovanje* tj. *smanjivanje veličine podataka*. Isti arapski termin koristi se kao prevod engleskog kompjuterskog termina *press*, koji označava *pritiskanje* /*tastera*/ (en. *press*).

U ovom kontekstu, navešćemo i leksemum *maṣḥ* (od korena **msh*, koji nosi ideju „brisanja“, „glačanja“, „poliranja“, „čišćenja“, „uklanjanja“ i sl.). Njome je preveden termin *clear*, koji označava *uklanjanje ili brisanje nekog podatka i sl.*, a istom rečju preveden je i termin *scan*, koji označava *pretvaranje teksta ili fotografije u digitalnu formu pomoću skenera*.

Navešćemo još i primer arapske lekseme *mu‘ālīḡ* (od korena **lḡ*, koji ima bogatu polisemantičku strukturu: „lečiti“, „obnoviti“, „praviti“, „obavljati“, „vršiti“, „rešavati“...). Ova leksema poslužila je kao prevod termina *processor*, kraćeg naziva za *centralnu jedinicu za obradu, uređaja koji se nalazi u kompjuteru i izvršava naredbe kompjuterskih programa*. Ista arapska leksema služi kao prevod termina *wizard*, koji označava *program koji pomaže korisniku na neki način, recimo da instalira neku aplikaciju*.

U razloge za nastanak polisemije možemo svrstati i nepoklapanje pojmovnih sistema u dvama jezicima, što se najčešće javlja kao posledica prevođenja sa različitih jezika-izvora i/ili usled nerazumevanja logičkih/ontoloških odnosa među pojmovima. Sistem pojmova bilo koje oblasti potpuno je nezavisan od terminološkog sistema, ali se odnosi koji postoje u pojmovnom sistemu mogu preslikati i na sistem termina. Uzmimo za primer pojmove *računarstva i informatike*, koji su povezani ontološkim odnosom, tipa deo-celina. *Računarstvo* (en. *computer science*) je deo *informatike* (en. *information science, informatics*) – dok računarstvo predstavlja disciplinu koja se bavi čuvanjem, obradom i prenosom podataka pomoću računara, informatika se odnosi na čuvanje, obradu i prenos podataka uopšte. Reč informatika vodi poreklo iz francuskog jezika, gde je od reči *l'information* i *l'automatique* skovan termin *l'informatique*. Ovaj termin je stvoren sa ciljem da zameni anglicizam *data processing*, ali je potom u neanglofonim sredinama postao veoma popularan kao zamena za engleski termin *computer science* (Vitas, Krstev i dr., 1996: 149). Višeznačnost ovog termina javlja se i u arapskom jeziku – termin *l'informatique* je na arapski preveden kao *ma 'lūmātiyya*, analizom upotrebe ovog termina pokazalo se da se on ne odnosi samo na *obradu podataka/informatiku*, nego i na *računarstvo*. Drugim rečima, ovde je došlo do prenošenja po principu sinegdoh – nazivanja dela terminom za celinu. O tome svedoči činjenica da je jedna od najvažnijih arapskih institucija koje se bave terminologijom, Koordinacioni biro za arabizaciju u Rabatu, svojevremeno objavio englesko-francusko-arapski rečnik pod nazivom *al-Mu 'ġam al-muwahḥad li muṣṭalahāt al-ma 'lūmātiyya* (en. *The Unified Dictionary of Computer Science Terms*). Iako se iz ovog primera jasno vidi da se *al-ma 'lūmātiyya* tretira kao ekvivalent engleskog termina *computer science*, Biro nije uvek dosledan ovom terminološkom rešenju. Isti Biro u svojoj elektronskoj banci termina, kao ekvivalent za engleski termin *computer science* navodi francuski ekvivalent *informatique* i arapski termin *'ilm al-ḥāsūb*, a sve to spada u oblast nazvanu terminom *al-ma 'lūmātiyya*.

Prevođenje termina sa polisemijom u engleskom jeziku, može dovesti do polisemije i u arapskom, o čemu svedoči sledeći primer sinegdoh. Nestručnjaciobično ne prave razliku između *fizičke mreže međusobno povezanih kompjutera*, koju nazivamo *Internet* i *sistema međusobno povezanih, hipertekstualnih dokumenata koji se nalaze na internetu*, a koji se označavaju terminom *World Wide Web*. Iako ova dva pojma stoje u odnosu

deo-celina, gde je *Internet* celina, a *World Wide Web* deo, laici ih često nazivaju istim imenom – *internet*, što znači da se deo imenuje celinom. Ovaj slučaj se iz engleskog preneo i na arapski jezik, gde se termin *al- 'intarnit* često koristi umesto termina *wīb*. O ovoj pojavi, između ostalog, svedoči nedavno održana manifestacija pod nazivom *Arabic Web Days*, čiji arapski naziv glasi *'Ayyām al- 'intarnit al- 'arabiyy* (www.arabicwebdays.com).

Zaključak

Analizom korpusa arapskih kompjuterskih termina utvrđeno je dakod njih postoji više uzroka nastanka polisemije. Ovi uzroci se mogu svesti na: metodologiju u tvorbi termina, upotrebu termina u kontekstu i nepoklapanje pojmovnih sistema, uz nerazumevanje odnosa među pojmovima. Kao rezultat ovih uticaja, javljaju se tri različita tipa polisemnih terminoloških jedinica. Ima termina koji istovremeno funkcionišu i kao reči opšteg fonda i kao termini, onih sa polisemantičkom strukturom koji se realizuju u više terminoloških sistema i onih sa polisemijom samo u svom zatvorenom terminološkom sistemu. Pored toga, termine možemo podeliti i na one koji su razvili višeznačnost u arapskom jeziku i na one kod kojih se polisemija javlja usled prevođenja sa drugih jezika.

Literatura

- Cabré, M. T. (1999). *Terminology: Theory, methods and applications*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Dragičević, R. (2010). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.
- Gortan-Premk, D. (2004). *Polisemija i organizacija leksičkog sistema u srpskome jeziku*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina*. Novi Sad: Matika Srpska.
- Temmerman, R. (2000). *Towards New Ways of Terminology Description: The sociocognitive approach*, Amsterdam: John Benjamins Publishing Company.
- Vitas, D., Krstev, C. i Pavlović-Lažetić, G. (1996). Analiza jugoslovenskih terminoloških standarda sa područja informatike. U N. Vinaver (ur.), *Standardizacija terminologije* (str. 149-154). Beograd: SANU.

Ivana Mali

Summary

POLYSEMY IN ARABIC COMPUTER TERMINOLOGY

This paper deals with polysemy of Arabic computer terms. Unlike traditional theory of terminology, which deals with “ideal” monosemous terms, we take the sociocognitive approach. In this modern approach to the study of terminology, polysemy is treated as normal. The corpus analysis of Arabic computer terms has shown that there are different reasons why polysemy occurs in terminology. They can be summarized as follows: the methodology used in terms’ formation, the use of terms in context and the differences in conceptual systems, joined with misunderstanding of relations between concepts. As a consequence, there are three different types of polysemantic terms: those that have at least two meanings in computer terminology; those that have at least one meaning in computer terminology, and another meaning in some other terminology; and those that have at least one meaning in computer terminology and another in general language.

Key words: Arabic language, polysemy, computer terminology

O SEMANTICI PRIDEVA KOJI OZNAČAVAJU EMOCIJE U ENGLISKOM I SRPSKOM JEZIKU: KOGNITIVNOLINGVISTIČKA ANALIZA

Pridevi kao vrsta reči tek su poslednjih decenija pobudili veće interesovanje lingvista, te se može reći da je ovo polje proučavanja još relativno neistraženo. Sa druge strane emocije su od kraja XX veka nadalje postale jedna od glavnih tema istraživanja u psihologiji, sociologiji pa i kognitivnoj lingvistici. Ovaj rad u okviru kognitivnolingvističkog teoretskog okvira govori o semantici prideva koji označavaju emocije. Pored metafore i metonimije koje predstavljaju jedan od mehanizama tvorbe ovih prideva, u radu se ukazuje i na veći broj drugih karakteristika kao što su: polisemija u smislu modifikovanja različitih tipova imenica, kolociranje sa pojedinim predlozima, značenje trenutnog ili trajnog emocionalnog stanja (ljudske osobine) i uloga atributivnosti i predikativnosti u ostvarenju ovog značenja, baš kao i glagolsko poreklo. Izneti uvidi mogu da posluže kao putokazi u daljem istraživanju kako prideva tako i emocija u okviru kognitivne lingvistike, pa i psihologije.

Ključne reči: pridevi, emocije, atributivnost, predikativnost, metafora, metonimija, kognitivna lingvistika, semantika

Uvod

Tek u poslednjim decenijama pridevima kao vrsti reči poklonjeno je više pažnje (Flanagan, 2014). U okviru kognitivne lingvistike značajna zapažanja o pridevima iznela je A. Wierzbicka (1988: 483, 486) koja je prideve s obzirom na njihova semantička svojstva svrstala negde na sredinu kontinuumu između imenica i glagola. Naime, dok imenice prototipično označavaju neki trajniji skup osobina, te sledstveno tome učestvuju u kategorizaciji relativno trajnih pojava, glagoli obično označavaju trenutne i promenljive karakteristike, te dakle učestvuju u kategorizaciji kratko-ročnih pojava. Pridevi kao klasa reči mogu da označe i trenutno i trajno

* Elektronska adresa autora: milinak@visokaturisticka.edu.rs, milinabgd@hotmail.com

stanje te bi se moglo reći da oni predstavljaju sredstvo kategorizacije koje bi se nalazilo negde na sredini između ova dva kraja kontinuuma. Kada govorimo o pridevima koji označavaju emocije¹ u engleskom i srpskom kao i u ostalim indoevropskim jezicima možemo reći da je ovakvo gledište opravdano, pa tako čak i isti pridev koji označava emocionalno stanje može posedovati kako značenje trenutne osobine tako i značenje trajnog stanja, zavisno od konteksta (na primer E **happy, cheerful, S srećan, veselo**) o čemu je pisala i R. Dragičević (2001: 173). Što se tiče ostalih jezika, novija tipološka proučavanja (Dixon & Aikhenvald, 2006) pokazuju da je moguće zastupati stav da pridevi kao klasa reči postoje u svim jezicima, mada su ranije neki autori pretpostavljali da u nekim jezicima zapravo pridevi i ne postoje kao vrsta reči, pre svega zbog velike sličnosti koju u tim jezicima pokazuju bilo sa imenicama bilo sa glagolima ili sa obe ove vrste reči. S obzirom na to koliko se odmaklo u dosadašnjim istraživanjima, čini se da najispravnije stanovište jeste to da u svim jezicima postoji klasa reči koja bi se mogla nazvati pridevima, ali da to ne znači da je ta klasa uvek nezavisna od klase imenica ili glagola (Spencer, 2008: 409).

Sa druge strane, kada govorimo o proučavanju emocija, ono je još od davnina predmet kojim se bavi filozofija i retorika, a u savremeno doba emocije predstavljaju predmet proučavanja prevashodno psihologije, ali i neurologije, psihijatrije, sociologije, antropologije kao i primenjene psihologije u oblasti marketinga, edukacije itd. Interesantno je da je značenje trenutnog emocionalnog stanja i trajnih karakternih crta u psihologiji dosta dugo proučavano odvojeno, ali da će se po svemu sudeći takav pristup menjati, pri čemu upravo značenja trenutnog i trajnog stanja prideva koji iskazuje emocije predstavljaju inspiraciju za psihologe (Plutchik, 2001: 350). Naime, u današnjoj psihologiji postoji izrazito nastojanje da se povuče jasna granica između kratkotrajne emocije i raspoloženja (Scherer, 2005), a još više između osećaja (oseta), emocija i crta ličnosti, međutim, mada je distinkcija između ovih pojava svakako opravdana, isto tako je neophodno i uvažavanje određenog kontinuuma između njih (Robinson, 2008: 155). U tom smislu, kognitivnolingvističko ispitivanje značenja trenutnog ili trajnog emocionalnog stanja izraženog pridevima u jeziku može da posluži i kao osnova za plodonosan dijalog lingvista i psihologa o ovom pitanju.

1 Prilikom definisanja toga koji pridevi označavaju emocije poći ćemo od najšire definicije pojma emocije, te ćemo dakle govoriti o pridevima koji mogu da označe vrlo širok raspon emocionalnih stanja i raspoloženja, odnosno koji mogu da označe bilo kakav „afekat“ (Barrett, 2006: 31).

U okviru kognitivnolingvističke analize prideva koji označavaju emocije možemo se usredsrediti na više semantičkih aspekata koje se tiču ovih prideva. Neke od ovih karakteristika nisu neposredno vidljive pri posmatranju ovih leksema van konteksta. Na primer, takav je slučaj sa polisemijom ovih prideva koja im omogućava da modifikuju različite tipove imenica (osobu, ponašanje, objekat koji prouzrokuje emociju). Takođe, njihova kolokacija sa pojedinim predlozima vidljiva je tek na nivou sintakse. Za razliku od toga, glagolsko poreklo ili metafora i metonimija koje stoje u njihovoj osnovi jasno su vidljivi i na nivou lekseme. Značenje trenutnog ili trajnog emocionalnog stanja donekle je specifična odlika po stepenu transparentnosti na nivou lekseme. Naime, neki pridevi se van konteksta prototipično vezuju za trenutno stanje (E *fascinated*, S *oduševljen*), a neki za trajno stanje (E *brave*, S *hrabar*)², no mnogi od njih mogu u kontekstu da označe upravo suprotno stanje. Ovaj rad ima zadatak da ukratko predstavi kognitivnolingvistički pristup semantici engleskih i srpskih prideva koji izražavaju emocije koje smo uočili tokom rada na svojoj doktorskoj tezi koja nosi naslov *Pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku: kognitivnolingvistička analiza* i koja je još u fazi izrade.

Polisemija prideva koji označavaju emocije povezana sa tipom imenice koju modifikuju

Pridevi koji označavaju emocije, kako to navodi Anna Goy (2000: 50), mogu se upotrebiti da označe tri različita tipa imenice³:

- a) osobu/subjekta osećanja (E **a sad man**, S **tužan čovek**)
- b) ponašanje subjekta osećanja/ ekspresiju (E **a sad expression**, S **tužan izraz lica**)
- c) objekat/uzrok osećanja (E **a sad movie**, S **tužan film**)

2 Hrabrost spada i u emocije, a ne samo u ljudske osobine, s obzirom da može da označi i trenutno i trajno emocionalno stanje suprotno od straha. Hrabrost je u emocije uvrstio još Aristotel, a u savremenoj literaturi Stocker (2010) hrabrost naziva jednom od „intelektualnih emocija“ koja se oslanja na procenu da je cilj vredniji od opasnosti. Nesumljivo je postojanje jezičkih potvrda u kojima se hrabrost naziva emocijom (E *emotion of courage*, S *emocija hrabrosti*). Yang, Milliren i dr. (2010:3) objašnjavaju kako se hrabrost može smatrati vrlinom, mentalnim stanjem, stavom, emocijom, silom ili akcijom. Shvaćena kao emocija suprotna strahu, hrabrost je bliska želji, a u nekom slučajevima i ljutnji.

3 Radi ilustrativnosti, u zagradi smo naveli primere na engleskom i srpskom jeziku, dok su slični primeri navedeni u originalu na engleskom i italijanskom jeziku.

Anna Goy (2000:50) ova značenja naziva: (a) statično značenje, (b) manifestativno značenje i (c) uzročno značenje. Ipak, svi pridevi koji označavaju emocije ne poseduju iste mogućnosti polisemije po ovom pitanju. S obzirom na tip imenice koju modifikuju, pridevi se mogu podeliti na one koji poseduju (Goy, 2000: 50):

a) sva tri značenja (a,b,c) (E **sad**, S **tužan**)

b) samo statično i manifestativno značenje (a, b) (E **angry**, S **ljutit**)

c) samo uzročno značenje (c) (E **attractive**, S **privlačan**)

Međutim, moramo da dodamo da je u jeziku moguće da neki pridev koji označava emociju poseduje isključivo manifestativno značenje (b). Takav je slučaj sa nekim srpskim pridevima koji izražavaju tipično ponašanje subjekta emocije zasnivajući se na metonimijskom prenosu. Kao primer za ovo može se navesti pridev S **plačan** u sintagmi S **plačni glas** koji označava emocionalno stanje tuge ili straha i pridev S **ispitivački (pogled)** koji označava radoznalost ili nepoverenje (sumnju, zbunjenost). Postoje i pridevi sa isključivo manifestativnim značenjem koji preko metaforičnog (metaftonimičnog) prenosa izražavaju neku emociju kao što je to slučaj sa pridevom S **žučan** u sintagmi S **žučna rasprava**, koji izražava bes ili netrpeljivost. U engleskom jeziku neki pridevi takođe imaju isključivo manifestativno značenje kao, recimo, pridev E **acrimonious (dispute, negotiations)** koji po značenju odgovara srpskom pridevu S **žučan**.

Koliko nam je poznato, pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku do sada nisu bili detaljno ispitivani na ovaj način, te bi bilo vrlo interesantno klasifikovati ih prema predloženim kriterijumima i utvrditi da li postoje određene pravilnosti u pogledu ispoljavanja ovakve polisemičnosti.

Mogućnost kolokacije prideva koji označavaju emocije sa predlozima

Konceptualizacija emocija umnogome počiva na uočavanju određenog kognitivnog scenarija koji stoji u njihovoj osnovi (Lakoff, 1987: 380; Wierzbicka, 1999; Dragičević, 2010). Možemo uočiti da se u okviru kognitivnog scenarija emocija vrlo često uspostavlja odnos između subjekta emocije i nekog objekta. Pri tom ovaj odnos može počivati na dejstvu spoljašnjeg objekta na subjekat, ili obrnuto – na dejstvu subjekta na

objekat. Tako možemo reći da je neko “zainteresovan za knjigu” pošto ga je knjiga zainteresovala i na taj način ćemo iskazati dejstvo objekta (knjige) na subjekta (čoveka). Međutim, možemo reći i da je neko “brižan prema drugima” pošto za njih brine, što znači da subjekat emocije saosećanja deluje na druge ljude (objekat). U engleskom i srpskom jeziku ponekad se razlikuje izbor predloga koji izražava jedno od ova dva značenja, te se tako postižu i različite iznijansiranoosti značenja (E *interested in*, *angry with*, S *zainteresovan za*, *ljut na*). Postavlja se pitanje u kojoj meri je moguće na semantičkom nivou izjednačiti prevodne ekvivalente, te da li se, recimo, ljutnja konceptualizuje na isti način u engleskom i srpskom jeziku ukoliko postoje značajne razlike u predloškim kolokacijama prideva koji izražavaju ljutnju. U srpskom jeziku često nailazimo i na slučaj da padeški oblik imenice ostvaruje kolokaciju sa pridevom, dok se u engleskom isto značenje postiže predlogom (E *scared of*, S *zastrašen (nečim)*). S obzirom na to da se jedan broj kognitivnih lingvista već dosta bavio predlozima i padežima u engleskom, srpskom ili slovenskim jezicima kao na primer L. Janda (2015), K. Rasulić (2004) i D. Klikovac (2006), dok su se neki lingvisti bavili prevodnim ekvivalentima pojedinih engleskih predloga u srpskom jeziku (J. Biljetina, 2015), moguće je nadovezati se na ova istraživanja u daljem proučavanju konceptualizacije emocija. Recimo, neki pridevi za označavanje emocija koji iza sebe imaju predlog E *over* kao što je to E *triumphant over* izražavaju ideju kontrole o kojoj je pisala K. Rasulić (2004:258), a neki srpski pridevi koji iza sebe zahtevaju genitiv, kao na primer S *željan nekoga/nečega*, mogu se valjano objasniti uz pomoć dijagrama koji slikovito prikazuje značenje genitiva kako to predlaže L. Janda (2000: 17). U našem istraživanju imali smo prilike da samo površno istražimo ovu temu mada je ona svakako logična dopuna proučavanjima metafore i metonimije koja dominiraju u kognitivnoj lingvistici i kojima se i sami najviše bavimo.

Metafora i metonimija kao mehanizmi nastajanja značenja prideva koji označavaju emocije

Izrazito veliki broj prideva koji označavaju emocije u svojoj osnovi sadrži metaforički ili metonimijski prenos. Taj prenos može se pratiti i uz osvrt na kognitivni scenario emocije. Svaka emocija poseduje svoj kogni-

tivni scenario koji predstavlja prototipičan model celokupnog doživljavanja emocije i saznanja o njoj. Taj model obuhvata više elemenata:

1. prototipični stimulus, odnosno uzrok emocionalnog odgovora (na primer uočavanje i procena neprijatelja u kognitivnom scenariju straha)
2. psihološko-fiziološke reakcije (na primer smanjivanje telesne temperature i drhtanje u slučaju straha)
3. tipično ponašanje (na primer sakrivanje, bežanje ili napad u slučaju straha)

Elementi kognitivnog scenarija različitih emocija mogu biti u jeziku izraženi putem metafore ili metonimije. Gotovo po pravilu ovde se može zapaziti sadejstvo obe vrste prenosa (Barcelona, 2003). Na primer, jedna vrsta tipične reakcije uplašenog čoveka jeste nepomičnost ili zaustavljanje. Ukoliko se ova nepomičnost uplašenog čoveka uporedi sa nepomičnošću kipa, sadejstvo metafore i metonimije dovešće do stvaranja srpskog prideva *S ukipljen*, koji pored straha može da označi i iznenađenje i divljenje. U engleskom jeziku pridev *E panic-stricken* takođe u sebi sadrži metaforu u kojoj subjekat emocije figurativno doživljava udarac od same emocije shvaćene kao entiteta, no u osnovi ovog prideva primećujemo i metonimiju pošto se nepomičnost izazvana strahom (metonimija) poredi sa efektom udarca (metafora). Naravno, neki od prideva koji označavaju emocije zasnovani su isključivo na metonimiji (*E smiling*, *S raspevan*). Iako mnogi pridevi koji označavaju emocije svojim značenjem ukazuju na subjektivan osećaj (*E color-headed*, *S hladnokrvan*) ili ponašanje subjekta (*E sunny*, *S lepršav*), jedan deo ovih prideva ukazuje i na prvi element kognitivnog scenarija, dakle na uzrok osećanja. Ovi pridevi su često glagolskog porekla i potiču od prošlog participa ili glagolskog prideva trpnog (*E attracted*, *fed up*, *S privučen*, *zasićen*), mada to nije uvek pravilo (*S presit*). Test koji bi pokazivao na koji deo kognitivnog scenarija se odnosi neki pridev može da uključi transformacije rečenica koje bi pokazale da li se radi o ekspresiji ili o uzroku emocije. Na primer, možemo reći: „Zbog toga što oseća radost, on je lepršav. Zbog toga što oseća strah, on je ukipljen.“ Međutim ne možemo reći: „Zbog toga što oseća privlačnost, on je privučen. Zbog toga što oseća dosadu, on je presit.“ Bilo bi logičnije reći upravo obrnuto: „On je privučen (nečim) i zbog toga oseća privlačnost. On je presit (nečega) i zbog toga mu je dosadno“.

U okviru ispitivanja metafore i metonimije sadržane u pridevima koji označavaju emocije ponekad je neophodno osvrnuti se i na dijahronijski razvoj nekih od njih. U nekim slučajevima, pogotovu kada govori-

mo o pozajmljenicama, na nivou sinhronije nije moguće uočiti postojanje pojmovne metafore, no ona je u izvornom jeziku bila očigledna. Tako je na primer engleski pridev *E contrite*, u značenju „posramljen, kriv“, nastao od latinskog glagola *conterere* koji znači „samleti“, što ukazuje na konceptualizaciju krivice kao nadmoćnog protivnika ili snažne sile koja melje subjekta emocije. Međutim, kod nekih pozajmljenica ta metafora može biti transparentnija. Recimo, pridev *E depressed* nastao je od latinskog glagola *depressare* u značenju „pritisnuti nadole“ ali je ovo značenje prilično prozirno zbog toga što glagol *E to depress* i danas označava potonuće ili pritiskanje, dok je glagol *E to press* potpuno uobičajen glagol koji označava pritisak u savremenom engleskom jeziku. U srpskom jeziku, međutim, metafora u osnovi prideva *S depresivan* nije tako prozirna jer se glagol *S presovati* ne upotrebljava svakodnevno u značenju pritiska, niti se jasno dovodi u vezu sa pridevom *S depresivan*. Ponekad, naravno, možemo uočiti neprozirnost ili poluprozirnost metafora i metonimija i u osnovi prideva domaćeg porekla. Na primer, pridev *S goropadan* koji označava bes ili ljutnju, u sebi sadrži poluprozirnu metaforu i metonimiju. Današnjim govornicima srpskog jezika jasno je da ovaj pridev u svojoj osnovi sadrži ideju pada, ali teško da mogu sa sigurnošću zaključiti da prvi deo složenice potiče od glagola *S goret* ili pak od imenice *S gora* u značenju „muka“, a da je cela složenica prvobitno označavala bolest epilepsiju (Skok, 1971: 591). Pridev *S goropdan* dakle sadrži metaforu LJUTNJA JE BOLEST, koja je neprozirna u današnjem jeziku, dok je metonimija u kojoj se ljutnja povezuje sa padanjem gotovo potpuno prozirna. U engleskom jeziku pridev *E cross* u značenju „ljut, namrgođen, neraspoložen“ u sebi sadrži gotovo neprozirnu metaforu u kojoj se ljutit čovek poredi sa nezadovoljnim mornarom na brodu preko koga vetar duva u nepovoljnom pravcu. Iako je ideja suprotstavljanja sadržana i danas u rečima poput *E cross*, *across*, te je u tom smislu jasno da se ljutnja dovodi u vezu sa nepovoljnim okolnostima koje idu nasuprot nečijim željama, ipak je celokupna metafora koja postoji u osnovi ovog prideva nerazumljiva bez konsultovanja rečnika⁴. S obzirom na to da su metafora i metonimija veoma često prisutne u osnovi prideva koji označavaju emocije, neophodno je pristupiti njihovoj temeljnoj analizi bar na nivou sinhronije, što je jedan od predmeta našeg trenutnog istraživanja.

4 <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/cross>

Povezanost predikativne i atributivne upotrebe sa značenjem trajnosti emocionalnog stanja

Kao što smo već pomenuli veliki broj prideva koji označavaju emocije mogu imati i značenje trenutnog i značenje trajnog emocionalnog stanja (ljudske osobine), što je komentarisala i Wierzbicka (1988: 483, 486). Ona je uočila da neki jezici, kao na primer ruski, imaju različite oblike istog prideva kada se ovaj koristi atributivno ili predikativno⁵, kao i da se atributivna upotreba u principu vezuje za značenje trajnog stanja, a predikativna upotreba za značenje trenutnog stanja. Prema tumačenju Wierzbicke, imenica kao vrsta reči označava trajniji skup osobina, te se značenje trajnosti koja postoji pri atributivnoj upotrebi, dakle, može tumačiti kao vezivanje značenja prideva za imenicu kao oznaku koja u sebi sadrži trajnost. Sa druge strane, Wierzbicka dovodi u vezu prideve i glagole kao reči koje označavaju manje trajne kategorije (vremenski ograničene radnje), pa u skladu sa tim možemo zaključiti da su u predikativnoj upotrebi pridevi snažnije povezani sa kopulom, tj. glagolom koji u sebi sadrži značenje promenljivosti i temporalnosti (Wierzbicka, 1988: 486). Naravno, Wierzbicka ovde govori o prototipičnoj upotrebi, dopuštajući varijacije i izuzetke.

Razmatrajući ovo pitanje, u našem istraživanju došli smo do zaključka da nedostatak šireg konteksta utiče na ostvarivanje značenja trajnosti u atributivnoj upotrebi i trenutnog stanja u predikativnoj upotrebi, ali da atributivnost i predikativnost nisu same po sebi od odlučujuće važnosti za ovakvu distinkciju. Na primer, ako kažemo: "Peter is a calm boy; Peter is a relaxed boy" ili „Petar je miran dečak; Petar je opušten dečak“ očigledno je da mislimo na trajno stanje, jer se pridev vezuje za imenicu **E boy S dečak** kao nosioce značenja trajnih kategorija. U ovakvim konstrukcijama gotovo da je isključena mogućnost značenja trenutnog stanja. Za razliku od toga kada kažemo: „Peter is calm; Peter is relaxed“ ili „Petar je miran; Petar je opušten“ to može da označi trenutno stanje, ali ni značenje trajnog stanja nije uopšte isključeno. Međutim, iako u ograničenom kontekstu atribucija i predikacija mogu da imaju značajan uticaj na postizanje značenje trenutnog ili trajnog stanja (osobine), primeri iz korpusa pokazuju da je ova povezanost samo prototipična, ali ne i obavezna.

Tako, recimo, nailazimo na primere "She saw a calm man walk out of the tunnel" ili „U jednom trenutku jedan miran čovek počne da se vese-

5 I u srpskom jeziku postoje različiti oblici za određeni i neodređeni pridevski vid.

li,“ u kojima atributivna upotreba ne implicira trajno, već trenutno stanje. Ovde primećujemo da tek kopulativna konstrukcija u kombinaciji sa atributivnom upotrebom (He is a calm man. On je miran čovek.) uslovljava značenje trajnog stanja, dok sama atributivnost nije faktor od presudnog značaja. Sa druge strane, predikativna upotreba ne isključuje značenje trajne osobine, mada primeri iz korpusa upućuju na to da je uobičajeno da se tada spomenu dva prideva sa značenjem crte ličnosti u naporednoj konstrukciji, kao u primerima koji slede:

His father was calm and gentle, traits that his son later praised more than emulated.

<http://www.stevejobsthebiography.com/extras.html>

Bio je miran i povučen, drugovao je sa šumom...
Božidar Prešev, Čuvar priča i njegovo blago

Možemo zaključiti da atributivna i predikativna upotreba engleskih i srpskih prideva prototipično ima uticaja na značenje trenutnog stanja ili trajne osobine samo u situaciji suženog konteksta, ali da u širem kontekstu ova značenja ne moraju da budu povezana sa jednom od ove dve upotrebe. Međutim, moguće je da postoji izvesna veza između prelaznosti glagola od kojih su nastali pridevi za izražavanje emocija i značenja trenutnog stanja, što smo detaljnije ispitali u toku svog istraživanja.

Glagolsko poreklo i značenje trenutnog ili trajnog emocionalnog stanja

U engleskom i srpskom jeziku iznenađujuće veliki broj prideva koji označavaju emocionalna stanja potiče od prošlog participa odnosno glagolskog prideva trpnog kao na primer E **surprised, delighted, scared** ili S **iznenađen, oduševljen, uplašen**. Najveći broj tih prideva nastao je od glagola koji mogu biti i tranzitivni i refleksivni. U srpskom jeziku ovu pojavu lakše je pratiti zbog karakteristične rečice „se“ koja se javlja u okviru infinitiva glagola, dok u engleskom jeziku moguća, ali neobavezna upotreba povratne zamenice, po pravilu nije navedena u rečnicima, već se može videti tek iz primera iz korpusa. Dakle, pridevi poput para E **relaxed**, S **opušten**

mogli su nastati od glagola E **to relax**, S **opustiti** ili od glagola E **to relax oneself**, S **opustiti se**. S obzirom na to da se opuštenost konceptualizuje kao stanje koje može biti i posledica delovanja objekta, ali i posledica delovanja subjekta na samog sebe, jednostavno je zaključiti da trajanje ovog dejstva može, pre svega zbog mogućnosti učešća subjektive volje, da bude dugotrajno i da se ne vezuje samo za jednu konkretnu situaciju u kojoj objekat deluje na subjekat. Tako, „opušten čovek“ jeste onaj čovek koji ume i hoće da se opusti, a ne prototipično čovek koji je stalno pod dejstvom objekta koji ga opušta (muzika, lepe reči itd.). Na osnovu ovog uvida moguće je postaviti hipotezu da će oni prideva koji su nastali od isključivo prelaznih glagola posedovati samo značenje trenutnog stanja, pošto takvi glagoli ukazuju na vremenski ograničeno dejstvo objekta na subjekat.

Ovu hipotezu pokušali smo da proverimo na materijalu oba jezika tokom istraživanja u okviru naše doktorske teze. U toku istraživanja obradili smo ukupno 732 engleskih i 418 srpskih prideva koji označavaju emocije, i to onih koji bliže određuju subjekta emocije. Među engleskim pridevima 30% vodi poreklo od prošlog participa, a 8% vodi poreklo od sadašnjeg participa, što ukupno daje postotak od 38%. Među srpskim pridevima 38%, vodi poreklo od glagolskog prideva trpnog, ali nijedan ne vodi poreklo od glagolskog prideva sadašnjeg. Mimo ovoga, pojedini pridevi u oba jezika povezani su sa glagolima, ali ne na direktan način, već samo preko korena (E **figety**, **shaky** ili S **lepršav**, **odvažan**, **popustljiv**).

Nalazi do kojih smo došli prilikom istraživanja govore u prilog hipotezi koju smo izneli da pridevi nastali od isključivo tranzitivnih glagola odslikavaju samo trenutno stanje, s obzirom na to da odslikavaju stanje prouzrokovano konkretnim objektom. Međutim, naša analiza je pokazala da je broj prideva koji su nastali od glagola koji su isključivo tranzitivni u oba jezika veoma mali u odnosu na celokupan broj prideva nastalih od glagola. Na primer, takvi su pridevi E **attracted**⁶, **seduced**, S **privučen**, **primamljen** koji označavaju emociju privlačnosti, pridevi E **tickled**, S **zagolican** koji izražavaju interesovanje, zatim pridevi E **dazzled**, **hypnotized**, **spellbound**, S **zaslepljen**, **hipnotisan**, **omađijan** koji izražavaju

6 Pridev E *attracted* nastao je metaforičnim prenosom. Osnovno značenje glagola E *to attract* je fizičko privlačenje kao na primer u rečenici: *Magnets attract iron fillings*. Čak i sama reč vodi poreklo od latinske reči *ad+trahere* – to pull, to draw <http://www.merriam-webster.com/dictionary/attract>
Srpski pridev S *privučen* potpuno prozorno izražava istu pojmovnu metaforu.

divljenje. Takođe takvi su i pridevi E **saddened**, **dejected**, S **utučen**, **ojađen** koji iskazuju tugu i razočaranje ili pridevi E **daunted**, S **zastrašen**, **ustrašen** koji izražavaju strah. Navedeni pridevi koji označavaju prijatne emocije rezultat su metaforičnog prenosa, a navedeni pridevi koji označavaju neprijatne emocije ne sadrže u sebi eksplicitnu metaforu, već samo ideju dejstva objekta na subjekat. Ipak, može se primetiti da je čak i sama ideja dejstva objekta na čoveka prilikom doživljavanja emocija u određenoj meri metaforična sama po sebi, pošto na primer objekat koji nas je zastrašio ne mora nužno namerno da nas straši, odnosno da bukvalno deluje na nas. Međutim, najznačajnija otežavajuća okolnost pri donošenju definitivnih zaključaka koji se tiču engleskih prideva koji označavaju emocije, a nastali su od tranzitivnih glagola, sastoji se u tome što u engleskim rečnicima nije uobičajeno da uz tranzitivni glagol bude navedena i refleksivna zamenica koja ih eventualno može pratiti, što znači da je neophodno konsultovanje korpusa za svaki pojedini glagol.

Zaključak

Pridevi koji označavaju emocije u engleskom i srpskom jeziku imaju veliki broj semantičkih karakteristika koji zaslužuju pažnju istraživača. Imajući u vidu to da je više od trećine ovih prideva glagolskog porekla, svakako bi bilo zanimljivo detaljnije istražiti tipove glagola od kojih su ovi pridevi nastali. Sinhronijsko i dijahronijsko istraživanje metafora i metonimija koje stoje u osnovi ovih prideva verovatno je jedno od najinspirativnijih polja istraživanja u kognitivnoj lingvistici kojim se i sami bavimo. Međutim, smatramo da i polisemija koju ovi pridevi ispoljavaju u pogledu tipa imenice sa kojom kolociraju predstavlja jedan od važnih pravaca istraživanja, baš kao i predlozi koji ih prate. Smatramo da ovakvo istraživanje ne bi doprinelo samo boljem razumevanju prideva koji označavaju emocije u lingvistici, već da bi bolje osvetlilo i konceptualizaciju emocija uopšte, što može biti inspirativno i za psihologe ili psihoterapeute (Hartley, 2012). Čini se da bi u budućnosti značajnija saradnja psihologa i kognitivnih lingvista mogla da olakša istraživanje stručnjacima iz obe oblasti, pružajući nove uvide u mnoge zanimljive teme koje se podjednako tiču i emocija i jezika.

Literatura:

- Barcelona, A. (2003). On the plausibility of claiming a metonymic motivation for conceptual metaphor. *Metaphor and Metonymy at the Crossroads* (A. Barcelona ed.) (pp. 31-58). Berlin, New York: Mouton de Gruyter
- Biljetina, J. (2015). Serbian equivalents of the English preposition *of*: a contrastive corpus analysis. *Zbornik za jezike i književnost Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, godina 5, br. 5*, 81-91
- Dixon, R.M.W. Aikhenvald, A. Y. (2006). *Adjective Classes: A Cross-linguistic Typology*. Oxford: Oxford University Press
- Dragičević, R. (2010). *Verbalne asocijacije kroz srpski jezik i kulturu*. Beograd: Društvo za srpski jezik i književnost Srbije
- Flanagan, P. (2014). *A Cross-Linguistic Investigation of the Order of Attributive Adjectives*. Doctoral thesis. Edge Hill University, Ormskirk
- Goy, A. (2000). Lexical Semantics of Emotional Adjectives. *MIT Working Papers in Linguistics 37*, 49-61
- Hartley, T. (2012). Cutting Edge Metaphors. *Journal of the Association of Surgeons of Great Britain and Ireland, No.37*, 26-29
- Janda, L. (2000). Cognitive Linguistics. *SLINGK2K Workshop*
https://slaviccenters.duke.edu/uploads/media_items/8janda.original.pdf
- Janda, L. (2015). Cognitive Linguistics in 2015. *Cognitive Semantics 1*, 131-154
- Plutchik, R. (2001). The Nature of Emotions. *American Scientist, Vol.89*, 344-350
- Rasulić, K. (2004). *Jezik i prostorno iskustvo*. Beograd: Filološki fakultet
- Robinson, D.L. (2008). Brain Function, Emotional Experience and Personality. *Netherlands Journal of Psychology, 64*, 152-167
- Scherer, K.R. (2005). What are emotions? And how they can be measured? *Social Science Information, 44(4)*, 693-727
- Skok, P. (1971). *Etimologijski rečnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umetnosti
- Spencer, A. (2008) Adjective Classes: A Cross-linguistic Typology (review). *Language, Volume 84, Number 2, Linguistic Society of America*, 407-409
- Stocker, M. (2010) Intellectual and other non-standard emotions . *The Ox-*

- ford Handbook of Philosophy of Emotions* (ed. Peter Goldie) (pp. 401-425). New York: Oxford University Press
- Wierzbicka, A. (1988) *The Semantics of Grammar*. Amsterdam, Philadelphia: John Benjamins Publishing Company
- Wierzbicka, A. (1999) Emotional universals. In: *Language Design 2*, 23-69
- Yang, J., Milliren A., Blagen, M. (2010) *The Psychology of Courage- An Adlerian Handbook for Healthy Socila Living*. New York, Routledge

Internet izvori:

www.merriam-webster.com
www.oxforddictionaries.com

Milina Kosanović

Summary

THE SEMANTICS OF ADJECTIVES DENOTING EMOTIONS IN ENGLISH AND SERBIAN – COGNITIVELINGUISTIC APPROACH

Adjectives have aroused the major interest of linguists only in the recent decades, leaving this field still comparatively underexplored. On the other hand, since the end of the 20th century, emotions have taken centre stage in psychology, sociology as well as in cognitive linguistics. This paper explores the cognitivelinguistic approach to the semantics of adjectives denoting emotions in English and Serbian. Along with metaphor and metonymy which motivate a number of these adjectives, the paper outlines a few additional aspects such as polysemy related to the type of the noun modified, collocations with particular prepositions and the role of attributive and predicative use of the adjectives or their deverbal origin in denotation of temporary or permanent emotional states. The conclusions of the paper may represent an incentive for further exploration of both adjectives and emotions in cognitive linguistics or psychology.

Key words: adjectives, emotions, attributive use, predicative use, metaphor, metonymy, cognitive linguistics, semantics

ГЛАГОЛСКИ ВИД У СРПСКОМ И САВРЕМЕНОМ ГРЧКОМ: ИЗМЕЂУ СЕМАНТИКЕ И ПРАГМАТИКЕ

Основна функција лингвистичке категорије аспекта традиционално се означава терминима „аспект“ или „вид“, што указује на то да увек осликава став говорника према темпоралној контури стања или радње. Овакво посматрање радње огледа се у интерној анализи радње узимајући у обзир тренутке и етапе што се може видети у категоријама времена, аспекта и начина. Иако су временске морфеме конкретне, с обзиром на то да посматрач сваку радњу може да смести на временску осу, са друге стране аспектне структуре су готово сасвим апстрактне, јер зависе искључиво од угла посматрања. Управо то унутрашње посматрање радње може се употпунити додавањем параметара попут понављања, модификација у току радње или њеног интензитета, слагања неколико радњи у сложену.

У овом раду покушаћемо да дефинишемо границу између семантике и прагматике у употреби аспекта, потенцијално нудећи излаз из бесконачне дебате у области аспектологије поредећи аспектне системе српског и савременог грчког језика. Изузетно је важно да се направи јасна разлика између аспектних парова, аспекта и Aktionsart-а и опозиције перфективност/ имперфективност у оба језика. Уколико узмемо у обзир то да се категорија аспекта не може одвојити од категорије времена, потребно је дефинисати танку линију између ове две категорије.

Кључне речи: глаголски вид, тип глаголске ситуације, семантика, прагматика

Аспект – дефиниција и формални критеријуми за његово одређивање

Аспект (или глаголски вид) је термин који су углавном користили стручњаци који су проучавали глаголске системе словенских

* anka_radjenovic@yahoo.com

језика (Binnick, 1991: 136). Према дефиницији коју даје Comrie (1976: 3), аспект се односи на „различите начине сагледавања унутрашње темпоралне структуре одређене ситуације.“ Према овој дефиницији, аспект је повезан са информацијом о времену, пошто интеракција аспекта и глаголског времена одређује укупну темпоралну интерпретацију реченице.

Основно својство аспекта је то што, за разлику од времена, не смешта глаголску радњу на временску осу и односи се искључиво на унутрашње временско својство. Обично се наглашава да аспект не исказује објективно временско својство (да ли глаголска радња траје, да ли има или нема крај итд), већ на који начин говорник посматра радњу: као јединствену целину или као процес. У првом случају одлучује се за свршени аспект, док у другом случају бира несвршени аспект, а то се у грчком исказује аорисном основом за свршени, односно презентском основом за несвршени аспект (Mózer, 2005:70). За разлику од грчког, у енглеском језику, како пише Comrie (1976: 3) традиционално аспектска опозиција перфективно-имперфективно посматра у оквиру глаголског времена, те стога овај аутор дефинише аспект као „различите начине сагледавања временске структуре одређене радње“.

Фактор разликовања категорије времена и аспекта јесте тај што је време деиктичка, а аспект недеиктичка категорија (мада је деиксу тешко одредити када је у питању релативно или секундарно време). У следећим типичним примерима из српског и грчког (1) и (2),

(1) Пишем писмо брату, као што видиш

Γράφω γράμμα στον αδελφό μου, όπως βλέπεις

(2) Писао сам писмо брату када је зазвонио телефон

Έγραφα γράμμα στον αδελφό μου όταν χτύπησε το τηλέφωνο

разлика је у деикси у односу на време „писања писма брату“.

У примеру (1) радња је симултана са тренутком говорења, док у (2) претходи тренутку говорења.

Ако узмемо у обзир следеће примере

(3) Писао сам писмо брату када је телефон зазвонио

Έγραφα γράμμα στον αδελφό μου όταν χτύπησε το τηλέφωνο

(4) Написао сам брату писмо јуче

Έγραψα γράμμα στον αδελφό μου χθες

увиђамо да је у оба примера радња смештена у прошлост у односу на тренутак говорења, али се разликују у аспект, јер пример

(3) илуструје специфичну радњу која се одвија у одређеном тренутку у прошлости, а није ограничена почетком и крајем трајања, док у примеру (4) имамо информацију да се одређена радња догодила у прошлости. Ова два примера можемо разликовати према начину на који говорник одлучи да прикаже ситуацију, с обзиром на то да су обе радње прошле.

И у српској лингвистичкој литератури категорија аспекта поистовећивана је са категоријом времена, па је тако и А. Белић поистовећивао глаголско време са глаголским видом, али глаголском виду, како пише Стевановић (1986: 531), није била посвећивана велика пажња, те је тек касније Белић схватио значај глаголског вида и његово место у синтакси тврдећи да се „свако глаголско време одређује према извесном моменту, а глаголски вид је апсолутан, дат у самој основи глагола“ (Белић, 1958: 223).

Поред ученог повезивања, али и мешања времена и аспекта, у лингвистичкој литератури постоји и проблем како се термин аспект употребљава у граматичким описима у различитим лингвистичким традицијама. Тако Comrie (1976:6) истиче да се термин аспект користи понекад да означи опште семантичке аспектуалне опозиције, а понекад се односи само на граматикализоване опозиције. Да бисмо избегли забуну, сматра да термин „аспектуалност“ треба употребити када је реч о семантичкој аспектуалној дистинкцији, а термин „аспект“ када се говори о граматикализованим аспектуалним опозицијама. Као и временска референца, аспектуалност се може исказати не само глаголским временом, што се може илустровати следећим примерима из грчког језика:

а) морфолошким опозицијама

έγραφα - έγραψα (писао/-ла сам- написао/-ла сам)

б) прилошким одредбама

суχνά/ често, κάθε μέρα/ сваки дан, πάντα/ увек, цео дан/ όλη μέρα

в) семантичким својствима глагола

‘αρχίζω’ (почињати, почети), ‘συνηθίζω’ (навикавати се, навикнути се), ‘τελειώνω’ (завршавати, завршити).

Аспектуалност се односи на разлике као што су несвршеност, свршеност, трајање, учесталост, хабитуалност итд., која се може изразити свим наведеним средствима, док граматикализоване семантичке дистинкције припадају категорији аспекта (примери под а). Као што

се на овим примерима види, основа разлика између грчког и српског огледа се у семантичким својствима глагола. Од горенаведених опозиција, основном за изражавање аспектуалности сматра се опозиција између свршености и несвршености (Comrie, *ibid*: 16 ff.).

Врсте аспекта. Граматички и лексички аспект

Под аспектом се подразумевају два независна феномена. Први се тиче граматикализације разлике између перфективног и имперфективног аспекта и често се назива граматичким аспектом, док се други односи на класификацију глагола према њиховим инхерентним аспектним својствима и често се назива лексичким аспектом (Xydopoulos, 1996:117-118).

Однос између граматике и лексике аспекта предмет је многих анализа. Тако Smith (1991: 3) наводи да је аспект „семантички домен темпоралне структуре ситуација (радњи или стања) и њихових презентација“. Направивши јасну дистинкцију између аспекта и времена инсистира на две одвојене компоненте аспекта: на начину посматрања ситуације (*viewpoint type*) и на типу ситуације (*situation type*). Аспект ситуације односи се на интерну структуру ситуације, док се начин посматрања ситуације односи на начин на који је ситуација граматички представљена. Сваки аспектни тип је самосталан, али истовремено оба типа су у интеракцији и на тај начин пружају основу за укупну аспектну интерпретацију реченице.

Аспект ситуације је лексички одређен глаголом и његовим својствима, док је начин посматрања ситуације морфолошки одређен афиксима или неким другим облицима. Стога се може закључити да начин посматрања ситуације кореспондира са граматичким аспектом, док ситуациони аспект кореспондира са лексичким аспектом. Прецизности ради, термин *viewpoint aspect* се користи да би се објаснила опозиција перфективност- имперфективност, а термин *situation aspect* да би се објасниле инхерентне аспектне особине глагола (Xydopoulos, 1996: 119- 120).

Salaberry (2013: 160) такође истиче да постоје два облика аспекта: лексички и граматички. У новијој литератури (Verkuyl 1997; Borik 2002; and Krifka 1998) употребљавају се термини предикативни (инхерентни аспект) и граматички аспект (*viewpoint aspect*). Иако су предикативни и граматички аспект две различите категорије, сви наведе-

ни аутори сматрају да их је готово немогуће одвојити један од другог.

Предикативни аспект је заправо термин којим се у новијој литератури означава Aktionsart у значењу у ком је развијен у проучавањима о словенском аспекти. Aktionsart можемо посматрати као својство глаголског предиката и односи се на интерну темпоралну структуру радње исказане предикатом (Bache 1985 у Salaberry 2013: 160). Овим термином се означава лексичко својство глагола, а не глагол са својим афиксима. Ова ауторка сматра да управо глагол са афиксима пружа информацију о аспекти и аспектној природи предикације, али је разлика између Aktionsart-а и граматичког аспекта и даље предмет лингвистичких расправа када је реч о разлици између предикативног и граматичког аспекта (Salaberry, 2013: 160).

Грамматички аспект, са друге стране, односи се најчешће на извршење радње смештене у прошлост. Уколико је радња целовита, окарактерисаћемо је као перфективну, а уколико није завршена или целовита, биће окарактерисана као имперфективна (Gonzales, 2003). Грамматички аспект, пошто није деиктичка категорија, модификује радњу која се вршила у прошлости на основу њене свршености или несвршености (Salaberry, 2013: 164-165). Овакав став везан је за све оне језике који, попут грчког, не разликују аспект у презентским облицима глагола.

Отуда налазимо код аутора попут Цангалидиса (Tsangalidis, 1999) тврдње које се свode на то да се већина одредби глаголског вида заснива на значењским критеријумима, али се такође аспект везује и за морфолошке карактеристике, док употреба свршеног или несвршеног вида зависи и од синтаксичког избора говорника. Другим речима, употреба перфективног или имперфективног глаголског вида зависи од многобројних фактора, као што су, на пример, жеља говорника да прикаже глаголску радњу као целину или да нагласи њено трајање. Други фактори који утичу на овај избор јесу временске одредбе, значење речи и лексички аспект (Holton, Mackridge & Φιλίππική-Warburton 1999· Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 1999).

Πραγματικός κριτήριјуми

Још једним битним својством аспекта, поред одсуства деиксе, сматра се његова субјективност и, иако ово становиште није опште-

прихваћено, ми ћемо га усвојити, јер је то основно својство које аспект разликује од аспектуалности (ποιόν ενεργείας). Јер, како Comrie (1976: 4) тврди, битно је да се увиди да разлика између свршености и несвршености није нужно објективна ни сама по себи ни у томе како је говорник прикаже, већ је веома вероватно да ће исти говорник исту радњу једном приказати као свршену, а други пут као несвршену, а да притом неће бити контрадикторан. Овакава врста субјективности не подразумева то да сваки говорник може да изабере угао гледања који жели сваки пут када денотира неку радњу. Напротив, у одређеним ситуацијама постоје строга правила за одабир аспекта. Објективност подразумева само то да се избор аспекта не везује за стварно временско трајање нити за структуру радње (διάρθρωση του γεγονότος). Непобитан доказ у прилог овој тврдњи јесте тај да постоје ситуације (пре свега у независним реченицама), где је одабир потпуно слободан и препушта се говорнику. У грчком се аспектна разлика огледа у употреби аорисне основе за перфективност и презентске основе за имперфективност. То се може видети у следећим примерима:

(5) Όλη μέρα χτες διάβασα / διάβαζα ένα βιβλίο.

Цео дан јуче *сам читашао* / *сам ипрочишашао** (једну) књигу.

(6) Το καλοκαίρι θα δουλέψω / θα δουλεύω σε ταβέρνα για ένα μήνα.

На лето *ћу радити* / *ћу урадити** у ресторану месец дана.

У примеру (5) и поред временске одредбе „цео дан јуче“, која указује на трајање радње у прошлости, поред очекивано употребљеног имперфекта, прошла радња може да се исказе и аористом. У том случају значење глаголске радње се мења и тада би временска одредба у српском морала да гласи „за цео дан јуче“, када је и у српском оправдана употреба перфекта свршених глагола. С обзиром на то да се у грчком не може направити оваква дистинкција за исказивање темпоралног адвербијала, основна дистинкција у значењу настаје употребом облика аориста.

Примером (6) илустрован је начин посматрања радње као целине без обзира на њен почетак, трајање и крај, што се огледа у употреби аорисне основе, тј. тренутног футура, док се употребом презентске основе истиче неодређеност трајања глаголске радње у будућности.

Ситуације у којима одабир није слободан везују се углавном за зависне реченице и глаголске допуне:

(7) Θα πῆγαίνα στην έκθεση αν ερχόσουν / *αν ἦρθες κι εσύ.

Ишао бих на изложбу када би *голазио** / када би *гошао* и ти.

(8) Κοντεύει να τελειώσει / *να τελειώνει τη διατριβή της.

Ускоро ће завршити/ ће завршавати* дисертацију.

(9) Αρχίζει να καταλαβαίνει / *να καταλάβει τη θεωρία.

Почиње да схвата / да схвати* теорију.

Наведеним примерима илустрована је условљеност употребе аспекта граматичким правилима, попут примера (7) у ком мора бити употребљен имперфективни аспект због правила које важи за кондиционалне реченице, а у примерима (8) и (9) употреба несвршеног вида условљена је фазним глаголима који захтевају имперфективни вид као своју допуну.

У главним реченицама ограничења произилазе из присуства одређених прилошких одредби (адвербијала):

(10) Πήγαιναν / *πῆγαν κάθε μέρα για μπάνιο.

Ишли си / *Оишли* су* сваког дана на купање.

(11) Δεν έφαγαν / *έτρωγαν ούτε μια φορά στο εστιατόριο.

Нису јели / појели* ниједанпут у ресторану. (Μόζερ, 2005: 70-71)

У примерима (10) и (11) видимо подударност два језика када је реч о прилошким одредбама које условљавају употребу имперфективног/ перфективног аспекта.

И поред извесне условљености употребе глаголског аспекта, Mackridge (1985: 105) сматра да је управо субјективна природа аспектне дистинкције узрок тога што ненативни говорници веома тешко овладавају овом категоријом. Али са друге стране било би погрешно, сматра он, закључити да ова дистинкција зависи искључиво од избора говорника, јер када он одлучи коју информацију преноси аспектом, веома је тешко променити тај избор.

Comrie (1976) истиче да је у дефинисању перфективности као показатеља свршене радње нагласак на томе да је радња „извршена“, а не „цела“, јер перфективност не мора нужно да се односи на целовитост радње, док се извршеношћу наглашава свршеност радње, а употребом перфективног аспекта нагласак није на завршетку радње, нити на било ком њеном делу, већ се сви ти делови сматрају јединственом целином (Comrie 1976: 18).

Финитни облици савременог грчког глагола се обавезно категоризују према аспектуалној опозицији перфективност/ имперфек-

тивност. Правила за избор аспекта у грчком разликују се од оних у словенским језицима у томе што се перфективни облици везују за јединствену свршену радњу, док се имперфективност односи или на радњу која траје или на радњу која се понавља (Newton, 1979:139).

У одређивању имперфективности и перфективности аспекта важну улогу имају тренутак говорења и тренутак реализације радње. Временску удаљеност од референтне тачке у ненаративном контексту треба прецизније одредити него у наративном контексту у ком је референтна тачка по дефиницији одређена контекстом (Dahl, 1985:127), због комуникацијске потребе да се време тачно одреди. Удаљавање се може означити временским тачкама и временским интервалима. Тренутак говорења се сматра примарном осом за смештање радње у времену. Пошто се употреба аспекта најбоље огледа у прошлим временима, логично је да је тренутак говорења постериоран у односу на тренутак у ком се радња одвија, што је пак постериорно тренутку почетка радње. Уколико релативна радња има одређено трајање које укључује и тренутак говорења, тада се сматра симултаном са тренутком говорења (Clifford, 1975:34; Yu, 1983:18 у Ψάλτου-Joycey, 1991). Почетак и крај радње, пошто су тачке без трајања, не узимају се у обзир. Временске тачке релевантне за мерење удаљености од тренутка одвијања радње су тренутак говорења и гранична тачка између прошлости и садашњости, а интервали непосредна прошлост и далека прошлост.

Тако су временска близина или удаљеност субјективне, јер не постоје никакви објективни критеријуми за њихово одређивање, већ зависе од субјективних фактора попут расположења говорника, личног учествовања, просторне удаљености итд. Могуће је да говорник исти догађај у зависности од угла посматрања изрази различитим обликом глагола у савременом грчком (Ψάλτου-Joycey, 1991:50-52).

И у сербокροатистичкој литератури трајање глаголске ситуације се понекад узима као критеријум за одређивање глаголског вида појединих глагола. Чини се да је повезивање глаголског вида с трајањем погрешно и са становишта семантике глаголских лексема и са становишта синтаксичког понашања тих лексема. Наиме, само један број перфективних глагола означава ситуације које трају један тренутак (на пример, завикати, рећи, сести, скочити), док остали подразумевају извесно трајање (на пример, написати, опрати, сашити). Исто тако,

перфективни глаголи могу се повезивати с прилошким одредбама које означавају дуже или краће трајање, на пример:

(13) Написао је писмо за неколико минута.

Написао је роман за три месеца.

Сашила је блузу за пола сата.

Сашила је одело за неколико дана.

Новаков (2005: 46) овим примерима илуструје релативност трајања радње, јер у овом случају то трајање не зависи од самог глаголског вида, а дужина трајања радње одређује се временским одредбама (за неколико минута, за пола сата).

Имперфективни глаголи се, са друге стране, не користе нужно за означавање радње која је трајала дужи временски период, што се може илустровати примерима:

(14) Јуче је писала само неколико минута.

Јуче је шила ту блузу око пола сата.

И ово иде у прилог чињеници да трајање радње не зависи од глаголског вида. Управо због тога се одабир вида у српском језику, сматра Новаков, не може везивати за дуже или краће трајање радње, већ се ограничава постојањем циља, односно крајње тачке у реализацији ситуације. Такође се из примера може уочити да се на синтаксичком нивоу и свршени и несвршени вид могу ограничити временским одредбама (Новаков, 2005: 46).

Перфективност

Како би дефинисао перфективност, Comrie (1976: 16) упозорава на то да се у лингвистичкој литератури и граматикама појединачних језика веома често погрешно оцењује улога аспекта. То се односи на став да се перфективни облици користе за радње кратког трајања, док се имперфективни облици користе да означе радње дугог трајања. Сматра да се то веома лако може оспорити примерима из појединих језика, нарочито тамо где се и перфективним и имперфективним обликом може исказати радња истог трајања без осврта на само трајање. Као честу особину перфективности наводи то што означава завршену радњу, где је нагласак на завршеној целини без осврта на њен поче-

так, средину и крај, дакле не наглашавајући унутрашњу структуру радње. Стога се перфективни облици могу користити за радње које трају дужи временски период или се састоје од више фаза.

Стевановић (1986: 531) наводи како су у словенској литератури даване различите дефиниције глаголског вида, најчешће перфективних глагола, које су се ослањале на пунктуалну теорију, по којој свршени глаголи означавају процес у коме се почетак и крај поклапају, тако да се он своди на једну тачку у времену, односно да се тај процес изврши у једном тренутку. Ова теорија је била опште прихваћена у лингвистичким круговима, али свакако се испоставило да није довољно добра, јер се могла односити само на тренутно-свршене и почетно-свршене глаголе као и на неке глаголе завршно свршеног лика (Стевановић 1986: 532).

Стевановић (1986: 533) сматра да поред таквих глагола теоријом глаголског вида треба обухватити и значења свршених глагола која се односе и на радње које поред свршеног тренутка садрже у свом значењу и извесно трајање, те стога закључује да је „у семантици појединих типова глагола, али само у семантици обухваћеној оквирима глаголског вида, суштина овога проблема“. Истиче да је видску вредност појединих глагола готово немогуће одредити ван контекста реченице.

Наведени ставови иду у прилог закључку да је у основи перфективног аспекта то да он посматра радњу као целину облика не узимајући у обзир унутрашњу временску структуру. Примерима се може илустровати да су значења која имају перфективни облици само делимична слика основног значења свршености (у споју са другим факторима попут типа глаголске ситуације и дискурса), јер се исти облици могу користити и за радње дужег трајања или радње које нису завршене. Показаћемо то на примерима перфективних глаголских облика из грчког језика:

(15) Τα ξερόχορτα άναψαν μονομιάς. (тренутност)

Сено је одједном плануло.

(16) Ο Νίκος κολύπησε μέχρι το νησάκι σε λιγότερο από πέντε λεπτά. (краткотрајност)

Никос је отпливао до острвцета за мање од пет минута.

(17) Η Άννα έζησε στο Παρίσι δεκαπέντε χρόνια. (дуготрајност)

Ана је живела у Паризу петнаест година.

(18) Συμπλήρωσα μια αίτηση. (теличность)

Попунио/-ла сам захтев.

(19) Καθίσαμε πολύ. Μήπως πρέπει να φύγουμε; (ателичность)

Дуго смо поседели. Можда би требало да кренемо.

(20) Θα μείνει τουλάχιστον τρία χρόνια στην Ταϊλάνδη. (ателичность)

Остаће најмање три године у Тајланду.

Овим примерима илустрована су подзначења перфективности. Поред тога што се перфективним облицима исказују тренутност и краткотрајност, видимо да није неуобичајено исказати и дуготрајност, када је реч о целовитој радњи где је нагласак на самој радњи, а не на њеном трајању (17), као ни ателичность глаголске радње (19) и (20), где је очекивана употреба перфективног аспекта.

Значење свршености много је непосредније везано за суштину перфективности од „краткотрајног“ или „тренутног“, и то због тога што сагледавање једне радње као целине намеће одређена ограничења, чак и када она нису стварна. Перфективност дакле садржи значење „теличности“, које је значајно за одређивање крајњег аспектног значења сваког глаголског облика и сваке реченице. Теличность проистиче из перфективности, а перфективност не проистиче из теличности (Μόζερ, 2005:73-74).

У вези са свршеним глаголима Стевановић (1986: 536-537) наводи праве значењске ликове, од којих неки имају више типова: тренутно-свршени (означавају процес радње која се цела извршила у једном тренутку), почетно-свршени (означавају свршени почетак радње), неодређено-свршени или ингресивни (значе отпочети радњу или мање или више заћи у њено вршење) и завршно-свршени (означавају момент свршетка радње).

Имперфективност

Имперфективност се, за разлику од перфективности, везује за унутрашњу временску структуру радње (Comrie, 1976: 24). У традиционалним граматицама многих језика, тамо где је реч о аспекту, чини се да имперфективност мора да буде подељена у две категорије: хабитуалност (habituality) и трајност (continuousness). На основу овог

се може закључити да имперфективни облик изражава било уобичајену радњу, или радњу коју посматрамо у њеном трајању. Овај начин искључује сагледавање још неколико поткатегорија које се заправо повезују у јединствену целину (Comrie, 1976: 26).

Када је реч о грчком језику, Мόζερ (2005: 74) на исти начин као и Comrie (1976) дефинише имперфективност, с тим што наглашава веома прецизну линију између перфективности и импрефективности. Тако сматра да се тренутне и краткотрајне радње могу исказати перфективним аспектом, док се радње дужег трајања исказују имперфективним аспектом, с тим што се имперфективни облици могу користити за теличне радње и за радње које нису завршене.

За радњу која траје може се нарочито нагласити да ли је радња трајна или не, у зависности од угла посматрања (грчки језик не разликује ова значења, што значи да у овом језику ова разлика не утиче на граматичку категорију аспекта).

И док трајност радње можемо објективно да одредимо, јавља се тешкоћа при одређивању јасних критеријума за одређивање хабитуалности (уобичајености радње). Хабитуалност се може објаснити тиме да се радња која се понавља може сагледати као једна радња која се састоји од различитих фаза, што не подразумева да је та радња имперфектна. Нарочито је проблематично одредити основно значење ове категорије када се узме у обзир својство „регуларности“. Тако следећи примери из грчког језика показују управо то да једна радња „пити узо са Темисом“ илуструје да се хабитуална радња може приказати и свршеним глаголским обликом уколико постоји нека одредба која ограничава хабитуалност глаголске радње („десет пута“):

(21) Το καλοκαίρι ο Πέτρος έπινε / *ήπιε κάθε μέρα ούζο μαζί με τον Τέλη.

Летос је Петрос пио/ *попио сваки дан узо са Телисом.

(22) Το καλοκαίρι ο Πέτρος *έπινε / ήπιε δέκα φορές ούζο μαζί με τον Τέλη.

Летос је Петрос *пио/ попио десет пута узо са Телисом.

Највећи проблем у вези са „уобичајеним“ и „имперфективним“ јесте теличност. Понављање, било да је редовно или не, састоји се од низа засебних радњи, које се карактеришу као теличне, јер имају стварна ограничења. Ово најчешће ствара тешкоћу у дефинисању

фактора разликовања перфективног и имперфективног аспекта. Имперфективност и дуготрајност разликују се према теличности, али „уобичајеност“ спречава доношење једноставног закључка, те се стога употреба имперфективности за исказивање уобичајености може се оравдати једино регуларношћу понављања (Μόζερ, 2005: 74-78).

Семантички критеријуми

Глаголски вид и тип глаголске ситуације

(Αποψη και ποιόν ενεργείας)

Иако је морфолошко изражавање глаголског вида у словенским језицима релативно јасно, остаје питање које се односи на граматичко значење видских опозиција. Префикси са једне стране имају граматичку функцију и обележавају глаголски вид, али истовремено и модификују лексичко значење глагола, па се поставља и питање разграничења између те две функције, питање односа између глаголског вида и типа глаголске ситуације (Aktionsart) (Новаков, 2005: 44-45).

У проучавању категорија времена, начина и аспекта једно од основних питања, нарочито у вези са аспектом, јесте питање преплитања граматичких и лексичких особина. И поред чињенице да се аспект морфолошки исказује у многим језицима, такође се глаголске лексеме разликују по свом „аспекатском потенцијалу“. Неки глаголи имају потпуно различито значење (као што су глаголи спавати и умрети), не могу оба да се употребе уз временску одредбу *два сата*.

Глаголске лексеме се заправо разликују према „инхерентном аспектном значењу“, који се у аспектологији назива *Aktionsart*. Веома често се догађа да се фина теоријска разлика не може применити и у пракси. Разлог томе је то што је тешко раздвојити „инхерентно аспектно значење“ од утицаја контекста, а природно је да се свака радња смешта у контекст.

Такође постоји велика флексибилност у употреби глагола. Разлика између „лексичког“ и „граматичког“ постаје проблематична код глагола насталих деривацијом, јер у многим језицима управо деривациони процеси утичу на аспектне особине глагола. Према дефиницији, деривацијом настају нове лексеме, те би тако, ако прихватимо разлику између Aktionsart-а као лексичке и аспекта као граматичке

тегорије и Aktionsarten лексичке. Такође, аспект је субјективан, док су друге две категорије објективне. С обзиром на то да су последње две категорије лексичке и објективне, у литератури се сагледавају као јединствена категорија, док са друге стране имамо граматички аспект (Μόζερ, 2005:85).

Разлог за постојање типа глаголске ситуације

У вези са лексичким аспектом основни проблем који се јавља јесте одређивање сврхе његовог постојања, као и теоријске валидности у оквиру лингвистичке анализе. Сматра се да категоризације ове врсте имају искључиво онтолошку, а не и граматичку вредност. Овакав став нарочито у свом раду подржава Verkuyl (1994, 1999), чија се анализа заснива на уверењу да је реченична аспектуалност сложен феномен, који се заснива на присуству или одсуству теличности (Μόζερ, 2005:86).

Нема сумње у то да је Verkuyl у великој мери у праву, јер се аспектуалност односи на целе реченице и зависи не само од глагола, већ и од глаголских допуна. Међутим, како истиче Μόζερ, проблем се јавља када помније анализирају примери: чак и када се превиди чињеница да се допуна вероватно односи на лексички аспект, у конкретним примерима уз конкретне глаголе у грчком се открива ново лице овог феномена: глагол је могуће ставити и у свршено и у несвршено прошло време, али се реченице не понашају на исти начин:

(23) *Η Αλίκη έφαγε ένα μπισκότο επί μία ώρα.

*Алики је појела кекс један сат.

(24) Η Αλίκη έτρωγε ένα μπισκότο επί μία ώρα.

Алики је јела кекс један сат.

То значи да допуна, које глагол τρώω поседује, није довољно да објасни понашање глагола са овом допуном. Тестирање других глагола такође доказује се да ни аспект сам по себи није довољан за испитивање понашања глагола, јер се глаголи са различитим лексичким аспектом различито понашају:

(25) *Η Αλίκη έφτασε στο σταθμό επί μία ώρα.

*Алики је стигла на станицу сат времена.

(26) Η Αλίκη έφτανε στο σταθμό επί μία ώρα.

Алики је долазила на станицу сат времена.

С обзиром на то да постоје језици попут грчког, са видским системима интегрисаним у морфологију глагола, где значење видског типа зависи од лексичког аспекта глагола, ова категорија треба да буде саставни део анализе видског система. У свом каснијем раду Verkuyl (1999: 93-150) тврди да његова теорија покрива и језике са више или мање развијеним видским системима, укључујући и словенски, за који пак тврди да не могу да се проучавају по овом моделу, а проблем се продубљује када покушамо да анализу словенског видског система пренесемо у савремени грчки, због изражених разлика (Μόζερ, 2005:87-88).

Закључци

Иако традиционално везан за глаголско време, аспект се данас посматра потпуно самостално са свим својим особеностима. Одсуство деиксе код глаголског вида није основни дистинктивни фактор, јер у разликовању учествују и прагматички и семантички критеријуми, што аспект у грчком и у српском не чини искључиво морфолошком категоријом. Поређењем примера из ова два језика можемо закључити да субјективност говорника и значењска својства глагола имају готово кључну улогу у избору аспекта у оба језика, те је за разумевање аспекта неопходно посматрати га и на синтаксичком нивоу. Субјективни осећај којим се говорник води приликом одабира свршеног или несвршеног вида управо доводи до тога да се аспект у грчком посматра као једна од граматичких категорија најтежих за усвајање, те је проучавање ове категорије од изузетне важности и за примену у учењу грчког као страног језика. Поред тога, глаголски вид не треба посматрати као засебну граматичку категорију, већ га треба уско везивати за одабир глаголског времена у грчком (нарочито претериталног), јер је једино на основу дистинкције свршеност- несвршеност могуће направити правилан одабир прошлог времена.

Литература

- Белић, А. (1958). *О језичкој љрироги и језичком развићу*. Београд: Универзитет у Београду.
- Binnick, R. I. (1991). *Time and the Verb: a Guide to Tense & Aspect*. Oxford University Press: New York, Oxford.
- Comrie, B. (1976), *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge, Cambridge Unnniversity Press
- Dahl, Ö. (1985). *Tense and Aspect Systems*. Oxford: Blackwell.
- Holton, D., Mackridge, P. and Philippaki-Warburton, I. (2004), *Greek : a comprehensive grammar of the modern language*, London - New York: Routledge, cop. 1997, repr. with corr. 1999, 2004.
- Κλαίρης, Χ. & Μπαμπινιώτης, Γ. (2005), *Γραμματική της Νέας Ελληνικής, Δομολειτουργική- Επικοινωνιακή: Το ρήμα της Νέας Ελληνικής –Η οργάνωση του μηνύματος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Mackridge, P. (1985), *The Modern Greek Language: a Descriptive Analysis of Spoken Modern Greek*. Oxford: Oxford University Press.
- Μόζερ, Α. (2005). Άποψη και χρόνος στην ιστορία της Ελληνικής. Σειρά Αυτοτελών Δημοσιευμάτων Περιοδικού Παρουσία, αρ. 65. Αθήνα: Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών.
- Newton, B. (1979). Modality, and Verbal Aspect in Modern Greek. *Language*, Vol. 55, (139-167). Linguistic Society of America. URL: <http://www.jstor.org/stable/412520>.
- Novakov, P. (2005). *Glagolski vid i tip glagolske situacije u engleskom i srpskom jeziku*. Futura publikacije: Novi Sad.
- Salaberry, R. (2003). Tense Aspect in Verbal Morphology. *Hispania*, Vol. 86, No. 3 (Sep., 2003), pp. 559-573
- Smith, C.S. (1991). *The Parameter of Aspect*. Kluwer Academic Publishers
- Стевановић, М. (1986). *Савремени српскохрватски језик II*. Београд: Научна књига
- Tsangalidis, A. (1999). *WILL and THA: A Comparative Study of the Category Future*. (Δημοσιευμένη εκδοχή της διδακτορικής διατριβής). Έκδοση με έξοδα του Ενωταείου Κληροδοτήματος (Α.Π.Θ.). Θεσσαλονίκη: University Studio Press. ISBN: 960-12-0794-5.
- Xydopoulos, G. I. (1996). Tense, Aspect and Adverbials in Modern Greek. Doctoral thesis. University College London.

Ψάλτου-Joycey, A. (1991). *The Temporal, Aspectual, and Pragmatic Functions of the Perfect in Modern Greek*. Doctoral thesis. Aristotle University, Thessaloniki.

Anka M. Rađenović

Summary

VERBAL ASPECT IN SERBIAN AND MODERN GREEK: BETWEEN SEMANTICS AND PRAGMATICS

In this paper, we tried to define the borderline between semantics and pragmatics in aspect usage, making it possible to propose some tentative way out of endless debates on aspectology by contrasting the aspectual systems of Serbian and Modern Greek language. We also tries to make a clear distinction between the aspect pairs, between aspect and Aktionsart and the opposition perfective/ imperfective aspect in both languages. Taking into consideration that the category of aspect cannot be separated from the category of grammatical tense, our intention was to define the tiny line between these two categories and to emphasize the verbal aspect is inseparable from tense.

Key words: verbal aspect, semantics, pragmatics

LANGUAGE AS A CULTURAL IDENTITY: A CASE OF RUSSIAN IN LITHUANIA

Language contacts have significant impacts on historical changes of languages, and this process is known as replication (cf. Heine and Kuteva 2005, 2006). However, replication often refers to one specific subtype of contact-induced language change, i.e. an assimilating type that can form areal features. On the contrary to the assimilation, another type, termed here a diversifying type, amplifies differences among languages in contacts. In this article, we analyse these two opposing types in the context of the Baltic languages, especially Russian and Lithuanian. The diversifying type normally exhibits complex areal features and it also often involves various issues of social identity.

Key words: cultural identity, Russian, Lithuania

1. Introduction

The diversity of linguistic structures can be caused by various factors. The genetic link is an obvious reason, but there are less obvious causes to instigate the process of diversification. In this paper, we analyse two specific mechanisms that affected linguistic diversity in a specific region, i.e. the Baltic Sea. There have been speakers of different languages in this region and there are some features commonly shared among them, but there is also diversity among them. We analyse this linguistic situation in terms of language contacts and various issues concerning identity. Contact-induced grammatical changes have been given their deserved attention, e.g. Heine and Kuteva (2003, 2005, 2006), but issues of identity has not been much discussed in relation to language contact. It is fair to claim that it is rare to find cases where social identity of speakers affected the grammatical structure of the language, but when such cases are found, it has a significant impact on areal features (Toyota 2010). In addition, this paper also analyses shifts of identity and its consequence on linguistic structures.

This paper first looks at background of contact-induced changes, known as replication, including two subtypes, an assimilating type and a diversifying type. This section is explained with typological data. Then we move onto a specific case of the Baltic Sea: we examine the synchronic grammatical diversity and explain why such differences can be found. These features can be explained in terms of different kinds of contacts, especially a forced occupation. Based on the presence and absence of the occupier, Lithuanian speakers have shifted how they formulate their identity. This shift is closely examined.

2. Linguistic diversity, areal feature and contacts

Linguistic diversity can be measured by different criteria. For instance, one can use genetic linkage or certain areas in the world to show how close or diverse languages can be. In a seminal work on linguistic diversity, Nichols (1992: 166-168) presents that alignment is most stable genetically, and word order areally. This type of generalisation holds true in many cases, but naturally there are some exceptions.

Let us take a look at the definite articles. There are various ways to make a specific reference in discourse and both definite and indefinite articles are one of the grammatical tools. It is rather difficult to make a generalisation concerning an areal feature of articles, but there are four areas in the world where the definite article is likely to be found, i.e. East/West Africa, Europe, Papua New Guinea and the Western Coast of North America, as demonstrated in Figure 1. Darker-shaded dots represent the presence of the definite articles or demonstratives used as the definite article. A common generic link among all these languages in these four areas does not really exist. However, what is common among them is that these areas have seen much intense contacts, either among indigenous languages for trading or between European languages and indigenous languages through colonisation. Toyota et al. (2012) argue that such contacts often create need to specify referents in order to enable smooth communication. They further argues that the definite article is more likely to be found in an environment where speakers have mutually intelligible languages, such as different dialects or genetically closely connected languages. This is,

as they claim, because speakers want to make sure that their statement is properly understood in partial intelligibility, and a grammatical device to formulate a clear reference is useful in such environment.

The distribution of definite article is far from being universal, but the force behind its emergence seems to be related to a discourse factor particularly found in intense contacts. It is easy to identify sources of articles (cf. Heine and Kuteva 2002), but instances like this can show how important contacts can be in historical development of languages. Contacts are often considered a homogeneous phenomenon, but as often argued in anthropology, there are two subtypes of contacts, which are discussed in the following section.

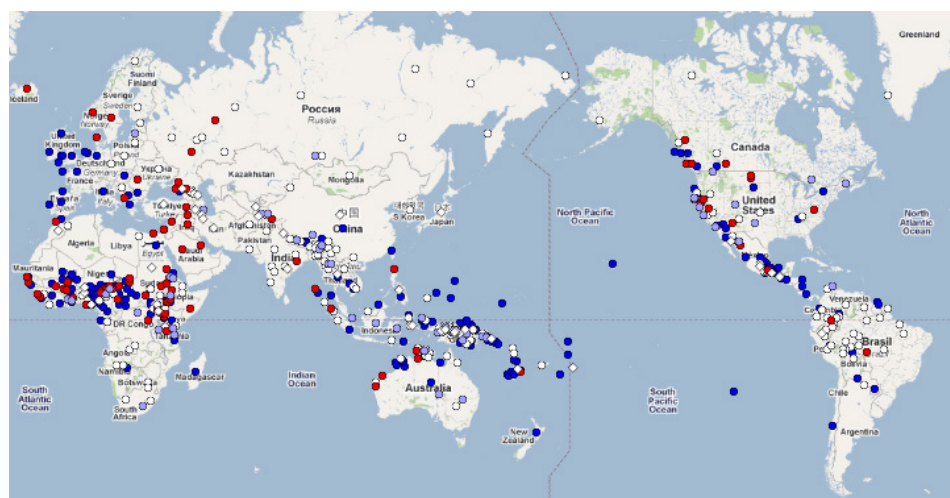

Figure 1. Distribution of definite pronouns (Dryer 2008)

3. Language contacts

Various issues concerning language contacts have attracted many researchers, ranging from pidgin-creole studies from the late 60's/the early 70s' (Hyme 1971, Bickerton 1975, among others) to modern approaches on contact-induced grammaticalisation (e.g. Heine and Kuteva 2005, 2006). There is no doubt that contacts have enormous impacts of language change, and this kind of impacts is found in four corners of the world.

However, how this impact is analysed can interestingly vary according to different disciplines, namely between linguists and anthropologists. It seems that linguists are interested in common features after contacts, often realised as areal typology or *sprachbund*. In this way, contacts induce a new construction near identical or comparable among languages in contacts, as best represented in contact-induced grammaticalisation known as replication (e.g. Heine and Kuteva 2003, 2005, 2006), but this type of mixture can be obvious in creole and pidgin languages too, and cases such as an A mixed language, Michif, is an extreme example of contact between an Algonquian language Cree and French, where the nominal paradigm (including agreement with adjective) is French, while the polysynthetic verbal system is Cree (cf. Bakker 2005, 2006).

Note that similar changes can be also found in contacts among different dialects of a same language. A clear case is the formation of Present-Day English (Cf. Toyota forthcoming). Many languages of Europe have diverse dialects, but English has seen various social events that forced migrations of speakers within English to a large extent, e.g. enthronements of Richard III or James I (ca. the 15th C) and the Industrial Revolution (ca. the 18th C). The rest of Europe saw something similar around the same period due to the Renaissance and the Age of Enlightenment, but the intensity of migration was not as great as the ones found within the Great Britain. These social events led the grammar of Present-Day English so typologically peculiar due to assimilating different dialectal features into one standard form.

The replication may not account for rare cases that do not form areal features as in the case of the word order. However, contacts can still be responsible for them, since they can create two subtypes, a type that assimilate different features into a single areal feature (i.e. assimilating type) and another type that amplifies differences in a specific region and emphasise linguistic diversities (i.e. diversifying type). These two types are examined in the following sections.

3.1 Assimilating type

Through contacts, it is often the case that certain grammatical features are replicated, resulting in areal features. Note here that some changes are achieved by simple copying or borrowing: words for ‘yes’ and ‘no’ in Irish,

e.g. *ye* and *no*, for instance, are borrowed from the English counterparts, since Irish does not use them (Toyota 2009). This type of simple borrowing is observed in many cases and it is very common that lingua franca in each region influences smaller languages in contacts, e.g. Swahili/Arabic words in other languages in East Africa. Concerning grammatical structures, there is a more complex assimilation known as replication (Heine and Kuteva 2005). It is based on the basic principles of grammaticalisation, but it is triggered by contacts. Heine and Kuteva (2003: 533; 2005: 80-84) argue that there are four basic stages in the process of replication, as summarised in (1).

- (1)
 - a. Speakers of language R notice that in language M there is a grammatical category Mx.
 - b. They develop an equivalent category Rx, using material available in their own language (R).
 - c. To this end, they draw on universal strategies of grammaticalisation, using construction Ry in order to develop Rx.
 - d. They grammaticalise construction Ry to Rx.

This process can be seen, for instance, in the passive construction in Polish. Polish is unique among Slavic languages since all Slavic languages use the copula as an auxiliary in the passive, but Polish also use ‘become’ as exemplified in (2). This generic peculiarity is due to the contact with German, where two auxiliaries, *sein* ‘be’ and *werden* ‘become’ (cf. (3)), are used in the passive construction, differing in aspect (i.e. the former is used for the stative passive, and the latter, the dynamic passive, cf. Toyota 2008). What differentiates this case from a simple borrowing is that Polish uses its own verb *zostawać* ‘become’, not the original German word *werden* ‘become’, as an auxiliary. After this replication, Polish can have the aspectual distinction in the passive between *być* ‘be’ for the stative passive and *zostawać* ‘become’ for the dynamic passive as in German.

Polish (Siewierska 1984: 129)

- (2)

<i>Pokój</i>	<i>został pomalowany</i>	<i>w</i>	<i>zeszłym roku</i>
room	become paint.PST.PRT.PRFV	in	last year

‘The room was painted last year.’

German

- (3) *Der Täter wurde (von der Polizei) verhaftet*
 the offender became from the police arrest.PST.PRT
 ‘The room was painted last year.’

3.2 Diversifying type

Anthropologists, such as Barth (1969), argue that contacts increase awareness of self-identity and as a result, amplification of grammatical variations is observed. This line of argument is popularly supported among scholars working on contacts of different kinds, such as material culture or trading (cf. Hill 1996, Hornborg 2005, among others). This does not exclude linguists: in fact, some linguists have presented data supporting this line of arguments, e.g. Labov (1963) on English dialects in Martha’s Vineyard or Hays (1993) on Papua New Guinea. Among linguists arguing the language change along this line are Bourhis and Giles (1977), Silverstein (1979), Nettle (1999), among others. In his monograph, Nettle (1999: 30) states that “at various points in history, people have deliberately invented words that set them apart from other people with whom they do not wish to identify.” What is noticeable in the case of the diversifying type is that this process can be achieved by either preserving an earlier structure in spite of neighbouring languages adopting a new form or developing a new form which does not exist in neighbouring languages. In either case, the result is the diversification of structures in a restricted area otherwise showing areal features. Nevertheless, social identity in language contacts is a relatively unexplored area of studies, and it is fair to say that such cases are relatively rarer but they do exist.

Let us take a look at the so-called the Balkan *sprachbund* (cf. Joseph 1992; Feuillet 2001). This is a rich linguistic area where both the assimilating and the diversifying types of contact-induced changes can be found. For instance, what is commonly considered as the common features in this region is the assimilating type of grammaticalisation, but at the same time the diversifying type can be also found. Examples can be found in various languages formerly known as Serbo-Croatian. The infinitive is commonly used in subordination in these languages, except for Serbian depending on a register. The colloquial register in Serbian uses a common feature in the Balkan *sprachbund* (e.g. (4a)), but the formal register avoids it, i.e. (4b)

is preferable. Historically, the colloquial form (4a) is older and (4b) is a newer invention, complying to the areal feature in the Balkan sprachbund. In Bosnian, Montenegrin and Croatian, the infinitive is in fact preferred and the subordination with the finite clause as in (4a) is the only possibility. This makes Serbian stand out, but in other cases, Montenegrin and Croatian have diversified from the rest of them. For instance, the name of the months differs in Croatian, e.g. *siječanj* ‘January’, *veljača* ‘February’, etc. as opposed to Serbian *januar* ‘January’, *februar* ‘February’, etc. In Montenegrin, an attempt was made to introduce two new consonants in July 2009, i.e. *ś* and *ź*, which do not exist in Serbian. These sounds only existed in a provincial dialect, which was not given a higher social status prior to the independence in 2007. It is clear that the alternation was intended to differentiate Montenegrin from Serbian. In these cases, changes are consciously made and no spontaneity is involved.

Serbian

- (4) a. *Ja hoću spavati*
 I want.1SG.PRS sleep.INF
 ‘I want to sleep.’ (colloquial)
- b. *Ja hoću da spavam*
 I want.1SG.PRS that sleep.1SG.PRS
 ‘I want to sleep.’ (formal)

These are rather simple cases concerning former Serbo-Croatian, and it is clear that there are political motivations to differentiate former dialects from Serbian and turn them into a status of an independent language. This action is related to social identity, i.e. speakers of Bosnian, Montenegrin and Croatian want to identify themselves as not Serb, but a member of now independent countries. Relating the identity, the Balkan regions can interestingly offer both types of changes, i.e. the preserving (Bosnian infinitive) and shifting types (Croatian name of the months, Montenegrin consonants). This is, needless to say, a piece of the iceberg and there are much diversified differences. There are different factors that can trigger awareness of identity, such as ethnic background, religion as well as language. Sussex (1993: 1006) states that ‘Religious sentiment has also been a major factor, since the Polish and Croatian Catholics, the

Ukrainian, Russian, Serbian and Bulgarian Orthodox believers and the Czech Protestants, have all found support in the identification of language with religion and country.” It may be difficult to sieve out one specific factor among various others, but languages can play a role in solidifying a social identity, which leads to the grammatical changes.

4. A case of the Baltic States

The languages spoken around the Baltic Sea, i.e. Lithuanian, Latvian, Estonian, Russian, Polish, Finnish, Swedish and German may share some common features (e.g. Dahl and Koptjevskaja-Tamm 2001a, 2001b), but contacts among these languages are isolated cases through the Hanseatic League influencing partially in some parts, but not the others. For instance, the loss of the case marking in Swedish can be ascribed to the contacts with German. Dahl (2004) shows that the language change from Old Swedish to Modern Swedish started in the Southern part of Sweden, where much contact was made with German through trading in the Hanseatic League. As in the case between Old Norse and Old/Middle Swedish, Swedish also lost the case marking in the Southern part, but some Northern dialects still preserve the residues of earlier case marking to this day. This case reassures us that contacts were an important factor in shaping the grammar of modern Swedish, but such contacts did not constitute *sprachbund* or areal features, but we have much linguistic diversification around the Baltic Sea.

It is interesting that some languages have preserved much archaic grammatical features in spite of close contacts. Lithuanian is one such language. It is known to be the oldest living Indo-European languages, carrying much of residues from Proto-Indo-European (cf. Meillet 1921, 1925). Indeed, some grammatical features such as the future tense marker *-s* can stem directly from Proto-Indo-European desiderative *-s-* (Fortson 2010: 100). Lithuanian has had contacts with very many different languages, e.g. Polish, Russian, German, Swedish, Yiddish, among others and there is no doubt that there was a contact before.

4.1 Diversity in the Baltic States

Languages spoken around Lithuania are particularly analysed whether contacts created assimilating or diversifying types of replication.

We take a look at some specific morphosyntactic and semantic features. The choice of these features is based on a general pattern in replication, which include (Heine and Kuteva 2003): new future tenses are more likely created than the past tense; relative pronouns are invented once a language is in contact with IE languages; languages without articles or evidentials, once in contact with languages with such devices, tend to replicate them somehow. In addition, Toyota (2009) argued that contacts can create social hierarchy, which can affect evidentials and various tactics concerning politeness, covering negation. Also, we have already seen the case of the definite article earlier in relation to contact of mutually intelligible languages. Thus, we compare the following features in Lithuanian, Latvian, Russian, Polish and Belarusian: word order, article, grammatical gender, use of pronoun for politeness, number of cases, future tense, evidential and negation.

These features can be roughly divided into three parts, i.e. morphological, syntactic and pragmatic. As for morphological features, the article is absent except Latvian. It is still premature to say that Latvian has the definite article, but it uses the demonstratives as the definite article and it will certainly develop into the definite article, since it is typologically the most common developmental pattern (Heine and Kuteva 2002). Gender in Russian, Polish and Belarusian is ternary among masculine, feminine and neuter, but Lithuanian and Latvian have only two, masculine and feminine. Thus, the presence and absence of neuter divides these languages into two types. Its historical development is hard to determine, however, since the earlier Indo-European gender was binary between active and inactive (Gamkrelidze and Ivanov 1995), but an origin of the feminine gender in the Indo-European languages is hard to determine (cf. Ledo-Lemos 2004.). Thus, it may be the case that the Lithuanian and Latvian gender system is an archaic Indo-European system preserved in modern languages. It should be noted that as far as the recorded evidence is concerned, these languages never had a ternary system.

The number of cases is more or less identical in each language between 6 and 7. However, Latvian has only five, lacking instrument found in other neighbouring languages. Also Lithuanian had more cases until ca. the 18th century, such as allative. The loss of case can be considered as simplification of grammar. This is also a result of contacts, but in addition to fixing the word order into a certain type, e.g. by having a fixed order, it

is easier to identify the subject from the object and there is no need for the case, except for genitive. Genitive is required since it involves two nominals, whereas other cases are commonly used in relation to verbs, i.e. its grammatical relationship is between verbs and nominals. Some languages lose the case completely, but often preserve the genitive. Nevertheless, some cases seem to have been lost in the Baltic languages, but not so in the Slavic languages, and it is possible to see the contact has a possible cause for the loss of the case.

The future tense is marked by inflection in both Lithuanian and Latvian, but the other three languages use the auxiliary verbs, and evidentiality is overtly expressed in Lithuanian and Latvian for the second-hand evidential (cf. Aikhenvald 2004), expressing uncertainty concerning the source of information. The other languages do not mark evidentiality overtly. Both future tense and evidential can be closely related as in the case of the Papuan languages, but this does not seem to be the case in the Baltic languages. As mentioned earlier, the morphologically-marked future tense is a preservation of archaic desiderative marker *-s-*, but evidential is created relatively recently, after the 15th century. As also found in two South Slavic languages, Bulgarian and Macedonian, the active participle, conjugated according to tense, yields evidentiality in Lithuanian, as demonstrated in (5). It suggests that there were specific motivations for developing evidential, which is discussed later in relation to colonial occupation and suppression and in this case, the Ottoman empire.

Lithuanian (Ambrazas 2006: 264)

- (5) *Benè nuo žmonės jis atsiskyręs ēsas*
 perhaps from wife he separate.ACTPST.PRT be.ACT. PRS.PRT
 'Perhaps he is separated from his wife.'

Syntactic features involve word order and negation. The word order is generally SVO among these languages, except for Belarusian. The Belarusian word order is relatively free and it is organised based on information structure. As mentioned in relation to the loss of case marking, the word order is a useful tool to specify the arguments in a clause and by setting a rigid order, languages do no longer have to rely on the case. In this sense, Belarusian is still developing into a rigid order system like other neighbouring languages. As for the negation, Russian, Polish and

Belarusian have a simple system of adding a negative marker to an affirmative clause, which can be termed as a symmetric negation. However, Lithuanian and Latvian have both symmetric and asymmetric systems, i.e. grammatical means to include more than a single negative marker. Consider the examples in (6) from Lithuanian. (6b) is a symmetric negation in comparison with (6a), i.e. the addition of the negative marker *ne-* is the only difference between them. However, (6c) contains a complex negation system, involving an infinitive clause with a negative marker. Lithuanian is rich in negation and this forms an asymmetric pattern of negation.

Lithuanian (Ramonienė and Pribušauskaitė 2006: 292)

- (6) a. *Aš vakar jo mačinau*
 I yesterday him saw.1SG
 'I saw him yesterday.'
- b. *Aš vakar jo ne-mačinau*
 I yesterday him NEG-saw.1SG
 'I did not see him yesterday.'
- c. *Aš vakar jo nè matyti ne-mačinau*
 I yesterday him NEG see.INF NEG-saw.1SG
 'I saw no sign of him yesterday.'

Pragmatic feature is concerned with politeness expressed in pronouns. It is common among the Indo-European languages to make a distinction between second person singular and plural pronouns in terms of politeness, often known as the T-V system after the French second person pronouns, *tu* (SG) and *vous* (PL). All of these languages also make politeness expression based on the singular-plural distinction of pronouns, where the plural form address to a singular referent signals politeness. However, Lithuanian has a more complex system: it has the binary *tu* (SG) and *jūs* (PL) distinction as in the other languages in the area, but in addition to this, there is a polite pronoun *tamsa* used specifically for formal and respectful speech. This form is perhaps somewhat archaic now or commonly used among the older generations, but it has not been wiped out from the language. What is important here is that there was an urge among the Lithuanian speakers to come up with a special form like this pronoun to cope with social pressure.

These features are summarised in Table 1. By comparing them, it is clear that the Baltic languages Lithuanian and Latvian differ consid-

erably from the Slavic languages. This can be a generic trait, but even between Lithuanian and Latvia, the article, the number of cases and pronouns for politeness can differ. However, note that the Baltic languages are more conservative with other aspects of grammar, such as inflectional suffixes or lexicons, and Russian and Polish have gone through more changes in basic parts of grammar, such as tense and aspect. Thus, in terms of changes, these languages have developed into different directions based on different outer forces, if there are any. It seems that changes in the Slavic languages are more spontaneous changes, while the Baltic languages are more affected by contacts. Details of differences are discussed in the following sections.

Table 1. Selected features in the Baltic and neighbouring languages

	Lithuanian	Latvian	Russian	Polish	Belarusian
Article	Absent	Demonstrative	Absent	Absent	Absent
Gender	Two	Two	Three	Three	Three
Number of cases	6-7	5	6-7	6-7	6-7
Future tense	Inflection	Inflectional	Auxiliary	Auxiliary	Auxiliary
Evidential	2 nd -hand only	2 nd -hand only	Absent	Absent	Absent
Negation	Mixed	Mixed	Symmetric	Symmetric	Symmetric
Word order	SVO	SVO	SVO	SVO	No dominant order
Pronoun and politeness	Multiple	Binary	Binary	Binary	Binary

4.2 Diversity in terms of contacts

The diversity found in these languages, especially in Lithuanian and Latvian, can possibly reveal what type of contacts there have been among these five languages. First of all, mutual intelligibility in contacts played a role in the Baltic languages, especially in Latvian, e.g. the presence of pseudo-article and the slight simplification of the case marking. The intelligibility has not been discussed much in terms of contacts, but it can have significant impacts on how languages are formulated, and changes often result in simplification of grammar. Intelligibility is not the only cause for simplification, since it can be also observed in creolisation. However, the main difference between intelligibility-induced changes and creolisation is that partial intelligibility turns the grammar hearer friendly, so that hearers

can process information more easily. In this context, articles, both definite and indefinite, are useful, since they clearly signal whether hearers should be familiar with the identity of referents or not.

The next point is the social hierarchy. In the contact situation, it can be claimed that evidentials are created through power struggles, and social groups under occupation or pressure often develop some strategies to express uncertainty, i.e. the second-hand evidential, but not the first-hand evidential referring to the certainty of information. It is true that this is not the only source of evidentiality. Some languages in the world, such as the Papuan languages, are highly sensitive to evidentiality and develop an elaborate system on their own. Their grammar is formulated based on the realis-irrealis distinction, as seen in the tense system of future and non-future type. However, this is not the case among the Indo-European languages. Evidential is found only in South Slavic languages Bulgarian and Macedonian among the Indo-European languages apart from Lithuanian and Latvian. These South Slavic languages have experienced the Ottoman occupation and this was the period when the evidential was created (Toyota 2009), contrary to earlier understanding that it was copied from Turkish. The parallel can be found in the Baltic languages, and the presence of evidential suggests earlier contacts created a social hierarchy and the social status of Lithuanian and Latvian speakers could have been lower than that of people with whom they had contact. Furthermore, sensitivity to politeness, especially being in an inferior position, is also an effect of social hierarchy. Lithuanian has an elaborate system of politeness, and they have created a lexical item specifically used for politeness. This suggests that occupation and control could have been more severe in Lithuania than in Latvian.

Based on these two factors, it is considered that contacts in Latvia were more equal to their counterparts and there was less pressure or oppression. Contacts were perhaps more for trading. In case of Lithuania, on the other hand, contacts were related to occupations and people had to struggle for their right and survival. The contact of this kind created social hierarchy and speakers were forced to be sensitive about politeness and avoiding responsibility. This resulted in diversity in grammar even among the two Baltic languages as demonstrated in Table 1. Those who were in the ruling position, i.e. Russia and Poland, share more or less the same grammatical structures as far as the features in Table 1 are concerned, although Poland had been influenced by other contacts, especially with German (cf. (2)).

5. Identity-related issues and isolation in the Baltic languages

In spite of its known grammatical conservatism, Lithuanian and Latvian have changed slightly and their changes are made in a certain direction, i.e. as seen in Table 1, their characteristic features are often associated with occupation or suppression. Lithuania has been in close contact with neighbouring countries, especially Poland since the 15th century after forming the Polish-Lithuanian commonwealth with increasing threats from Russia, and the influence of Polonisation became more evident in different aspects of Lithuanian culture. Through the turbulent time during the two World Wars, Lithuania shifted their occupiers among Poland, Russia and Germany, until Russia took the whole control under the name of the USSR.

As the diversifying type of contact-induced changes suggests, language can be used as a tool to strengthen speakers' social identity, and what is interesting here is that Lithuanian did not really use language as a sign of identity, although Russian and Polish seem to have used language as a marker of identity by enforcing the use of their national language in a newly-gained territory. This may explain why Russian and Polish developed more spontaneously without much effect from contacts. Another possible explanation for the spontaneous development is the isolation, especially in the case of Russian: to start with, Russia was not a part of the Roman Empire and it did not undergo influence of major socio-cultural changes in the Western Europe, such as the Renaissance around the 15th century and Enlightenment around the 18th century, and especially in the latter case, Russian has a planned isolation, most notably represented by the Counter Enlightenment by Catherine the Great (reigning from 1762-1796), who banned anything that can support the Renaissance and Enlightenment movement in fear of uprising or revolution.

Concerning isolation, it is worth examining a case in Lithuania more closely. Lithuania has a very fine set of dialects, as shown in Figure 2. What is interesting here is that these dialects have not had much contact with each other until recently through media. There has not been any social events that stimulated a large scale migration of people within the country and affected language contacts and the most dialects are intact from social influence such as standardisation, and rural people still live in a traditional life style. There was deportation of the Lithuanians to Siberia, but this did not affect the dialects within Lithuania. In practice, areas with much linguistic contacts were different sub-dialects of Akuštaitian dialect, es-

pecially the eastern and southern ones around Vilnius, which experienced much multilingualism with Polish and Latin earlier and then Russian. These areas also used to host numerous monolingual Russian (and to a lesser extent, Polish) speakers, too. This means that Lithuanian speakers had to learn other languages. This complex internal dialectal difference can be comparable to the diversity of dialects in the Middle English period in the Great Britain. There were a handful of noble people who spoke French as well as English, but the majority of the people spoke English, but dialectal divergence was so great that speakers from the northern and southern parts could not communicate well. As argued in Toyota (forthcoming), dialects mixing can be considered as language contacts and partial intelligibility in dialectal contacts can create a special kind of changes through contacts, as observed in Great Britain after the 15th century. In case of English, there were many social events that allowed speakers to migrate in different directions, e.g. the enthronement of Richard III and James I brought people from Yorkshire and Scotland to London, and the Industrial Revolution accelerated the northward migration (Lancashire and Yorkshire) from the south in search of jobs.

Figure 2. Lithuanian dialects (after Girdenis and Zinkevičius 1966)

The case of Lithuanian shows an interesting mixture between contact-influenced features and conservatism based on isolation. Lithuanian has shifted its attitude towards language and after occupation, and it was only after the occupation, especially by the USSR, language can be used as a sign of identity, formulating a complex picture of linguistic usage in Lithuania (see Piller 2001 and Schneider 2003 for complexity involved in dialectal identity). A detailed sociolinguistic work on Lithuanian dialects by Aliūkaitė (2007) reveals an interesting mixture of dialects and identity. She chose two generations, one who experienced the Soviet occupation and the other, born after the independence. The older generations (over 60) tend to consider themselves as Lithuanian rather than speakers of a particular dialect in their native regions. For this generation, the social identity is considered given and they do not feel strong urge to express it overtly. On the contrary, the younger speakers (age around 16-18) even in rural areas tend to express their native regional identity overtly although they do not possess characteristic features of each dialect (e.g. Figure 2). This is mainly due to that fact that younger generations are more exposed to media and have much experience in dealing with standard Lithuanian, for instance, at school. This was not possible for older generations in their youth and therefore, they maintain their regional dialects. It is possible that the younger generations are forming a new set of dialectal boundaries. This result indicates that isolation in the earlier Lithuanian society under the USSR control aided to maintain dialectal differences, but the dialectal identity was not so important. This may explain why changes observed earlier under occupation are concerned with politeness and avoiding responsibility in order to deal with the oppressor. After the independence in 1990, people shifted their attention to their regional identity. By that time, harmonisation of dialectal differences had already been under its way and dialectal identity may not be so clearly visible, although speakers might feel like expressing identity. In this context, dialectal differences in the absence of the oppressor are considered to have become more prominent.

6. Diversifying type in Lithuania

What is observed in the history of Lithuania is the shift in the measurement of unity after the independence. The presence and absence of the USSR is unarguably an important factor in the Lithuanian society, includ-

ing creating various issues of identity even after they left Lithuania. However, the newly gained regional identity can lead to the diversifying type of changes, i.e. younger generations may invent new forms or discard some of the older forms in face of the paucity of their linguistic means to express their identity. This type of changes can be seen elsewhere in Europe, i.e. different states in the former Yugoslavia. Such cases exemplify the importance of social identity in linguistic community and the case of Lithuania can also be another example.

7. Conclusion

This paper has examined languages around the Baltic Sea in terms of social identity focusing on the Baltic languages. Lithuania has experienced contacts of different kinds, and they have been rather inferior in the relationship since the 15th century, and after the two World Wars, the country was under the URRS control. Lithuanian speakers had a sense of identity, but as a collective Lithuanian identity against the common oppressor. Language was not used as a sign of identity, based on the fact that their linguistic features are changed in order to show sensitivity to politeness and avoidance of responsibility (cf. Table 1). Interestingly, language became a tool to express identity after the independence in 1990, but this time, the regional dialect is used as a base to express their regional identity within Lithuania. What is noteworthy here is that speakers cannot overtly express regional differences linguistically anymore, due to the media access and school education. Thus, the presence and absence of the USSR in Lithuania tipped the linguistic equilibrium in the Baltic States and raised an issue of social identity through language.

The case in Lithuania in the past is rather unique and the shifts observed concerning identity is very subtle. Furthermore, in spite of the current regional identity issues, speakers are no longer able to express regional differences as overtly as before. Thus, there is a discrepancy between the shift in identity and linguistic changes. The outcome of this shift, both linguistically and in terms of identity, is yet to be seen, but it is likely that changes can turn into a diversifying type and one may be able to find newly created differences in dialects of each region (cf. a case in the Balkans in (4)). Since this is a type of replication, it is possible to see the effects within several generations.

References

- Ambrasas, Vytautas 2006. *Lithuanian Grammar*. Vilnius: Baltos Lankos.
- Aikhenvald, Alexandra 2004. *Evidentiality*. Oxford: Oxford University Press.
- Aliūkaitė, Daiva 2007. Dialectal discourse and standard language: the cultural value of the objective and subjective difference. Ph.D. dissertation, Vilnius University, Kaunas campus of humanity, Kaunas.
- Bakker, Peter 2005. Michif. In Keith Brown (ed.) *Encyclopaedia of Language and Linguistics* (2nded.). Oxford :Pergamon Press.
- Bakker, Peter 2006. The Michif language of the Métis. In R. Douglas Francis & Donald B. Smith (eds.) *Viewpoints: Readings in Canadian history*. Toronto : Nelson Thomsen, 175-179
- Barth, Frederik 1969. *Ethnic groups and boundaries*. London: Allen & Unwin.
- Bickerton, Derek 1975. *Dynamics of Creole Genesis*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bouhis, R. Y. and H. Giles 1977. The language of intergroup distinctiveness. In H. Giles (ed.) *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. London: Academic Press, 119-134.
- Dahl, Östen. 2004. Definite articles in Scandinavian: Competing grammaticalization processes in standard and non-standard varieties. In Kortmann, Bernd (ed.), *Dialectology Meets Typology: Dialect grammar from a cross-linguistic perspective*. Berlin: Mouton deGruyter, 147-180.
- Dahl, Östen and Maria Koptjevskaja-Tamm (eds.) 2001a. *Circum-Baltic Languages: Typology and contact* (vol. I): *Past and present*. Amsterdam: John Benjamins.
- Dahl, Östen and Maria Koptjevskaja-Tamm (eds.) 2001b. *Circum-Baltic Languages: Typology and contact* (vol. II): *Grammar and typology*. Amsterdam: John Benjamins.
- Dryer, Matthew 2008. Definite articles. In: Haspelmath, M., M. S. Dryer, D. Gil and B. Comrie (eds.). *The World Atlas of Language Structures Online*. Munich: Max Planck Digital Library, chapter 37. Available online at <http://wals.info/feature/37>. Accessed on <5 March 2011>
- Feuillet, Jack 2001. Airelinguistiquebalkanique. In Haspelmath, Martin, Ekkehard König, Wulf Oesterreicher, and Wolfgang Raible (eds.) *Language typology and language universals: An international handbook*. Vol. II. Berlin: Walter de Gruyter, 1510-1528.

- Fortson, Benjamin W: IV. 2010. *Indo-European Language and Culture* (2nded.). Oxford: Wiley-Blackwell.
- Gamkrelidze, T. V. & V. V. Ivanov. 1995. *Indo-European and Indo-Europeans: a reconstruction and historical analysis of a proto-language and proto-culture* (part 1): text. (English version by Johanna Nichols). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Girdenis, A. and Z. Zinkevičius 1966. 'Dėlietuviųklasifikacijos.' *Kalbotyra* 14, 139-148.
- Hays, T. E. 1993. The New Guinea Hihglands: Region, culture are, or fuzzy set? *Current Anthropology* 34, 141-164.
- Heine, Bernd and Tania Kuteva 2005. *Language contact and grammatical change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Heine, Bernd and Tania Kuteva 2006. *The changing languages of Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Hill, Jonathan 1996. *History, power, and identity: Ethnogenesis in the Americas, 1492–1992*. Iowa City: University of Iowa Press.
- Hornborg, Alf 2005. Ethnogenesis, regional integration, and ecology in prehistoric Amazonia. *Current Anthropology* 46, 589-620.
- Hyme, D. 1971. Foreword to M. Swadesh, *The Origin and Diversification of Language*. Chicago: Aldine Atherton, v-x.
- Joseph, Brian 1992. The Balkan Languages. In W. Bright (ed.) *International Encyclopedia of Linguistics*, Volume 1. Oxford: Oxford University Press, 153-155.
- Labov, Willaim 1963. The social motivation of a sound change. *Word* 19, 273-309.
- Ledo-Lemos, F. J. 2004. *Femininum Genus: A study on the origins of the Indo-European feminine grammatical gender*. Lincom Europa, München.
- Meillet, Antoine 1921. *Linguistiquehistoriqueetlinguistiquegénérale*. Paris: Champion.
- Meillet, Antoine 1925. *Traité de grammairecomparée des languesclassiques*. Paris: Champion.
- Nettle, Daniel 1999. *Linguistic Diversity*. Oxford: Oxford University Press.
- Nichols, Johanna 1991. *Linguistic Diversity in Space and Time*. Chicago: University of Chicago Press.
- Piller, Ingrid 2001. Who, if anyone, is a native speaker? *Anglistik* 12, 109–21.
- Ramonienė, Meilutė and Joana Pribušauskaitė 2006. *Practical Grammar of Lithuanian*. Vilnius: BaltosLankos.

- Schneider, Edgar W. 2003. The dynamics of new Englishes: from identity construction to dialect birth. *Language* 79, 233-281.
- Silverstein, Michael 1979. Language structure and linguistic ideology. In P. R. Clyne, W. Hanks, C. Hofbauer (eds.) *The Elements*. Chicago: Chicago Linguistic Society, 193-247.
- Sussex, Roland 1993. Slavonic languages in migration. In Comrie, Bernard and Greville G. Corbett 1993. *The Slavonic Languages*. London: Routledge, 1037-1036.
- Toyota, Junichi 2009. 'Evidentiality without direct translation: language contact under occupation.' In Lakić, Igor and Nataša Koštić (eds.) *Language and culture in contact*. Podgorica: Institute zastranejzike, 117-123.
- Toyota, Junichi 2010. 'Identity-related issues in contact-induced historical changes.' In Lopičić, Vesna and Mišić-Ilić, Biljana (eds.): *Identity Issues: Literary and linguistic landscapes*. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 127-138.
- Toyota, Junichi forthcoming. *English grammar through time: A typological perspective*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Toyota, Junichi, Borko Kovačević and Pernilla Hallonsten 2012. 'Article as an objective description marker: language contacts as a clue.' In Julijana Vuco et al. (eds.) *Philological Research Today: language and society*. Belgrade: Faculty of Philology, University of Belgrade, 131-140

Junichi Toyota

Rezime

JEZIK KAO KULTURNI IDENTITET: SLUČAJ RUSKOG JEZIKA U LITVANIJ

Međujezički kontakt ima veliki uticaj na istorijske promene u jezicima, a ovaj process je poznat kao replikacija (cf. Heine and Kuteva 2005, 2006). Replikacija se često odnosi na neki specifični tip jezičke promene uslovljene kontaktom, na primer asimilacija koja može formirati neke arealne osobine. Nasuprot asimilaciji, drugi tip, ovde nazvan diversifikujućim tipom, umnožava razlike među jezicima u kontaktu. U radu se analiziraju ova dva suprotna tipa u kontekstu baltičkih jezika, posebno ruskog i litvanskog jezika. Diversifikujući tip uobičajeno pokazuje složene arealne osobine i često uključuje socijalni identitet.

Ključne reči: kulturni identitet, ruski, Litvanija

Владаца Стоканић

Милош Ковачевић:
Стил и језик српских писаца,
Београд: Завод за уџбенике, 2015, 303 стр.

1. Лингвостилистика или дескриптивна стилистика обележава почетак модерне стилистике. Њен историјат кроз европску и српску културу приказао је у својим радовима – *Стилске фигури и лингвостилистика* и *Анализа Шантићеве поезме „Вече на Шкољу” и развојни њихови лингвостилистичке код Срба* - Милош Ковачевић. Мада се као посебна лингвистичка дисциплина, са јасно детерминисаним предметом анализе, формира тек почетком 20. века, зачеци стилистике називају се у античкој Грчкој, код Аристотела. Облик говора (*lexum*) биће дуго обухваћен теоријом стилских фигура (науком о *оратусу*), која ће партиципирати у реторици и поезици. Научну стилистику у србистику уводи Богдан Поповић 1914. године. Ово је период буђења лингвостилистичких идеја код Срба, од којих је значајан случај удруживања Бајијеве дескриптивне стилистике са генетичком. Стилистика је у нашој лингвистици током 20. века дуго била нормативно-проскриптивног типа, па није могла показати сав свој потенцијал, што је промењено у последњим деценијама прошлог столећа, када се теоријске поставке почињу примењивати у књижевним текстовима, па она добија дескриптивни карактер.

2. Прогресивном развоју стилистике у србистици доприносе лингвостилистичка истраживања и достигнућа наших стручњака из ове области. Последњих деценија се својим преданим радом истиче професор Милош Ковачевић. Своју делатност у овој дисциплини поменути лингвиста започиње јасним одређивањем лингвостилистичких појмова, у својим иницијалним публикацијама, односно утврђивањем метајезика дескриптивне стилистике. Резултати овог

подухвата омогућили су му микроконтекстуални приступ анализи српске књижевности.

3. *Стил и језик српских писаца* представља последње у низу дела у којима се Ковачевић бави анализом стилематично-стилогене структуре књижевноуметничких текстова. Аутор издваја естетски најрелевантније стилске особености писаца и приступа им адекватном лингвостилистичком методом. Поступак опсервације укључује структурално рашчлањивање стилема и посматрање његовог функционисања у одређеном контексту. Ковачевић стилемом назива сваку стилски структурирану форму језичке јединице, која је носилац њене стилистичке и структурно-стилистичке информације. Настаје поступком семантичког, структурног или структурно-семантичког онеобичајења општеупотребне јединице. Све стилске фигуре су стилеми. Њихове карактеристике су детерминисане моделима фигура, који су утврђени још у античкој реторици. Индивидуалност песника огледа се у њиховом оживљавању у делу. Ковачевић у својим лингвостилистичким радовима презентује одговарајући фигуративни модел и његову функционалну вредност у одређеном књижевноуметничком тексту. Писац, сходно контексту, одабира реторичку фигуру којом се служи, а њена стилогеност зависи од умешности ствараоца и исказује његову индивидуалност. Пошто се у зборнику *Стил и језик српских писаца* узимају у обзир језичко-стилске карактеристике појединих писаца различитих епоха, постигнути резултати улазе у домен генетичке стилистике.

4. *Стил и језик српских писаца* је зборник радова које је Ковачевић излагао на научним скуповима и округлим столовима, или који су објављени у неком од тематских зборника. Десет научних текстова подељено је према предмету интерпретације на стилистику поезије и стилистику прозе, што је и графички обележено. У сваком од њих налази се једнак број радова, различитог обима. Док се поетским делима прилази са микростилистичког плана, прозни дискурс се, због његовог обима, изучава из перспективне целине књижевноуметничког остварења (макростилистички план). Одабир писаца није условљен књижевноисторијском епохом нити следи хронолошки распоред у зборнику. Анализирана дела обухватају период од романтизма до савремене књижевности, што представља време интензивног развоја

стандардног српског језика вуковског типа. Фокус истраживања је ипак на писцима новије генерације, јер је више од половине зборника посвећено њиховом стваралаштву. Овај поступак аутора веома је значајан, јер показује богатство стилистичких могућности које поседује савремени српски језик.

5. Радовима претходи уводна напомена аутора у којој образлаже оправданост примене стилематично-стилогеног модела стилистичке анализе, као и неопходност њеног комбиновања са неким нестилистичким критеријумима. Финални део зборника садржи Библиографску забелешку, Индекс имена, Цитирану литературу, као и Податке о аутору.

6. Први рад односи се на стваралаштво Петра Петровића Његоша, чијој је лингвостилистичкој анализи аутор и раније приступао. Разлог томе свакако је у богатству Његошевог језика, који је демонстрирао неслућене могућности у употреби једног језичког ентитета. Овог пута Ковачевић указује на фигуративно-кохезионе паралелизме у Његошевој песми *Мисао*, који су иманентни чинилац у њеној стилистичкој надградњи. Прихватајући Јакобсоново тумачење поетског језика, Ковачевић закључује да се „паралелизам јавља конструкционим начелом формалне и семантичке структуре [ове] пјесме у цјелини и њених компонената”. Овај принцип реализује се разноврсним изражајним поступцима, превасходно синтаксостилемама. Поред синтаксичких фигура за које Ковачевић каже да настају искључиво операцијом пермутације компонената (анастрофа, хипербатон, пролепса), у песми су присутне и оне које уз поступак трансмутације комбинују поступак адјункције, односно додавања —анафора, епифора, мезофора, мезоанафора; епизеукса, епаналепса, хијазам. Синтаксички паралелизам усаглашен је са семантичким паралелизмом, који се реализује редупликацијом јединица које ступају у различите лексичке односе. Аутор у закључку експлицира да се принцип паралелизма, односно еквивалентности, доследно „остварује и на структурно-синтаксичком и на структурно-семантичком плану” песме у целини, из чега проистиче њено значење, до кога су дошли књижевни критичари. Лингвостилистичка анализа структурно-кохезивних односа у песми *Мисао*, коју је Његош написао у 19. веку, у време културне револуције код Срба, потврђује да је ондашњи српски народни језик имао могућност

изражавања културног мишљења, те је с правом ушао у основицу његовог стандардног идиома.

7. Други рад бави се тумачењем поетске метафоре код Бранка Миљковића. Овај неосимболиста, за кога је критика утврдила да изграђује своју метафизику у тесној повезаности с поетиком, у песничком остварењу *Кријтика метафоре* излаже своје поимање овог књижевног термина. У првом поглављу свог рада Милош Ковачевић спроводи лингвостилистичку анализу структурно-кохезивних односа у овој песми. У следећем прави дистинкцију између поетског језика и осталих облика језичког изражавања. Пошто се метафора сматра иманентним чиниоцем песничког језика, у следећем одељку се концизно излажу основне теорије метафоре. Тематско-семантичка анализа песме образлаже која од наведених теорија лежи у основи Миљковићевог поимања ове стилске фигуре. У последњем поглављу Ковачевић изводи закључак о важности метафоре као најбитнијег својства не само поетског језика него и језика као другостепеног моделативног система уопште.

8. У трећем раду Милош Ковачевић приказује једну песму Алека Вукадиновића у дискурсној анализи. Најпре се указује на основне критеријуме дискурсне анализе, који су неподводљиви под стилистику. Аутор образлаже одсуство диференцијације између појмова текст и дискурс, односно процеса дискурсне и текстуалне анализе у свом раду. Предмет интерпретације представља Вукадиновићев поетски текст *Јуџирима блајим, њоејским вечерима*, који се детерминише као затворен, стилистички маркирани дискурс. Лингвостилистичка анализа ове песме остварује се, према речима аутора, кроз сагледавање њене језичко-семантичке и језичко-формалне структуре, које су међусобно комплементарне. Из ње проистиче закључак да су основни принципи изградње кохезионе и кохеренцијске структуре овог поетског дела еквивалентност и паралелизам, чиме се афирмише Јакобсоново тумачење поетске функције језика. Ковачевић истиче да је анализа песме потврдила „многе до сада изречене судове о суштинским карактеристикама поезије Алека Вукадиновића”, који се превасходно односе на песничково угледање на стваралаштво Момчила Настасијевића. Томе доприноси објективност његовог приступа обради дела и поузданост података до којих долази.

9. Четврти рад представља лингвостилистичку анализу једине Принципове песме *Умирање*. У уводном делу Ковачевић указује на услове и околности њеног настанка, који су нераскидиво повезани са садржајем песме и истичу патриотизам као њену доминантну карактеристику. Значај свог истраживачког подухвата Милош Ковачевић види у томе што се овом поетском дискурсу није у прошлости посвећивало довољно пажње у лингвистичким и књижевним круговима. Зато он своју анализу детаљно примењује и на плану стилематичности и на плану стилогености. Изометричност и хетероримност строфа представљају један од композиционих начела песме, који је усаглашен са њеном тематском структуром. То је само један од сегментата који су, по Ковачевићевом мишљењу, носиоци стилогене функције у овом поетском тексту.

10. Песма *Принцип* Ђорђа Сладоја, која је предмет анализе у петом раду, тематско-мотивски је повезана са поетским делом интерпретираним у претходном тексту. Циљ њене обраде је да се утврди однос између поетских и истинитих елемената у њој. Рад се састоји из два поглавља. У првом се износе историјске чињенице и личности, на које Сладоје упућује метонимијом. Друго се односи на утврђивање поетске истине у њој. Оно започиње навођењем пет главних модела истине која постоје у књижевности, и које имплицира посматрани поетски дискурс. Присуство фигуративног модела истине доказује се структурно-синтаксичком и структурно-семантичком анализом песме. Доминантним кохезивним принципом аутор детерминнише принцип контрастног паралелизма, односно контрастне еквивалентности, чиме остаје доследан Јакобсоновом учењу. На крају, Ковачевић закључује да је истинитост у овој Сладојевој песми двострука: референцијална и поетска. Оне се „разилазе начином своје презентације, јер се не изражавају истим језиком”.

11. Преосталих пет радова представљају анализу прозних текстова. У првом од њих, Ковачевић се бави стилематичношћу раченице Радована Белог Марковића у збирци прича *Живчана јайија*. Овај рад се састоји из шест посебно насловљених одељака. У уводном се приступа сагледавању структурних, жанровских и лингвистичких особености збирке, као и уопште поетике Белог Марковића, у којој значајну функцију има начин служења језиком. Аутор се прихвата обавезе да укаже на вредност Марковићевих синтаксостилема, од-

носно на језичко-стилску специфичност његових реченица. У другом поглављу посматрају се основе реченичне стилематичности, односно начини њиховог структурног онеобичајења. Ту спадају „три доминантна структурно-семантичка типа онеобичајења”, односно „три начина остварења стилематичности формалне и/или значењске структуре реченице”, од кога је сваком посвећено посебно поглавље. Најособенији начин њихове стилистичке надградње јесте употреба реченичних неологизама, које аутор назива реченичним белизмима. Он се најпре ограђује од мишљења да неологизам може бити само лексички и синтагматски, и дефинише појам структурно-семантичког неологизма. Белизам представља индивидуално-ауторски неологизам Белог Марковића. Као најфреквентнији белизам Милош Ковачевић издваја специфичну употребу заменичког прилога ТАМО, за који каже да га писац „у његовом стандарднојезичком значењу и функцији ријетко користи [...] Али га зато врло, врло често користи у *ширинаесѝ исказних (реченичних) подмодела* и у функцији разбијања хронотипа ради укрштања двију приповједачких тачака гледишта, чиме се остварује нараторски договор, као 'говор у говору'”. Други начин постизања појачане изражајности реченице јесте употреба стилематичне лексике. Она се превасходно односи на лексичке неологизме Белог Марковића, али и на нестандартну лексику (разговорни језик, дијалектизми) и архаизме који су присутни у тексту. Аутор указује на графичко решење којим се писац служио при њиховој употреби и на функцију коју остварују. Пети одељак упућује на ред речи као основ стилематичности реченице „унутар кога се као најдоминантнији поступци издвајају положај глаголске енклитике и поступак пермутације атрибута у оквиру супстантивне конгруентне или неконгруентне синтагме”. У закључку се сумирају резултати истраживања и даје се кратак приказ рада. Милош Ковачевић се у обради служио својим богатим стваралачким искуством, у коме показује завидно познавање различитих области лингвистике и књижевности. Бели Марковић је специфичним насловом своје збирке хтео да истакне битност језика као структурног елемента дела, што је управо Ковачевић као добар лингвиста могао да уочи и адекватно опише.

12. Доживљеност је језичко-стилска доминанта у приповедачкој прози Вељка Петровића, па је она предмет лингвостилистичке

анализе у седмом раду ове књиге Милоша Ковачевића. Она се особито изражава двама типовима језичких јединица: морфосинтаксичким, где спадају „лични глаголски облици са семантиком доживљености” (аорист, имперфекат и плусквамперфекат); и стилистичко-синтаксичким, које чине „конструкције доживљеног туђег говора” (управни говор и слободни неуправни говор). Рад се састоји из девет одељака, јер се сваком сегменту анализе посвећује посебна пажња. У уводном делу аутор полази од општих карактеристика приповедне прозе Вељка Петровића, које су установљене у поетици, да би реализацијом дедуктивног методолошког поступка посведочио о њиховом присуству у интерпретираном материјалу и приступио обради једне од њих. Излагању о специфичности јединица које су носиоци доживљености, претходи сагледавање њихове вредности у стандардном идиому и њиховог међусобног односа. Дакле, полази се од општепознатих чињеница, па Ковачевићев научни метод карактерише разложност и објективизам.

13. Рад о трима приповедачким стилско-језичким карактеристикама Ранка Павловића почиње упознавањем са овим писцем и његовим богатим стваралштвом. У истом, уводном поглављу, указује се и на предмет обраде, односно стилско-језичка својства која ће бити анализирана у делу. Свако од њих везује се за одређени прозни дискурс, као његова доминанта. Подстицај овом истраживању јесте питкост Павловићеве реченице, која још увек није добила одговарајућу разраду. У првој приповеци *Библиоштек* и *књиџа* јавља се реитерација као кохезионо композиционо начело приче. Педантно изведена анализа ове стилско-језичке особине ствара илузију поновног читања дела, јер Ковачевић даје разложна објашњења за поступке јунака, чиме омогућава да се проникне у психолошко стање лика и да се читалац поистовети са њим. Друга особина која се намеће као доминантна у Павловићевом опусу, јесте кумулација као основ контрастног композиционог начела. Она је присутна у приповеци *Човјек с шерешом*, где је супротстављеност успостављена између колективног јунака и појединца у делу. Изградња њихових портрета постигнута је кумулирањем разноврсних синтаксичких јединица: простих глаголских предиката и предикатских апозитива. У приповеци *Камин* интерференција типова туђег говора јавља се као основно структурно начело велике стило-

гене вредности. Ово својство текста, како примећује Ковачевић, сагласно је халуцинацији као „теми предсмртних проживљања” главног јунака. Свакој наведеној стилско-језичкој особини посвећен је посебни одељак. Прелаз међу њима је природан и логичан и заснива се на присуству наведених особина у бар две обрађене приповетке.

14. Претпоследњи рад посвећен је бисемији као доминантној карактеристици језика и стила Горана Петровића у роману *Исиод шаванице која се љусџа*. Анализа почиње жанровским и структурним одређењем књижевног дела. Затим се излаже начин приступања појави која је предмет рада. Он подразумева интерпретацију главних ликова, особито папагаја Демократије, будући да је реторика његовог имена звучна и њена двозначност у делу представља основну семантичку доминанту романа. Ковачевић се задржава на појму лексичке двозначности уопште и скреће пажњу на њено значајно присуство у делу. Лексема „демократија” особито је интересантна, јер се бисемија коси са једнозначношћу термина, којима ова реч у стандардном језику припада. Анализа њена два значења („властито име папагаја и врста државног уређења”) и њихове интерференције, у исказима који су двосмислени, даје повод за одређивање идејних чинилаца у тексту. Вишезначност је постигнута, према ауторовом мишљењу, „различитим језичким техникама и поступцима, најчешће оним што стоје у подлози низа полисемичних стилских фигура и/или поступака”. Обради ове речи приступа се и сагледавањем њене употребе кроз историју друштва, особито у Титовој Југославији, из чега проистиче значајна порука дела— осуда Титовог социјализма, који карактерише апсолутистичка владавина појединца. Несрећна судбина јунака, која је проузрокована њиховим односом са папагајем, метафорички представља узалудност покушаја да се у југословенско и српско друштво уведе демократија.

15. Последњи рад у овом зборнику '*О досејкама и наивносџима из дечијег свеџа*' Јована Јовановића Змаја, лингвостилистички осветљава прозни део Змајевог опуса. У уводним пасусима хронолошки се излаже преглед публикација ових краћих форми хумористичког карактера, уз афирмацију песника као одличног познаваоца дечијег духа. Милош Ковачевић има за циљ да разоткрије језичко-стилске механизме творбе дечијих досетки, „односно структурно-семантич-

ку специфичност дјечјих у оквиру досјетки уопште”, што постиже њиховим упоређивањем са афоризмима, вицевима и шалама одраслих. Њихова особеност заснива се на наивности дечијег поимања света, односно његовој природности и неусиљености, којој је у основи аналошки начин мишљења. Хумор је општа карактеристика досетки. Оно што детерминише хумор дечијих исказа јесте њихова спонтаност и одсуство интенционалности, и у дефиницијама хумора може се подвести под теорију инконгруентности. У дечијим досеткама су присутни особити језички механизми који им дају статус досетки, а који су засновани на лексичко-семантичким категоријама неологичности, полисемије, синонимије, хомонимије, хомотоније и паронимије. Њихов хумористични ефекат проистиче из другачије употребе истих лексема код одраслих и деце, односно различитог разумевања објективне реалности.

16. Лингвостилистички радови који су обухваћени књигом *Стил и језик српских писаца* представљају значајан допринос дескриптивној стилистици српског језика. Узимајући у обзир дијахрони и синхрони план, Милош Ковачевић показује колико су изражајне могућности српског језика богате. Сваком дискурсу прилази пажљиво и поступно, уз примену хеуристичког приступа. Књижевне и лингвистичке термине адекватно тумачи у самом тексту или фуснотама, понекад и шире, као у случају метафоре и слободног неуправног говора. Аутор често води дијалог са значајним именима из науке, указујући на предности и недостатке њихових гледишта, уз истицање сопственог мишљења, које је резултат значајног искуства и марљивог рада. Свака тврдња је јасно образложена. Унето је обиље примера из књижевноуметничких текстова која су предмет обраде. На крају сваког текста сумирају се закључци до којих се дошло. Сви радови унети у књигу примери су добрих научноистраживачких дела. Доприносе развоју савремене српске књижевности, јер се у њима издвајају дела која се могу сматрати узорним.

Срђан Р. Петровић*

Универзитет у Београду

Филолошки факултет

Катедра за славистику

**БИБЛИОГРАФИЈА ДОКТОРСКИХ ДИСЕРТАЦИЈА
О РУСКОМ ЈЕЗИКУ ОДБРАЊЕНИХ НА ФИЛОЛОШКОМ
ФАКУЛТЕТУ УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
ОД 1960. ДО 2016. ГОДИНЕ**

У домаћој науци већ дуго времена постоји интересовање за дисертациона истра-живања из области српске лингвистичке русистике перципирана у библиографском кључу. У том погледу један од репрезентативних примера који на успешан начин негује и у континуитету испољава интересовање за библиографску делатност јесте Катедра за славистику Филолошког факултета Универзитета у Београду (детаљније в. Пипер, 2005). Тако су постојећа сазнања превасходно пласирана путем библиографија општи-јег (славистичког) карактера у оквиру периодичних публикација (нпр. Чудомировић, 1995; Голубовић, 2005), потом, у нешто мањој мери, у оквиру монографских остварења (нпр. Вићентић, Пипер, 2006: 102–105), као и засебних, углавном прегледних чланака.

Овај прилог има за циљ да путем библиографије докторских дисертација одбра-њених на Филолошком факултету Универзитета у Београду закључно са 2015. годином пружи кумулативни преглед интересовања и дисертационих остварења из области науке о руском језику¹¹ у датом периоду. Као почетни оквир узета је 1960. година, када је Филолошки факултет постао засебна и самостална високошколска институција.

Докторске дисертације су наведене према хронолошком критеријуму на основу године одбране. Допунски податак унет је у библи-

* srdjan09@mail.ru

¹ Наука о руском језику поима се у ужем смислу, стога су из библиографије изузете докторске дисертације из области методике наставе руског језика. Њихов преглед и комплетан библиографски опис за период до 2015. године в. у: Петровић, 2015.

ографски опис искључиво у случаје-вима када се година одбране разликовала од године наведене на публикацији. У библи-ографију смо уврстили докторске дисертације који у целости или конфронтативно ра-светљавају неко од релевантних подручја науке о руском језику. У циљу достизања ви-шег степена свеобухватности и прегледности након библиографског описа налази се предметни регистар.

Напомињемо да је дат преглед докторских дисертација лица која су стекла на-учни степен доктора филолошких наука према прописима који су важили до ступања на снагу Закона о високом образовању. Ради употпуњавања података усврстили смо и од-брањене докторске дисертације према новом систему болоњских студија, те ради дифе-ренцирања издвојили помоћу трију звездица (***) уз име кандидата.

1976.

1. МАТИЈАШЕВИЋ, Јелка

Развитак суфикса с елементом - К - у руском језику / Јелка Матијашевић. – 429 листова.

Одбрањена 1977.

1977.

2. СТАНКОВИЋ, Богољуб

Интерференција у предикатским синтагмама руског и српскохрватског језика / Богољуб Д. Станковић. – [2], 261 лист.

1979.

3. МАРОЈЕВИЋ, Радмило

Посесивне категорије у руском језику : у свом историјском раз-витку и данас / Рад-мило Маројевић. – 530 листова.

Одбрањена 1980.

1982.

4. БРАЈИЧИЋ, Олга

Функција синонимије партиципских конструкција и адномила-них односних рече-ница у руском и српскохрватском књижевном је-зику / Олга Брајичић. – 526 листо-ва.

Одбрањена 1983.

1984.

5. МИЛИНКОВИЋ, Љубо

Датив у савременом руском и српскохрватском језику : кон-
фронтативна анализа / Љубо Милинковић. – 361 лист.

Одбрањена 1985.

1986.

6. ВУКОВИЋ, Борислав

Категорија неодређености у руском и српскохрватском језику /
Борислав Вуковић. – 312 листа.

1988.

7. РАДИЋ-ДУГОЊИЋ, Милана

Међујезички хомоними и пароними у руском и српскохрватском
језику / Милана Радић-Дугоњић. – 265 листова.

1990.

8. СТИЈОВИЋ, Светозар

Руски и црквенословенски елементи у језику Његошевих
песничких дела / Све-тозар Стијовић. – 296 листова.

Одбрањена 1991.

1991.

9. МУШОВИЋ, Абдулах

Фразеолошке јединице с адвербијалном функцијом у савременом
руском и срп-скохрватском језику / Абдулах Х. Мушовић. – 332 листа.

10. ТЕРЗИЋ, Александар

Синтагме са генитивом без предлога у синтаксичким варијантним
редовима у ру-ском језику / Александар С. Терзић. – 469 листова.

1992.

11. АЛАБУРИЋ, Јелица

Функција екстралингвистичких знања у информативном
превођењу техничких текстова са руског на српскохрватски / Јелица
С. Алабурић. – 287 листова.

Одбрањена 1993.

1993.

12. ТОШИЋ, Борисав

Преводна семантизација у двојезичном рјечнику: на материјалу руског и српско-хрватског језика / Борисав В. Тошић. – 395 листова.

1995.

13. ПОЈАТИЋ, Дурија

Глаголске именице у друштвено-политичкој лексици у руском и српском језику : творбено-семантички типови и синтаксичке функције / Дурија А. Појатић. – 302 листа.

14. СТОЈАНОВИЋ, Андреј

Синтаксичке одлике научног стила руског и српског језика у области технике / Андреј М. Стојановић. – 430 листова.

1996.

15. ЛАИНОВИЋ-СТОЈАНОВИЋ, Надежда

Лингвистичка анализа научног стила руског и српског језика у области електро-технике : лексички ниво / Надежда Лаинович-Стојановић. – 458 листова.

Одбрађена 1997.

2002.

16. АЈДУКОВИЋ, Јован

Русизми у савременим јужнословенским и западнословенским књижевним језици-ма : према квалификатору у лексикографским изворима / Јован Ајдуковић. – 851 лист.

Одбрађена 2003.

2004.

17. БЕЛОКАПИЋ ШКУНЦА, Вера

Лексичке одлике руског и српског пословног језика / Вера Белокапић-Шкунца. – 283 листа.

Одбрађена 2005.

2007.

18. ПЕЈАНОВИЋ, Ана

Фразеологија „Горског вијенца“ и његових руских превода / Ана Пејановић. – 282 листа.

2010.

19. ИЛИЋ, Виолета

Лакуна као лексикографски и преводилачки проблем на плану руског и српског језика / Виолета П. Илић. – 228 листова.

20. МАРИЋ, Биљана

Синтаксичка деривација у савременом руском књижевном језику у поређењу са српским / Биљана Марић. – 445 листова.

21. МАРКОВИЋ, Дејан

Конфронтациона анализа компјутерске лексике у руском језику у поређењу са српским / Дејан С. Марковић. – 320 листова.

22. МАРОЈЕВИЋ, Милена

Предикативне речи у руском језику и њихови српски еквиваленти : морфо-син-таксички, лексикографски, преводилачки аспект / Милена Маројевић. – 315 листо-ва.

2013.

23. ТЕРЗИЋ, Светлана

Изражавање елативности и суперлативности у руском и српском језику / Светлана Терзић. – 483 листа.

Одбрањена 2014.

24. ВУКИЋЕВИЋ, Весна

Категорије вида и времена глагола у руском језику у поређењу са српским : са лингвистичког и преводилачког аспекта / Весна В. Вукићевић. – 209 листова.

2014.

25. ЛЕПОЈЕВИЋ, Јелена Б.

Супстантивизација као творбени процес и именице неименичких деклинација у руском и српском језику / Јелена Б. Лепојевић. – 361 стр.

Одбрањена 2015.

26. МЕДЕНИЦА, Лука ***

Незаменички прилози са просторним значењем у руском и српском језику / Лука Меденица. – 285 стр.

27. МЛАДЕНОВИЋ, Маја З.

Граматички статус и синтаксичке функције руских речи *есѣь*, *неѣь* и *да* и њихови српски еквиваленти / Маја З. Младеновић. – 272 стр. Одбрањена 2015.

ПРЕДМЕТНИ РЕГИСТАР

<i>Савремени руски језик</i>	
<i>Дескриптивна и нормативна граматика</i>	22, 25, 27
<i>Морфологија</i>	1, 13, 25
<i>Деривациологија</i>	2, 4, 10, 13, 14, 20, 22, 27
<i>Синтакса</i>	
<i>Функционална граматика</i>	3, 5, 6, 23, 24
<i>Лексикологија и лексикографија</i>	7, 8, 12, 13, 15, 16, 17, 19, 21, 22, 26
<i>Фразеологија</i>	9, 18
<i>Стилистика</i>	8, 14, 15, 17
<i>Теорија преводјења и преводачки проблеми</i>	11, 18, 19, 22, 24
<i>Историја руског језика</i>	
<i>Историјска граматика</i>	1, 3

Литература

- Вићентић, Б., Пипер, П. (2006). *Библиографија српске лингвистичке русистике (1991-2000)*. Нови Сад: Матица српска (Нови Сад: Прометеј).
- Голубовић, А. (2005). Библиографија докторских дисертација о словенским језицима и књижевностима одбрањених на Филолошком факултету у Београду од 1995-2004. године, *Зборник Матице српске за славистику*, 68, 271–276.

- Петровић, С. (2015). Библиографија докторских дисертација по методике пре-подавања руског језика, заштићених на филологическом факултету Белградског универзитета до 2015 года, *Русский язык как инославянский*, 7, 249–252.
- Пипер, П. (2005). О библиографској делатности Катедре за славистику и Слави-стичког друштва Србије, *Слависти́ка*, IX, 425–427.
- Чудомировић, Б. (1995). Магистарски радови о словенским језицима и књижев-ностима, одбрањени на Филолошком факултету у Београду у периоду од 1985. до 1994., *Зборник Маџице српске за слависти́ку*, 48/49, 203–214.

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, ред. проф.
Филолошки факултет у Београду

Издавач
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
anali@fil.bg.ac.rs;
anali.filoloski@gmail.com

Лектор
Јован Чудомировић

Коректор
Секретар уредништва

Штампа
БЕЛПАК, Београд
Садика Рамиза 49
011/311-74-37

Тираж: 300 примерака

2016